

Foundation for the Development
of Polish Agriculture

Fundacja na rzecz Rozwoju
Polskiego Rolnictwa

Polska wieś 2016

RAPORT O STANIE WSI

Wydawnictwo Naukowe
SCHOLAR

Polska wieś 2016

*Foundation for the Development
of Polish Agriculture*

*Fundacja na Rzecz Rozwoju
Polskiego Rolnictwa*

Polska wieś 2016

RAPORT O STANIE WSI

pod redakcją naukową
Jerzego Wilkina i Iwony Nurzyńskiej

Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR
Warszawa 2016

Zespół autorów: Agnieszka Baer-Nawrocka, Jerzy Bartkowski,
Barbara Chmielewska, Barbara Fedyszak-Radziejowska, Izasław Frenkel,
Piotr Gradziuk, Iwona Nurzyńska, Walenty Poczta, Renata Przygodzka,
Jerzy Wilkin, Józef St. Zegar

Projekt okładki: Katarzyna Juras

Zdjęcie na pierwszej stronie okładki © puchan / Fotolia.com

Redakcja i korekta: Bogdan Baran

ISBN 978-83-7383-822-2

doi: 10.7366/1509499526401

Copyright © by Fundacja na rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa (FDPA),
Warszawa 2016

Wszelkie prawa zastrzeżone. Żadna część tego opracowania nie może być
kopiowana, powielana lub rozpowszechniana bez uprzedniej pisemnej zgody
FDPA.

Prezentowane w raporcie stanowiska merytoryczne wyrażają poglądy
autorów i nie muszą być zbieżne z oficjalnym stanowiskiem FDPA.

Angielska wersja raportu zostanie opublikowana na stronie internetowej
FDPA: www.fdpa.org.pl

*Foundation for the Development
of Polish Agriculture*
*Fundacja na Rzecz Rozwoju
Polskiego Rolnictwa*

Fundacja na rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa
ul Gombrowicza 19, 01-682 Warszawa
www.fdpa.org.pl; e-mail: fdpa@fdpa.org.pl

Publikacja wydana na zamówienie FDPA przez
Wydawnictwo Naukowe Scholar
ul. Krakowskie Przedmieście 62
00-322 Warszawa
www.scholar.com.pl; e-mail: info@scholar.com.pl
Druk i oprawa: KM Druk, Łódź

Spis treści

Wstęp	9
--------------------	---

Rozdział 1. Polska wieś na tle kraju i Europy – synteza raportu – <i>Jerzy Wilkin</i>	11
--	----

Wprowadzenie	11
1.1. Dystanse rozwojowe dzielące wieś i miasto zmniejszają się.....	12
1.2. Przemiany ludności wiejskiej	12
1.3. Polskie rolnictwo – postęp i zacofanie.....	14
1.4. Poziom życia na wsi – wskaźniki statystyczne i odczucia społeczne.....	15
1.5. System podatkowy w rolnictwie i jego skutki	17
1.6. Wieś i ekologia.....	18
1.7. Wieś przesądza o wynikach wyborów w Polsce.....	19

Rozdział 2. Ludność wiejska – <i>Izaskaw Frenkel</i>	21
---	----

2.1. Tendencje zmian liczby ludności na obszarach wiejskich	21
2.2. Czynniki demograficzne zmian liczby ludności wiejskiej.....	22
2.3. Zmiany podziału administracyjnego na miasta i wieś.....	28
2.4. Struktura ludności wiejskiej według wieku i płci	29
2.5. Zatrudnienie	31
2.6. Bezrobocie na wsi	36
Podsumowanie	38
Tabele.....	40

Rozdział 3. Społeczności wiejskie – stabilizacja procesu przemian – <i>Barbara Fedyszak-Radziejowska</i>	63
---	----

Wprowadzenie	63
3.1. Mieszkańcy wsi o swoim miejscu zamieszkania	65
3.2. Kapitał ludzki i społeczny na polskiej wsi	66
3.3. Kapitał społeczny na polskiej wsi.....	69
3.4. Sytuacja materialna mieszkańców wsi	75
3.5. Religijność mieszkańców wsi	77
3.6. Wieś i rolnicy o Unii Europejskiej.....	78
Podsumowanie	79

Rozdział 4. Polskie rolnictwo na tle rolnictwa Unii Europejskiej – Agnieszka Baer-Nawrocka, Walenty Poczta	81
4.1. Rola rolnictwa polskiego w gospodarce narodowej i jego potencjał produkcyjny – główne tendencje zmian	82
4.2. Struktura rolnictwa polskiego na tle rolnictwa Unii Europejskiej	89
4.3. Wyniki produkcyjne i ekonomiczne w rolnictwie polskim i pozostałych krajów UE	98
4.4. Bariery i możliwości rozwoju rolnictwa polskiego	101
4.5. Potencjał innowacyjności i inteligentnego rozwoju w polskim rolnictwie	103
Zakończenie	105
Rozdział 5. Polska wieś i rolnictwo jako beneficjenci funduszy Unii Europejskiej – Iwona Nurzyńska	107
Wprowadzenie	107
5.1. Efekty instytucjonalne integracji z UE w sferze rolnictwa i obszarów wiejskich	107
5.2. Przepływy finansowe między Polską a Unią Europejską w latach 2004–2015	110
5.3. Wspólna Polityka Rolna i jej beneficjenci na obszarach wiejskich	114
5.4. Europejska Polityka Spójności w finansowaniu rozwoju obszarów wiejskich w Polsce	124
Podsumowanie	127
Rozdział 6. Dochody ludności wiejskiej: źródła, zróżnicowanie i zakres ubóstwa – Józef St. Zegar, Barbara Chmielewska	129
Wstęp	129
6.1. Źródła dochodów ludności wiejskiej	129
6.2. Poziom dochodów ludności wiejskiej	136
6.3. Ubóstwo na wsi	139
6.4. Spożycie w wiejskich gospodarstwach domowych	142
6.5. Zróżnicowanie przestrzenne	144
Podsumowanie	149
Rozdział 7. System podatkowy i zabezpieczenie społeczne na wsi – Renata Przygodzka	151
Wprowadzenie	151
7.1. Opodatkowanie rolnictwa	151
7.2. Zabezpieczenie społeczne na wsi	161
7.3. Obowiązkowe ubezpieczenia majątkowe w rolnictwie	172
Podsumowanie	176

Rozdział 8. Znaczenie rolnictwa i obszarów wiejskich dla poprawy sytuacji ekologicznej i struktury energetycznej kraju – <i>Piotr Gradziuk</i>	179
Wprowadzenie	179
8.1. Usługi ekosystemowe rolnictwa i obszarów wiejskich	180
8.2. Zmiany klimatyczne – wyzwania dla obszarów wiejskich	188
8.3. Odnawialne źródła energii szansą dla rolnictwa i obszarów wiejskich	194
Podsumowanie	207
Rozdział 9. Mapa polityczna polskiej wsi – <i>Jerzy Bartkowski</i>	209
Wprowadzenie	209
9.1. Ogólna sytuacja społeczna i polityczna w kraju	210
9.2. Wybory europejskie 25 maja 2014 r.	214
9.3. Wybory samorządowe 10 listopada 2014 r.	218
9.4. Wybory prezydenckie 10 maja 2015 (I tura) i 24 maja 2015 r. (II tura)	223
9.5. Wybory sejmowe 25 października 2015 r.	228
Podsumowanie	233
Aneks	235

Wstęp

Po raz dziewiąty mamy przyjemność oddać w ręce Czytelników nowe wydanie raportu o stanie wsi. W kolejnych raportach, które ukazują się od 2000 roku, staramy się przybliżyć Czytelnikom obraz zmieniającego się rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce.

Wzorem poprzednich lat raport składa się z wyodrębnionych rozdziałów, z których każdy stanowi oddzielną całość, ale łącznie budują obraz współczesnej wsi i rolnictwa *anno domini* 2016. Rozdział pierwszy, autorstwa prof. J. Wilkina, współredaktora naukowego tegorocznej edycji raportu, stanowi syntezę wyników badań i analiz zaprezentowanych w poszczególnych rozdziałach przez uznanych badaczy problemów wsi i rolnictwa. W rozdziale drugim prof. I. Frenkel przedstawia sytuację demograficzną wsi na tle ludności kraju, ważnych przemian na rynku pracy i ruchów migracyjnych. W rozdziale trzecim dr B. Fedyszak-Radziejowska analizuje zmiany struktury społecznej i przedstawia główne problemy społeczne wsi na tle pozostałej ludności kraju, a także opisuje trudny proces budowy kapitału ludzkiego i społecznego na wsi. W rozdziale czwartym prof. W. Poczta i dr A. Baer-Nawrocka badają zmiany struktur rolnictwa. Czytelnicy mogą zapoznać się z wynikami produkcyjnymi i ekonomicznymi oraz ze stanem produktywności polskiego rolnictwa na tle rolnictwa UE, a także przeanalizować bariery i perspektywy rozwoju, w tym potencjał inteligentnego rozwoju w polskim rolnictwie. W rozdziale piątym autorka i współredaktorka naukowa raportu dr I. Nurzyńska podjęła próbę odpowiedzi na pytanie, kto głównie korzysta z integracji europejskiej na polskiej wsi. Autorka analizuje znaczenie integracji europejskiej i wspólnej polityki rolnej dla wsi i rolnictwa w Polsce, w tym instytucjonalne efekty integracji, skalę korzyści finansowych wynikających z transferów finansowych do rolnictwa i na obszary wiejskie oraz wpływ polityk unijnych na sytuację dochodową mieszkańców wsi. W kolejnym rozdziale prof. J. Zegar i dr B. Chmielewska badają źródła dochodów ludności wiejskiej, poziom zróżnicowania tych dochodów i zakres ubóstwa na obszarach wiejskich. W siódmym rozdziale podejmujemy dyskusję o systemie podatkowym i zabezpieczeniu społecznym na wsi. Prof. R. Przygodzka analizuje główne problemy i efekty tego systemu dla mieszkańców wsi i rolnictwa. Rozdział ósmy został poświęcony problematyce zmian klimatycznych i ich wpływie na polskie rolnictwo. Jego autor dr P. Gradziuk analizuje także znaczenie odnawialnych

źródeł energii i ich potencjał dla rozwoju obszarów wiejskich. W ostatnim rozdziale prof. J. Bartkowski przedstawia „mapę polityczną” wsi, analizując aktywność i preferencje wyborcze mieszkańców wsi na podstawie wyników czterech ostatnich wyborów: europejskich, samorządowych, prezydenckich i parlamentarnych. Portret polityczny mieszkańców wsi naszkicowano z uwzględnieniem zarówno zróżnicowań terytorialnych polskiej wsi, jak i w układzie wieś–miasto.

Na uwagę zasługuje bogaty wymiar informacyjny raportu. Jednocześnie kontynuacja założeń metodologicznych oznacza, że także tegoroczna edycja ma syntetyczny charakter i koncentruje się na kwestiach najważniejszych. Raport publikujemy w dwóch wersjach językowych: polskiej, która ukazuje się zarówno w formie drukowanej, jak i elektronicznej, oraz angielskiej. Obie wersje językowe są bezpłatnie udostępniane na stronach internetowych Fundacji na rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa (FDPA), która od początku wspiera organizacyjnie i finansowo to wyjątkowe przedsięwzięcie badawcze.

Zwięzłe przedstawienie tak szerokiego i bogatego materiału badawczego nie byłoby możliwe bez cennego i wartościowego wkładu członków zespołu autorskiego, wśród których są osoby współpracujące od początku tej unikalnej inicjatywy badawczej i publikacyjnej. Dziękujemy im za wytrwałość i wsparcie merytoryczne.

Jerzy Wilkin i Iwona Nurzyńska –
redaktorzy naukowci

Jerzy Wilkin*

Rozdział 1. Polska wieś na tle kraju i Europy – synteza raportu

Wprowadzenie

Tegoroczny raport o stanie wsi „Polska wieś 2016”, podobnie jak wcześniejsze raporty w tej serii, jest przede wszystkim diagnozą sytuacji, z jaką mamy do czynienia w rolnictwie i na obszarach wiejskich. Wiadomości o polskiej wsi, o tym, jakie są jej najważniejsze problemy, tendencje rozwoju, sytuacja na tle kraju i Unii Europejskiej, perspektywy i zagrożenia – nie są powszechnie znane w naszym społeczeństwie. Publikacje naukowe na ten temat bywają zbyt hermetyczne i nie docierają zazwyczaj do szerszego grona odbiorców, a z kolei przekazy medialne koncentrują się na wybranych, sensacyjnych czy spektakularnych zjawiskach i wydarzeniach zachodzących na wsi. Podstawową misją i zadaniem „Raportów o stanie wsi”, przygotowywanych przez Fundację na rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa (FDPA) od 2000 roku, jest dostarczenie kompleksowej, syntetycznej i zrozumiałej wiedzy o tych sprawach.

W kolejnych ośmiu rozdziałach raportu kompetentni znawcy problematyki wiejskiej z różnych dyscyplin nauk społecznych przedstawiają najważniejsze zjawiska zachodzące na obszarach wiejskich w Polsce. Rozmiary raportu nie pozwalają na pełne przedstawienie diagnozy sytuacji na tych obszarach, ale materiał analityczny i empiryczny zawarty w tych rozdziałach zapełnia – w naszym przekonaniu – w znacznym zakresie lukę w wiedzy o rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. Zadaniem tego rozdziału jest, z jednej strony, synteza najważniejszych wniosków, do jakich dochodzą autorzy ośmiu pozostałych rozdziałów, a z drugiej zachęcenie do uważnego przestudiowania pozostałych fragmentów raportu i bogatego materiału analitycznego w nich zgromadzonego.

Obserwatorzy procesów zachodzących w polskim rolnictwie i na wsi stają zazwyczaj przed niełatwą zagadką: jak wyjaśnić, że mamy dość szybki wzrost produkcji rolnej, jeszcze szybciej wzrasta eksport produktów rolnospożywczych i pozytywne saldo obrotów tymi produktami, następuje wzrost dochodów i poziomu życia na wsi, a wszystko to przy relatywnie niskiej

* Prof. dr hab. Jerzy Wilkin, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.

produktywności naszego rolnictwa, nadmiernym zatrudnieniu, złej strukturze agrarnej i niskim poziomie wykształcenia rolników? Uważna lektura tego raportu powinna pomóc w odpowiedzi na tę zagadkę.

1.1. Dystanse rozwojowe dzielące wieś i miasto zmniejszają się

Upodabnianie się najważniejszych wskaźników charakteryzujących poziom rozwoju społecznego i gospodarczego, poglądów politycznych, aspiracji edukacyjnych, wzorców konsumpcji, sytuacji demograficznej i wielu innych, między miastem a wsią w naszym kraju – jest głównym przesłaniem tego raportu. **Wieś¹, pod wieloma względami, zbliża się do miast.** Proces ten już wcześniej dostrzegano w naszych raportach, ale najnowsze, dostępne nam badania wskazują na kontynuację i umacnianie się tego zjawiska.

Najważniejszym źródłem zmian i przyspieszenia procesu zmniejszania dystansu rozwojowego między miastem a wsią w Polsce jest integracja naszego kraju z Unią Europejską i korzyści z tego płynące. Lata 2004–2016, a więc okres członkostwa Polski w UE, to niewątpliwie najlepszy czas dla polskiej wsi – zapewne w całej jej historii. Dla wyraźnej poprawy sytuacji dochodowej, infrastrukturalnej czy edukacyjnej mieszkańców wsi wielkie znaczenie miały skumulowane efekty przede wszystkim dwóch rodzajów polityki unijnej: wspólnej polityki rolnej (WPR) i polityki spójności. Ta pierwsza skierowana była przede wszystkim do rolników i oni z niej najbardziej skorzystali, ale część korzyści z WPR odczuli też pozostali mieszkańcy wsi. Polityka spójności, zorientowana na wspieranie regionów słabiej rozwiniętych, a do nich należą w Polsce województwa o wysokim udziale ludności wiejskiej, znacznie pomogła w stymulowaniu rozwoju obszarów wiejskich. Przykładem może być Program Rozwoju Polski Wschodniej, adresowany do pięciu województw (warmińsko-mazurskiego, podlaskiego, lubelskiego, świętokrzyskiego i podkarpackiego).

1.2. Przemiany ludności wiejskiej

Obszary wiejskie są atrakcyjnym miejscem zamieszkania. O tej atrakcyjności świadczy między innymi to, że znaczna liczba mieszkańców miast prze-

¹ Pojęcia „wieś” używa się w tej publikacji, podobnie jak w wielu innych, w dwojakim znaczeniu: zarówno jako synonimu obszarów wiejskich, jak i jednostki osadniczej, jaką jest administracyjnie wyodrębniana wieś. Termin „wieś” można też rozumieć i stosować w języku potocznym, a nawet w publikacjach naukowych w sensie zbiorowości ludzi mieszkających na obszarach wiejskich wraz z istniejącymi tam instytucjami, gospodarką wiejską, dorobkiem materialnym, zasobami przyrody, kultury itp.

nosi się na wieś, a większość dotychczasowych mieszkańców wsi nie zamierza się z niej wyprowadzać. **Liczba ludności wiejskiej i jej udział w ogólnej liczbie ludności kraju wzrastają od 2000 roku.** Oznacza to, że więcej osób migruje z miasta na wieś niż w odwrotnym kierunku. Czynnikiem zmniejszającym ludność wsi w Polsce jest natomiast migracja zewnętrzna (zagraniczna). Ocenia się, że $\frac{1}{3}$ migrantów z naszego kraju stanowią mieszkańcy wsi.

Na obszarach wiejskich mieszka 15 262 tys. osób (dane dla 2014 roku), a więc prawie 40% ludności kraju. **Wieś jest jednak w coraz mniejszym stopniu rolnicza.** Następuje zjawisko nazywane dezagraryzacją wsi. Wyłączenie z działalności rolniczej utrzymuje się niespełna 10% mieszkańców wsi. W ogólnej liczbie zatrudnionych w kraju pracujący w rolnictwie stanowią 11,5% (w 2014 roku)². Jak zauważa autor rozdziału 2 „Ludność wiejska” I. Frenkel, wskaźnik ten należy do najwyższych w Europie.

Zjawiskiem bardzo pozytywnym jest wydłużanie się trwania życia na wsi, i to we wszystkich województwach. Kobiety wiejskie żyją nawet, przeciętnie biorąc, dłużej niż mieszkanki miast i to zjawisko utrzymuje się od wielu lat. Dużo krócej żyją mężczyźni, ale i w ich przypadku trwanie życia wydłuża się. Zjawisku temu towarzyszy wzrost poziomu starzenia się ludności wiejskiej. Najszybciej przebiega to w województwach wschodnich i centralnych. Mimo to ludność wiejska w Polsce jest, średnio ujmując, młodsza niż w większości krajów Unii Europejskiej, ale to się w najbliższych latach zmieni – sygnalizują demografowie.

Poziom wykształcenia ludności wiejskiej jest wyraźnie niższy w porównaniu z mieszkańcami miast, ale różnice te zmniejszają się. **Najniższy poziom wykształcenia mają mieszkańcy wsi zatrudnieni w rolnictwie indywidualnym,** ale w towarowych, dużych gospodarstwach jest już znacznie lepiej pod tym względem.

Nie potwierdzają się stereotypowe opinie o bardzo niskim poziomie kapitału społecznego i niechęci rolników do wspólnych działań. **Zaangażowanie rolników w pracę społeczną jest większe niż średnio w kraju.** Stosunkowo wysoki jest też ich udział w różnych organizacjach działających na wsi. Prawdziwe jednak są opinie badaczy, w tym autorki rozdziału 3 B. Fedyszak-Radziejowskiej, o relatywnie niskim kapitale społecznym Polaków; w ostatnich latach nastąpiło nawet spowolnienie poprawy sytuacji w tym względzie. Jest to więc problem całego społeczeństwa, a nie głównie rolników czy mieszkańców wsi. Ci ostatni na tle reszty kraju nie prezentują się gorzej.

² W tym raporcie, podobnie jak i w wielu innych publikacjach, można znaleźć różne dane dotyczące wielkości zatrudnienia w rolnictwie. Udział tego zatrudnienia w ogólnej liczbie zatrudnionych wynosi od 11,5% do 16%, w zależności od sposobu liczenia. Wyższe wskaźniki zatrudnienia w rolnictwie otrzymujemy wtedy, gdy uwzględniamy gospodarstwa bardzo małe, posiadające poniżej 1 ha użytków rolnych. Większość danych odnoszących się do rolnictwa w tym raporcie dotyczy jednak gospodarstw, których obszar przekracza 1 ha użytków rolnych.

1.3. Polskie rolnictwo – postęp i zacofanie

Ocena rozwoju naszego rolnictwa i zmian w nim zachodzących nie jest prosta. W rolnictwie obserwujemy zarówno procesy, których kierunek i dynamikę należy ocenić pozytywnie, jak i utrzymywanie się cech i struktur, które nie sprzyjają rozwojowi rolnictwa i poprawie jego konkurencyjności. Członkostwo Polski w UE oraz związane z nim polityki wspólnotowe, zwłaszcza WPR, pozwoliły nadrobić niektóre zaległości i zmodernizować potencjał produkcyjny w rolnictwie i całej gospodarce żywnościowej, ale **dystanse rozwojowe między polskim rolnictwem a rolnictwem najwyżej rozwiniętych krajów UE utrzymują się nadal.**

Na produktywność rolnictwa i jego zdolności konkurencyjne wielki wpływ ma struktura gospodarstw i ich wyposażenie w czynniki produkcji. Po poprzednich ustrojach odziedziczyliśmy strukturę rolnictwa charakteryzującą się wielkim rozdrobnieniem gospodarstw. W 1989 roku zaledwie 25% ziemi było w użytkowaniu większych obszarowo, kolektywnych gospodarstw. Później głównie na ich podłożu utworzono duże wielkotowarowe gospodarstwa prywatne. Większość ziemi rolniczej jest jednak nadal w dyspozycji małych gospodarstw. **W naszym kraju zaledwie 30% użytków rolnych znajduje się w gospodarstwach większych obszarowo (powyżej 50 ha), podczas gdy w wielu krajach UE udział ten wynosi 80–90%.** A. Baer-Nawrocka i W. Poczta, autorzy rozdziału poświęconego przemianom w rolnictwie (r. 4), pokazują, że następują jednak korzystne zmiany w strukturze polskich gospodarstw, ale proces ten jest zbyt wolny. W analizowanym okresie 2002–2014 ubywało gospodarstw o powierzchni do 30 ha, a zwłaszcza tych najmniejszych 1–10 ha. Rośnie natomiast liczba gospodarstw o obszarze 30 ha i więcej. To one obecnie dostarczają większości towarowej produkcji rolnictwa. Niepokojącym natomiast zjawiskiem jest szybki proces wypadania gruntów z użytkowania rolniczego. W latach 2002–2014 obszar gruntów rolnych w gospodarstwach rolnych zmniejszył się o 2,3 mln ha. **To nie wykup ziemi przez obcokrajowców jest zagrożeniem dla polskiego rolnictwa, lecz nieracjonalne gospodarowanie gruntami,** do czego przyczyniają się wady zarówno polityki rolnej, jak i polityki przestrzennego zagospodarowania kraju. **Ziemia rolnicza jest źle chroniona i w znacznym zakresie źle wykorzystywana.** Szybkiemu ubytkowi gruntów towarzyszy wysokie zatrudnienie w rolnictwie. W rezultacie pracujący w rolnictwie są słabo wyposażeni w czynniki produkcji: ziemię i kapitał. To wyposażenie jest 2–3 razy niższe niż średnio w UE. Produktywność pracy w polskim rolnictwie wynosi zaledwie ok. 30% przeciętnego poziomu w rolnictwie UE-28. Jej wyraźnej poprawie nie sprzyja bardzo niski udział nakładów na badania związane z rolnictwem w całości nakładów na badania i wdrożenia (R&D) w Polsce.

Mimo wszystko **sektor rolno-żywnościowy w Polsce rozwija się stosunkowo szybko i osiągnął znaczną konkurencyjność**. Wielką, dynamizującą i modernizującą rolę w tym zakresie odgrywają firmy przemysłu spożywczego i firmy zajmujące się handlem produktami rolno-spożywczymi. Im należy też przypisać znaczne zasługi w podnoszeniu jakości produktów rolnych.

Integracja europejska, w której nasz kraj uczestniczy już od kilkunastu lat (praktycznie od 2000 roku), oznacza nie tylko możliwość korzystania z dużych funduszy wspierających rozwój rolnictwa i całego kraju, ale też jest ważnym czynnikiem zmian instytucjonalnych. Te ostatnie nie zawsze się dostrzega i odpowiednio docenia. Jak wskazuje I. Nurzyńska, autorka rozdziału piątego, **transfery środków finansowych, jakie Polska otrzymała dotychczas z UE (ponad 122 mld euro na koniec 2015 roku), są ponadtrzykrotnie wyższe niż nasza składka do budżetu Unii. W 2015 roku w ramach składki Polska wpłaciła do UE 38,7 mld euro, co daje saldo netto 83,6 mld euro**. Wartość transferów z budżetu UE w 2014 roku stanowiła 25% wartości nakładów inwestycyjnych w Polsce, podczas gdy w 2004 roku było to nieco ponad 9%, co potwierdza znaczenie funduszy UE jako katalizatora inwestycji krajowych. W 2015 roku na wsparcie rolnictwa uzyskaliśmy z UE kwotę 5,3 mld euro, a wraz ze środkami przeznaczonymi na politykę spójności jest to prawie 13 mld euro. Dzięki wsparciu w ramach instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej w latach 2004–2015 na polską wieś i do rolnictwa wpłynęło z UE ponad 39 mld euro, z czego ponad 21 mld euro stanowią dopłaty bezpośrednie wspierające dochody producentów rolnych.

Udział rolnictwa w wytwarzaniu produktu krajowego brutto wynosi obecnie w Polsce zaledwie 2,6%. W niektórych wysoko rozwiniętych krajach UE wskaźnik ten spadł poniżej 1%. Nie można jednak na podstawie takich prostych wskaźników twierdzić, że rola rolnictwa w gospodarce staje się marginalna. Nadal należy ono do najważniejszych działów gospodarki narodowej, ma bowiem kluczowe znaczenie w wytwarzaniu najważniejszego w życiu człowieka produktu, jakim jest żywność. Spełnia też wiele innych, ważnych funkcji: społecznych, kulturowych, ekonomicznych itp. **Rolnictwo jest wielofunkcyjne i zasługuje na wsparcie i ochronę**.

1.4. Poziom życia na wsi – wskaźniki statystyczne i odczucia społeczne

Na pytanie, z czego żyje polska wieś, odpowiedzieć należy, że przede wszystkim z pracy najemnej (36%)³, w drugiej kolejności ze świadczeń spo-

³ Dla prawie połowy wiejskich gospodarstw domowych głównym źródłem dochodów jest praca najemna.

lecznych: renty, emerytury, zasiłki (25%); dopiero na trzecim miejscu (poniżej 10%) są dochody z gospodarstwa rolnego.

Dochody na wsi w przeliczeniu na osobę (według Diagnozy społecznej) osiągnęły poziom 82% średniej krajowej. W przypadku ludności rolniczej wskaźnik ten był nieco niższy (75%). Na podobne rozpiętości dochodów na wsi i w mieście wskazują J. Zegar i B. Chmielewska w rozdziale 6 raportu. Czy takie zróżnicowanie dochodów należy uznać za duże i niepokojące? W moim przekonaniu nie! Jeśli wziąć pod uwagę tzw. samozaopatrzenie w produkty żywnościowe, dochody z nierejestrowanej działalności gospodarczej (tzw. szarej strefy, która jest relatywnie większa na wsi niż w mieście), niskie podatki od nieruchomości i ogólnie niższe koszty mieszkań, przywileje rolników w zakresie ubezpieczeń społecznych i opodatkowania, to **dochody mieszkańców wsi nie będą różnić się znacząco od dochodów mieszkańców miast, zwłaszcza mniejszych.**

Na poparcie takiego wniosku można przedstawić wyniki badań nad subiektywnym poczuciem dobrobytu i zadowolenia z życia. Badania GUS przeprowadzone w 2015 roku pokazały, że **zadowolenie z życia wśród mieszkańców wsi jest wysokie (80,6%) i wyższe niż średnio w kraju (78,4%).** Tym między innymi należy tłumaczyć bardzo niską skłonność tych mieszkańców do przenoszenia się ze wsi do miast. Mieszkańcy wsi odczuwają mniejsze niż w miastach zagrożenie różnego rodzaju patologiami, np. przestępczością, narkomanią czy nawet alkoholizmem. Na te pozytywne nastroje wpływ ma też wyraźna poprawa stanu infrastruktury na obszarach wiejskich i wzrost dochodów. Szybko zmniejsza się wykluczenie cyfrowe mieszkańców wsi. Już ponad połowa z nich, w wieku 16 lat i więcej, korzysta z internetu. Wyraźnie **poprawia się konkurencyjność inwestycyjna obszarów wiejskich zwłaszcza w zakresie turystyki, drobnego przemysłu, usług i handlu.**

Na wyraźną poprawę dochodów producentów rolnych główny wpływ miało włączenie polskich rolników do systemu wspólnej polityki rolnej, w tym zwłaszcza płatności bezpośrednich. **Udział dotacji w dochodach rolniczych osiągnął w Polsce 50%.** Mniejsze znaczenie dla dochodów rolniczych miał wzrost, po akcesji do UE, cen produktów rolnych, realnemu bowiem ich wzrostowi towarzyszył 18-procentowy wzrost cen nakładów w rolnictwie. Wskaźnik tzw. nożyc cen był więc niekorzystny dla rolników w tym okresie.

Wyraźna poprawa sytuacji dochodowej większości mieszkańców wsi, w tym rolników, zwłaszcza po 2004 roku, nie może przesłaniać faktu, że niedostatek i ubóstwo na wsi nadal spotyka się znacznie częściej niż w mieście. W 2014 roku poniżej minimum egzystencji (skrajne ubóstwo) żyło w Polsce 7,4% ludności, ale na wsi wskaźnik ten wynosił 11,8%, zaś w dużych miastach (powyżej 500 tys. mieszkańców) tylko 1%. Wskaźniki biedy i niedostatku na wsi są zbliżone do występujących w małych miastach (poniżej 20 tys. miesz-

kańców). **Mieszkańcy wsi stanowią ponad 60% osób żyjących w naszym kraju w skrajnym ubóstwie.** Najwyższa stopa ubóstwa występuje w województwie warmińsko-mazurskim i świętokrzyskim. Niepokoić musi fakt, że poziom niedostatku i biedy w Polsce, który wyraźnie obniżał się od 2004 roku aż do lat 2010–2011, zaczął ponownie wzrastać w ostatnich latach.

Stopniowo zaciera się podział na Polskę A i Polskę B np. pod względem poziomu dochodów, wskaźników edukacyjnych i podstawowej infrastruktury. Np. przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na osobę w gospodarstwach domowych był w 2014 r. w woj. podlaskim podobny jak w woj. opolskim czy małopolskim i niewiele niższy niż w woj. wielkopolskim. Wysokie przeciętne dochody w woj. mazowieckim (ze szczególną rolą Warszawy) przesłaniają fakt, że zróżnicowanie dochodów w tym województwie jest większe niż między województwami: relatywnie bogata Warszawa i miejscowości podwarszawskie oraz biedne powiaty na obrzeżach województwa.

1.5. System podatkowy w rolnictwie i jego skutki

W Polsce mamy do czynienia z uprzywilejowanym traktowaniem rolnictwa jeśli chodzi o zakres i wysokość opodatkowania. Przede wszystkim z niewielkimi wyjątkami wyłączono je z podatku dochodowego. Ocenia się, że preferencje podatkowe dla rolnictwa z tytułu PIT, CIT, VAT i akcyzy to około 6,3 mld zł (2013).

Podatek rolny, podstawowa forma opodatkowania rolnictwa, jest podatkiem lokalnym, trafiającym do budżetu gminy. Jest stosunkowo niski i dodatkowo podlega różnego rodzaju redukcjom i zwolnieniom. Za dyskusyjne i raczej nieracjonalne należy uznać zwolnienie z podatku rolnego użytków rolnych klasy V, VI i VIz. Nie skłania to do produktywnego wykorzystania tej części gruntów, choć w naszym kraju stanowią one znaczny odsetek. Również niewielka jest rola innego podatku lokalnego: od nieruchomości. W sumie, jak ocenia R. Przygodzka, **łączny poziom wsparcia poprzez preferencje podatkowe dla rolnictwa wynosił w 2013 roku 9,2 mld zł.**

Wyraźnie preferencyjny charakter ma też system ubezpieczeń społecznych rolników. W przychodach Funduszu Emerytalno-Rentowego KRUS dotacja z budżetu państwa stanowiła w 2014 roku aż 82%, a składki ubezpieczonych tylko 7,2%. Rolnicy płacą kilkakrotnie niższą składkę na ubezpieczenie emerytalno-rentowe niż przedstawiciele innych grup zawodowych. Ta sama uwaga dotyczy składki na ubezpieczenie zdrowotne rolników, zwłaszcza gospodarujących w małych gospodarstwach (do 6 ha), a takich jest w Polsce najwięcej. Składkę za rolników z tych mniejszych gospodarstw i za ich domowników pokrywa KRUS, a w zasadzie budżet państwa. Budżet państwa

dofinansowuje też zakup składek ubezpieczeniowych związanych z działalnością rolniczą (ubezpieczenie plonów i zwierząt hodowlanych).

Część najuboższych rodzin rolniczych korzysta również z pomocy społecznej świadczonej przez samorządy lokalne. W gminach wiejskich wydatki na ten cel są dużym obciążeniem dla budżetu (zajmują drugie miejsce po wydatkach na edukację).

Jak więc widać, rolnicy i ich rodziny korzystają z bardzo rozbudowanego systemu wsparcia poprzez ulgi i dofinansowanie z budżetu zarówno w odniesieniu do podatków centralnych i lokalnych, jak i ubezpieczeń społecznych oraz majątkowych. Korzyści z tego systemu są trudne do pełnego oszacowania, ale na pewno mają wielkie znaczenie dla zabezpieczenia materialnego i socjalnego rolników. Dla części z nich to właśnie ten „parasol ochronny” jest głównym czynnikiem skłaniającym do utrzymywania statusu rolnika. Zgodzić się więc należy z konkluzją sformułowaną przez R. Przygodzką, że istniejące obecnie rozwiązania w zakresie opodatkowania i ubezpieczeń w rolnictwie mają w większości charakter socjalny, zamrażają istniejące w rolnictwie struktury i zniechęcają ludność rolniczą do podjęcia zajęć pozarolniczych.

1.6. Wieś i ekologia

Rolnictwo funkcjonuje i rozwija się w kontakcie z przyrodą i na ogół przy jej zaangażowaniu. Wpływa na jej stan dwójako: przez korzystanie z jej zasobów, a także przez kształtowanie jakości i różnorodności środowiska przyrodniczego. Ten wpływ może być zarówno pozytywny, jak i negatywny. Złożony obraz zależności między rolnictwem, obszarami wiejskimi i przyrodą prezentujemy w rozdziale 8 raportu. Wyjaśniamy tam między innymi takie trudne i mało znane pojęcia, jak biosekwestracja, bioróżnorodność, infrastruktury ekologiczne czy usługi ekosystemowe. Zasadniczym zadaniem tego fragmentu raportu jest jednak pokazanie znaczenia wielofunkcyjności rolnictwa i obszarów wiejskich w odniesieniu do środowiska przyrodniczego, w tym korzyści, jakie może przynieść gospodarce i społeczeństwu odpowiednie (w tym odpowiedzialne) korzystanie z zasobów przyrody i ze środowiska przyrodniczego. Rozważania i analizy skoncentrowano na pozytywnych efektach zewnętrznych dostarczanych przez rolnictwo i obszary wiejskie.

To, co znajduje się na obszarach wiejskich, a więc rolnictwo, lasy, jednostki osadnicze, zakłady produkcyjne itd. emituje zanieczyszczenia, w tym gazy cieplarniane, ale niektóre części obszarów wiejskich mogą wpływać na redukcję tych zanieczyszczeń. **Obszary wiejskie w Polsce mają dodatnie saldo emisji gazów cieplarnianych**, tzn. emitują ich więcej, niż pochłaniają, chociaż

istnieją możliwości osiągnięcia stanu „zeroemisyjnych obszarów wiejskich”. W raporcie przedstawiono wiele działań zmierzających do osiągnięcia tego stanu. Część tych działań weszła w skład wspólnej polityki rolnej UE, zwłaszcza w formie programu rolnośrodowiskowego. P. Gradziuk, autor rozdziału omawiającego tę problematykę, tak określa jego znaczenie: „Celem programu rolnośrodowiskowego jest wspieranie rolników, którzy zmieniając sposób funkcjonowania gospodarstwa, ograniczają negatywny wpływ rolnictwa na środowisko przyrodnicze”. Ważną rolę w polityce klimatycznej ma gospodarka leśna i gospodarka wodna. O ile powierzchnia lasów w naszym kraju rośnie, to zasoby wodne kurczą się. Jesteśmy krajem stosunkowo ubogim w nie.

Ważnym i oryginalnym fragmentem raportu jest ocena możliwości poprawy bilansu energetycznego kraju powiązana ze zmianami klimatycznymi, poprzez upowszechnianie się odnawialnych źródeł energii, wykorzystanie rozproszonych źródeł energii, powszechniejsze wykorzystanie biomasy i biogazu. Konkluzja tych analiz jest następująca: „Rolnictwo i obszary wiejskie dzięki znaczącym zasobom biomasy oraz korzystnym warunkom przyrodniczym, bez uszczerbku dla produkcji żywności, mogą zostać znaczącym producentem surowców energetycznych i energii, a na pewno stać się samowystarczalne energetycznie”.

1.7. Wieś przesądza o wynikach wyborów w Polsce

Elektorat wiejski przesądzał już wielokrotnie o wynikach wyborów, które odbywały się w naszym kraju po 1989 roku. Tak było również w przypadku wyborów samorządowych, parlamentarnych i prezydenckich, które odbyły się w 2015 roku. Mieszkańcy wsi, zwłaszcza rolnicy, poparli kandydaturę A. Dudy na urząd prezydencki oraz kandydatów Prawa i Sprawiedliwości w wyborach do Parlamentu w znacznie większym stopniu niż mieszkańcy miast. Prezydent Bronisław Komorowski przegrał swoją kampanię głównie na wsi, bo w miastach miał przewagę głosów.

Zarówno nowy rząd Beaty Szydło, jak i nowy prezydent Andrzej Duda cieszą się od początku swego urzędowania dużą aprobatą wśród mieszkańców wsi, zwłaszcza rolników (znaczną nadwyżką opinii pozytywnych nad negatywnymi). Wskaźnik aprobaty obecnego rządu jest w tym środowisku prawie dwukrotnie wyższy niż poprzednich premierów (D. Tusk i B. Kopacz). Nastąpiła nawet poprawa oceny działalności Sejmu, który nie cieszy się na ogół wysokim uznaniem wśród Polaków. Rolnicy i mieszkańcy wsi oceniają pracę nowego Sejmu lepiej niż przeciętnie w kraju.

Już w kilku poprzednich „Raportach o stanie wsi” wskazywaliśmy na wzrost poparcia dla członkostwa Polski w UE i na pozytywne oceny skutków

tego członkostwa wśród mieszkańców wsi. **W listopadzie 2015 roku aż 88% rolników i 78% mieszkańców wsi popierało przynależność Polski do UE przy średniej krajowej tego poparcia wynoszącej 84%.** To wyjątkowo wysokie wskaźniki na tle innych krajów należących do Unii. **Nie przekłada się to jednak na zwiększone zainteresowanie rolników i mieszkańców wsi sprawami europejskimi.** Wskazuje na to chociażby bardzo niska frekwencja na wsi w wyborach do Parlamentu Europejskiego. Wyniosła ona tylko 18,9% przy średniej krajowej 23,8%. I w tych wyborach na polskiej wsi zwyciężył PiS (37,6%), chociaż w kraju górą była PO.

W wyborach samorządowych przeprowadzonych w 2014 roku duży i dość zaskakujący sukces odniosło Polskie Stronnictwo Ludowe, które na obszarach wiejskich zdobyło najwięcej głosów (36,7%), wyprzedzając dwie największe partie: PiS i PO. **Ludność wiejska przywiązuje do wyborów samorządowych dużą wagę, a na podstawowym szczeblu samorządu lokalnego, jakim są gminy, zwyciężają w większości kandydaci niezwiązani z partiami politycznymi.** J. Bartkowski, autor rozdziału o politycznej mapie wsi, po wszechstronnej analizie postaw i zachowań mieszkańców wsi dochodzi do następującej, mało optymistycznej konkluzji: **„ludność obszarów wiejskich mniej uczestniczy w wyborach sejmowych i prezydenckich. Jest bardziej prawicowa, autorytarna i wykazuje mniejsze poparcie dla demokracji”.**

Podsumowanie

Jak już stwierdziliśmy we wstępie tego rozdziału, „Raport o stanie wsi” jest przede wszystkim diagnozą, czyli opisem oraz wyjaśnieniem najważniejszych procesów, struktur i problemów występujących na obszarach wiejskich w Polsce. W tegorocznym raporcie sporo uwagi poświęcamy pokazaniu sytuacji polskiej wsi, a zwłaszcza przemian ludnościowych i rolnictwa, na tle innych krajów europejskich. Właściwa diagnoza jest potrzebna nie tylko do zrozumienia, ale także po to, aby zmieniać stan rzeczy w pożądanym kierunku. Ta druga funkcja ściśle wiąże się z kształtowaniem strategii i polityki rozwoju. Mamy nadzieję, że nasz raport okaże się pożyteczny także w tym zakresie.

Rozdział 2. Ludność wiejska

Rozdział ten zawiera charakterystykę podstawowych zmian w zakresie stanu, struktury demograficznej i aktywności zawodowej ludności wiejskiej w ciągu ostatnich 2–3 lat na tle uprzednio obserwowanych trendów. Podobnie jak w raporcie *Polska wieś 2014* tendencje występujące na polskiej wsi porównuje się ze zmianami w polskich miastach i w innych krajach Unii Europejskiej (UE). W opracowaniu korzystano głównie z danych bieżącej statystyki demograficznej i zawodowej GUS oraz danych Eurostatu. Ponadto uwzględniono niektóre wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2002 (NSP 2002) oraz Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011 (NSP 2011).

2.1. Tendencje zmian liczby ludności na obszarach wiejskich¹

W 2008 roku, po ponaddziesięcioletnim okresie spadku, liczba ludności Polski zaczęła ponownie rosnąć. Tendencja ta okazała się jednak bardzo krótkotrwała, gdyż po wzroście w latach 2008–2010 (0,2%) przyrost w latach 2010–2012 kształtował się praktycznie na poziomie zerowym, przy czym wzrost nastąpił tylko w 2011 roku (o ok. 8 tys.), a w 2012 roku liczba ludności Polski zmalała (o ok. 5 tys.). Trend spadkowy kontynuowany był również w latach 2013 i 2014, kiedy liczba ludności zmniejszyła się o ok. 55 tys. W obu latach utrzymały się także trwające od ponad dekad różnice dynamiki ludności miejskiej i wiejskiej: podobnie jak uprzednio liczba mieszkańców miast nadal malała, a wsi rosła, przy czym spadek liczby ludności miejskiej nieco przyspieszył (z 0,4% w latach 2010–2012 do

* Prof. dr hab. Izaskław Frenkel, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.

¹ Przez „obszary wiejskie” rozumie się w tym opracowaniu obszary znajdujące się poza granicami administracyjnymi miast. Terminy: „obszary wiejskie” i „wieś” traktowane są jako równoznaczne. O ile nie zaznaczono inaczej, prezentowane dane dotyczą **ludności faktycznie zamieszkałej** w danej jednostce podziału terytorialnego. Do kategorii tej zalicza się ludność stale zamieszkałą (zameldowaną na pobyt stały) w danej jednostce oraz ludność przebywającą tam czasowo (zameldowaną na pobyt czasowy) ponad 3 miesiące (zob. „Rocznik Demograficzny” 2015, GUS, Warszawa). Obowiązujące w tej definicji kryterium meldunkowe oznacza, że kategoria ludności faktycznie zamieszkałej (skrótowo nazywanej również ludnością faktyczną) obejmuje także wszystkie osoby zameldowane w kraju, ale przebywające za granicą (bez względu na okres ich nieobecności).

0,5% w latach 2012–2014), a przyrost ludności wiejskiej zwolnił z 0,6% do 0,4%.

Liczba ludności wiejskiej zwiększyła się w latach 2012–2014 w 9 województwach od 0,2% w lubuskim i łódzkim do 2,0% w pomorskim, w dwóch utrzymała się na tym samym poziomie (podkarpackie i zachodniopomorskie), a w pozostałych zmalała od 0,1% w warmińsko-mazurskim, poprzez 0,4–0,5% w lubelskim, opolskim i świętokrzyskim do 0,9% w podlaskim. Wzrosty i spadki następowały na ogół w tych samych województwach co w latach 2010–2012, z wyjątkiem podkarpackiego, warmińsko-mazurskiego i zachodniopomorskiego, które wykazały wówczas wzrost liczby ludności wiejskiej².

Podobnie jak w przypadku absolutnej liczby ludności wiejskiej lata 2012–2014 przyniosły dalszy wzrost jej udziału w ogólnej liczbie ludności z 39,4 do 39,7%. Wzrost odnotowano we wszystkich województwach z wyjątkiem mazowieckiego i podlaskiego, w których nastąpił niewielki spadek. W 2014 roku odsetek ludności wiejskiej wahał się od 22,7% w województwie śląskim do 58,7% w podkarpackim. Udział powyżej 50% odnotowano także w województwach małopolskim (51,4%), lubelskim (53,8%) i świętokrzyskim (55,4%). Wojewódzkie zróżnicowanie odsetka ludności wiejskiej było bardzo podobne do stanu z lat 2010 i 2012 (tab. 2.1).

2.2. Czynniki demograficzne zmian liczby ludności wiejskiej³

W ujęciu demograficzno-bilansowym zmiany liczby ludności wiejskiej stanowią głównie wypadkową zmian w zakresie przyrostu naturalnego, migracji wewnętrznych między miastem a wsią i migracji zagranicznych na pobyt stały oraz zmian podziału administracyjnego na miasta i wieś.

2.2.1. Przyrost naturalny ludności

Podobnie jak w poprzednich latach również w okresie 2012–2014 przyrost naturalny ludności wiejskiej był dodatni (tj. stanowił czynnik jej wzrostu) i w obu skrajnych latach wynosił ok. 10,8 tys. w liczbach bezwzględnych i 0,7 osoby na 1000 osób ludności wiejskiej (w miastach przyrost naturalny

² Przy porównaniu zmian liczby ludności w latach 2010–2012 i 2012–2014 dane dla pierwszego okresu przyjęto w wersji uwzględniającej wyniki NSP 2011. Wszystkie dane dotyczące liczby ludności odnoszą się do stanu na dzień 31 grudnia.

³ O ile nie zaznaczono inaczej, wszystkie dane dotyczące stanu i zmian liczby ludności pochodzą z bieżącej statystyki ludności. Dla lat 2010–2012. przyjęto wersję skorygowaną na podstawie wyników NSP 2011.

był ujemny na poziomie 0,4‰ w 2012 roku i 0,5‰ w 2014 roku). W podziale według województw **dodatni przyrost naturalny na wsi w 2014 roku odnotowano w 11 województwach, w pozostałych 5 – lubelskim, łódzkim, opolskim, podlaskim i świętokrzyskim – był on ujemny**. Były to te same województwa co w latach 2010 i 2012 (tab. 2.2).

2.2.2. Urodzenia i dzietność kobiet

Utrzymanie się na niezmiennym poziomie współczynnika przyrostu naturalnego ludności wiejskiej w latach 2012 i 2014 było wynikiem analogicznych zmian jego części składowych, tj. współczynników urodzeń i zgonów (oba zmniejszyły się o 0,4 pkt. proc). Sam spadek współczynnika urodzeń wiązał się z kolei zarówno ze spadkiem wskaźnika dzietności ogólnej kobiet⁴, jak też ze spadkiem liczby kobiet w wieku rozrodczym (15–49 lat) oraz udziału w niej kobiet w wieku najwyższej rozrodczości (20–34 lata). W latach 2012–2014:

- odsetek urodzeń na wsi spadł z 10,7 do 10,3‰ na 1000 mieszkańców (w miastach z 9,6 do 9,4‰);
- współczynnik dzietności ogólnej kobiet wiejskich zmniejszył się z 1,43 do 1,39 (w miastach wzrósł z 1,21 do 1,22); różnica wartości współczynnika między wsią i miastem zmalała z 17,6 do 14,2%; w obu latach najmniejsze różnice odnotowano w woj. opolskim (4–5%), największe – w pomorskim (27–30%);
- liczba kobiet w wieku rozrodczym na wsi była w 2014 roku o ponad 10 tys. mniejsza niż w 2012 roku (w miastach o ok. 128 tys.; zmniejszył się także odsetek kobiet w wieku najwyższej rozrodczości – z 46,2 do 46,0% ogółu kobiet w wieku rozrodczym (w miastach z 48,1 do 46,5%);
- podobnie jak w 2012 również w 2014 roku najwyższe wskaźniki płodności odnotowano wśród kobiet w wieku 25–29 lat – 98,9 urodzeń na 1000 kobiet w tym wieku, drugie pod względem wysokości tego wskaźnika były kobiety w wieku 30–34 lat – 76,2‰, a kobiety w wieku 20–24 lat, które jeszcze przed dekadą wyróżniały się najwyższą płodnością, znalazły się dopiero na 3 miejscu – 57,6‰;
- współczynnik urodzeń na wsi zmniejszył się we wszystkich województwach, a dzietność kobiet zmalała w większości województw (poza województwami dolnośląskim, śląskim i warmińsko-mazurskim, w których w 2014 roku był taki sam jak w 2012 roku);
- zarówno w 2012, jak i w 2014 roku współczynnik dzietności ogólnej na wsi był o ok. $\frac{1}{3}$ niższy od poziomu zapewniającego prostą zastępowalność

⁴ Liczba dzieci, które przeciętnie urodziłaby kobieta w ciągu całego okresu rozrodczego (przy założeniu, że w poszczególnych fazach tego okresu rodziłaby z intensywnością obserwowaną w badanym roku).

pokoleń⁵ (w miastach o ok. 42% niższy); również we wszystkich województwach był niższy od niego od ok. 24% w województwie pomorskim do ok. 45% w opolskim (w miastach od ok. 37% w województwie mazowieckim do ok. 49% w świętokrzyskim i zachodniopomorskim) (tab. 2.3 i 2.4);

W 2014 roku poziom diety na polskiej wsi był niższy niż poziom diety ogółem średnio we wszystkich krajach Unii Europejskiej. W krajach UE poziom diety nie zapewniał prostej zastępowalności pokoleń, chociaż w kilku z nich (Francja, Irlandia, Islandia, Szwecja i Wielka Brytania) był zbliżony do tego poziomu (zob. tab. 2.12).

2.2.3. Umieralność i długość życia

W latach 2012–2014 zarysowały się w tym obszarze wymienione niżej tendencje:

- Ogólny współczynnik zgonów na wsi zmniejszył się z 10,0 do 9,6‰, przy jednoczesnym spadku częściowych współczynników zgonów we wszystkich wyróżnionych, głównie pięcioletnich, grupach wieku (w miastach ogólny współczynnik zgonów zmniejszył się z 10,0 do 9,9‰, przy również prawie powszechnym spadku współczynników częściowych w poszczególnych grupach wieku). Nadal malała umieralność niemowląt, pozostając jednak na wyższym poziomie niż w miastach (odpowiednio 4,4 i 4,1 zgonów na 1000 urodzeń żywych). W 2014 roku najniższy wskaźnik zgonów niemowląt na wsi (3,2) odnotowano w województwie świętokrzyskim, najwyższy (6,6) – w zachodniopomorskim (w miastach odpowiednio w świętokrzyskim (2,9) oraz podlaskim i śląskim (5,3)).
- **W dalszym ciągu zwiększał się przeciętny czas trwania życia:** wśród mieszkańców wsi wynosił on w 2014 roku dla mężczyzn 73,1 roku (72,1 roku w 2012 roku), a kobiet – 81,7 roku (81,0 lat w 2012 roku). Mężczyźni na wsi żyją krócej niż w miastach i do niedawna różnica na niekorzyść wsi rosła: w 2010 roku wynosiła 1,2 roku wobec 0,9 i 0,6 roku odpowiednio w latach 2008 i 2006). W 2012 roku różnica zmalała do roku, a w 2014 roku ponownie wzrosła do 1,1 roku. **W odróżnieniu od mężczyzn, mieszkanki wsi żyją dłużej niż mieszkanki miast**, jednak przewaga ta jest niewielka i w 2014 roku wynosiła niecałe 0,2 roku.
- Różnice trwania życia mężczyzn i kobiet, będące wyrazem trwałego zjawiska nadumieralności mężczyzn, zmniejszyły się na wsi z 8,9 roku w 2012 do 8,6 roku w 2014 roku, jednak nadal były większe niż w miastach (odpowiednio 7,8 i 7,3 roku).

⁵ W przybliżeniu 2,1 urodzenia na kobietę.

- Wydłużenie się przeciętnego okresu trwania życia na wsi odnotowano we wszystkich województwach. W 2014 roku najwyższy przeciętny czas trwania życia mężczyzn mieszkających na wsi (75,0 lat) odnotowano w województwie małopolskim, a najniższy (71,5 roku) w łódzkim (w miastach najwyższą wartość tego wskaźnika odnotowano w województwie podkarpackim (75,9 roku), a najniższą w łódzkim (71,8 roku). Wśród kobiet mieszkających na wsi najwyższy wskaźnik trwania życia (82,8 roku) obserwowano w podlaskim, a najniższy (79,9 roku), w lubuskim (w miastach był on najwyższy w województwie podkarpackim i podlaskim (82,8 roku), a najniższy w śląskim (80,2 roku).
- Podobnie jak średnio w kraju, krótszy na wsi niż w miastach czas trwania życia mężczyzn odnotowano w 2014 roku we wszystkich województwach z wyjątkiem śląskiego, gdzie na wsi był on dłuższy o 1 rok. W populacji kobiet, w odróżnieniu od dłuższego w skali kraju okresu trwania życia na wsi niż w miastach, wartości tego parametru okazały się na wsi niższe w większości województw, z wyjątkiem łódzkiego, śląskiego i świętokrzyskiego, gdzie były wyższe o 0,8, 1,0 i 0,4 roku, oraz małopolskiego i podkarpackiego, gdzie były takie same jak w miastach (tab. 2.5).
W porównaniu z krajami UE-28 w Polsce na wsi w 2014 roku:
- **przeciętne trwanie życia mężczyzn było o 5,4 roku krótsze niż ogółu mężczyzn średnio we wszystkich krajach UE, a kobiet o 2,2 roku krótsze;**
- trwanie życia na polskiej wsi było także krótsze niż średnio w większości poszczególnych krajów UE; w populacji mężczyzn największe różnice (6,6–8,1 roku) odnotowano w porównaniu z Cyprzem, Francją, Hiszpanią, Holandią, Irlandią, Islandią, Luksemburgiem, Wielką Brytanią i Włochami, a w populacji kobiet (3,9–5,0 lat) – w porównaniu z Cyprzem, Francją, Hiszpanią i Włochami;
- krótsze niż w Polsce okresy trwania życia mężczyzn odnotowano jedynie w Bułgarii, na Litwie, Łotwie, w Rumunii i na Węgrzech, a kobiet ponadto w Chorwacji i Słowacji;
- różnice trwania życia mężczyzn i kobiet były w Polsce większe niż średnio w UE o 3,2 roku; największe różnice (4,3–5,5 roku) odnotowano w porównaniu z Holandią, Irlandią, Islandią, Luksemburgiem, Maltą, Szwecją i Wielką Brytanią; jedynie w Estonii, Litwie i Łotwie różnice trwania życia mężczyzn i kobiet były większe niż w Polsce;
- **umieralność niemowląt na polskiej wsi była wyższa niż średnio w UE** (odpowiednio 4,9 i 3,7 zgonów na 1000 urodzeń żywych) oraz wyższa niż w większości krajów członkowskich, w których wynosiła od 1,6 na Cyprze do 4,4 na Łotwie; wyższą niż w Polsce umieralność niemowląt odnotowano na Malcie (6,7), w Rumunii (9,2), na Słowacji (5,5) i Węgrzech (5,0) (zob. tab. 2.12).

2.2.4. Migracje⁶

Migracje na pobyt stały między wsią a miastem były drugim – obok przyrostu naturalnego – czynnikiem wzrostu liczby ludności wiejskiej. W latach 2012–2014:

- **Napływ ludności z miast na wieś był, podobnie jak w latach 2010–2012, większy niż odpływ ze wsi do miast**, chociaż w 2014 roku nadwyżka była mniejsza (28,9 tys.) niż w 2012 roku (34,5 tys.).
- W obu latach saldo migracji na wsi było dodatnie zarówno wśród mężczyzn, jak i wśród kobiet oraz w większości grup wieku z wyjątkiem grup 20–24 i 25–29 lat, w których było ujemne (odpowiednio 0,9 i 5,9 osoby na 1000 osób ludności wiejskiej). We wszystkich grupach wieku o dodatnim saldzie migracji utrzymywała się tendencja do jego zmniejszenia w stosunku do stanu w 2012 roku (z wyjątkiem grupy 60 lat i więcej, w której odnotowano niewielki wzrost), natomiast w grupach wieku o ujemnym saldzie było ono w 2014 roku większe niż w 2012 roku (tab. 2.6).
- Dodatkowo saldo migracji na wsi w 2014 roku notowano w większości województw z wyjątkiem lubelskiego, podlaskiego i warmińsko-mazurskiego, w których było ono ujemne (odpowiednio –0,3, –1,0 i –1,4 osoby na 1000 ludności). W województwach o dodatnim saldzie migracji było ono najwyższe – 3,5–4,7 osoby na 1000 ludności – w województwach dolnośląskim, pomorskim, śląskim i wielkopolskim, a najniższe, poniżej 1,0%, w podkarpackim, świętokrzyskim i zachodniopomorskim. We wszystkich województwach o dodatnim saldzie migracji było ono mniejsze, a w województwach o ujemnym saldzie – większe niż w 2012 roku (zob. tab. 2.2).

W odróżnieniu od migracji wewnętrznych migracje zagraniczne działały głównie jako czynnik zmniejszający liczbę ludności wiejskiej. W latach 2012–2014:

- Saldo migracji ze wsi na pobyt stały w innych krajach było w obu latach ujemne, zwiększając się w tym czasie z 1,4 do 3,8 tys. Zmiana ta była wynikiem wzrostu liczby emigrantów z 5,3 do 7,2 tys. i zmniejszenia liczby imigrantów z 3,9 tys. do 3,4 tys. (w miastach liczba emigrantów zwiększyła się z 15,9 do 20,9 tys., a imigrantów zmniejszyła z 10,6 do 9,0 tys.).
- Wzrosła też liczba mieszkańców wsi przebywających za granicą czasowo powyżej 3 miesięcy, z 9,6 do 12,7 tys. (w miastach z 45,7 do 51,2 tys.)⁷.

⁶ Statystyka migracji w Polsce, zarówno wewnętrznych, jak i zagranicznych, opiera się na danych ewidencji ludności dotyczących zmiany miejsca zamieszkania: na pobyt stały – na podstawie informacji o zameldowaniu na pobyt stały, na pobyt czasowy – na podstawie informacji o zameldowaniu na pobyt czasowy powyżej 3 miesięcy (do 2005 roku włącznie – powyżej 2 miesięcy). Jeśli nie zaznaczono inaczej, dane odnoszą się do migracji rejestrowanych w ewidencji ludności.

⁷ Dane o migracjach na pobyt czasowy pochodzą ze specjalnych, cyklicznie przeprowadzanych badań GUS. Wyniki odzwierciedlają stan w dniu badania (31.12) i opisują liczbę przebywających czasowo za granicą, a nie strumień migracyjny.

- Najliczniejszą grupę migrantów ze wsi na pobyt stały za granicą stanowiły osoby w wieku 20–34 lat, ich udział wykazywał jednak tendencję zniżkową z 43,6% do 33,3% w latach 2008–2010 i z 32,4% do 31,1% w latach 2012–2014. Drugą najliczniejszą grupę tworzyły osoby w wieku 35–49 lat, stanowiące w tych latach ok. 25–28%. W strukturze płci w 2008 roku przeważali mężczyźni (56,5%), w latach 2010 i 2012 ich udział zmniejszył się do ok. 46–47%, po czym znowu wzrósł do ponad 51% w 2014 roku. W strukturze według stanu cywilnego (prawnego) dominowała tendencja do spadku odsetka kawalerów (z 45,2% do 34,2% w całym okresie 2008–2014) i wzrostu odsetka osób w stanie małżeńskim (z 34,9% do 50,3%). Analogiczne kierunkowo zmiany w strukturze stanu cywilnego odnotowano w migracjach z miast (tab. 2.7). Łącznie ze wzrostem odsetka dzieci w wieku 0–14 lat świadczy to o zwiększaniu się udziału migracji rodzinnych.

Wykazane w ewidencji ludności migracje zagraniczne na pobyt czasowy stanowią tylko niewielką część ich rzeczywistych rozmiarów, gdyż zdecydowana większość wyjeżdża za granicę (i często przebywa tam nawet wiele lat) bez dokonania odpowiednich formalności meldunkowych. Stosunkowo najpełniejsze dane dotyczące ogółu migrantów przebywających czasowo za granicą zawierają wyniki NSP 2011, które wskazują na następujące rozmiary i wybrane cechy struktury tej populacji oraz ich zmiany w porównaniu z wynikami NSP 2002:

Ogólna liczba osób przebywających za granicą czasowo przez okres powyżej 3 miesięcy w chwili przeprowadzenia NSP 2011 wynosiła 2 018 tys., wobec 786 tys. wykazanych w NSP 2002⁸:

- W obu latach ponad $\frac{1}{3}$ stanowiły osoby mieszkające przed wyjazdem na wsi (37,9% w 2002 i 34,1% w 2011 roku). Blisko 80% migrantów zarówno z miast, jak i ze wsi przebywało za granicą 12 miesięcy lub więcej.
- W strukturze płci przeważają kobiety, wśród przybyszów ze wsi stanowiły one w 2002 52,4%, w 2011 roku zaś 50,9% (wśród przybyszów z miast odpowiednio 54,7% i 51,2%).
- Pod względem wieku najliczniej reprezentowane są osoby w przedziale 20–34 lata – wśród przybyszów ze wsi stanowiły one w 2011 roku 47,0%, a z miast 43,2%, w obu grupach więcej niż w 2002 roku (odpowiednio 41,3% i 36,8%). Natomiast odsetek drugiej najliczniejszej grupy wieku (35–49 lat) zmniejszył się wśród migrantów ze wsi z 30,1% do 25,3%, a z miast z 32,4% do 25,1%.
- W strukturze według stanu cywilnego (prawnego) najliczniejszą grupę stanowią osoby w stanie małżeńskim, ich udział zmalał jednak w populacji wiejskich migrantów z 52,7% w 2002 do 46,3% w 2011 roku, a miejskich

⁸ Dane NSP 2002 obejmują osoby przebywające za granicą czasowo powyżej 2 miesięcy.

z 52,5% do 43,7%. Zwiększył się natomiast udział kawalerów i panien oraz osób rozwiedzionych (tab. 2.8).

- Natężenie wyjazdów z poszczególnych województw jest wysoce zróżnicowane. W 2002 roku liczba przebywających za granicą powyżej 3 miesięcy wahała się wśród przybyszów ze wsi od 4,0 osób na 1000 ludności w województwie łódzkim do 127,1‰ osoby w opolskim, a w 2011 roku od 18,3‰ w mazowieckim do 117,5‰ w opolskim. Stosunkowo niskimi wartościami tych wskaźników w 2011 roku wyróżniały się także województwa łódzkie (18,8‰) i wielkopolskie (23,5‰), a wysokimi podlaskie (82,2‰) i warmińsko-mazurskie (65,0‰). Prawie we wszystkich województwach wskaźniki przebywania za granicą były w 2011 roku niższe wśród przybyszów ze wsi niż z miast: od ok. 5% w województwie śląskim do blisko 50% w świętokrzyskim. Jedynie w opolskim stosunkowo częściej migrowano ze wsi (tab. 2.9).

Poza danymi spisowymi GUS sporządza coroczne szacunki liczby osób przebywających czasowo za granicą niezależnie od tego, czy fakt wyjazdu został zgłoszony w ewidencji ludności. Wskazują one, że największy wzrost liczebności tej populacji następował jedynie w pierwszych czterech latach członkostwa Polski w UE: z 1 mln w 2004 do 2,27 mln w 2007 roku. W następnych latach zmiany były stosunkowo niewielkie i dwukierunkowe: początkowy spadek do 2 mln w 2010 roku i ponowny wzrost do 2196 tys. w 2013 roku.

Zmieniła się też geografia wyjazdów. Przede wszystkim zwiększył się udział emigrantów przebywających w krajach Unii Europejskiej z 75% w 2004 roku do ok. 82% w 2013 roku. W obrębie samej UE w 2004 roku większość emigrantów przebywała w Niemczech (51,3%), za nimi była Wielka Brytania (20,0%), a trzecie miejsce zajmowały Włochy (7,9%). W 2013 roku na czoło wysunęła się Wielka Brytania (35,9%), Niemcy przesunęły się na drugie miejsce (31,3%), a trzecie zajęła Irlandia (6,4%). Na piątym miejscu znalazła się Holandia 5,8%), a Włochy spadły na czwarte miejsce (5,4%).

Szacunki GUS nie zawierają informacji, jaką część migrantów stanowią przybysze ze wsi. Z dużym prawdopodobieństwem można jednak przyjąć, że we wszystkich latach oscylowała ona wokół wielkości wykazanych w NSP 2002 i 2011, czyli wynosiła nieco ponad 1/3 ogółu migrantów przebywających czasowo za granicą.

2.3. Zmiany podziału administracyjnego na miasta i wieś

Ze względu na przyjęte w polskiej statystyce administracyjne kryterium podziału na miasta i wieś, zmiany tego podziału również stanowią jeden

z czynników wpływających na zmiany liczby ludności wiejskiej. Prawie przez wszystkie lata po II wojnie światowej zmiany administracyjne działały na rzecz zmniejszania się liczby tej ludności. W latach 2013 i 2014 liczba mieszkańców wsi zmalała z tego tytułu o ok. 14 tys. (w ciągu dwóch wcześniejszych lat o ok. 13 tys.).

Podsumowując dane charakteryzujące główne bilansowe czynniki zmian liczby ludności wiejskiej w latach 2013–2014, otrzymujemy, że najsilniej na rzecz jej wzrostu oddziaływały migracje na pobyt stały między wsią i miastem (ok. 67 tys.). W tym samym kierunku, ale znacznie słabiej działał również dodatni przyrost naturalny (ok. 14 tys.), natomiast migracje zagraniczne na pobyt stały i zmiany administracyjne zmniejszały skalę wzrostu odpowiednio o ok. –10 tys. i –14 tys. W miastach spadek liczby ludności wiązał się przede wszystkim z ujemnym saldem migracji wieś–miasto (ok. –67 tys.), a w następnej kolejności z ujemnym przyrostem naturalnym (ok. –33 tys.) i ujemnym saldem migracji zagranicznych (ok. –26 tys.). Zarówno na wsi, jak i w miastach względna rola poszczególnych czynników była pod względem kierunku zmian taka sama jak w latach 2011–2012, różnice dotyczyły jedynie skali zmian w danym kierunku (tab. 2.10).

2.4. Struktura ludności wiejskiej według wieku i płci

Lata 2012–2014 przyniosły następujące zamiany w tym zakresie:

- W strukturze ludności wiejskiej według ekonomicznych grup wieku⁹ zmniejszył się udział ludności w wieku przedprodukcyjnym z 20,7% do 20,1% (w miastach z 16,8% do 16,7%) i produkcyjnym: z 63,4% do 63,3% (w miastach z 64,2% do 62,8%), natomiast wzrósł w wieku poprodukcyjnym: z 15,9% do 16,6% (w miastach z 19,0% do 20,6%).
- W odniesieniu do ludności w wieku produkcyjnym udział grupy starszej utrzymał się na tym samym poziomie 22,9% (w miastach zmalał z 24,6% do 23,6%).
- W wyniku zmian liczby ludności w wieku produkcyjnym i poprodukcyjnym współczynnik obciążenia demograficznego osobami starszymi zwiększył się z 25 do 26 osób (w miastach z 30 do 33 osób).
- Jeśli uwzględnić łącznie wszystkie zmiany w strukturze wieku, mediana wieku wzrosła z 36,9 do 37,7 lat (w miastach z 39,9 do 40,6 lat).

⁹ W klasyfikacji tej wyróżnia się następujące grupy: wiek przedprodukcyjny: 0–17 lat, produkcyjny: mężczyźni 18–64 lata, kobiety 18–59 lat, produkcyjny młodszy: 18–44 lata, produkcyjny starszy: mężczyźni 45–64 lata, kobiety 45–59 lat, poprodukcyjny: mężczyźni 65 lat i więcej, kobiety 60 lat i więcej. Granice wieku między ludnością w wieku produkcyjnym (ogółem i w grupie starszej) i ludnością w wieku poprodukcyjnym wyznaczone w tej klasyfikacji były zgodne z ustawowymi normami wieku przejścia na emeryturę obowiązującymi do dnia 1 stycznia 2013 roku.

- **Zmiany w strukturze płci ludności wiejskiej były minimalne: ogólny współczynnik feminizacji utrzymał się na tym samym poziomie 1006 kobiet na 1000 mężczyzn** (w miastach wzrósł ze 1008 do 1009. Wartość współczynnika feminizacji w wieku 20–29 lat (wiek, w którym kobiety najczęściej zawierają związek małżeński) wzrosła z 935 do 937 kobiet na 1000 mężczyzn (w miastach zmalała z 989 do 986 (tab. 2.11).

Najbardziej zaawansowany poziom starzenia się ludności wiejskiej i największe niedobory młodych kobiet występują głównie w regionach o trwającym do niedawna przez wiele lat ujemnym dla wsi saldzie migracji wieś–miasto, zwłaszcza we wschodniej i częściowo centralnej części kraju. Podobnie jak w 2012 również w 2014 roku najwyższy odsetek ludności w wieku poprodukcyjnym i jedną z najwyższych medianę wieku odnotowano w województwie podlaskim (20,4% i 39,9 lat), tam też najwyższy był wskaźnik obciążenia demograficznego osobami starszymi (33 osoby) oraz najniższy współczynnik feminizacji w wieku 20–29 lat (890) (tab. 2.12).

Poziom starości ludności w Polsce, w tym ludności wiejskiej, należy do najniższych wśród wszystkich krajów Unii Europejskiej. Mierzony odsetkiem ludności w wieku 65 lat i więcej, niższy w porównaniu z ludnością wiejską w Polsce poziom odnotowano w 2014 roku jedynie wśród ludności ogółem Islandii i Słowacji, a mierzony medianą wieku w Irlandii i Islandii. Wskaźnik obciążenia demograficznego był niższy niż na polskiej wsi jeszcze tylko w Islandii i Słowacji. W porównaniu z Niemcami – krajem o jednych z najwyższych wartości tych wskaźników – ich poziom (zob. tab. 2.13). na polskiej wsi był niższy odpowiednio o 7,2 punktu procentowego, 7,9 roku i 12 osób.

Relatywnie niski na tle innych krajów UE stopień zaawansowania procesu starzenia się ludności w Polsce, w tym na wsi, zbliża się ku końcowi, gdyż przyszłe lata przyniosą znaczne przyspieszenie tempa tego procesu. Według prognozy demograficznej na lata 2014–2050 w strukturze ludności według ekonomicznych grup wieku uwzględniających stary wiek emerytalny udział ludności w wieku poprodukcyjnym w ogólnej liczbie ludności wzrośnie w skali kraju z 18,4% w roku bazowym prognozy (2013 rok) do 36,5% w roku końcowym, przy jednoczesnym spadku udziału ludności w wieku przedprodukcyjnym (z 18,2 do 14,6%) i produkcyjnym (z 63,4 do 48,8%). Jedną z głównych konsekwencji tych zmian będzie znaczny wzrost wartości współczynnika obciążenia demograficznego osobami starszymi (z 29 do 75 osób w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym).

Podobne tendencje wystąpią w miastach i na wsi. Na obszarach wiejskich udział ludności w wieku produkcyjnym zmniejszy się z 63,4% do 50,8% (w miastach z 63,5% do 47,3%), ludności w wieku poprodukcyjnym przybędzie z 16,2% do 33,9% (w miastach z 19,8% do 38,7%), a wskaźnik obciążenia osobami starszymi wzrośnie z 29 do 67 (w miastach z 31 do 82).

Wprowadzone od 1 stycznia 2013 roku podwyższenie wieku emerytalnego do 67 lat jednolicie dla mężczyzn i kobiet będzie łagodzić te niekorzystne tendencje. W skali kraju udział ludności w wieku produkcyjnym zmniejszy się w 2050 roku nie do 48,8%, lecz do 56,1%, w wieku poprodukcyjnym wzrośnie nie do 36,5%, lecz do 29,3%, a wskaźnik obciążenia ludnością w wieku poprodukcyjnym wyniesie nie 75, lecz 52 osoby.

Proces starzenia się obserwowany będzie również w samej populacji ludności w wieku produkcyjnym, chociaż obejmie tylko okres do ok. 2040 roku. Z uwzględnieniem starego wieku emerytalnego udział grupy starszej w ogólnej liczbie ludności w wieku produkcyjnym zwiększy się w tym okresie w skali kraju z 37,2% (w 2013 roku) do 48,6%, w tym na wsi z 36,1% do 47,5% (w miastach z 37,9% do 49,5%). Przy przyjęciu podwyższonego wieku emerytalnego udział grupy starszej wzrośnie jeszcze bardziej: w skali kraju do 54,4%, z czego na wsi do 53,0% i w miastach do 55,5%. Wzrost ten obejmie głównie kobiety, gdyż stanowią one będą większość wynikającego ze zmiany wieku emerytalnego przyrostu ludności w starszej grupie wieku produkcyjnego. Podobne do przedstawionych w skali kraju zmiany struktury wieku, zarówno w wariancie niższego, jak i wyższego wieku emerytalnego, spodziewane są również w miastach i na wsi (tab. 2.14).

2.5. Zatrudnienie¹⁰

Do głównych mierników stopnia zaangażowania zasobów pracy w gospodarce narodowej należą wskaźniki zatrudnienia. W początkach bieżącej dekady trendy zmian tych wskaźników nie były na ogół zbyt korzystne, jednak następne lata przyniosły znaczną poprawę. Dostępne dane pozwalają na przedstawienie tych zmian średnio w roku dla lat 2012–2014 oraz częściowo dla 2015 roku. W latach 2012–2014:

- **Ogólny wskaźnik zatrudnienia (w wieku 15 lat i więcej) na wsi wzrósł z 50,4% do 50,9%, w tym w wieku produkcyjnym z 64,8% do 66,0%** (w miastach odpowiednio z 50,1% do 51,4% oraz z 65,8% do 68,5%).
- Dla ludności w wieku produkcyjnym¹¹ największy wzrost na wsi odnotowano w najstarszej grupie wieku¹², z 46,4% do 49,4% (w miastach z 47,3% do 53,1%). Jest to kontynuacja trendu zapoczątkowanego już kilka lat

¹⁰ Jeśli nie zaznaczono inaczej, wszystkie prezentowane w rozdziale dane pochodzą z prowadzonych przez GUS w cyklu kwartalnym reprezentacyjnych Badań Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL). Badania obejmują osoby w wieku 15 lat i więcej będące członkami gospodarstwa domowego. Poza zakresem badania pozostają członkowie gospodarstw domowych przebywający za granicą powyżej 3 miesięcy. Badanie nie obejmuje również ludności zamieszkającej w gospodarstwach zbiorowych (hotele pracownicze, internaty, domy studenckie itp.)

¹¹ Mężczyźni w wieku 18–64 lat, kobiety 18–59 lat.

¹² Mężczyźni w wieku 55–64 lat, kobiety 55–59 lat.

wcześniej. Natomiast nowym zjawiskiem jest wzrost wskaźnika zatrudnienia w grupie młodzieży w wieku 18–24 lat – z 36,6% do 37,9% (w miastach z 30,0% do 31,5%), w której w poprzednich latach obserwowano trend spadkowy. Wzrost odnotowano także wśród osób w wieku 25–54 lata – z 76,2% do 75,3% (w miastach z 77,9% do 77,7%).

- Jedynie wśród ludności wiejskiej w wieku poprodukcyjnym¹³ wskaźnik zatrudnienia zmalał z 6,6% do 6,1% (w miastach wzrósł z 6,4% do 7,3%).
- W populacji mężczyzn ogólny wskaźnik zatrudnienia wzrósł z 59,4% do 59,8%, a kobiet z 41,5% do 42,2% (w miastach odpowiednio z 57,5% do 58,8% i z 43,7% do 44,8%).
- Wzrost wskaźników zatrudnienia ludności wiejskiej – tak ogólnego jak częściowych w zróżnicowaniu według wieku i płci – odnotowano zarówno w populacji osób użytkujących gospodarstwo rolne, jak i wśród ludności bezrolnej¹⁴. Jedynie w populacji młodzieży w wieku 18–24 lat i osób w wieku poprodukcyjnym związanych z rolnictwem wskaźniki zatrudnienia były w 2014 niższe niż w 2012 roku.
- Podobnie jak w poprzednich latach poziom wskaźników zatrudnienia ludności bezrolnej na wsi pozostaje znacznie niższy niż użytkującej gospodarstwo rolne: w 2014 roku ogólny wskaźnik zatrudnienia wynosił odpowiednio 44,2% i 63,5%. Wskaźniki zatrudnienia ludności bezrolnej na wsi są znacznie niższe także w porównaniu z miastami¹⁵ (tab. 2.15).
- Zarówno w miastach, jak i w obu grupach ludności wiejskiej poziom wskaźników zatrudnienia jest tym wyższy, im wyższy jest poziom wykształcenia. Wśród ogółu ludności wiejskiej z wykształceniem wyższym wskaźnik zatrudnienia wynosił w 2014 roku 77,9%, z wykształceniem średnim – 61,6%, z wykształceniem zasadniczym zawodowym – 61,1%, a z wykształceniem podstawowym lub niższym – 17,7%. Wśród osób z wykształceniem średnim wskaźnik zatrudnienia był wyższy wśród mających wykształcenie zawodowe niż ogólnokształcące (odpowiednio 67,0% i 47,9%). Niższy od osób z wykształceniem średnim zawodowym wskaźnik miały również osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym (61,1%). Warto też zauważyć, że wśród ludności bezrolnej na wsi, mimo znacznie niższego niż w miastach ogólnego wskaźnika zatrudnie-

¹³ Mężczyźni w wieku 65 lat i więcej, kobiety 60 lat i więcej.

¹⁴ Relacje między liczbą ludności wiejskiej związanej i niezwiązanej z gospodarstwem rolnym systematycznie zmieniają się na korzyść tej ostatniej. Według danych BAEL wśród ludności wiejskiej w wieku 15 lat i więcej udział ludności bezrolnej wzrósł z 60,6% średnio w 2012 roku do 65,0% średnio w 2014 roku. Zmiany tych relacji stanowią jeden z czynników wpływających na zmiany wskaźników zatrudnienia ogółu ludności wiejskiej.

¹⁵ Wskaźniki zatrudnienia ludności bezrolnej na wsi i ludności użytkującej gospodarstwo rolne nie są w pełni porównywalne ze względu na odmiennosć stosunków pracy: rynkowych w pierwszej, a rodzinnych w drugiej populacji. Biorąc pod uwagę charakter stosunków pracy, wskaźniki zatrudnienia bezrolnej ludności wiejskiej są w pełni porównywalne ze wskaźnikami ludności miejskiej.

nia, na wszystkich poziomach wykształcenia wskaźniki były na ogół podobne, a często nawet nieco wyższe niż w miastach (tab. 2.16). Świadczy to o tym, że klucz do zbliżenia wartości ogólnego wskaźnika zatrudnienia ludności bezrolnej na wsi do poziomu obserwowanego w miastach kryje się w podniesieniu poziomu wykształcenia ludności bezrolnej na wsi.

- Dominująca w latach 2012–2014 tendencja wzrostowa wskaźników zatrudnienia trwała również w okresie między pierwszymi kwartałami lat 2014 i 2015. Ogólny wskaźnik zatrudnienia zwiększył się tym czasie na wsi z 49,9% do 50,9%, z czego wśród ludności związanej z gospodarstwem rolnym z 62,8% do 63,2%, a bezrolnej z 42,8% do 44,2% (w miastach z 50,3% do 51,3%)¹⁶. Dla okresu I kw. 2014 – I kw. 2015 wzrosty odnotowano także w większości wskaźników cząstkowych według wieku, płci i poziomu wykształcenia.
- W latach 2012–2014 wzrost ogólnego wskaźnika zatrudnienia na wsi odnotowano w większości (10) województw. Podobnie w miastach i wśród ludności wiejskiej związanej z gospodarstwem rolnym. Natomiast wśród ludności bezrolnej wzrost wykazały wszystkie województwa z wyjątkiem pomorskiego. W obu omawianych latach stopień zróżnicowania wojewódzkich wskaźników zatrudnienia był dwukrotnie wyższy wśród ludności bezrolnej na wsi niż wśród ludności związanej z rolnictwem i ludności miejskiej (współczynnik zmienności wynosił odpowiednio ok. 10–12% i 5–7%). We wszystkich województwach wskaźniki zatrudnienia ludności bezrolnej na wsi były niższe nie tylko w porównaniu z ludnością w gospodarstwach rolnych, lecz także z ludnością miejską. W zestawieniu z miastami największe różnice (w 2014 roku o ok. 13–16 punktów procentowych) odnotowano w województwach lubelskim, mazowieckim i podlaskim (tab. 2.17).

Mimo stopniowej poprawy wskaźniki zatrudnienia ludności wiejskiej są w Polsce nadal niższe w porównaniu z ogólnokrajowymi wskaźnikami większości krajów UE. Dotyczy to zwłaszcza kobiet i osób starszych w wieku 55–64 lat, w mniejszym stopniu młodzieży w wieku 15–24 lat. Największy dystans dzieli Polskę od Niemiec i krajów skandynawskich. Na przykład w 2014 roku ogólny wskaźnik zatrudnienia (w wieku 15–64 lata) był w Polsce o ok. 17% niższy niż w Danii, z czego wśród mężczyzn o 10%, a wśród kobiet o 25%. Wśród młodzieży w wieku 15–24 lat polskie wskaźniki były prawie o połowę niższe od duńskich, a osób w wieku 55–64 lat o ponad $\frac{1}{3}$ niższe (zob. tab. 2.21).

¹⁶ Według wstępnych danych GUS wzrost wskaźników zatrudnienia następował również w całym 2015 roku. W IV kwartale tego roku wynosiły one na wsi 52,0%, z czego w gospodarstwach rolnych 54,6%, a w bezrolnych 45,6% (w miastach 52,9%).

W latach 2012–2014 wyłącznie w populacji pracujących podstawowe kierunki zmian struktury zatrudnienia były następujące (o ile nie zaznaczono inaczej, dane średnio w roku):

- **Trwał, i to w tempie przyspieszonym, proces dezagraryzacji struktury zatrudnienia: odsetek pracujących w rolnictwie¹⁷ zmniejszył się w skali kraju z 12,6% w 2012 do 11,5% w 2014 roku**, w tym w rolnictwie indywidualnym z 11,6% do 10,5%. Na wsi spadki wynosiły odpowiednio z 29,6% do 26,9% i z 27,7% do 25,0%. Skala spadku była ponaddwukrotnie większa niż w latach 2010–2012. U źródeł tego przyspieszenia był znacznie większy niż uprzednio przyrost liczby pracujących poza rolnictwem, zwłaszcza wśród mieszkańców wsi.
 - Zdecydowaną większość pracujących w rolnictwie stanowią osoby pracujące na własny rachunek¹⁸, ich odsetek wykazuje jednak tendencję zniżkową: w rolnictwie ogółem zmniejszył się na wsi z 90,7% w 2012 do 89,8% w 2014 roku, w tym w rolnictwie indywidualnym z 96,1% do 95,7%; pozostali to pracownicy najemni (stali, sezonowi, pracujący dorywczo itp.).
 - Wśród pracujących poza rolnictwem udział pracujących na własny rachunek jest zdecydowanie niższy i od lat nie wykazuje większych zmian, kształtując się wśród mieszkańców wsi na poziomie 11–12% (w miastach 13–14% (tab. 2.18).
 - **Proces dezagraryzacji struktury zatrudnienia objął większość województw**. W 2014 roku najwyższy odsetek pracujących w rolnictwie indywidualnym wśród ogółu pracujących odnotowano w lubelskim (22,6%), podlaskim (22,4%) i świętokrzyskim (21,9%), a najniższy w śląskim (2,3%), dolnośląskim (3,7%) i pomorskim (5,2%). Wśród mieszkających na wsi odsetek pracujących w rolnictwie indywidualnym był najwyższy w województwie podlaskim (55,2%), lubelskim (39,2%) i świętokrzyskim (36,6%), a najniższy w śląskim (8,1%), dolnośląskim (10,5%) i lubuskim (12,9%). Wojewódzki kształt zróżnicowania odsetka pracujących w rolnictwie jest od lat dosyć stabilny i niewiele różni się od odnotowanego w poprzednich latach (tab. 2.19).
- W strukturze płci i wieku pracujących zmiany były następujące:
- Większość pracujących mieszkańców wsi (58,6% zarówno w 2012, jak i 2014 roku) stanowią mężczyźni (w miastach 53,7%)¹⁹. Wśród pracujących w rolnictwie indywidualnym udział mężczyzn był w obu latach niż-

¹⁷ Podział pracujących według kategorii zawodowych, w tym na pracujących w rolnictwie i poza nim, przeprowadza się na podstawie kryterium głównego miejsca pracy. O ile nie zaznaczono inaczej, dane dotyczące rolnictwa ogółem obejmują także leśnictwo, łowiectwo i rybactwo.

¹⁸ Do pracujących na własny rachunek zaliczono osoby prowadzące własną działalność gospodarczą i niezatrudniające pracowników, także pracodawców i pomagających bez wynagrodzenia członków rodziny.

¹⁹ Dane dotyczące struktury pracujących według płci, wieku i poziomu wykształcenia odnoszą się do stanu w III kwartale danego roku.

szy niż wśród pracujących poza rolnictwem i w 2014 roku wynosił odpowiednio 57,1% i 59,1%.

- W strukturze wieku pracujących na wsi udział osób w młodszym wieku produkcyjnym utrzymał się w obu latach na tym samym poziomie 62,0% ogółu pracujących mieszkańców wsi, a w starszym wieku produkcyjnym wzrósł z 34,9% do 35,2% (w miastach odwrotnie, nastąpiło pewne odmłodzenie struktury wieku pracujących w wieku produkcyjnym (udział grupy starszej zmniejszył się z 36,1% do 35,3%).
- **Populacja pracujących w rolnictwie indywidualnym charakteryzuje się znacznie starszą strukturą wieku niż pracujących poza rolnictwem:** odsetek pracujących w starszym wieku produkcyjnym wynosił w 2014 roku odpowiednio 45,4% i 31,9%, a w wieku poprodukcyjnym 6,1% i 1,4%²⁰.

Podobnie jak w poprzednich dwóch latach również w latach 2012–2014 poziom wykształcenia pracujących zwiększał się szybciej na wsi niż w miastach, nadal pozostaje jednak znacznie niższy w pierwszej niż drugiej populacji:

- Pracujący z wykształceniem wyższym lub średnim stanowili w 2014 roku 54,2%, a w 2012 roku 50,1% ogółu pracujących mieszkańców wsi (w miastach 76,9% i 75,5%), w tym z wykształceniem wyższym 19,6% i 16,9% (w miastach 40,9% i 37,2%).
- **Najniższy poziom wykształcenia mają mieszkańcy wsi pracujący w rolnictwie indywidualnym:** wykształcenie wyższe lub średnie miało 31,8% w 2012 roku i 34,9% w 2014 roku (w tym wykształcenie wyższe 4,1% i 5,2%).
- Poziom wykształcenia mieszkańców wsi pracujących poza rolnictwem był w obu latach znacznie wyższy niż pracujących w rolnictwie, ale niższy w porównaniu z miastami. Dotyczy to zwłaszcza pracujących z wykształceniem wyższym i o najniższym statusie wykształcenia (gimnazjum, podstawowe i niższe) (tab. 2.20).

W porównaniu z krajami Unii Europejskiej odsetek pracujących w polskim rolnictwie należy do najwyższych. Obliczony dla populacji w unijnym wieku produkcyjnym (15–64 lata), wynosił średnio w 2014 roku 11,2% (łącznie z leśnictwem i rybactwem). Wyższy wskaźnik odnotowano tylko w Grecji (13,0%) i Rumunii (25,4%). W pozostałych krajach udział ten kształtował się od 1,1% w Wielkiej Brytanii do 9,0% na Litwie. Pracujący w polskim rolnictwie stanowili w 2011 roku blisko $\frac{1}{5}$ ogółu pracujących w unijnym

²⁰ Młodszy wiek produkcyjny: osoby w wieku 18–44 lata, starszy wiek produkcyjny: mężczyźni w wieku 45–64 lata, kobiety w wieku 45–59 lat, wiek poprodukcyjny: mężczyźni 65 lat i więcej, kobiety 60 lat i więcej.

rolnictwie, czyli tyle samo co we Francji, Hiszpanii i W. Brytanii razem wziętych (zob. tab. 2.21).

2.6. Bezrobocie na wsi²¹

W odróżnieniu od dominującej w ciągu uprzednich kilku lat tendencji do wzrostu liczby bezrobotnych lata 2012–2014 przyniosły odwrócenie się tej tendencji. Według danych urzędów pracy liczba bezrobotnych mieszkańców wsi zmniejszyła się z 939 tys. w końcu 2012 roku do 812 tys. w końcu 2014 roku, tj. o 13,5% (w miastach o 15,4%), a według danych BAEL – z 678 tys. do 583 tys. w IV kwartale tych lat, tj. o 14,0% (w miastach o 24,3%). Dane BAEL wskazują ponadto, że spadek liczby bezrobotnych na wsi był znacznie głębszy wśród ludności związanej z gospodarstwem rolnym (o ponad ¼) niż ludności bezrolnej (o ok. 10%). W obu populacjach tempo spadku było podobne wśród mężczyzn i kobiet. Zarówno dane UP jak BAEL wskazują, że proces spadku liczby bezrobotnych kontynuowany był także w 2015 roku (tab. 2.22 i 2.23).

Podstawowe kierunki zmian struktury bezrobotnych na wsi w latach 2012–2014 były następujące²²:

- W strukturze bezrobotnych według przyczyn poszukiwania pracy najliczniejszą kategorię stanowiły osoby, które straciły pracę, najczęściej w związku z likwidacją zakładu lub stanowiska pracy. Udział tej grupy zmniejszył się jednak z 43,5% do 40,2% (w miastach z 47,2% do 43,9%). Drugą pod względem liczebności grupę stanowili bezrobotni powracający do pracy po przerwie – ich udział z kolei zwiększył się z 25,6% do 29,8% (w miastach z 29,6% do 32,6%). Na trzecim miejscu byli bezrobotni podejmujący pracę po raz pierwszy – ich udział zmalał z 26,5% do 25,8% (w miastach wzrósł z 16,9% do 17,3%). Najmniej liczną kategorię (w obu latach 4–5% na wsi i 6% w miastach) stanowili bezrobotni, którzy uprzednio sami zrezygnowali z pracy.
- Odsetek kobiet wśród ogółu bezrobotnych na wsi wzrósł z 48,3% do 49,1% (w miastach zmalał z 50,5% do 49,4%). W obu latach był wyższy wśród ludności związanej z gospodarstwem rolnym niż wśród ludności bezrolnej (w 2014 roku wyniósł odpowiednio 51,6% i 49,6%).

²¹ W Polsce istnieją dwa stałe źródła danych statystycznych o bezrobociu: bieżąca rejestracja bezrobotnych prowadzona przez urzędy pracy (UP) i Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL). W podziale na miasta i wieś zakres danych BAEL jest znacznie szerszy niż danych UP. Ze względu na różnice metodologiczne, w tym definicji osoby bezrobotnej, między statystyką UP i BAEL dane z tych źródeł różnią się pod względem absolutnej liczby i struktury bezrobotnych, wykazują natomiast na ogół podobne tendencje ich zmian (definicje osoby bezrobotnej według BAEL i przyjęte w statystyce urzędów pracy zob. *Kwartalna informacja o rynku pracy IV kwartale 2015 r.*, GUS, Warszawa, luty 2015).

²² Jeśli nie zaznaczono inaczej, dane BAEL podano według stanu w III kwartale.

- Większość bezrobotnych stanowią osoby w wieku do 34 lat; na wsi ich udział zmniejszył się z 61,1% w 2012 do 60,8% w 2014 roku (w miastach z 48,9% do 47,8%). Przewaga młodszych grup bezrobotnych jest znacznie większa wśród ludności związanej z gospodarstwem rolnym (w 2014 roku 77,0%) niż wśród ludności bezrolnej na wsi (55,2%). Obie grupy różnią się także znacząco wielkością odsetka bezrobotnych w wieku 45 lat i starszych (10,3% i 24,5%).
- W strukturze bezrobotnych według poziomu wykształcenia rośnie udział osób z wykształceniem wyższym lub średnim: na wsi z 47,8% do 50,2%, a w miastach odpowiednio z 58,6% do 59,5%. W obu grupach przyrost nastąpił tylko wśród osób z wykształceniem średnim przy niewielkim spadku udziału mających wykształcenie wyższe. Odsetek bezrobotnych po zasadniczej szkole zawodowej zwiększył się na wsi z 34,6% do 35,6% (w miastach odnotowano spadek z 29,3% do 27,5%), a mających najwyżej wykształcenie gimnazjalne zmniejszył się z 17,9% do 14,2% (w miastach wzrósł z 12,1% do 13,0%). Na samej wsi poziom wykształcenia bezrobotnych wśród ludności związanej z gospodarstwem rolnym jest istotnie wyższy niż w populacji ludności bezrolnej, co częściowo wiąże się z młodszą strukturą wieku pierwszej niż drugiej populacji.
- **Nadal ponad 1/3 ogółu bezrobotnych, tak na wsi jak w miastach, stanowią osoby długotrwale poszukujące pracy²³**, wśród których udział bezrobotnych ponad 24 miesiące wzrósł na wsi z 14,2% do 16,9%, a w miastach z 13,5% do 16,8%. Jednocześnie średni czas poszukiwania pracy zwiększył się z 11,4 do 13,0 miesiąca (w miastach z 11,2 do 13,1 miesiąca (tab. 2.24).
- **Tylko niewielka część bezrobotnych ma prawo do zasiłku z tytułu bezrobocia. Według danych urzędów pracy z końca 2014 roku uprawnienia takie miało 12,8% bezrobotnych na wsi i 13,6% w miastach.** Było to mniej niż w tym samym czasie 2012 roku (odpowiednio 16,3% i 17,1%) (zob. tab. 2.22).

Wraz ze spadkiem absolutnej liczby bezrobotnych zmalała też stopa bezrobocia²⁴. Według statystyki urzędów pracy stopa bezrobocia rejestrowanego zmniejszyła się w skali kraju z 13,4% w końcu 2012 do 11,4% w końcu 2014 roku. O zmianach stopy bezrobocia odrębnie mieszkańców wsi i miast informują jedynie dane BAEL. Według wyników tego badania z IV kwartału:

- Stopa bezrobocia zmalała w skali kraju z 10,1% w 2012 do 8,1% w 2014 roku, w tym na wsi z 10,0% do 8,5% (w miastach z 10,2% do 7,8%).

²³ Osoby poszukujące pracy 13 miesięcy lub więcej.

²⁴ Stosunek procentowy liczby bezrobotnych do ludności aktywnej zawodowo, tj. sumy osób pracujących i bezrobotnych.

- **Spadek stopy bezrobocia tak na wsi jak w miastach odnotowano niezależnie od płci, wieku i poziomu wykształcenia bezrobotnych, zarówno wśród ludności związanej, jak i niezwiązanej z gospodarstwem rolnym.**
- Podobnie jak w latach ubiegłych, również w okresie 2012–2014 stopa bezrobocia na wsi była wyższa wśród kobiet niż wśród mężczyzn, w ostatnim z tych lat wynosiła odpowiednio 9,8% i 7,6% (w miastach 8,1% i 7,6%). W zróżnicowaniu według wieku najwyższą stopę bezrobocia odnotowano wśród młodzieży w wieku 18–24 lat, jednak również w tej grupie spadek należał do najwyższych: z 27,5% do 23,6% na wsi oraz z 28,0% do 20,6% w miastach. W wieku 25–29 lat stopa bezrobocia była już o połowę niższa, a w pozostałych uwzględnionych grupach wieku mieściła się w 2014 roku w przedziale 5–7% na wsi i 7–9% w miastach.
- **W zróżnicowaniu według poziomu wykształcenia stopa bezrobocia na wsi była najniższa wśród osób z wyższym wykształceniem – 5,7%, a najwyższa wśród mających najwyżej wykształcenie gimnazjalne lub podstawowe – 13,6% (w miastach 4,3% i 22,4%).** W populacji osób z wykształceniem średnim stopa bezrobocia była wyższa wśród osób z wykształceniem ogólnym niż z wykształceniem zawodowym – zarówno w miastach, jak i na wsi.
- W obu badanych latach ogólna stopa bezrobocia ludności bezrolnej na wsi była wyższa niż w miastach²⁵, w 2014 roku odpowiednio 11,2% i 7,8%. Dotyczy to również wskaźników częściowych (w zróżnicowaniu według płci, wieku i poziomu wykształcenia (tab. 2.25 i 2.26).

Zarówno w 2012, jak też zwłaszcza w 2014 roku ogólna stopa bezrobocia ludności wiejskiej w Polsce była niższa niż średnio w całej UE, w 2014 roku odpowiednio 9,5% i 10,2%. Dotyczy to również ogółu mężczyzn i osób starszych w wieku 50–64 lat. Natomiast wśród ogółu kobiet, młodzieży w wieku 15–24 lat i osób w wieku 25–49 lat stopa bezrobocia na polskiej wsi była wyższa niż średnio w UE (tab. 2.27).

Podsumowanie

Przedstawione w raporcie główne kierunki zmian demograficznych na wsi w latach 2012–2014 były zbieżne z obserwowanymi w okresie poprzednich dwóch lat. Następował nadal wzrost liczby ludności wiejskiej, chociaż w tempie wolniejszym niż uprzednio (0,4% i 0,6%) oraz podobna była struktura czynników demograficznych determinujących ten wzrost: w obu okresach na

²⁵ Dane dotyczące stopy bezrobocia w bezrolnych gospodarstwach domowych na wsi są w pełni porównywalne ze stopą bezrobocia w miastach.

rzecz wzrostu liczby ludności wiejskiej działały: dodatnie dla wsi saldo migracji wieś–miasto oraz, w znacznie mniejszym stopniu, dodatni przyrost naturalny, a czynnikami hamującymi wzrost były ujemne dla wsi salda migracji zagranicznych i zmian administracyjnych.

Dalej postępował proces starzenia się ludności wiejskiej: zmniejszył się odsetek ludności w wieku przedprodukcyjnym, wzrósł odsetek osób w wieku poprodukcyjnym i zwiększyła się mediana wieku. Wzrósł także wskaźnik obciążenia demograficznego osobami starszymi

W odróżnieniu od podobieństwa w obu okresach podstawowych tendencji zmian sytuacji demograficznej wsi, zmiany sytuacji na rynku pracy zmierzały na ogół w odwrotnych kierunkach, na ogół niekorzystnych w pierwszym i korzystnych w drugim okresie. Wyrazem tego był przede wszystkim znaczny w drugim okresie wzrost wskaźników zatrudnienia i spadek stopy bezrobocia, zarówno ludności związanej z gospodarstwem rolnym jak i ludności bezrolnej na wsi. Rzadziej przyczyną bezrobocia było zwolnienie z pracy, częściej można było znaleźć nową pracę. Korzystne zmiany znalazły wyraz także w przyspieszeniu tempa procesu dezagraryzacji struktury zatrudnienia, które w obecnym okresie było dwa razy szybsze niż w poprzednim.

Prognozy demograficzne dla Polski przewidują stopniową intensyfikację procesów zmniejszania się liczby ludności w wieku produkcyjnym i wzrostu liczby ludności w wieku poprodukcyjnym, w tym również na wsi, chociaż w tempie wolniejszym niż w miastach. Utrzymanie podwyższonej granicy wieku emerytalnego osłabi natężenie tych zmian, ale również w tym wariantcie będą one prowadzić do istotnego zmniejszania się zasobów siły roboczej i pogarszania się relacji między liczbą pracujących a liczbą emerytów. W takiej sytuacji coraz większego znaczenia nabierać będzie dalszy wzrost aktywności zawodowej ludności, spadek bezrobocia i wzrost wydajności pracy we wszystkich dziedzinach gospodarki narodowej.

Tabele

Tabela 2.1. Ludność według miejsca zamieszkania (miasta-wieś) oraz ludność wiejska według województw w latach 2010-2014^a

Województwa	Stan w tysiącach					Przyrost (ubytek) w %		Odsetek ludności wiejskiej		
	2010	2011	2012	2013	2014	2010– –2012	2012– –2014	2010	2012	2014
Polska	38530	38538	38533	38496	38479	0,0	–0,1	39,2	39,4	39,7
Miasta	23429	23386	23336	23258	23216	–0,4	–0,5	x	x	x
Wieś	15101	15153	15197	15238	15262	0,6	0,4	x	x	x
Dolnośląskie	877	882	886	890	894	1,1	0,8	30,1	30,4	30,7
Kujawsko-pomorskie	827	831	834	836	840	0,8	0,6	39,4	39,8	40,2
Lubelskie	1166	1163	1160	1159	1155	–0,4	–0,5	53,5	53,6	53,8
Lubuskie	373	374	376	377	377	0,6	0,2	36,5	36,7	36,9
Łódzkie	917	918	919	920	921	0,1	0,2	36,1	36,4	36,8
Małopolskie	1695	1705	1715	1723	1731	1,2	0,9	50,8	51,1	51,4
Mazowieckie	1886	1893	1899	1905	1907	0,7	0,4	35,8	35,8	35,7
Opolskie	484	484	483	481	480	–0,4	–0,5	47,6	47,8	48,0
Podkarpackie	1246	1248	1249	1251	1249	0,3	0,0	58,5	58,6	58,7
Podlaskie	479	477	475	473	471	–0,7	–0,9	39,8	39,7	39,5
Pomorskie	776	785	793	800	809	2,1	2,0	34,1	34,6	35,1
Śląskie	1027	1032	1036	1040	1043	0,8	0,7	22,2	22,4	22,7
Świętokrzyskie	704	703	702	700	699	–0,2	–0,4	54,9	55,1	55,4
Warmińsko-mazurskie	589	590	590	590	590	0,2	–0,1	40,5	40,7	40,8
Wielkopolskie	1519	1531	1542	1553	1560	1,5	1,2	44,1	44,5	44,9
Zachodnio-pomorskie	535	537	538	539	538	0,5	0,0	31,0	31,2	31,4

^a Stan w dniu 31.12 (dane dla lat 2010 i 2011 po uwzględnieniu wyników NSP 2011)

Źródło: „Rocznik Demograficzny” 2013, 2014 i 2015, GUS, Warszawa; dane ze strony internetowej GUS (www.stat.gov.pl – baza demografia) oraz obliczenia własne.

Tabela 2.2. Przyrost naturalny w miastach i na wsi oraz saldo migracji między miastem i wsią na wsi według województw w latach 2010, 2012 i 2014

Województwa	Przyrost naturalny						Saldo migracji wieś–miasto na wsi ^a		
	miasta			wieś			2010	2012	2014
	2010	2012	2014	2010	2012	2014			
	na 1000 ludności miejskiej ^b			na 1000 ludności wiejskiej ^b					
Polska	0,6	−0,4	−0,5	1,4	0,7	0,7	3,0	2,3	1,9
Dolnośląskie	−0,5	−1,6	−1,5	0,9	0,0	0,3	6,0	5,1	4,7
Kujawsko- pomorskie	0,1	−1,0	−1,2	2,5	2,0	1,8	3,0	2,4	1,8
Lubelskie	1,4	0,7	0,3	−1,6	−1,8	−2,2	0,3	−0,3	−0,3
Lubuskie	1,1	0,4	−0,2	1,9	1,3	0,8	2,9	2,5	1,0
Łódzkie	−2,4	−3,4	−3,3	−1,9	−2,2	−2,0	3,7	2,6	2,6
Małopolskie	1,3	0,2	0,3	3,1	2,4	2,5	3,3	2,7	2,2
Mazowieckie	1,8	0,8	1,0	0,7	0,0	0,1	4,0	2,8	2,2
Opolskie	−0,5	−1,2	−1,3	−0,9	−1,2	−1,1	1,5	1,4	1,1
Podkarpackie	2,0	1,6	0,8	1,6	1,0	0,7	0,7	0,3	0,2
Podlaskie	1,9	1,1	0,9	−2,7	−3,2	−3,2	0,4	−0,5	−1,0
Pomorskie	1,8	0,4	0,2	6,4	5,1	5,2	5,4	4,6	4,2
Śląskie	−0,2	−1,3	−1,6	0,9	0,2	0,5	5,1	4,2	3,7
Świętokrzyskie	−0,5	−1,7	−2,3	−1,8	−2,1	−2,3	0,9	0,7	0,5
Warmińsko- mazurskie	1,2	0,0	−0,2	3,1	1,5	1,7	0,5	−1,1	−1,4
Wielkopolskie	2,0	0,8	0,5	4,0	3,1	3,2	4,6	4,2	3,5
Zachodnio- pomorskie	−0,2	−1,1	−1,1	2,0	1,5	1,1	2,6	1,2	0,6

^a Osoby, które zgłosiły fakt migracji w ewidencji ludności; ^b faktycznie zamieszkałej według stanu w dniu 30.VI (dotyczy również wskaźników demograficznych przedstawionych w pozostałych tablicach).

Źródło: „Rocznik Demograficzny” 2013 i 2015, GUS, Warszawa; dane ze strony internetowej GUS (www.stat.gov.pl – baza demografia); obliczenia własne.

Tabela 2.3. Wybrane wskaźniki ruchu naturalnego i migracyjnego ludności oraz struktury kobiet w wieku rozrodczym (15–49 lat) w miastach i na wsi w latach 2010, 2012 i 2014

Wyszczególnienie	Miasta			Wieś		
	2010	2012	2014	2010	2012	2014
Ruch naturalny na 1000 ludności						
Urodzenia żywe	10,3	9,6	9,4	11,4	10,7	10,3
Zgony	9,7	10,0	9,9	10,0	10,0	9,6
Przyrost naturalny	0,6	–0,4	–0,5	1,4	0,7	0,7
Współczynnik dzietności ogólnej kobiet ^a	1,29	1,21	1,22	1,51	1,43	1,39
Plodność kobiet^b w wieku:						
15–19	14,1	13,5	12,5	16,6	14,9	13,8
20–24	45,3	40,9	39,9	72,2	64,4	57,6
25–29	88,2	82,1	81,1	105,8	100,9	98,9
30–34	75,4	71,6	73,5	71,4	69,5	72,6
35–39	31,8	31,0	32,2	29,7	29,7	29,8
40–44	5,9	6,0	6,6	6,4	6,5	6,3
45–49	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3
Liczba kobiet w wieku rozrodczym – tys.	5790	5660	5533	3725	3728	3717
w tym w wieku 20–34 lata – tys.	2831	2721	2571	1722	1724	1711
%	48,9	48,1	46,5	46,2	46,2	46,0
Zgony niemowląt na 1000 urodzeń żywych	5,0	4,5	4,1	5,0	4,8	4,4
Przeciętna liczba lat trwania życia						
mężczyźni	72,6	73,1	74,2	71,4	72,1	73,1
kobiety	80,6	81,0	81,5	80,7	81,0	81,7
kobiety – mężczyźni	8,0	7,8	7,4	9,3	8,9	8,5
Migracje wewnętrzne na pobyt stały^c – tys.						
ze wsi do miast	93,8	92,2	98,6	–93,8	–92,2	–98,6
z miast na wieś	–139,7	–127,6	–127,5	139,7	127,6	127,5
saldo	–46,0	–35,4	–28,9	46,0	35,4	28,9
Migracje zagraniczne na pobyt stały^c – tys.						
emigracja	13,2	15,9	20,9	4,2	5,3	7,2
imigracja	11,0	10,6	9,0	4,2	3,9	3,4
saldo	–2,2	–5,2	–11,9	0,1	–1,4	–3,8
Przebywający za granicą czasowo ^{cd} – tys.	53,1 ^e	45,7	51,2	15,8 ^e	9,6	12,7

^a Liczba dzieci urodzonych przez kobietę w ciągu całego okresu rozrodczego; ^b liczba urodzeń żywych na 1000 kobiet w danym wieku; ^c osoby, które zgłosiły fakt migracji w ewidencji ludności; ^d powyżej 3 miesięcy; ^e w 2009 r.

Źródło: „Rocznik Demograficzny” 2013 i 2015, GUS, Warszawa; dane ze strony internetowej GUS (www.stat.gov.pl) – baza demografia oraz Rządowa Rada Ludnościowa: Sytuacja demograficzna Polski – raport 2013–2014; obliczenia własne.

Tabela 2.4. Urodzenia i dzietność kobiet na wsi według województw w latach 2010, 2012 i 2014

Województwa	Urodzenia żywe na 1000 ludności			Współczynnik dziet- ności ogólnej kobiet ^a			Dzietność na wsi w % dzietności w miastach		
	2010	2012	2014	2010	2012	2014	2010	2012	2014
Polska	11,4	10,7	10,3	1,51	1,43	1,39	116,5	117,6	114,2
Dolnośląskie	10,8	10,0	9,9	1,39	1,31	1,31	112,4	113,5	111,2
Kujawsko- pomorskie	11,9	11,2	10,6	1,57	1,49	1,42	122,9	127,7	119,7
Lubelskie	10,6	10,1	9,3	1,47	1,41	1,31	117,4	120,1	112,2
Lubuskie	11,5	10,7	10,1	1,49	1,40	1,34	117,3	112,3	110,5
Łódzkie	10,7	10,2	9,7	1,50	1,45	1,38	117,7	120,9	114,0
Małopolskie	11,8	11,2	10,9	1,53	1,45	1,42	121,2	123,3	122,2
Mazowieckie	11,6	10,8	10,5	1,58	1,48	1,45	114,5	114,5	109,7
Opolskie	9,1	9,1	8,8	1,17	1,17	1,16	101,9	104,7	104,1
Podkarpackie	10,8	10,3	9,7	1,41	1,35	1,28	119,3	118,2	115,2
Podlaskie	10,0	9,4	9,3	1,47	1,38	1,36	120,9	120,5	117,7
Pomorskie	13,8	12,9	12,5	1,74	1,64	1,61	128,7	130,3	127,2
Śląskie	10,8	10,3	10,0	1,42	1,35	1,35	107,3	108,1	108,5
Świętokrzyskie	10,1	9,5	9,0	1,39	1,31	1,26	115,7	115,8	116,8
Warmińsko- mazurskie	12,0	10,9	10,8	1,58	1,45	1,45	126,1	126,0	126,3
Wielkopolskie	12,7	11,8	11,6	1,61	1,50	1,51	117,0	118,5	119,4
Zachodnio- pomorskie	11,5	10,6	10,1	1,52	1,42	1,37	125,7	125,5	118,9

^a Liczba dzieci urodzonych przez kobietę w ciągu całego okresu rozrodczego.

Źródło: „Rocznik Demograficzny” 2013 i 2015, GUS, Warszawa; dane ze strony internetowej GUS (www.stat.gov.pl – baza demografia); obliczenia własne.

Tabela 2.5. Przeciętna liczba lat trwania życia w miastach i na wsi według płci i województw w latach 2010, 2012 i 2014

Województwa	Miasta			Wieś			Różnica wieś–miasto		
	2010	2012	2014	2010	2012	2014	2010	2012	2014
Mężczyźni									
Polska	72,6	73,1	74,2	71,4	72,1	73,1	-1,2	-1,0	-1,1
Dolnośląskie	72,1	72,6	73,4	70,7	71,4	72,4	-1,4	-1,2	-1,0
Kujawsko-pomorskie	71,7	73,2	73,5	70,9	72,1	73,1	-0,8	-1,1	-0,4
Lubelskie	72,7	73,9	74,5	70,1	71,3	72,2	-2,6	-2,6	-2,3
Lubuskie	72,3	72,8	73,9	70,4	71,4	72,2	-1,9	-1,4	-1,7
Łódzkie	70,3	70,7	71,8	70,0	70,5	71,5	-0,3	-0,2	-0,3
Małopolskie	74,2	74,4	75,7	73,3	73,6	75,0	-0,9	-0,8	-0,7
Mazowieckie	73,6	73,9	75,0	70,8	71,3	72,2	-2,9	-2,6	-2,8
Opolskie	73,0	73,1	75,1	72,9	73,2	73,9	-0,1	0,1	-1,2
Podkarpackie	74,5	75,6	75,9	73,2	73,4	74,5	-1,2	-2,2	-1,4
Podlaskie	73,5	74,0	74,8	71,3	72,0	72,8	-2,2	-2,0	-2,0
Pomorskie	73,4	73,9	74,8	71,9	72,0	73,7	-1,5	-1,9	-1,1
Śląskie	71,5	71,8	73,0	72,0	72,6	74,0	0,5	0,9	1,0
Świętokrzyskie	72,9	73,3	74,5	70,8	72,1	72,9	-2,1	-1,1	-1,6
Warmińsko-mazurskie	72,2	73,0	74,1	70,0	70,0	71,6	-2,1	-3,0	-2,5
Wielkopolskie	73,1	73,6	74,4	71,8	72,8	73,4	-1,3	-0,8	-1,0
Zachodniopom.	72,1	73,1	74,3	69,6	71,2	71,9	-2,5	-1,9	-2,4
Kobiety									
Polska	80,6	81,0	81,5	80,7	81,0	81,7	0,1	0,0	0,2
Dolnośląskie	80,2	80,5	81,2	80,2	79,8	80,8	0,0	-0,7	-0,4
Kujawsko-pomorskie	79,9	80,4	81,1	79,6	80,2	80,9	-0,3	-0,2	-0,2
Lubelskie	80,8	81,6	82,4	81,2	81,4	82,1	0,4	-0,2	-0,3
Lubuskie	80,3	80,6	81,2	79,6	79,7	79,9	-0,7	-0,9	-1,3
Łódzkie	79,2	79,5	80,5	80,0	80,3	81,3	0,8	0,8	0,8
Małopolskie	81,4	81,9	82,5	81,4	81,8	82,5	0,0	-0,1	0,0
Mazowieckie	81,2	81,4	81,9	80,8	81,1	81,6	-0,4	-0,3	-0,3
Opolskie	80,4	80,9	81,4	80,4	80,4	81,3	0,1	-0,5	-0,1
Podkarpackie	82,1	82,4	82,8	81,5	81,9	82,8	-0,6	-0,5	0,0
Podlaskie	82,2	82,5	82,8	81,4	82,1	82,7	-0,8	-0,4	-0,1
Pomorskie	81,0	81,1	81,6	80,0	80,4	81,1	-1,0	-0,7	-0,5
Śląskie	79,5	79,7	80,2	80,5	81,0	81,2	1,0	1,3	1,0
Świętokrzyskie	81,0	81,6	81,8	80,8	81,5	82,2	-0,2	0,0	0,4
Warmińsko-mazurskie	80,4	81,4	81,6	80,3	80,1	80,6	-0,1	-1,3	-1,0
Wielkopolskie	80,4	80,9	81,3	80,5	80,5	81,0	0,1	-0,4	-0,3
Zachodniopom.	80,3	80,7	81,1	79,4	79,9	80,1	-0,9	-0,8	-1,0

Źródło: „Rocznik Demograficzny” 2011, 2013 i 2015, GUS, Warszawa; obliczenia własne.

Tabela 2.6. Migracje wewnętrzne ludności na pobyt stały między miastem i wsią według wieku i płci w latach 2010, 2012 i 2014^a

Wiek, płeć	Ze wsi do miast			Z miast na wieś			Saldo migracji na wsi		
	2010	2012	2014	2010	2012	2014	2010	2012	2014
	na 1000 ludności wiejskiej danej płci i grupy wieku								
Ogółem	6,2	6,1	6,5	9,3	8,4	8,4	3,0	2,3	1,9
0–14 lat	7,7	7,6	8,1	12,5	11,9	12,2	4,9	4,3	4,1
15–19	3,3	3,2	3,9	6,6	5,7	6,0	3,3	2,5	2,1
20–24	9,2	8,1	7,7	9,4	7,4	6,8	0,2	–0,7	–0,9
25–29	18,2	17,9	18,3	15,2	13,0	12,4	–3,0	–4,9	–5,9
30–44	7,6	7,7	8,4	12,7	12,2	11,8	5,1	4,4	3,5
45–59	2,3	2,2	2,6	6,5	5,6	5,5	4,3	3,4	2,9
60 lat i więcej	2,1	2,1	2,5	3,5	3,4	3,8	1,4	1,3	1,4
Mężczyźni	5,5	5,4	5,8	9,0	8,2	8,1	3,5	2,8	2,3
Kobiety	7,0	6,8	7,1	9,6	8,7	8,6	2,6	1,9	1,5

^a Osoby, które zgłosiły fakt migracji w ewidencji ludności.

Źródło: „Rocznik Demograficzny” 2011, 2013 i 2015, GUS, Warszawa; obliczenia własne.

Tabela 2.7. Ludność emigrująca za granicę na pobyt stały^a według miejsca zamieszkania przed migracją, płci, wieku i stanu cywilnego w latach 2008, 2010, 2012 i 2014 (w %)

Płeć, wiek, stan cywilny ^b	Miasta				Wieś			
	2008	2010	2012	2014	2008	2010	2012	2014
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym mężczyźni	52,4	45,9	47,0	48,5	56,5	45,9	46,9	51,1
Wiek								
0–14 lat	12,1	13,1	16,1	16,8	9,2	13,7	15,1	17,5
15–19	6,9	5,8	5,8	6,6	8,2	6,4	6,7	6,9
20–34	43,9	37,0	35,6	33,4	43,6	33,3	32,4	31,1
35–49	22,9	26,4	26,2	27,2	24,8	27,6	26,7	27,1
50–59	9,2	11,3	9,9	9,0	8,4	11,5	11,8	10,1
60 lat i więcej	5,0	6,3	6,5	6,9	5,9	7,5	7,4	7,3
Stan cywilny^c								
Kawalerowie/panny	42,9	38,7	32,2	33,7	45,2	38,1	32,0	34,2
Żonaci/zamężne	36,5	40,8	47,2	47,2	34,9	40,7	48,6	50,3
Wdowcy/wdowy	1,3	1,6	2,1	1,9	1,1	1,7	1,9	1,8
Osoby rozwiedzione	5,8	7,4	9,1	9,4	3,1	4,1	5,6	7,1
Nieustalony	13,5	11,6	9,5	7,8	15,7	15,4	11,9	6,6

^a Osoby, które zgłosiły wyjazd na pobyt stały za granicę w ewidencji ludności, ^b prawny, ^c migranci w wieku 15 lat i więcej.Źródło: „Rocznik Demograficzny” 2009, 2011, 2013 i 2015, GUS, Warszawa; dane ze strony internetowej GUS (www.stat.gov.pl – baza demografia); obliczenia własne.

Tabela 2.8. Osoby przebywające za granicą czasowo^a według miejsca zamieszkania przed wyjazdem oraz wieku, pici i stanu cywilnego w latach 2002 i 2011

Wyszczególnienie	Ogółem		Miasta		Wieś	
	2002	2011	2002	2011	2002	2011
Ogółem – w tys.	786,1	2017,5	488,1	1330,2	298,0	687,3
w tym 12 miesięcy i więcej – w % ogółem	79,7	77,6	79,3	77,3	80,2	78,1
Wiek – w % ogółem						
0–14 lat	7,8	11,2	7,4	10,9	8,2	11,7
15–19	6,0	3,2	5,8	3,2	6,4	3,2
20–34	38,4	44,9	36,8	43,8	41,3	47,0
35–49	31,5	25,3	32,4	25,1	30,1	25,3
50–59	9,3	10,4	10,5	11,3	7,4	8,5
60 lat i więcej	7,0	5,0	7,1	5,5	6,7	4,2
Płeć – odsetek mężczyzn	46,2	48,9	45,3	48,8	47,6	49,1
Stan cywilny^b (w % ogółem w wieku 15+)						
Kawalerowie/panny	32,3	34,3	31,0	33,6	34,4	35,6
Żonaci/zamężne	52,5	44,6	52,5	43,7	52,7	46,2
Wdowcy/wdowy	3,2	1,9	3,1	1,9	3,3	1,8
Osoby rozwiedzione	4,7	6,8	5,9	7,8	2,7	4,8
Nieustalony	7,3	12,5	7,6	12,9	7,0	11,6

^a W 2002 r. powyżej 2 miesięcy, w 2011 r. – powyżej 3 miesięcy; ^b prawny.

Źródło: *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002. Migracje zagraniczne ludności*, GUS, Warszawa 2003; *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. Migracje zagraniczne ludności*, GUS, Warszawa 2013; obliczenia własne.

Tabela 2.9. Osoby przebywające za granicą czasowo ponad 3 miesiące według województwa i miejsca zamieszkania przed wyjazdem (miasto–wieś) w latach 2002 i 2011

Województwa	Ogółem		Miasta		Wieś	
	2002	2011	2002	2011	2002	2011
	na 1000 ludności					
POLSKA	20,6	52,4	20,7	56,8	20,4	45,5
Dolnośląskie	20,6	62,2	22,5	67,2	15,9	50,8
Kujawsko-pomorskie	10,2	50,8	12,0	59,1	7,4	38,1
Lubelskie	14,1	51,6	17,7	66,0	11,0	39,1
Lubuskie	15,5	59,5	16,8	63,4	13,0	52,7
Łódzkie	6,8	29,0	8,3	34,7	4,0	18,8
Małopolskie	24,8	56,2	23,5	59,3	26,2	53,1
Mazowieckie	10,7	28,1	13,4	33,5	5,8	18,3
Opolskie	98,8	106,3	73,3	96,1	127,1	117,5
Podkarpackie	36,7	84,0	40,2	95,7	34,3	75,6
Podlaskie	45,5	91,4	47,5	97,6	42,6	82,2
Pomorskie	20,2	58,6	22,5	64,1	15,3	47,9
Śląskie	26,3	49,9	24,2	50,4	34,5	48,0

Tabela 2.9 cd.

Województwa	Ogółem		Miasta		Wieś	
	2002	2011	2002	2011	2002	2011
	na 1000 ludności					
Świętokrzyskie	13,9	50,0	18,2	67,7	10,3	35,5
Warmińsko-mazurskie	22,9	74,6	24,4	81,1	20,6	65,0
Wielkopolskie	6,8	31,0	8,2	37,0	4,8	23,5
Zachodniopomorskie	15,0	62,4	16,3	66,7	11,9	52,8
Współczynnik zmienności	92,4	36,8	68,7	31,4	124,0	49,5

^a W 2002 r. powyżej 2 miesięcy.

Źródło: Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002. Migracje zagraniczne ludności, GUS, Warszawa 2003; Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. Migracje zagraniczne ludności, GUS, Warszawa 2013; Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna, GUS, Warszawa 2013; obliczenia własne.

Tabela 2.10. Zmiany liczby ludności w miastach i na wsi według czynników bilansowych w latach 2011–2014

Lata	Ogółem ^a	W tym			
		przyrost naturalny	saldo migracji na pobyt stały		saldo zmian administracyjnych
			wewnętrznych	zagranicznych	
	w tysiącach				
Miasta					
2011	−43,3	0,2	−39,8	−3,7	12,9
2012	−49,5	−9,3	−35,4	−5,2	−0,1
2013	−78,4	−21,3	−37,8	−13,9	0,1
2014	−41,5	−12,0	−29,0	−11,9	13,8
2011–2012	−92,8	−9,1	−75,2	−8,9	12,8
2013–2014	−119,9	−33,3	−66,8	−25,8	13,9
Wieś					
2011	51,8	12,7	39,8	−0,7	−12,9
2012	44,4	10,8	35,4	−1,4	0,1
2013	40,8	3,6	37,8	−6,0	−0,1
2014	24,5	10,7	29,0	−3,8	−13,8
2011–2012	96,2	23,5	75,2	−2,1	−12,8
2013–2014	65,3	14,3	66,8	−9,8	−13,9

^a Z uwzględnieniem niewykazanej w dalszym podziale różnicy salda migracji osób meldujących się na pobyt czasowy ponad 3 miesiące.

Źródło: „Rocznik Demograficzny” 2015, GUS, Warszawa; obliczenia własne.

Tabela 2.11. Ludność według ekonomicznych grup wieku, płci i miejsca zamieszkania (miasta–wieś) w latach 2010, 2012 i 2014a

Rok ^c	Liczba ludności										Wskaźnik obciążenia osobami starszymi	Mediana wieku	Liczba kobiet na 1000 mężczyzn	ogółem	w tym w wie-ku 20–29 lat
	w wieku ^b														
	Ogółem	produkcyjnym			poprodukcyjnym	przedprodukcyjnym	produkcyjnym			poprodukcyjnym					
		w tysiącach					w % ogółem								
		razem	młód-szym	stár-szym			razem	młód-szym	stár-szym						
2010	38530	7243	24831	15424	9407	6456	18,8	64,4	40,0	24,4	16,8	38,0	26	1066	968
2012	38533	7067	24606	15397	9209	6861	18,3	63,9	40,0	23,9	17,8	38,7	28	1066	966
2014	38479	6943	24230	15262	8968	7305	18,0	63,0	39,7	23,3	19,0	39,4	30	1067	965
Miasta															
2010	23429	3998	15302	9338	5965	4129	17,1	65,3	39,9	25,5	17,6	39,3	27	1106	989
2012	23336	3917	14978	9249	5729	4442	16,8	64,2	39,6	24,6	19,0	39,9	30	1108	989
2014	23216	3876	14568	9093	5476	4772	16,7	62,8	39,2	23,6	20,6	40,6	33	1109	986
Wieś															
2010	15101	3245	9529	6086	3442	2327	21,5	63,1	40,3	22,8	15,4	36,2	24	1006	937
2012	15197	3150	9628	6148	3480	2419	20,7	63,4	40,5	22,9	15,9	36,9	25	1006	935
2014	15262	3067	9662	6169	3492	2533	20,1	63,3	40,4	22,9	16,6	37,7	26	1006	937

^a Stan w dniu 31.12.2010 z uwzględnieniem wyników NSP 2011; ^b wiek: przedprodukcyjny: 0–17 lat; produkcyjny: mężczyźni 18–64 lata, kobiety 18–59 lat; produkcyjny młodszy: 18–44 lata, produkcyjny starszy: mężczyźni 45–64 lata, kobiety 45–59 lat; poprodukcyjny: mężczyźni 65 lat i więcej, kobiety 60 lat i więcej.

Źródło: „Rocznik Demograficzny” 2013 i 2015, GUS, Warszawa. Dane ze strony internetowej GUS (www.stat.gov.pl – baza demografia); obliczenia własne.

Tabela 2.12. Ludność wiejska według wieku, płci i województw w 2014 r.^a

Województwa	Liczba ludności				Mediana wieku	Wskaźnik obciążenia osobami starszymi	Liczba kobiet na 1000 mężczyzn	
	ogółem	w wieku ^b					ogółem	w tym w wieku 20–29 lat
		przedprodukcyjnym	produkcyjnym	poprodukcyjnym				
		w tys.	w % ogółem					
Polska	15262	20,1	63,3	16,6	37,7	26	1006	937
Dolnośląskie	894	19,2	65,0	15,8	38,2	24	1007	946
Kujawsko-pomorskie	839	20,8	63,8	15,4	37,1	24	995	937
Lubelskie	1155	19,1	61,9	19,1	38,7	31	1017	918
Lubuskie	377	19,8	64,9	15,3	37,6	24	996	945
Łódzkie	921	19,0	62,1	19,0	39,4	31	1014	928
Małopolskie	1731	21,2	63,0	15,8	36,5	25	1014	949
Mazowieckie	1907	20,4	62,4	17,1	37,8	27	1005	931
Opolskie	480	16,9	65,2	17,9	40,3	27	1034	980
Podkarpackie	1249	20,0	63,2	16,8	37,3	27	1010	939
Podlaskie	471	18,4	61,2	20,4	39,9	33	979	890
Pomorskie	809	23,4	63,9	12,7	34,8	20	981	948
Śląskie	1043	18,8	63,6	17,6	39,2	28	1035	962
Świętokrzyskie	699	18,3	62,7	19,0	39,3	30	1006	924
Warmińsko-mazurskie	590	20,7	64,7	14,5	36,6	22	971	908
Wielkopolskie	1560	21,4	63,6	15,0	36,4	24	1003	945
Zachodnio-pomorskie	538	20,0	65,2	14,7	37,4	23	984	921

^a Stan w dniu 31.12; ^b jak w tab. 2.11.

Źródło: „Rocznik Demograficzny” 2015, GUS, Warszawa; obliczenia własne.

Tabela 2.13. Wybrane wskaźniki rozrodczości, umieralności i struktury wieku ludności w krajach Unii Europejskiej^a

Kraj	Współczynnik dzietności ogólnej kobiet	Przeciętna liczba lat trwania życia		Różnica trwania życia mężczyzn i kobiet	Zgony niemow- ląt na 1000 uro- dzeń żywych	Odsetek ludno- ści w wieku 65 lat i więcej	Mediana wieku	Wskaźnik ob- ciążenia osoba- mi starszymi
		mężczyźni	kobiety					
	1	2	3	4	5	6	7	8
UE 28	1,55 ^b	77,8	83,3	5,5	3,7	18,5 ^b	42,2 ^b	28,1 ^b
Austria	1,44	78,6	83,8	5,2	3,1	18,3	42,9	27,2
Belgia	1,75	78,1	83,2	5,1	3,5	17,8	41,2	27,3
Bułgaria	1,48	71,3	78,6	7,3	7,3	19,6	43,2	29,3
Chorwacja	1,46	74,5	81,0	6,5	4,1	18,4	42,6	27,6
Cypr	1,30	80,1	85,0	4,9	1,6	13,9	36,8	19,9
Czechy	1,46	75,2	81,3	6,1	2,5	17,4	40,8	25,7
Dania	1,67	78,3	82,4	4,1	3,5	18,2	41,3	28,3
Estonia	1,52	72,8	81,7	8,9	2,1	18,4	41,3	27,9
Finlandia	1,75	78,0	84,1	6,1	1,8	19,4	42,4	30,2
Francja	1,99	79,0	85,6	6,6	2,5 ^c	18,0 ^b	40,8 ^b	28,4 ^b
Grecja	1,30	78,7	84,0	5,3	3,5	20,5	43,0	31,6
Hiszpania	1,27	80,2	86,1	5,9	2,1	18,1	41,8	27,2
Holandia	1,68	79,5	83,2	3,7	1,8	17,3	42,0	26,4
Irlandia	1,96 ^b	79,0	83,1	4,1	3,5 ^c	12,6 ^b	36,0 ^b	19,3 ^b
Islandia	1,93	80,5	83,7	3,2	1,8	13,2	35,6	19,9
Litwa	1,59	68,5	79,6	11,1	3,7	18,4	42,4	27,5
Luksemburg	1,55	79,8	83,9	4,1	3,9	14,1	39,2	20,4
Łotwa	1,52	69,3	78,9	9,6	4,4	19,1	42,4	28,8
Malta	1,38	79,6	84,0	4,4	6,7	17,9	40,7	26,4
Niemcy	1,39	78,6	83,8	5,2	3,3	20,8	45,6	31,5
Polska	1,26	73,1	81,1	8,1	4,6	15,3	39,4	21,9
miasta	1,18	73,5	81,1	7,6	4,3	16,3	40,6	23,4
wieś	1,37	72,4	81,1	8,7	4,9	13,6	37,7	19,5
Portugalia	1,21	77,6	84,0	6,4	2,9	19,9 ^d	43,1 ^d	30,3 ^d
Rumunia	1,41	71,6	78,7	7,1	9,2	16,5 ^d	40,8 ^d	24,3 ^d
Słowacja	1,34	72,9	80,1	7,2	5,5	13,5	38,6	19,0
Słowenia	1,55	77,2	83,6	6,4	2,9	17,5	42,5	25,7
Szwecja	1,89	80,2	83,8	3,6	2,7	19,4	40,9	30,6
Węgry	1,35	72,2	79,1	6,9	5,0	17,5	41,3	25,8
W. Brytania	1,83	79,2	82,9	3,7	3,8	17,5 ^b	39,9 ^b	27,0 ^b
Włochy	1,39	80,3	85,2	4,9	2,9	21,4	44,7	33,1

^a Dane w kol 1–5 – według stanu w 2013 r., w kol. 6–8 – według stanu w 2014 r. w dniu: dla Polski – 31.12, dla krajów – w dniu 1.01; ^b dane wstępne; ^c 2012; ^d dane szacunkowe pozostałych.

Źródło: dla Polski dane GUS, dla pozostałych krajów dane Eurostatu (<http://www.stat.gov.pl>).

Tabela 2.14. Prognoza ludności według ekonomicznych grup wieku według starego (A) i nowego (B) wieku emerytalnego

Wyszczególnienie		2013*	2020	2025	2030	2035	2040	2045	2050
Liczba ludności									
OGÓŁEM – w tys. w %		38 496	38 138	37 741	37 185	36 477	35 668	34 817	33 951
		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
wiek:									
Przedprodukcyjny	B=A	18,2	17,7	17,2	16,0	15,3	14,8	14,6	14,6
Produkcyjny	A	63,4	59,8	58,0	57,8	56,8	54,8	51,8	48,8
	B	63,8	62,5	61,2	61,6	61,9	61,7	59,4	56,1
Poprodukcyjny	A	18,4	22,6	24,8	26,2	28,0	30,5	33,6	36,5
	B	18,1	19,9	21,6	22,5	22,9	23,6	26,1	29,3
MIASTA – w tys. w %		23 272	22 717	22 216	21 618	20 945	20 235	19 522	18 826
		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
wiek:									
Przedprodukcyjny	B=A	16,7	16,6	16,2	15,0	14,3	13,9	13,9	14,1
Produkcyjny	A	63,5	58,6	56,7	56,7	55,9	53,7	50,5	47,3
	B	63,8	61,5	59,9	60,4	61,0	60,9	58,4	54,8
Poprodukcyjny	A	19,8	24,8	27,1	28,3	29,9	32,4	35,7	38,7
	B	19,4	22,0	23,9	24,6	24,7	25,2	27,7	31,2
WIEŚ – w tys. w %		15 224	15 421	15 525	15 567	15 531	15 434	15 295	15 125
		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
wiek:									
Przedprodukcyjny	B=A	20,4	19,3	18,7	17,3	16,6	15,9	15,5	15,3
Produkcyjny	A	63,4	61,4	59,8	59,3	58,0	56,1	53,5	50,8
	B	63,7	63,9	63,0	63,2	63,1	62,7	60,6	57,8
Poprodukcyjny	A	16,2	19,3	21,5	23,3	25,4	28,0	31,0	33,9
	B	16,0	16,8	18,3	19,5	20,4	21,4	23,9	26,9
Liczba osób w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym									
OGÓŁEM	A	29	38	43	45	49	56	65	75
	B	28	32	35	37	37	38	44	52
MIASTA	A	31	42	48	50	53	60	71	82
	B	30	36	40	41	41	41	47	57
WIEŚ	A	26	31	36	39	44	50	58	67
	B	25	26	29	31	32	34	39	47
Udział grupy starszej w ogółem ludności w wieku produkcyjnym (%)									
OGÓŁEM	A	37,2	37,6	40,9	45,3	48,2	48,6	46,5	43,7
	B	37,5	40,3	44,0	48,6	52,5	54,4	53,3	51,0
Mężczyźni	A	39,5	40,3	43,1	47,2	50,5	51,5	50,0	47,4
	B	39,7	42,6	45,3	49,0	52,3	53,6	52,6	50,5
Kobiety	A	34,7	34,5	38,4	43,1	45,6	45,2	42,1	39,3
	B	35,1	37,7	42,5	48,2	52,7	55,1	54,0	51,6
MIASTA	A	37,9	37,7	41,5	46,7	49,7	49,5	46,6	43,3
	B	38,3	40,6	44,6	49,9	54,0	55,5	53,9	51,1
WIEŚ	A	36,1	37,5	40,0	43,5	46,2	47,5	46,3	44,2
	B	36,4	39,9	43,0	46,9	50,5	53,0	52,5	51,0

* Dane faktyczne.

Źródło: Prognoza Ludności Polski na lata 2014–2050, GUS, Warszawa 2014 i obliczenia własne.

Tabela 2.15. Wskaźniki zatrudnienia^a według wieku, płci, miejsca zamieszkania i związków z gospodarstwem rolnym na wsi w latach 2010–2015^b

Rok ^c	Ogółem ^d	W tym w wieku ^e					popro- dukcyj- nym	Mężczyźni	Kobiety
		produkcyjnym							
		razem	18–24 lata	25–54	55– 59/64 lata ^f				
Miasta									
2010	49,7	64,5	32,2	77,6	41,5	5,8	56,9	43,4	
2011	50,1	65,2	30,3	77,9	45,2	6,1	57,5	43,5	
2012	50,1	65,8	30,0	78,0	47,3	6,4	57,5	43,7	
2013	50,1	66,3	29,2	77,9	50,3	6,5	57,4	43,7	
2014	51,4	68,5	31,5	79,6	53,1	7,3	58,8	44,8	
2014 – I kw.	50,3	67,0	30,3	78,2	51,2	6,8	57,3	44,2	
2015 – I kw.	51,3	68,8	30,6	79,8	53,4	7,7	58,4	45,1	
Wieś									
2010	50,4	64,8	39,6	76,5	39,4	6,9	59,1	41,8	
2011	50,4	64,7	37,2	76,2	43,3	7,2	59,4	41,6	
2012	50,4	64,8	36,6	75,9	46,4	6,6	59,4	41,5	
2013	50,3	64,8	35,9	75,6	48,5	6,4	59,4	41,3	
2014	50,9	66,0	37,9	76,6	49,4	6,1	59,8	42,2	
2014 – I kw.	49,9	64,6	36,6	75,1	48,8	5,8	58,2	41,8	
2015 – I kw.	50,9	66,1	37,4	76,8	49,7	5,8	59,4	42,5	
Wieś – ludność związana z gospodarstwem rolnym ^g									
2010	62,5	75,4	44,3	86,7	60,9	17,8	70,1	54,4	
2011	62,4	75,4	42,1	86,4	65,2	18,1	70,2	54,1	
2012	62,4	75,8	42,8	86,6	66,9	16,4	70,2	54,1	
2013	62,6	76,0	42,1	86,4	69,1	15,7	70,8	53,8	
2014	63,5	76,7	42,5	87,3	70,8	15,5	71,6	54,6	
2014 – I kw.	62,8	75,9	40,4	86,3	72,2	14,9	70,6	54,3	
2015 – I kw.	63,2	75,9	40,1	86,6	72,4	14,4	70,8	54,7	
2015 – I kw. (N) ⁱ	63,5	76,1	39,9	86,9	72,8	14,7	71,2	55,0	
Wieś – ludność bezrolna ^h									
2010	42,0	56,8	35,5	68,9	26,4	1,8	51,0	33,5	
2011	42,2	56,8	33,1	68,7	30,4	1,9	51,5	33,5	
2012	42,6	57,2	31,6	68,6	33,8	2,1	51,9	33,8	
2013	42,9	57,7	31,4	68,8	36,6	2,4	52,1	34,4	
2014	44,2	59,7	34,7	70,5	37,9	2,8	53,0	36,0	
2014 – I kw.	42,8	57,9	33,8	68,5	36,3	2,5	50,7	35,5	
2015 – I kw.	44,2	60,2	35,2	71,1	37,3	2,9	52,6	36,4	
2015 – I kw. (N) ⁱ	44,2	60,3	35,4	71,1	37,5	2,9	52,6	36,4	

^a Procentowy udział pracujących w ogólnej liczbie ludności danej kategorii; ^b o ile nie zaznaczono inaczej – średnio w roku (średnia arytmetyczna danych z czterech badań kwartalnych); ^c dane dla lat 2010–2012 – z uwzględnieniem wyników NSP 2011; ^d w wieku 15 lat i więcej; ^e produkcyjny: mężczyźni 18–64 lata, kobiety 18–59 lat, poprodukcyjny: mężczyźni 65 lat i więcej, kobiety 60 lat i więcej; ^f kobiety 55–59 lat, mężczyźni 55–64 lata; ^g ludność w gospodarstwach domowych użytkujących gospodarstwo rolne (działkę rolną); ^h ludność w gospodarstwach domowych bez użytkownika gospodarstwa rolnego (działki rolnej); ⁱ zgodnie z nową definicją gospodarstw rolnego.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych BAEL.

Tabela 2.16. Wskaźniki zatrudnienia^a ludności w wieku 15 lat i więcej według poziomu wykształcenia, miejsca zamieszkania i związków z gospodarstwem rolnym na wsi w latach 2010–2015^b

Rok ^c	Ogółem	Poziom wykształcenia					
		wyższe	średnie			zasadnicze zawodowe	gimnazjum, podst. ^e
			ogółem	zawodowe ^d	ogólnokształcące		
Miasta							
2010	49,7	75,9	51,3	57,5	39,0	50,3	11,2
2011	50,1	75,5	51,6	57,7	39,2	49,4	11,6
2012	50,1	75,2	51,4	57,0	40,0	48,1	11,6
2013	50,1	75,1	50,7	55,8	40,5	47,0	11,1
2014	51,4	76,1	51,3	55,8	42,2	47,9	11,3
2014 – I kw.	50,3	75,7	50,6	55,0	41,7	46,2	10,7
2015 – I kw.	51,3	76,0	51,1	55,6	41,7	47,2	11,2
Wieś							
2010	50,4	78,2	62,4	67,7	47,9	64,2	20,3
2011	50,4	77,2	62,0	67,8	46,2	63,9	19,7
2012	50,4	76,5	61,6	67,4	46,2	62,4	19,1
2013	50,3	77,1	61,3	67,0	46,4	61,0	18,1
2014	50,9	77,9	61,6	67,0	47,9	61,1	17,7
2014 – I kw.	49,9	77,4	61,5	66,9	47,0	60,1	16,9
2015 – I kw.	50,9	78,2	61,8	66,8	47,8	61,1	17,1
Wieś – ludność związana z gospodarstwem rolnym							
2010	62,5	81,0	73,0	78,6	56,0	79,9	33,0
2011	62,4	80,2	72,8	79,4	52,9	79,6	31,6
2012	62,4	79,1	73,3	79,5	54,2	78,7	30,6
2013	62,6	80,5	73,2	79,2	55,1	78,1	29,8
2014	63,5	79,8	73,7	79,5	56,3	79,3	29,3
2014 – I kw.	62,8	78,6	72,9	78,3	55,0	78,9	29,2
2015 – I kw.	63,2	79,6	72,7	78,2	54,2	79,4	28,3
2015 – I kw. (N) ^f	63,5	79,5	73,1	78,8	53,8	79,7	28,4
Wieś – ludność bezrolna							
2010	42,0	77,0	55,0	59,8	43,0	52,1	11,6
2011	42,2	75,8	54,5	59,4	42,3	51,7	11,6
2012	42,6	75,3	53,9	58,9	41,8	50,5	11,6
2013	42,9	75,7	53,9	59,0	41,8	49,5	11,2
2014	44,2	77,2	54,9	59,6	43,9	50,1	11,5
2014 – I kw.	42,8	76,9	54,9	59,7	43,1	48,8	10,3
2015 – I kw.	44,2	77,7	55,5	59,7	44,9	49,8	11,3
2015 – I kw. (N) ^f	44,2	77,8	55,5	59,7	45,1	49,9	11,4

^a Procentowy udział pracujących w ogólnej liczbie ludności danej kategorii; ^b o ile nie zaznaczono inaczej – średnio w roku (średnia arytmetyczna danych z czterech badań kwartalnych); ^c dane dla lat 2010–2012 – z uwzględnieniem wyników NSP 2011; ^d łącznie z policealnym; ^e łącznie z niepełnym podstawowym i bez wykształcenia szkolnego; ^f zgodnie z nową definicją gospodarstw rolnego.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych BAEL.

Tabela 2.17. Wskaźniki zatrudnienia ludności w wieku 15 lat i więcej^a według miejsca zamieszkania, związków z gospodarstwem rolnym na wsi i województw w latach 2012 i 2014^b

Województwa	Miasta		Wieś					
			razem		ludność związa- na z gospodar- stwem rolnym		ludność bezrolna	
	2012	2014	2012	2014	2012	2014	2012	2014
Polska	50,1	51,4	50,4	50,9	62,4	63,5	42,6	44,2
Dolnośląskie	47,5	50,4	48,5	49,1	61,5	59,5	44,5	47,0
Kujawsko- pomorskie	48,6	48,7	51,0	50,4	64,5	64,7	43,0	44,1
Lubelskie	48,9	49,7	52,1	51,6	67,1	66,2	33,1	37,0
Lubuskie	50,2	49,5	46,5	49,7	58,4	62,3	43,9	46,3
Łódzkie	49,0	52,5	52,8	54,3	64,2	64,8	42,1	43,9
Małopolskie	49,2	50,7	49,9	50,9	57,7	59,9	42,7	46,1
Mazowieckie	57,2	58,8	52,1	54,0	61,6	65,3	44,7	45,4
Opolskie	49,0	48,9	49,4	50,9	66,4	64,7	44,1	46,7
Podkarpackie	47,8	45,8	49,5	47,6	58,8	60,1	38,4	39,9
Podlaskie	51,2	50,6	49,6	51,2	63,9	65,6	30,2	34,5
Pomorskie	50,0	52,3	50,6	48,3	63,9	64,1	46,5	45,0
Śląskie	48,6	49,8	47,8	47,0	54,5	49,0	46,4	46,5
Świętokrzyskie	46,5	45,3	52,3	52,2	66,0	65,5	35,8	38,4
Warmińsko- mazurskie	47,5	47,0	43,1	44,9	63,2	63,7	37,5	38,8
Wielkopolskie	51,8	52,1	53,1	54,7	64,0	66,0	47,7	49,7
Zachodnio- pomorskie	46,9	48,4	45,6	47,9	68,9	64,4	39,8	44,8
Współczynnik zmienności	5,2	6,3	5,7	5,5	6,1	6,8	12,2	9,9

^a Procentowy udział pracujących w ogólnej liczbie ludności w wieku 15 lat i więcej danej kategorii; ^b średnio w roku (średnia arytmetyczna danych z czterech badań kwartalnych).

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych BAEL.

Tabela 2.18. Pracujący w rolnictwie i poza rolnictwem, w tym na własny rachunek, według miejsca zamieszkania w latach 2010–2015^a

Rok	Pracujący w rolnictwie ^b				Pracujący poza rolnictwem ^c					
	ogółem		w tym na wsi		ogółem			w tym na własny rachunek		
	w tys.	w % pracujących ogółem	w tys.	w % pracujących ogółem	ogółem	miasta	wieś	ogółem	miasta	wieś
					w tys.			w % pracujących ogółem poza rolnictwem		
2010	2019	13,0	1847	30,9	13455	9332	4123	13,0	13,6	11,6
2011	2008	12,9	1833	30,4	13554	9359	4195	13,0	13,6	11,7
2012	1960	12,6	1797	29,6	13631	9364	4267	12,8	13,5	11,4
2013	1867	12,0	1712	28,2	13701	9332	4369	12,8	13,3	11,5
2014	1820	11,5	1660	26,9	14042	9522	4520	12,7	13,2	11,6
2014 – I kw.	1799	11,6	1650	27,2	13774	9366	4408	12,8	13,5	11,2
2015 – I kw.	1823	11,5	1666	26,9	14014	9493	4521	13,6	13,9	12,9

^a O ile nie zaznaczono inaczej – średnio w roku (średnia arytmetyczna danych z czterech badań kwartalnych); ^b łącznie z leśnictwem, łowiectwem i rybactwem; ^c bez leśnictwa, łowiectwa i rybactwa.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych BAEL.

Tabela 2.19. Pracujący wyłącznie lub głównie w rolnictwie indywidualnym w % pracujących ogółem według województw w latach 2010, 2012 i 2014^a

Województwa	Ogółem			W tym mieszkający na wsi		
	2010	2012	2014	2010	2012	2014
Polska	12,1	11,6	10,5	29,2	27,7	25,0
Dolnośląskie	5,2	5,3	3,7	15,3	14,7	10,5
Kujawsko-pomorskie	12,7	15,6	13,0	30,7	35,4	28,6
Lubelskie	28,0	27,0	22,6	48,8	46,1	39,2
Lubuskie	5,3	5,2	5,5	12,9	13,2	12,9
Łódzkie	12,7	12,5	12,0	34,7	31,6	31,2
Małopolskie	14,3	12,8	10,6	27,1	24,3	19,4
Mazowieckie	11,1	10,6	10,7	30,5	29,8	29,5
Opolskie	9,5	8,7	8,5	19,8	17,3	16,8
Podkarpackie	21,6	18,9	15,0	32,0	29,5	23,7
Podlaskie	22,9	24,0	22,4	57,9	59,2	55,2
Pomorskie	6,1	6,5	5,2	18,3	18,8	14,4
Śląskie	2,3	2,1	2,3	8,6	7,5	8,1
Świętokrzyskie	22,4	23,4	21,9	37,1	40,0	36,6
Warmińsko-mazurskie	10,7	9,6	10,2	28,2	24,2	25,7
Wielkopolskie	13,2	11,7	11,2	27,0	23,7	22,4
Zachodnio-pomorskie	6,2	6,3	5,4	19,6	19,3	14,4

^a Średnio w roku (średnia arytmetyczna danych z czterech badań kwartalnych).

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych BAEL.

Tabela 2.20. Pracujący według miejsca zamieszkania, płci, wieku, wykształcenia oraz pracy w rolnictwie indywidualnym i poza rolnictwem indywidualnym w latach 2012 i 2014^a (%)

Wyszczególnienie	Miasta		Wieś					
	2012	2014	ogółem		pracujący			
					w rolnictwie indywidualnym		poza rolnictwem indywidualnym	
			2012	2014	2012	2014	2012	2014
OGÓŁEM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym mężczyźni	53,7	53,7	58,6	58,6	56,7	57,1	59,4	59,1
Wiek^b								
Przedprodukcyjny	0,1	0,1	0,4	0,2	0,8	0,4	0,2	0,1
Produkcyjny	97,1	96,3	97,0	97,3	92,2	93,5	98,8	98,5
młodszy	60,9	61,0	62,0	62,0	47,8	48,1	67,6	66,6
starszy	36,1	35,3	34,9	35,2	44,4	45,4	31,3	31,9
Poprodukcyjny	2,9	3,6	2,7	2,5	7,0	6,1	1,0	1,4
Wykształcenie								
Wyższe	37,2	40,9	16,9	19,6	4,1	5,2	21,8	24,3
Średnie ogółem ^c	38,3	36,0	33,2	34,6	27,7	29,7	35,3	36,2
średnie zawodowe ^c	28,3	26,5	26,2	26,8	23,0	23,9	27,5	27,7
średnie ogólnokształcące	10,0	9,5	6,9	7,8	4,8	5,8	7,8	8,4
Zasadnicze zawodowe	20,7	19,6	37,9	36,0	45,1	45,9	35,1	32,8
Gimnazjum, podstawowe ^d	3,8	3,5	12,1	9,9	23,1	19,1	7,8	6,8

^a W III kwartale; ^b przedprodukcyjny: 15–17 lat, produkcyjny: mężczyźni 18–64 lata, kobiety 18–59 lat, produkcyjny młodszy: 18–44 lata, produkcyjny starszy: mężczyźni 45–64 lata, kobiety 45–59 lat, poprodukcyjny: mężczyźni 65 lat i więcej, kobiety 60 lat i więcej; ^c łącznie z policealnym; ^d łącznie z niepełnym podstawowym i bez wykształcenia szkolnego.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych BAEL.

Tabela 2.21. Wskaźniki zatrudnienia^a w latach 2010, 2012 i 2014 (w 2014 r. według wieku i płci) oraz pracujący w rolnictwie^b w krajach UE w 2014 r.

Kraj	Wskaźniki zatrudnienia w wieku 15–64 lata ^c								Pracujący w rolnictwie w 2014 r. w % ogółu pracujących ^d	
	2010	2012	2014							
			ogółem	w wieku			mężczyźni	kobiety		
				15–24 lata	25–54 lata	55–64 lata				
UE 28	64,1	64,1	64,8	32,4	77,4	51,8	70,1	59,5	4,4	100
UE 15	65,4	65,1	65,5	34,5	77,2	53,8	70,5	60,5	2,6	47,6
Austria	70,8	71,4	71,1	52,1	83,4	45,1	75,2	66,9	4,3	1,8
Belgia	62,0	61,8	61,9	23,2	79,1	42,7	65,8	57,9	1,1	0,5
Bułgaria	59,8	58,8	61,0	20,7	74,5	50,0	63,9	58,2	6,9	2,2
Chorwacja	57,4	53,5	54,6	18,3	71,2	36,2	59,1	50,0	8,7	1,4
Cypr	68,9	64,6	62,1	25,8	76,2	46,9	66,0	58,6	3,9	0,1

Tabela 2.21 cd.

Kraj	Wskaźniki zatrudnienia w wieku 15–64 lata ^c								Pracujący w rolnictwie w 2014 r. w % ogółu pracujących ^d	
	2010	2012	2014							
			ogółem	w wieku			mężczyźni	kobiety		
				15–24 lata	25–54 lata	55–64 lata				
									w kraju	w UE 28
Czechy	65,0	66,5	69,0	27,1	83,8	54,0	77,0	60,7	2,7	1,4
Dania	73,3	72,6	72,8	53,7	82,0	63,2	75,8	69,8	2,3	0,7
Estonia	61,2	67,1	69,6	33,3	80,9	64,0	73,0	66,3	3,9	0,2
Finlandia	68,1	69,4	68,7	41,4	80,5	59,1	69,5	68,0	3,9	1,0
Francja	64,0	64,0	63,8	27,9	79,8	46,9	67,3	60,4	2,8	7,7
Grecja	59,1	50,8	49,4	13,3	62,4	34,0	58,0	41,1	13,0	4,9
Hiszpania	58,8	55,8	56,0	16,7	67,4	44,3	60,7	51,2	4,2	7,8
Holandia	74,7	74,4	73,1	58,8	81,7	59,9	78,1	68,1	2,0	1,7
Irlandia	59,6	58,8	61,7	28,4	72,6	53,0	66,9	56,7	4,7	0,9
Islandia	78,2	79,7	82,9	70,5	86,4	84,8	85,4	80,5	4,4	0,1
Litwa	57,6	62,0	65,7	27,6	80,8	56,2	66,5	64,9	9,0	1,2
Luksemburg	65,2	65,8	66,6	20,4	83,7	42,5	72,6	60,5	1,3	0,0
Łotwa	58,5	63,0	66,3	32,5	78,2	56,4	68,4	64,3	7,3	0,7
Malta	56,2	59,1	62,4	46,2	75,9	37,8	74,9	49,5	1,2	0,0
Niemcy	71,1	73,0	73,8	46,1	83,5	65,6	78,1	69,5	1,3	5,6
Polska	58,9	59,7	61,7	25,8	78,4	42,5	68,2	55,2	11,2	18,8
miasta	58,9	60,1	62,5	23,5	79,6	43,0	68,4	57,0	x	x
wieś	59,0	59,1	60,4	28,4	76,6	41,4	67,9	52,3	x	x
Portugalia	65,3	61,4	62,6	22,4	77,4	47,8	65,8	59,6	5,5	2,5
Rumunia	60,2	60,2	61,0	22,5	77,1	43,1	68,7	53,3	25,4	22,6
Słowacja	58,8	59,7	61,0	21,8	76,8	44,8	67,6	54,3	3,5	0,9
Słowenia	66,2	64,1	63,9	26,8	81,9	35,4	67,5	60,0	7,7	0,7
Szwecja	72,1	73,8	74,9	42,8	85,4	74,0	76,5	73,1	1,7	0,8
Węgry	54,9	56,7	61,8	23,5	79,2	41,7	67,8	55,9	4,6	2,0
W, Brytania	69,4	69,9	71,9	48,1	82,1	61,0	76,8	67,1	1,1	3,4
Włochy	56,8	56,6	55,7	15,6	67,9	46,2	64,7	46,8	3,5	8,1

^a Procentowy udział pracujących w ogólnej liczbie ludności danej kategorii; ^b wyłącznie lub głównie (łącznie z leśnictwem i rybactwem); ^c średnio w roku; ^d w wieku 15–64 lata, średnio w roku.

Źródło: wskaźniki zatrudnienia dla Polski w podziale na miasta i wieś – dane GUS, pozostałe dane według Eurostatu.

Tabela 2.22. Bezrobotni według danych badań aktywności ekonomicznej ludności (BAEL) i danych urzędów pracy (UP) oraz miejsca zamieszkania w latach 2010–2015

Dane BAEL ^a					Dane UP (bezrobocie rejestrowane) ^b									
Rok i kwar- tał bada- nia	liczba bezrobotnych			% miesz- kają- cych na wsi	Rok i mie- siąc badania	liczba bezrobotnych			% miesz- kają- cych na wsi	% uprawnionych do zasiłku dla bezrobotnych				
	ogó- łem	mia- sta	wieś			ogó- łem	mia- sta	wieś		ogó- łem	mia- sta	wieś		
	w tys.					w tys.								
2010	IV	1597	1005	591	37,0	2010	12	1955	1098	856	43,8	16,7	17,1	16,3
2011	IV	1682	1026	656	39,0	2011	12	1983	1108	875	44,1	16,5	17,0	15,7
2012	IV	1757	1079	678	38,6	2012	12	2137	1198	939	43,9	16,8	17,1	16,3
2013	IV	1700	1038	662	38,9	2013	12	2158	1203	955	44,3	13,8	14,3	13,2
2014	IV	1410	827	583	41,3	2014	12	1825	1013	812	44,5	13,3	13,6	12,8
2014	I	1846	1089	757	41,0	2014	3	2182	1223	959	44,0	13,6	14,0	13,1
2015	I	1494	863	631	42,2	2015	3	1861	1038	823	44,2	13,8	14,2	13,4
2015	II	1281	761	520	40,6	2015	6	1622	919	703	43,3	14,0	14,5	13,4
2015	III	1232	734	499	40,5	2015	9	1539	864	675	43,9	13,3	13,9	12,6
2015	IV	1208	692	517	42,8	2015	12	1563	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.

^a Dane dla lat 2010–2012 z uwzględnieniem wyników NSP 2011; ^b stan w końcu miesiąca.Tabela 2.23. Bezrobotni mieszkający na wsi według związków z gospodarstwem rolnym i płci w latach 2010–2015^a

Rok i kwartał badania		Liczba bezrobotnych w gospodarstwach domowych								
		związanych z gospodarstwem rolnym			bezrolnych					
		ogółem	mężczyźni	kobiety	ogółem	mężczyźni	kobiety	ogółem	mężczyźni	kobiety
w tys.						w % ogółu bezrobotnych na wsi				
2010	IV	168	91	77	423	219	205	71,6	70,6	72,7
2011	IV	182	93	90	473	236	237	72,2	71,7	72,5
2012	IV	183	93	90	495	260	235	73,0	73,7	72,3
2013	IV	179	90	89	483	258	225	73,0	74,1	71,7
2014	IV	135	69	66	447	231	216	76,7	77,0	76,3
2014	I	183	97	86	575	314	261	76,0	76,6	75,2
2015	I	163	95	68	468	262	206	74,2	73,4	75,5
2015_N ^b	I	156	91	65	475	266	208	75,3	74,5	76,2

^a Dane dla lat 2010–2012 po przeliczeniu uwzględniającym wyniki NSP 2011; ^b zgodnie z nową definicją gospodarstwa rolnego.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych BAEL.

Tabela 2.24. Bezrobotni według płci, wieku, poziomu wykształcenia, przyczyn i czasu poszukiwania pracy, miejsca zamieszkania oraz związków z gospodarstwem rolnym na wsi w latach 2012 i 2014^a (w %)

Wyszczególnienie	Ogółem		Miasta		Wieś			
	2012	2014	2012	2014	2012	2014		
						ra- zem	ludność	
							rolni- cza ^b	bez- rolna
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym kobiety	49,7	49,4	50,5	49,4	48,3	49,1	51,6	48,6
Wiek								
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
do 24 lat	23,5	23,7	19,7	19,0	29,6	30,5	48,4	25,5
25–34	30,0	29,0	29,2	28,7	31,4	29,5	28,6	29,7
35–44	18,7	20,0	20,1	21,0	16,2	18,4	12,7	20,0
45–54	18,1	16,5	19,7	18,2	15,6	14,0	6,3	16,2
55 lat i więcej	9,7	10,9	11,3	13,2	7,2	7,5	4,0	8,3
Wykształcenie								
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Wyższe	16,8	16,5	19,3	19,2	12,8	12,5	17,5	11,0
Średnie ogółem ^c	37,6	39,3	39,3	40,3	35,0	37,7	44,4	35,8
średnie zawodowe ^c	25,0	25,8	25,3	25,6	24,7	26,0	33,3	23,9
średnie ogólnokształcące	12,6	13,5	14,1	14,7	10,4	11,8	11,1	11,9
Zasadnicze zawodowe	31,3	30,7	29,3	27,5	34,6	35,6	31,0	37,2
Gimnazjum, podstawowe ^d	14,3	13,5	12,1	13,0	17,9	14,2	7,9	16,2
Przyczyny poszukiwania pracy								
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	x	x
Utrata pracy	45,6	42,5	47,2	43,9	43,2	40,2	(.)	(.)
Rezygnacja z pracy	5,8	5,3	6,3	6,1	5,0	4,2	(.)	(.)
Powrót do pracy po przerwie	28,1	31,5	29,6	32,6	25,6	29,8	(.)	(.)
Podejmujący pracę po raz pierwszy	20,6	20,7	16,9	17,3	26,5	25,8	(.)	(.)
Czas poszukiwania pracy								
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	x	x
Do 6 miesięcy	44,1	43,6	44,1	43,6	44,1	43,9	(.)	(.)
7–12	21,6	20,8	22,0	20,4	20,9	21,4	(.)	(.)
13 i więcej	34,3	35,6	33,9	36,1	35,2	34,7	(.)	(.)
w tym powyżej 24 miesięcy	13,7	16,5	13,5	16,8	14,1	16,0	(.)	(.)
Przeciętny czas poszukiwania pracy (w miesiącach)	11,2	13,0	11,2	13,1	11,4	13,0	(.)	(.)

^a W III kwartale, w 2012 r po po przeliczeniu uwzględniającym wyniki NSP 2011. ^b Ludność związana z gospodarstwem rolnym; ^c łącznie z policealnym; ^d łącznie z niepełnym podstawowym i bez wykształcenia; szkolnego.

Uwaga: znak (.) oznacza brak danych.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych BAEL.

Tabela 2.25. Stopa bezrobocia^a według danych badań aktywności ekonomicznej ludności (BAEL) i danych urzędów pracy (UP) oraz dane BAEL według miejsca zamieszkania i związków z gospodarstwem rolnym na wsi w latach 2010–2015^b

Dane BAEL							Dane UP ^c		
Rok i kwartał badania		Ogółem	Miasta	Razem	Wieś – ludność		Rok i miesiąc badania		Ogółem
					rolnicza ^d	bezrolna			
2010	IV	9,3	9,5	9,0	5,3	12,4	2010	12	12,4
2011	IV	9,7	9,7	9,8	5,7	13,5	2011	12	12,5
2012	IV	10,1	10,2	10	5,8	13,5	2012	12	13,4
2013	IV	9,8	9,8	9,7	6,0	12,7	2013	12	13,4
2014	IV	8,1	7,8	8,5	4,8	11,2	2014	12	11,4
2014	I	10,6	10,3	11,1	6,3	14,6	2014	3	13,5
2015	I	8,6	8,2	9,3	5,7	11,9	2015	3	11,5
2015 N ^e	I	8,6	8,2	9,3	5,5	11,9	x	x	x
2015 N ^e	II	7,4	7,2	7,7	4,6	9,9	2015	6	10,2
2015 N ^e	III	7,1	6,9	7,3	4,0	9,6	2015	9	9,7
2015 N ^e	IV	6,9	6,5	7,6	4,4	9,7	2015	12	9,8

^a Liczba bezrobotnych w procentach ludności aktywnej zawodowo (suma pracujących i bezrobotnych); ^b dane dla lat 2010 i 2011 z uwzględnieniem wyników NSP 2011; ^c stan w końcu miesiąca; ^d ludność związana z gospodarstwem rolnym; ^e zgodnie z nową definicją gospodarstwa rolnego.

Źródło: *Bezrobocie rejestrowane I–III kwartał 2015*, GUS, Warszawa, styczeń 2015; *Miesięczna informacja o bezrobociu rejestrowanym w grudniu 2015 r.*, GUS, Warszawa, styczeń 2016; *Aktywność Ekonomiczna Ludności Polski I kwartał 2015*, GUS, Warszawa 2015; *Kwartalna informacja o rynku pracy w III i IV kwartale 2015*, GUS, Warszawa 2015 i 2016; dane niepublikowane BAEL oraz obliczenia własne.

Tabela 2.26. Stopa bezrobocia^a według płci, wieku, poziomu wykształcenia, miejsca zamieszkania oraz związków z gospodarstwem rolnym na wsi w latach 2012 i 2014^b

Wyszczególnienie	Ogółem		Miasta		Wieś			
					ogółem		w tym ludność bezrolna	
	2012	2014	2012	2014	2012	2014	2012	2014
Ogółem	10,1	8,1	10,2	7,8	10,0	8,5	13,5	11,2
Mężczyźni	9,3	7,6	9,6	7,6	9,0	7,6	12,2	10,1
Kobiety	11,1	8,7	10,9	8,1	11,3	9,8	15,2	12,8
Ogółem w wieku								
18–24	27,8	22,2	28,0	20,6	27,5	23,6	32,6	27,3
25–29	12,8	11,2	12,6	10,2	13,0	12,8	15,8	14,7
30–34	8,7	7,1	8,6	7,1	8,8	7,4	10,7	8,9
35–39	7,4	5,8	7,6	5,7	7,0	5,9	9,1	7,5
40–44	7,6	6,6	7,8	6,8	7,3	6,3	10,8	9,8
45–49	7,8	5,6	8,6	6,0	6,6	5,0	11,5	7,4
Ogółem według wykształcenia								
Wyższe	5,7	4,6	5,3	4,3	7,1	5,7	6,8	5,4
Średnie ogółem ^c	10,5	8,4	10,8	8,0	10,1	9,1	12,4	11,0
średnie zawodowe ^c	9,2	7,4	9,4	6,9	8,7	8,1	11,2	10,0
średnie ogólnokształc.	14,7	11,5	14,4	11,0	15,2	12,7	16,2	14,3
Zasadnicze zawodowe	11,9	9,5	14,2	11,3	9,8	8,1	15,2	12,1
Gimnazjum, podstawowe ^d	18,7	16,9	26,0	22,4	14,2	13,6	27,5	24,4

^a Liczba bezrobotnych w procentach ludności aktywnej zawodowo (suma pracujących i bezrobotnych); ^b w IV kwartale; ^c łącznie z policealnym; ^d łącznie z policealnym i bez wykształcenia szkolnego.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych BAEL.

Tabela 2.27. Stopa bezrobocia^a w krajach Unii Europejskiej w latach 2010, 2012 i 2014 oraz według wieku i płci w 2014 r.^b

Kraj	2010	2012	2014					
	ogółem	ogółem	ogółem	w tym w wieku			męż- czyźni	kobiety
				15–24 lata	25–49 lat	50–64 lata		
UE 28	9,5	10,4	10,2	22,2	9,8	7,5	10,1	10,3
UE 15	9,5	10,6	10,5	21,9	10,2	7,6	10,5	10,6
Austria	4,8	4,9	5,6	10,3	5,3	4,2	5,9	5,4
Belgia	8,3	7,6	8,5	23,2	8,0	5,5	9,0	7,9
Bułgaria	10,3	12,3	11,4	23,8	10,7	10,8	12,3	10,4
Chorwacja	11,7	16,0	17,3	45,5	15,8	12,0	16,5	18,3
Cypr	6,3	11,9	16,1	36,0	13,8	15,3	17,1	15,1
Czechy	7,3	7,0	6,1	15,9	5,7	5,0	5,1	7,4
Dania	7,5	7,5	6,6	12,6	6,1	4,8	6,4	6,8
Estonia	16,7	10,0	7,4	15,0	7,2	6,1	7,9	6,8
Finlandia	8,4	7,7	8,7	20,5	7,2	7,1	9,3	8,0
Francja	8,9	9,4	10,3	24,2	9,7	7,0	10,5	10,0
Grecja	12,7	24,5	26,5	52,4	27,1	18,5	23,7	30,2
Hiszpania	19,9	24,8	24,5	53,2	23,2	20,3	23,6	25,4
Holandia	4,5	5,8	7,4	12,7	6,1	7,2	7,2	7,8
Irlandia	13,9	14,7	11,3	23,9	10,6	9,2	12,9	9,4
Islandia	7,6	6,0	4,9	9,8	4,7	2,8	5,0	4,8
Litwa	17,8	13,4	10,7	19,6	10,5	9,8	12,2	9,2
Luksemburg	4,4	5,1	5,9	22,6	5,0	4,1	5,9	5,8
Łotwa	19,5	15,0	10,8	19,6	10,5	9,8	11,8	9,8
Malta	6,9	6,3	5,8	11,7	4,4	6,1	6,1	5,3
Niemcy	7,1	5,4	5,0	7,7	4,8	4,8	5,3	4,6
Polska	9,7	10,1	9,0	23,9	8,1	6,9	8,5	9,6
miasta	10,0	10,0	8,7	22,5	9,6	7,6	8,4	9,0
wieś	9,3	10,3	9,5	25,1	11,6	6,0	8,6	10,6
Portugalia	11,0	15,8	14,1	34,8	12,9	12,7	13,7	14,5
Rumunia	7,0	6,8	6,8	24,0	6,3	4,0	7,3	6,1
Słowacja	14,4	14,0	13,2	29,7	12,1	11,1	12,8	13,6
Słowenia	7,3	8,9	9,7	20,2	9,6	7,8	9,0	10,6
Szwecja	8,6	8,0	8,0	22,9	6,1	5,3	8,2	7,7
Węgry	11,2	11,0	7,7	20,4	7,0	6,1	7,6	7,9
W, Brytania	7,8	7,9	6,1	16,9	4,7	3,9	6,4	5,8
Włochy	8,4	10,7	12,7	42,7	12,7	6,5	11,9	13,8

^a Liczba bezrobotnych w procentach ludności aktywnej zawodowo (suma pracujących i bezrobotnych) danej kategorii (dane w kolumnach ogółem oraz w podziale według płci obejmują osoby w wieku 15–74 lata); ^b średnio w roku.

Źródło: dla Polski w podziale na miasta i wieś – dane GUS, dla Polski w skali kraju i dla innych krajów – dane Eurostatu.

Rozdział 3. Społeczności wiejskie – stabilizacja procesu przemian

Wprowadzenie

W lutym 2016 roku minęła XXXV rocznica podpisania ostatniego pakietu porozumień społecznych z lat 1980–1981, czyli porozumień rzeszowsko-ustrzyckich, które wprawdzie nie odegrały w historii Polski tak kluczowej roli jak porozumienia sierpniowe 1980, jednak pominięcie tej rocznicy w mediach wydaje się znamienne dla debaty publicznej w III RP. Pamięć o skomplikowanej i trudnej drodze rolników i mieszkańców wsi do porozumienia z władzami PRL w sprawie gwarancji prywatnej własności ziemi, konstytucyjnego zrównania gospodarstw rodzinnych z rolnictwem państwowym i spółdzielczym oraz prawa rolników do własnego związku zawodowego nie weszła do zbiorowej pamięci Polaków. Wzmianki o rocznicowych uroczystościach w Rzeszowie oraz w innych miejscowościach pojawiły się głównie w mediach lokalnych oraz na portalach zainteresowanych problemami wsi i rolnictwa.

Batalia rolników o własną reprezentację związkową była o pół roku dłuższa niż Solidarności pracowniczej. NSZZ Solidarność zarejestrowano 10 listopada 1980, a NSZZ Rolników Indywidualnych Solidarność dopiero 12 maja 1981 roku. Pozornie już w porozumieniach sierpniowych zgodzono się na „trwałe perspektywy dla gospodarstw rodzinnych” i na „odrodzenie samorządu wiejskiego”, ale zgoda ta nie obejmowała rejestracji związku zawodowego rolników. Od października 1980 do lutego 1981 roku kilkakrotnie (29.10, 6.12, 30.12.1980, 30.01, 5.02, 10.02.1981) zarówno Sąd Wojewódzki, Sąd Najwyższy, jak i przedstawiciele rządu i Biura Politycznego PZPR odmawiali rejestracji związku. Ze względu na „brak podstaw prawnych” oddalono wnioski NSZZ Rolników, Solidarności Wiejskiej, „bydgoskiej” Solidarności Chłopskiej, Chłopskiego Związku Zawodowego Ziemi Dobrzyńskiej i Kujaw i „wałbrzyskiego” Chłopskiego Niezależnego Związku Zawodowego.

Historia walki rolników o związek ma własną¹ dramaturgię, a podpisane 18 lutego 1981 roku w Rzeszowie porozumienia zawierają równie ważne

* Dr Barbara Fedyszak-Radziejowska, socjolog, b. pracownik IRWiR PAN, doradca prezydenta RP A. Dudy.

¹ A. Kaczorowski, T. Kozłowski, J. Olszek, „Solidarność” Rolników 1980–1989, Fundacja „Kasa Nadziei”, Warszawa 2010, także B. Fedyszak-Radziejowska, *Rolnicza Solidarność – wspólnota „religii i gniewu z przeszłości”*, w: R. Wiśniewski, M. Szupejko (red.), *Horyzonty kultury. Pomiędzy ciągłością a zmianą*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2012.

ustalenia jak porozumienia sierpniowe. W Dziale I, otwierającym protokół porozumień, uznano za celowe „ustawowe wzmocnienie gwarancji nienaruszalności chłopskiej własności, zwłaszcza ziemi oraz prawa do jej dziedziczenia, a także uznanie chłopskiego rolnictwa za trwały i równoprawny element naszej gospodarki narodowej”. Władze zobowiązały się, że „powyższa zasada będzie konsekwentnie realizowana w ustawodawstwie i praktyce”.

Po licznych, szczegółowych ustaleniach, jak np. przywrócenie przedpłat na ciągniki rolnicze i środki transportu, zapewnienie w „systemie zaopatrzenia sklepów i systemie kartkowym realnej równości spożycia żywności na wsi i w mieście” i „znaczące ograniczenie liczby punktów sprzedaży napojów alkoholowych na wsi”, w Dziale V pojawiają się bardziej zasadnicze ustalenia; zapewnienie „wybieralności naczelników przez gminne rady narodowe (...) w głosowaniu tajnym (...) spośród kandydatów zgłoszonych przez radnych” oraz „zniesienie przepisów uprawniających prezydium gminnych rad narodowych do zatwierdzania wyborów sołtysów”. W 1980/1981 roku polska wieś dopominała się o samorządność, zrównoważony rozwój i prawa ludzi wierzących. W Dziale VI ustalono poprawę sieci szkół i przedszkoli na wsi, „pełną prezentację prawdy historycznej w nauczaniu historii” (pkt. 3), „udzielanie zezwoleń na budowę obiektów sakralnych” (pkt. 4), „zapewnienie opieki duszpasterskiej w wojsku i zakładach karnych”, „udzielanie zezwoleń na prowadzenie żłobków i przedszkoli zakonnych” oraz „zwiększenie nakładów pism katolickich” (pkt. 6).

Zarówno skala trudności, jakie musieli pokonać rolnicy i mieszkańcy wsi w walce o NSZZ RI S, jak i treść porozumień rzeszowsko-ustrzyckich zdają się wystarczającym powodem włączenia wiejskich i chłopskich doświadczeń do wspólnej, narodowej pamięci o przeszłości. Celebруемy rocznice porozumień sierpniowych 1980, zapominając o rolniczo-wiejskich porozumieniach rzeszowsko-ustrzyckich z 1981 roku. A przecież 35 lat temu Solidarność pracownicza udzieliła polskiej wsi zdecydowanego wsparcia. Po tzw. prowokacji bydgoskiej, czyli pobiciu przez siły porządkowe liderów obu Solidarności, R. Bartoszcze i J. Rulewskiego na posiedzeniu WRN, NSZZ Solidarność przeprowadziła 27.03 skuteczny, czterogodzinny strajk ostrzegawczy. Wzięły w nim udział niemal wszystkie zakłady pracy, domagając się m.in. rejestracji „S” Rolników Indywidualnych.

Po stronie protestujących rolników byli także liczni hierarchowie i duszpasterze Kościoła katolickiego. Gdy 10 lutego 1981 roku Sąd Najwyższy stwierdził, że „brak podstaw prawnych” do zarejestrowania Solidarności Wiejskiej, tego samego dnia Rada Główna Episkopatu Polski w oficjalnym wystąpieniu uznała za naturalne prawo rolników do swobodnego zrzeszania się.

Selektywna pamięć o porozumieniach zawieranych z władzami PRL w 1980 i 1981 roku przypomina o sile stereotypu marginalizującym hi-

storyczne doświadczenia polskiej wsi. Tym ważniejsze jest dokumentowanie zmian, które dzisiaj zachodzą w polskim rolnictwie i na obszarach wiejskich.

3.1. Mieszkańcy wsi o swoim miejscu zamieszkania

Prezentowany raport o postawach i społeczno-ekonomicznych uwarunkowaniach sytuacji mieszkańców wsi i rolników w 2016 roku odwołuje się do komunikatów CBOS i do najnowszej *Diagnozy społecznej 2015. Warunki i jakość życia Polaków*, opublikowanej pod redakcją J. Czapińskiego i T. Panka przez Radę Monitoringu Społecznego. Raporty Diagnozy społecznej od lat relacjonują wyniki badań zaprojektowanych przez zespół badaczy i realizowanych co dwa lata przez zawodowych ankierów GUS. W 2015 roku próba badanych gospodarstw domowych wynosiła 11 700, a próba indywidualnych respondentów 22 200, zapewniając wysoki poziom wiarygodności otrzymanych wyników.

Przez lata kierunek migracji ze wsi do miast, czyli proces urbanizacji polskiego społeczeństwa wydawał się stabilny i nieodwracalny. W ostatnich latach przekształcenia struktury osadniczej naszego kraju mają bardziej złożony charakter. **Odnotowany w sondażach CBOS z początku tego wieku i opisany w raporcie Polska Wieś 2014 wzrost atrakcyjności wsi okazał się zjawiskiem trwałym, zmieniającym kierunek migracji.** Odsetek mieszkańców wsi w strukturze polskiego społeczeństwa zwiększał się² w ostatnich latach wolno i nieznacznie, z 38,4% w 2011 przez 39,8% w 2013 do 41,2% w 2015 roku. Liczba gospodarstw rolnych powyżej 1 ha wynosiła w 2015 roku 1 377 928.

Polacy pytani o najważniejsze źródła zadowolenia z życia³ wskazywali najczęściej (82%) zadowolenie z miejsca zamieszkania. Mieszkańcy wsi wyrazili je w nieco mniejszym stopniu (80%) niż mieszkańcy największych miast (89%), a rolnicy (85%) i osoby pracujące w prywatnych gospodarstwach rolnych (87%) nieco częściej niż pracownicy biurowi i robotnicy. W 2015 roku zdecydowana większość mieszkańców wsi⁴ deklarowała pochodzenie ze wsi (89%), pozostali (11%) przenieśli się na wieś z miasta. Nie oznacza to jednak braku mobilności mieszkańców wsi. Mniej niż połowa (48%) mieszkała w tej samej wsi co ich dziadkowie, co trzeci sam przeprowadził się do wsi, w której mieszka, pozostali przeprowadzali się razem ze swoimi rodzicami.

² Za *Diagnoza społeczna 2015*, s. 33.

³ CBOS 4/2016, Zadowolenie z życia.

⁴ CBOS 15/2015, Polacy o życiu na wsi.

Szczególnie interesująca wydaje się stabilizacja wyższego niż przed akcesją do UE poziomu akceptacji wsi jako miejsca zamieszkania. W 2015 roku wieś⁵ wybierało 40% Polaków (w 1998 – 30%, w 2006 – 42%), w tym zdecydowana większość (73%) mieszkańców wsi oraz 19% mieszkańców miast. W postrzeganiu dużych miast istotne są rynek pracy (35%), dostęp do kultury i rozrywki (31%) oraz infrastruktura społeczna (24%). **Wieś kojarzymy ze spokojem (48%), zdrowszym środowiskiem (19%), swobodą, przestrzenią (13%) oraz bliskością natury (12%).**

Przekonanie o mniejszych szansach mieszkańców wsi na osiągnięcie atrakcyjnych celów życiowych wyraźnie słabnie. Co ważniejsze, sami mieszkańcy wsi uważają, że ich miejsce zamieszkania nie jest przyczyną mniejszych szans na osiągnięcie godziwego poziomu życia, wysokiej pozycji społecznej czy dobrego wykształcenia (tab. 3.1).

Tabela 3.1. Mieszkańcy wsi o swoich możliwościach

Czy, ogólnie biorąc, ludność wiejska ma mniejsze możliwości od ludności miejskiej?	Odpowiedzi mieszkańców wsi		
	1998	2006	2015
	Odpowiedź tak w %		
Osiągnięcia godziwego poziomu życia	57	46	41
Osiągnięcia wysokiej pozycji społecznej	68	63	41
Zdobycia dobrego wykształcenia	56	55	29

Źródło: CBOS 15/2015.

Dodajmy, że rolnicy nieco częściej niż pozostali mieszkańcy wsi uważają, iż mają mniejsze szanse niż mieszkańcy miast na zdobycie wysokiej pozycji społecznej (44%), dobrego wykształcenia (35%), a przede wszystkim – osiągnięcia godziwego poziomu życia (50%). Mimo to pytani, czy woleliby mieszkać w Polsce, czy za granicą, częściej niż ogół respondentów (82%) wybierają Polskę (89%).

3.2. Kapitał ludzki i społeczny na polskiej wsi

Kapitał ludzki, a więc poziom wykształcenia, umiejętności i doświadczenia to jeden z najważniejszych wskaźników przemian, które dokonały się w ostatnich latach na polskiej wsi⁷. Ich rezultatem jest wyraźne skrócenie dystansu edukacyjnego, który przez dziesiątki lat oddzielał wieś od miasta. W latach 2012–2013 po raz pierwszy odsetek mieszkańców wsi z wykształce-

⁵ CBOS 18/2015, Kto marzy o życiu na wsi, a kto o życiu w mieście?

⁶ CBOS 165/2015 Polacy o swoim przywiązaniu do miejsca zamieszkania i kraju.

⁷ CBOS 155/2013, Wieś polska – dwadzieścia lat przemian.

niem co najmniej średnim (38%) był wyższy niż tych, którzy ukończyli tylko szkołę podstawową (28–31%).

I jakkolwiek wyższe wykształcenie spotykamy w polskich miastach ponaddwukrotnie częściej (26%) niż na wsi (11%), to w 2015 roku odsetek mieszkańców wsi korzystających z usług edukacyjnych⁸ był podobny (22,6%) jak w największych miastach (22,7%). Nie zaskakuje brak różnic w grupie młodzieży do 19. roku życia – i w największych miastach, i na wsi kształcą się odpowiednio 93% i 96,7% osób. Jednak w grupie wiekowej 20–24 lata pojawia się już wyraźna różnica: w największych miastach z usług edukacyjnych korzysta 78,5% osób, a na wsi prawie dwa razy mniej – 44%. W mniejszych miastach ten odsetek oscyluje między 53,3% (100–200 tys.) a 50% (poniżej 20 tys.). Natomiast w grupie 25–29 lat, a więc zasadniczo w wieku, gdy po studiach rozpoczyna się pracę zawodową, edukację (w jakiejś formie) kontynuuje średnio 13,8% osób: w największych miastach – 20,5%, w miastach najmniejszych (do 20 tys.) – 15,9%, a na wsi już tylko 9,2%. W porównaniach należy uwzględniać nie tylko pamięć o dysproporcjach lat minionych, lecz także świadomość różnicy w ofercie edukacyjnej wsi i miast, szczególnie tych miast największych.

Dodajmy, że przeciętna liczba lat nauki w grupie zawodowej rolników, a dokładniej rolników produkcji roślinnej i zwierzęcej wydłużyła się⁹ w latach 2011–2015 z 11,0 do 11,3 roku, podobnie w grupie rolników produkcji roślinnej z 11,6 do 11,7 roku nauki. Zaś w grupie rolników produkujących na potrzeby własne ustabilizowała się na poziomie 10,5. Dla porównania, średnia długość czasu edukacji Polaków (ogółem) wynosiła w 2011 roku 13,3, a w 2015 roku – 13,6 roku.

Rozwój technik informatycznych, możliwość podróżowania po świecie, dostęp do Internetu rozszerzył liczbę wskaźników wzbogacających kapitał ludzki danej społeczności. W 2015 roku z internetu korzystało w Polsce¹⁰ 64,8% osób powyżej 16. roku życia; w największych miastach odsetek ten wynosił 81,7%. **Wieś systematycznie skracając dystans dzielący ją od miasta;** dwa lata temu z internetu korzystała połowa (50,9%), a w 2015 roku – ponad połowa (55,6%) jej mieszkańców. Podobne zmiany objęły rolników; w 2013 roku użytkowników internetu było wśród nich 42,1%, a w 2015 już prawie połowa (49,6%).

Jednak internet to dzisiaj tylko jedna z technologii kształtujących poziom kapitału ludzkiego w poszczególnych środowiskach i grupach społecznych (tab. 3.2).

⁸ *Diagnoza społeczna 2015*, s. 97.

⁹ Tamże, s. 300.

¹⁰ *Diagnoza społeczna 2015*, s. 34, 302, 370, 365, 516.

Tabela 3.2. Korzystanie z technologii i mediów w 2015 roku (%)

Użytkownicy:	Komputera	Komórki	Smartfona	Mobilnego internetu	Prasy min. 1 h/tydz.
Polacy ogółem	66,0	90,4	44,7	17,5	54,8
Miasta > 500 tys.	82,1	96,2	61,9	33,7	66,7
Wieś	57,3	85,7	36,1	11,6	47,8
Rolnicy	51,0	87,5	21,4	4,0	45,5
Młodzi 16–24 lat	97,2	99,1	79,4	35,9	41,2

Źródło: za *Diagnoza społeczna 2015*, s. 365.

Nie zaskakuje, że z nowoczesnych technologii korzysta w Polsce przede wszystkim młodzież oraz ludność największych miast i że wśród mieszkańców wsi oraz rolników odsetek użytkowników tych technologii jest wyraźnie mniejszy niż w miastach. Jedynie renciści i emeryci korzystają z komputerów, komórek i smart fonów nieco rzadziej niż rolnicy. Jednakże dystans między poziomem kapitału ludzkiego w miastach i na wsi mierzony korzystaniem z nowoczesnych technologii komunikacji społecznej nie jest tak duży, jak sugerują potoczne wyobrażenia i stereotypy.

Kapitał ludzki to także umiejętność prowadzenia samochodu, a więc posiadanie prawa jazdy, oraz znajomość języków obcych. W świetle Diagnozy 2015 właściciele prawa jazdy stanowią na wsi dokładnie taki sam odsetek jak ogółem w Polsce (62%), zaś wśród rolników umiejętność ta jest bardziej powszechna (75%) niż średnio w kraju. Także **znajomość języków obcych nie różnicuje już mieszkańców wsi i miast tak wyraźnie jak dawniej**. Czynną znajomość języka angielskiego zadeklarowało w 2015 roku 19,9% Polaków, 14,1% mieszkańców wsi i 5,2% rolników, a język niemiecki zna 7,3% Polaków, 6,5% mieszkańców wsi oraz 3,5% rolników.

Autorzy Diagnoz społecznych posługują się w swoich raportach syntetycznym wskaźnikiem poziomu cywilizacyjnego, na który składają się wykształcenie, posiadanie i umiejętność korzystania z nowoczesnych urządzeń komunikacyjnych, znajomość języków obcych oraz posiadanie prawa jazdy. Porównanie tego wskaźnika w latach 2007–2015 przynosi interesujące informacje o zmianach, jakie zaszły na polskiej wsi. Dodajmy, że w 2007 roku wskaźnik poziomu cywilizacyjnego współtworzyło obok wykształcenia także korzystanie z komputera i dostępu do internetu, znajomość języka angielskiego oraz podnoszenie kwalifikacji zawodowych. Od 2013 roku wzbogacano go o posiadanie i umiejętność korzystania z nowoczesnych technologii i urządzeń komunikacyjnych (telewizja satelitarna, mobilny internet, smartfon, komputer stacjonarny, internet), posiadanie prawa jazdy, znajomość języków obcych oraz, rzecz jasna, wykształcenie (tab.3.3).

Tabela 3.3. Poziom cywilizacyjny w wybranych grupach społeczno-demograficznych w latach 2007–2015

Grupy społeczno-zawodowe	Poziom cywilizacyjny. Średnia w latach 2007–2015 ^a			
	2007	2013	2015	Miejsce w rankingu w 2015 roku ^b
Przedsiębiorcy	0,85	0,79	0,72	2
Pracownicy w sektorze publicznym	0,69	0,77	0,64	3
Pracownicy w sektorze prywatnym	0,34	0,49	0,40	11
Rolnicy	–0,42	–0,25	–0,25	32
Rolnicy prod. na własne potrzeby ^c		–0,49	–0,73	
Bezrobotni	–0,28	–0,07	–0,09	28
Mieszkańcy wsi	–0,34	–0,21	–0,24	31
Mieszkańcy miast > 500 tys.	0,52	0,59	0,49	8
Mieszkańcy miast 20–100 tys.	0,19	0,13	0,01	22

^a Średnie prezentowane w tab. 3, 4 i 9 mają charakter względny i pokazują położenie poszczególnych grup społeczno-zawodowych względem siebie w stosunku do średniej z próby. ^b rankingi z lat 2007 i 2013 nie są w pełni porównywalne, w 2007 roku liczyły 95, a od 2013 tylko 42 pozycje; ^c kategorii „rolnicy na potrzeby własne” w 2007 roku nie było.

Źródło: dane za *Diagnoza społeczna* 2007, 2013, 2015.

W 2007 roku autorzy *Diagnozy społecznej* sformułowali tezę o różnicach w poziomie wykształcenia i kwalifikacji między ludnością miejską i wiejską, [które] dowodzą narastających dysproporcji szans rozwojowych mieszkańców miast i wsi” (s. 19). W 2015 roku możemy (tab. 3.3) uznać, że dysproporcje te przestały narastać, a dystans miasto–wieś uległ zmniejszeniu, i to mimo znacznego poszerzenia listy zmiennych tworzących wskaźnik poziomu cywilizacyjnego. Należy też zauważyć, że tempo zmian uległo w latach 2013–2015 spowolnieniu, a wskaźnik poziomu cywilizacyjnego na wsi i wśród rolników ustabilizował się na niskim poziomie (ze znakiem minus!). Dodajmy, że jego relatywna poprawa wiąże się z obniżeniem poziomu cywilizacyjnego w miastach oraz w wybranych grupach zawodowych, co zapewne jest konsekwencją poszerzenia liczby zmiennych uwzględnionych we wskaźniku.

3.3. Kapitał społeczny na polskiej wsi

W kolejnych raportach FDPA o polskiej wsi kondycja kapitału społecznego stanowiła nie tylko ważny fragment diagnozy sytuacji wiejskich społeczności, lecz także głos w debacie o przyczynach dystansu oddzielającego przez lata polską wieś od miast i metropolii. Spór dotyczył roli, jaką w procesie modernizacji rolnictwa i zmian na polskiej wsi odgrywają państwo, polityka rolna, czyli czynniki niezależne od mieszkańców wsi; pytanie brzmiało, w jakim stopniu przyczyną wolniejszego tempa rozwoju jest tzw. mentalność,

a dokładniej niski poziom kapitału społecznego, czyli zdolności społeczności wiejskich do wspólnego działania, do samoorganizacji zbudowanej na zaufaniu społecznym.

Przełomem w rozumieniu istoty tego sporu był artykuł Jana Herbsta opublikowany w 2008 roku w książce *Wiejskie organizacje pozarządowe*¹¹. Zdaniem Herbsta, dominująca w środowisku badaczy kapitału społecznego opinia o niskim poziomie aktywności społecznej na polskiej wsi nie uwzględnia w pełni złożoności sytuacji. Koncentrowanie się na statystykach, czyli liczbie organizacji pozarządowych, z których tylko co piąta zlokalizowana jest na wsi, nie oddaje specyfiki obywatelskiej aktywności na wsi. Przykładowo w 2008 roku obok rzeczywiście nielicznych 13 tys. zarejestrowanych organizacji na wsi działało 8 tys. stowarzyszeń związanych z Kościołem oraz 15 tys. aktywnych, „tradycyjnych” ochotniczych straży pożarnych.

W strukturach ochotniczych straży pożarnych działało 800 orkiestr, 300 zespołów artystycznych, 600 sportowych drużyn i ok. 1000 izb tradycji. Herbst zauważa, że nawet jeśli w sformalizowanych organizacjach aktywnie działa na polskiej wsi mniej osób niż w mieście, to są one bardziej aktywne, pracują społecznie, a same organizacje są zwykle uboższe, skoncentrowane na sprawach lokalnych i powiązane z samorządem. Ta specyfika kapitału społecznego wsi została w pracy J. Herbsta dobrze udokumentowana.

Diagnozy społeczne z lat 2007–2011 sygnalizowały stopniowy wzrost aktywności mieszkańców wsi. W 2013 roku odnotowano pewien regres, tak jakby dynamika zmian zapoczątkowana wejściem Polski w struktury UE uległa osłabieniu. **Ostatni pomiar z 2015 roku zdaje się potwierdzać lekkie wyhamowanie procesu budowania kapitału społecznego, ale zmiana ta dotyczy w większym stopniu miast i przedsiębiorców oraz pracowników sektora prywatnego niż wsi czy grupy zawodowej rolników** (tab. 3.4).

W latach 2013–2015 największy „przyrost” kapitału społecznego (mierzono go agregatem wielu zmiennych) odnotowujemy (tab. 3.4) przede wszystkim wśród rolników (z 0,01 do 0,11), mieszkańców wsi (z – 0,11 do – 0,06), pracowników sektora publicznego oraz (nieco mniejszy) wśród przedsiębiorców. Wskaźnik kapitału społecznego mieszkańców miast oraz osób bezrobotnych nie zmienił się od dwóch lat. Niewielki spadek objął mieszkańców średnich miast oraz pracowników sektora prywatnego.

Potwierdzeniem bardziej złożonego i zróżnicowanego charakteru zmian zachodzących w aktywności obywatelskiej i społecznej Polaków są zmiany w stopniu samoorganizacji różnych środowisk¹², które nastąpiły pomiędzy 2011 a 2015 rokiem (tab. 3.5).

¹¹ J. Herbst, *Inny trzeci sektor. Organizacje pozarządowe na terenach wiejskich*, w: M. Halamska (red.), *Wiejskie organizacje pozarządowe*, IRWiR PAN, Warszawa, 2008, s. 33–75.

¹² *Diagnoza społeczna 2015*, s. 324

Tabela 3.4. Poziom kapitału społecznego w wybranych grupach społeczno-zawodowych w latach 2007–2015 (%)

Grupy społeczno-zawodowe	Poziom kapitału społecznego. średnie w latach:			
	2007	2011	2013	2015
Przedsiębiorcy	0,32	0,26	0,30	0,31
Pracownicy w sektorze publicznym	0,40	0,40	0,43	0,46
Pracownicy w sektorze prywatnym	–0,14	–0,07	–0,02	–0,05
Rolnicy	0,38	0,29	0,01	0,11
Rolnicy produkujący na potrzeby własne		–0,02	–0,09	–0,07
Bezrobotni	–0,19	–0,24	–0,25	–0,24
Mieszkańcy wsi	0,02	–0,01	–0,11	–0,06
Mieszkańcy miast > 500 tys.	0,15	0,14	0,23	0,23
Mieszkańcy miast 20–100 tys.	–0,07	–0,07	0,00	–0,03

Źródło: dane za *Diagnoza społeczna* 2007, 2011, 2013, 2015, s. 518.

Tabela 3.5. Osoby zrzeszone w 2011 i 2015 roku (%)

Grupy społeczno-zawodowe	2011	2015
Przedsiębiorcy	20,1	14,9
Pracownicy sektora publicznego	26,9	26,4
Pracownicy sektora prywatnego	12,3	10,8
Rolnicy	15,9	13,3
Bezrobotni	10,0	8,4
Mieszkańcy wsi	13,7	11,6
Mieszkańcy miast > 500 tys.	17,3	15,1
Mieszkańcy miast 20–100 tys.	15,4	14,2

Źródło: dane za *Diagnoza społeczna* 2015, s. 324.

Praktycznie we wszystkich grupach obserwujemy w ostatnich czterech latach spadek odsetka osób zrzeszonych w organizacjach i stowarzyszeniach. Jednak **informacja, że rolnicy nadal są lepiej zorganizowani (13,3%) niż np. pracownicy sektora prywatnego (10,8%), zaprzecza stereotypowi, który doszukuje się barier w procesie modernizacji rolnictwa w mentalności rolników i mieszkańców wsi.**

Ważnym uzupełnieniem wiedzy o kapitale społecznym są najnowsze komunikaty CBOS będące podsumowaniem wyników sondażu¹³ zrealizowanego w dniach 7–14 stycznia 2016 roku. W jego świetle ani rolnicy, ani mieszkańcy wsi nie są już outsiderami samoorganizacji. Aktywność w co najmniej jednej organizacji deklarowało 37% Polaków, 38% rolników i 35% mieszkańców wsi. Jeśli porównać te liczby z informacją, że identyczną aktywność deklarowało 34% mieszkańców mniejszych miast, 37% wykwalifikowanych

¹³ CBOS nr 13/2016, Aktywność Polaków w organizacjach; CBOS 15/2016, Potencjał społecznikowski oraz zaangażowanie w pracę społeczną; CBOS 18/2016, Zaufanie społeczne; CBOS 22/2016, Gotowość do współpracy.

robotników, 27% pracowników usług czy 33% emerytów, to teza o malejących różnicach miasto–wieś zdaje się wzmocniona.

CBOS posłużył się w swoich analizach także zbiorczym wskaźnikiem zaangażowania w pracę społeczną uwzględniającym dwa wymiary; dobrowolną i nieodpłatną pracę na rzecz swojej społeczności lokalnej lub osób potrzebujących oraz działalność w organizacjach obywatelskich. Jego rezultaty przynoszą nowy, ważny zasób faktów (tab. 3.6).

Tabela 3.6. Zbiorczy wskaźnik zaangażowania w pracę społeczną w 2015 roku (%)

Polacy ogółem	44,0
Mieszkańcy miast > 500 tys.	49,0
Mieszkańcy miast 20–100 tys. oraz do 500 tys.	41,0
Mieszkańcy wsi	46,0
Rolnicy	58,0
Pracownicy administracyjno-biurowi	57,0
Pracujący na własny rachunek	51,0

Źródło: CBOS 13/2016, Aktywność Polaków w organizacjach.

Po raz pierwszy sondaż na reprezentatywnej próbie Polaków przynosi wynik, zgodnie z którym wskaźnik zaangażowania w pracę społeczną jest wyższy na wsi (!) niż we wszystkich rodzajach miast, poza największymi, liczącymi więcej, niż 500 tysięcy mieszkańców. Podobnie, także zbiorczy wskaźnik zaangażowania w pracę społeczną rolników jest wyższy (!) niż w większości grup społeczno-zawodowych, poza kadrą kierowniczą i specjalistami z wyższym wykształceniem (71%) oraz uczniami i studentami (60%).

W podsumowaniu komunikatu 13/2016 R. Boguszewski pisze: „Zgodnie z deklaracjami Polaków, w ostatnich czterech latach zauważalnie wzrosło ich zaangażowanie w pracę społeczną w organizacjach obywatelskich (...) Deklarowana aktywność (...) jest obecnie największa od 1998 roku (...) Tym samym ogólny wskaźnik społecznej aktywności po znaczącym załamaniu w 2007 roku powrócił do trendu wzrostowego”. Wyraźny wzrost dynamiki zmian odnotowany przez CBOS może być zarówno nowym zjawiskiem, którego autorzy Diagnozy 2015 mogli w badaniach wcześniejszych o rok nie odnotować, jak i chwilowym zjawiskiem lub konsekwencją inaczej formułowanych pytań. Dlatego warto przytoczyć kilka przykładów, by różnice stały się bardziej zrozumiałe.

W sondażu CBOS pytano Polaków o działalność w konkretnych organizacjach: w Ochotniczej Straży Pożarnej, Górskim Ochotniczym Pogotowiu Ratunkowym, stowarzyszeniach działkowiczów, hodowców, wędkarzy, myśliwych, w harcerstwie, w klubach i stowarzyszeniach studenckich, sportowych, oświatowych, komitetach rodzicielskich, fundacjach szkolnych

i oświatowych, a także w ruchach i organizacjach religijnych oraz charytatywnych działających na rzecz potrzebujących dzieci, osób starszych i niepełnosprawnych. Tym samym ankieter uruchamiał proces „przypominania” sobie przez respondenta niedostrzeganej na co dzień aktywności np. w Komitecie rodzicielskim, parafii, czy Ochotniczej Straży Pożarnej. To może tłumaczyć zauważony przez CBOS wyraźny wzrost aktywności obywatelskiej Polaków oraz mieszkańców wsi i rolników. **Po raz kolejny znalazła potwierdzenie rola trzech kluczowych zmiennych mających wpływ na poziom kapitału społecznego – wyższego wykształcenia, zamożności i praktyk religijnych.** Otwarty pozostaje problem, na ile wcześniejsze sondaże, w których nie pytano o tak szczegółowe formy aktywności, mierzyły rzeczywisty poziom obywatelskiej aktywności Polaków.

We wszystkich pomiarach kapitału społecznego wykorzystuje się zawsze dwa wskaźnikowe pytania stosowane w międzynarodowych badaniach porównawczych. Pierwsze zmierza do ustalenia akceptacji normy, która zachęca do wspólnotowego działania, drugie mierzy poziom zaufania społecznego uważanego za warunek wysokiego poziomu kapitału społecznego w danej społeczności.

Akceptację normy wspólnotowego działania sondaż CBOS¹⁴ weryfikował za pomocą dwóch pytań. Pierwsze brzmiało: „Która z poniższych opinii jest bliższa Pana(i) poglądom?”. Odpowiedź: „Ludzie tacy jak ja, działając wspólnie z innymi, mogą pomóc potrzebującym lub rozwiązać niektóre problemy swojego środowiska, osiedla wsi lub miasta” wybrało 75% badanych Polaków, a także 76% mieszkańców wsi, 76% rolników oraz 79% mieszkańców największych miast.

W drugim przypadku odpowiedzi sformułowano nieco inaczej. Na pytanie „Która z poniższych opinii jest bliższa Pana(i) poglądom?” odpowiedź „Działając wspólnie z innymi ludźmi, można osiągnąć więcej niż samemu” wybrało w 2016 roku 81% Polaków, 76% mieszkańców wsi, 74% rolników oraz 90% mieszkańców największych miast. Niewielkie różnice w rozkładzie odpowiedzi są interesujące, pokazują bowiem, że dla mieszkańców największych miast argument skuteczności „można osiągnąć więcej, niż samemu” zdaje się nieco bardziej przekonujący niż argument odwołujący się do „pomocy potrzebującym”. Rolnicy w obu przypadkach odpowiadają podobnie.

Pytanie o zaufanie CBOS¹⁵ sformułował wielowariantowo, pytając o zaufanie do bliższej i dalszej rodziny, do sąsiadów, znajomych, partnerów w interesach, proboszcza swojej parafii i „większości ludzi” (tab. 3.7).

¹⁴ CBOS 15/2016, Potencjał społecznikowski oraz zaangażowanie w pracę społeczną oraz CBOS 22/2016, Gotowość do współpracy.

¹⁵ CBOS 18/2016, Zaufanie społeczne.

Tabela 3.7. Poziom zaufania społecznego w latach 2006, 2012 i 2016 (%)

Opinie ogółu respondentów, mieszkańców wsi i rolników	Która opinia jest bliższa Pana(i) poglądom?		
	„Ogólnie biorąc, większości ludzi można ufać”	„W stosunkach z innymi trzeba być bardzo ostrożnym”	„Trudno powiedzieć”
Polska 2006	19,0	79,0	2
Wieś 2006	15,0	82,0	3
Rolnicy 2006	5,0	94,0	1
Polska 2012	23,0	74,0	3
Wieś 2012	16,0	82,0	2
Rolnicy 2012	13,0	87,0	7
Polska 2016	23,0	74,0	3
Wieś 2016	15,0	82,0	2
Rolnicy 2016	18,0	78,0	0

Źródło: dane CBOS – BS/24/2006; BS/33/2012; 18/2016.

Najważniejszym wynikiem wydaje się stabilizacja ograniczonego zaufania „do większości ludzi” – nie tylko mieszkańców wsi oraz rolników, lecz także wszystkich badanych Polaków. Jedyna wyraźna zmiana to zdecydowany wzrost poziomu zaufania społecznego wśród rolników, którzy jeszcze w 2006 roku byli rekordzistami (94%) nieufności, ale od 2012 roku częściej wybierali zaufanie, by w 2016 osiągnąć poziom 18,0%, zbliżony do deklaracji ogółu Polaków.

Drugi wariant pytania mierzącego poziom zaufania społecznego CBOS¹⁶ testował po raz pierwszy w 2012 roku: „Czy ogólnie rzecz biorąc, ma Pan/i zaufanie, czy też nie ma Pan/i zaufania do nieznajomych, z którymi styka się Pan /i w różnych sytuacjach?”. Odpowiedź „Mam zaufanie” wybrało w 2012 roku 34% Polaków, 34% mieszkańców wsi oraz 27% rolników. W 2016 odpowiedź tę wybrał nieco mniejszy (32%) odsetek Polaków, wyraźnie mniejszy odsetek (27%) mieszkańców wsi oraz zdecydowanie większy (38%) odsetek rolników. Wyniki badań nad kapitałem społecznym wsi zdają się warunkowane sposobem formułowania pytań.

Zbiorczy wskaźnik zaufania w sferze publicznej prezentowany w komunikacie CBOS¹⁷ także przynosi interesujące wyniki. **Dla ogółu Polaków średni wskaźnik zaufania wynosi 12,74, wśród mieszkańców wsi jest nieco wyższy (12,93), a wśród rolników tylko nieco niższy (12,40).** Najwyższy poziom tego wskaźnika spotykamy wśród osób z wyższym wykształceniem (13,56), ludzi młodych do 24 lat (13,45) i mieszkańców największych miast (13,19). W miastach średnich jest on niższy (12,18) niż na wsi i wśród rolników.

¹⁶ CBOS, 33/2012, Zaufanie społeczne; CBOS 18/2016, Zaufanie społeczne.

¹⁷ CBOS 18/2016, Zaufanie społeczne.

Reasumując, liczne wyniki sondaży i badań nad kapitałem społecznym w 2016 roku przynoszą informację o zmianie postaw rolników. Do przedstawicieli wiejskich elit – przedsiębiorców, kadry i specjalistów z wyższym wykształceniem, którzy od lat stanowią najbardziej aktywną obywatelsko grupę społeczną – dołączyli rolnicy, podejmując się pełnienia swojej tradycyjnej funkcji – animatorów i liderów procesu odbudowy kapitału społecznego na polskiej wsi.

3.4. Sytuacja materialna mieszkańców wsi

Polska opinia publiczna jest przekonana o wielkich korzyściach, jakie polskim rolnikom i mieszkańcom wsi przyniosła integracja Polski z UE. I w dużej mierze ma rację, bowiem unijna polityka rolna zasadniczo zmieniła system wspierania rolnictwa i obszarów wiejskich w III RP. Polscy rolnicy stali się częścią społeczności rolników europejskich, rolnictwo zyskało status przyznany mu jeszcze w traktatach rzymskich w 1957 roku i określony w założeniach CAP (WPR) jako dążenie do zapewnienia społeczeństwu EWG (UE) dostatecznej ilości żywności po akceptowanych społecznie cenach oraz zagwarantowanie rolnikom godziwego poziomu dochodów. Także obszary wiejskie dzięki unijnej polityce spójności i solidarności zyskały w III RP finansowe wsparcie dla działań zmierzających do zmniejszania dystansu między miastem a wsią w obszarze infrastruktury technicznej, społecznej i kulturalnej oraz do tworzenia nowych miejsc pracy. Jednak nawet po 12 latach realny wzrost rolniczych dochodów nie zmienił pozycji rolników w hierarchii zamożności różnych grup społeczno-zawodowych w Polsce. Rozbieżność między dochodami rolników a stereotypowym wyobrażeniem o skali poprawy ich sytuacji pokazał sondaż omówiony w raporcie *Polska wieś 2014*¹⁸. W przekonaniu Polaków średnie miesięczne dochody rolników osiągały w 2013 roku 3358 zł. Wyniki reprezentatywnych badań opublikowane w Diagnostyce społecznej 2013 określiły je na poziomie 1442 zł. Tak duża różnica między stereotypem a realnym poziomem dochodów nie pojawiła się w przypadku żadnej innej grupy zawodowej.

W sondażu CBOS ze stycznia 2016 roku¹⁹ na pytanie „Czy obecnie Panu/i i Pana/i rodzinie żyje się ... dobrze?” pozytywnej odpowiedzi udzieliło 54% Polaków, 50% mieszkańców wsi i tylko 33% rolników. **Warunki materialne własnego gospodarstwa domowego jako dobre oceniło 52% Polaków, 47% mieszkańców wsi oraz 32% rolników.** Potwierdzeniem dystansu,

¹⁸ Por. B. Fedyszak-Radziejowska, *Społeczności wiejskie dziesięć lat po akcesji*, w: I. Nurzyńska, W. Poczta (red.), *Polska wieś 2014. Raport o stanie wsi*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2014, s. 153, CBOS 127/2013.

¹⁹ CBOS 11/2016, Nastroje społeczne w styczniu.

który różnicuje dochody rolników i innych grup zawodowych są materialne aspiracje. Na pytanie: „Ile według Pana/i powinny wynosić miesięczne dochody netto (na rękę) wszystkich członków Pana/i gospodarstwa domowego, aby **żyć na średnim poziomie?**” (CBOS 158/2015) ogół Polaków odpowiedź: 2352,66 zł²⁰, mieszkańcy wsi podają sumę 2100,39 zł, a rolnicy –1952,80 zł.

Podobne dane przynosi Diagnoza społeczna 2015. Pomimo wzrostu poziomu dochodów rolników i mieszkańców wsi nadal obie grupy sytuują się znacznie poniżej średniej krajowej (tab. 3.8). Tylko renciści (1265 zł) oraz bezrobotni (1104 zł)²¹ uzyskują niższy średni dochód osobisty niż rolnicy.

Tabela 3.8. Dochód osobisty netto, średnia w latach 2013 i 2015

Kategorie społeczne	2013	2015
Polska ogółem	1880	2034
Pracownicy sektora publicznego	2425	2582
Pracownicy sektora prywatnego	2191	2294
Prywatni przedsiębiorcy	3048	3627
Rolnicy	1442	1516
Emeryci	1577	1675
Mieszkańcy miast > 500 tys.	2700	2876
Mieszkańcy miast 20–100 tys.	1826	1998
Mieszkańcy wsi	1549	1676

Źródło: *Diagnoza społeczna 2015*, s. 218.

Kolejne dane o sytuacji materialnej rolników i mieszkańców wsi przynoszą badania spójności społecznej zrealizowane w 2015 roku przez GUS²². **Zadowolone z życia w Polsce (ogólnie biorąc) zadeklarowało w 2015 roku 78,4% ogółu badanych, 83,6% pracujących najemnie, 82,9% pracujących na własny rachunek oraz 80,6% rolników.** Najwyraźniej na polskiej wsi zadowolenie z życia zdaje się mieć nie tylko ekonomiczne uwarunkowania, bowiem odsetek zadowolonych z życia rolników jest nieco wyższy niż średnia w Polsce i nie odbiega od odsetka zadowolonych z życia pracowników. Potwierdzeniem wpływu pozytywnego postrzegania wsi jako miejsca zamieszkania na poczucie życiowej satysfakcji jest wskaźnik dobrej, subiektywnej jakości życia GUS. Wskaźnik subiektywnie dobrej oceny obejmuje 36,2% Polaków, 34,4% mieszkańców miast (niezależnie od wielkości) oraz 39% mieszkańców wsi.

Znaczenie pozaekonomicznych uwarunkowań poczucia życiowej satysfakcji sugerują także wskaźniki dobrostanu psychicznego i skali patologii prezentowane w Diagnozie społecznej 2015. Wskaźnik dobrostanu psychicznego

²⁰ Średnia dochodów na jednostkę ekwiwalentną z uwzględnieniem oryginalnej skali ekwiwalentności OECD.

²¹ W tab. 3.7 pominięto kilka grup, w tym studentów i uczniów.

²² Główny Urząd Statystyczny, www.stat.gov.pl.

obejmuje poczucie szczęścia (lub depresji) oraz ocenę minionego roku i całego życia respondentów, zaś poziom patologii mierzy syntetyczny wskaźnik złożony z takich zmiennych, jak nadużywanie alkoholu, używanie narkotyków, palenie papierosów, korzystanie z usług psychiatry lub psychologa oraz bycie sprawcą lub ofiarą łamania prawa (włamania, napady, kradzieże) (tab. 3.9).

W porównaniach wskaźnika zjawisk patologicznych należy pamiętać, że w 2007 i 2013 roku obowiązywała zasada, iż im niższa wartość wskaźnika, tym większa (!) patologia. W 2015 roku wskaźnik należy czytać odmiennie – im wyższa wartość, tym więcej(!) patologii (tab. 3.9).

Tabela 3.9. Dobrostan psychiczny i zjawiska patologiczne w latach 2007–2015

Grupy społeczno-zawodowe	Dobrostan psychiczny			Zjawiska patologiczne		
	2015	2013	2007	2015	2013	2007
Przedsiębiorcy	0,35	0,36	0,38	0,17	-0,10	-0,21
Pracownicy sektora publicznego	0,24	0,28	0,32	-0,04	0,04	0,04
Pracownicy sektora prywatnego	0,28	0,26	0,25	0,11	-0,14	-0,10
Rolnicy	0,08	0,09	0,11	-0,12	0,05	0,12
Bezrobotni	-0,37	-0,38	-0,28	0,28	-0,31	-0,13
Mieszkańcy miast > 500 tys.	0,10	0,13	0,09	0,10	-0,11	-0,18
Mieszkańcy miast 20–100 tys.	-0,09	-0,01	0,02	0,01	-0,02	0,01
Mieszkańcy wsi	0,00	-0,02	-0,06	-0,09	0,05	0,09

Źródło: *Diagnoza społeczna. Warunki i jakość życia Polaków 2007, 2013, 2015*.

Zarówno mieszkańcy wsi, jak i rolnicy w mniejszym stopniu niż inne grupy społeczno-zawodowe zagrożone są patologiami w rodzaju zażywania narkotyków, picia alkoholu, kontaktu z kradzieżami i napadami. I jakkolwiek ich psychiczny dobrostan nie osiąga poziomu przedsiębiorców i pracowników, to niewielkie różnice między poziomem tego wskaźnika wśród rolników, mieszkańców miast i wsi potwierdzają hipotezę o pozytywnym wpływie wiejskiego stylu życia na poczucie życiowej satysfakcji.

3.5. Religijność mieszkańców wsi

Wiś i rolnicy to stabilnie wierząca i praktykująca część naszego społeczeństwa. Potwierdzenie tej tezy przynoszą badania życia religijnego w Polsce zrealizowane w ramach omawianych Badań Spójności Społecznej 2015 GUS. **Udział w mszach i nabożeństwach co najmniej raz w tygodniu zadeklarowało w 2015 roku 49,4% Polaków, 31,1% mieszkańców największych miast oraz 59,1% mieszkańców wsi.** Także poczucie związku z własną parafią jest na wsi zjawiskiem częstszym, deklaruje je 78,6% mieszkańców wsi, 41,3 mieszkańców największych miast oraz 65,1% ogółu Polaków.

W cytowanej wielokrotnie Diagnozie społecznej 2015²³ znajdujemy potwierdzenie tezy o większej religijności rolników i mieszkańców wsi. Odsetek Polaków deklarujących udział w nabożeństwach cztery razy w miesiącu wynosił w 2015 roku 32,2%. Wśród mieszkańców wsi udział w czterech nabożeństwach w miesiącu deklarowało 39,9%, a wśród rolników prawie połowa – 46,5% badanych. **Jeśli religijność jest wskaźnikiem konserwatyzmu lub przywiązania do tradycji, to o postawach mieszkańców wsi i o rolnikach możemy powiedzieć, że wciąż są społecznością bardziej konserwatywną niż mieszkańcy miast.**

3.6. Wieś i rolnicy o Unii Europejskiej

Postawy mieszkańców polskiej wsi i rolników wobec procesu integracji Polski z Unią Europejską uległy dużej zmianie od czasu, gdy w trakcie trudnych negocjacji przedakcesyjnych wyrażali oni swój sceptycyzm wobec tego procesu. Reakcją na bagatelizowanie w mediach problemu objęcia polskich rolników unijnym systemem płatności bezpośrednich były deklaracje mieszkańców wsi sygnalizujące możliwość odrzucenia w referendum akcesyjnym naszego członkostwa w UE.

W 2003 roku²⁴ przeciwnych integracji Polski z Unią Europejską było 25% Polaków, ale 35% mieszkańców wsi oraz 48% rolników. Po 12 latach od akcesji nie tylko zdecydowana większość polskiego społeczeństwa, lecz także większość mieszkańców wsi i rolników zdecydowanie popiera naszą obecność w UE (tab. 3.10).

Tabela 3.10. Stosunek mieszkańców wsi i rolników do integracji Polski z UE (%)

Grupy społeczno-zawodowe	Czy osobiście popiera Pan/i członkostwo Polski w UE, czy też jest Pan/i temu przeciwny?			
	Popieram			
	2003	2008	2013	2016
Polska ogółem	60,0	88,0	81,0	81,0
Mieszkańcy wsi	47,0	85,0	80,0	78,0
Mieszkańcy miast > 500 tys.	82,0	87,0	80,0	90,0
Rolnicy	45,0	79,0	85,0	89,0
Przedsiębiorcy	73,0	94,0	95,0	89,0
Robotnicy wykwalifikowani	53,0	92,0	85,0	83,0
Bezrobotni	58,0	79,0	84,0	76,0

Źródło: CBOS BS/27/2003; BS/66/2008; BS/158/2013 nr 31/2016.

²³ *Diagnoza społeczna 2015*, s. 267.

²⁴ Por. B. Fedyszak-Radziejowska, *Społeczności wiejskie pięć lat po akcesji do UE – sukces spóźnionej transformacji*, w: J. Wilkin, I. Nurzyńska (red.), *Polska wieś 2010. Raport o stanie wsi*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010.

Niezależnie od wahań nastrojów, które zmieniały poziom akceptacji dla członkostwa Polski w UE w minionych latach, mieszkańcy wsi i rolnicy są w gronie tych, których poparcie dla integracji z Unią jest wysokie i stabilne, a w przypadku rolników – stabilnie rosnące. Ta akceptacja ma wśród rolników szczególnie wrażliwe obszary. Na pytanie, czy członkostwo w UE²⁵ zbytnio ogranicza suwerenność Polski, odpowiedzi NIE udzieliło 52% Polaków, 43% mieszkańców wsi i tylko 38% rolników. W ocenach pracy Parlamentu Europejskiego i działalności Komisji Europejskiej różnice opinii są mniejsze. Dobrze oceniało obie instytucje odpowiednio 51% i 50% Polaków, 46% i 47% mieszkańców wsi oraz 53% i 46% rolników.

Jeśli pamiętać, że problemy rolników z niską dochodowością produkcji rolnej bywają usprawiedliwiane w Polsce niekorzystnymi decyzjami Brukseli, nie dziwi, że rolnicy uzależniają swoje opinie od kondycji własnego gospodarstwa. Są szczególną grupą społeczno-zawodową, której dochody i możliwości bezpośrednio zależą od decyzji przysłowiowej Brukseli, na przykład w kwestii kompensowania konsekwencji rosyjskiego embarga na żywność, utrzymania kar za przekroczenie kwot mlecznych czy wysokości płatności bezpośrednich.

Podsumowanie

Badany przez różne ośrodki (CBOS, GUS, Diagnoza społeczna) poziom kapitału ludzkiego, społecznego oraz kondycja ekonomiczna polskiej wsi i rolników pozwala sformułować tezę o wyraźnym zmniejszaniu się dystansu między światem miejskim i wiejskim zarówno w obszarze edukacji, korzystania z nowoczesnych technologii, jak i w obszarze społecznej aktywności oraz – w mniejszej skali – w udziale mieszkańców wsi w rosnącym poziomie materialnego dobrobytu polskiego społeczeństwa. Bezpośrednio po 2004 roku zmiany te zdawały się toczyć szybciej, a dystans malał wyraźnie i jednoznacznie. Dzisiaj ten kierunek zmian wydaje się stabilny i określony – **coraz mniej dzieli wieś od miasta w obszarze edukacji, aktywności społecznej, akceptacji członkostwa w UE i satysfakcji z własnego życia oraz z miejsca zamieszkania.** Nadal źródłem największego dystansu miasto–wieś jest poziom dochodów, który na wsi i wśród rolników rośnie, ale relatywnie wolniej niż w miastach i pozostałych grupach zawodowych. Interesującą nowością jest zmiana nieufnych i niezorganizowanych rolników w liderów kapitału społecznego na polskiej wsi.

²⁵ CBOS nr 31/2016, Polska w Unii Europejskiej.

Rozdział 4. Polskie rolnictwo na tle rolnictwa Unii Europejskiej

Sektor rolny we współczesnych gospodarkach w wymiarze charakterystyk ilościowych traci na znaczeniu. Zmniejsza się jego udział w produkcie społecznym, wytwarzaniu żywności (a zwłaszcza surowców dla jej produkcji), obejmuje coraz mniejszą liczbę zatrudnionych, ciągle maleje udział majątku produkcyjnego zgromadzonego w rolnictwie i ponoszone nakłady inwestycyjne na rozwój sektora rolnego. Z drugiej zaś strony, zagadnienia umiejscowienia i rozwoju rolnictwa we współczesnych dobrze rozwiniętych gospodarkach wciąż pozostają w centrum uwagi polityków, uczestników życia gospodarczego, jak również całych społeczeństw. Wpływa na to wszechstronne znaczenie rolnictwa, gdyż **obok istotnych funkcji ekonomicznych rolnictwo pełni również ważne funkcje społeczne, kulturowe i ekologiczne.**

Działalność rolnicza, będąc nierozzerwalnie związana z zasobami czynników produkcji (zwłaszcza ziemi), jest silnie uwarunkowana strukturami produkcyjnymi, które determinują sprawność jego funkcjonowania. W warunkach globalizacji gospodarki światowej struktury produkcyjne i działające w nich podmioty wyposażone w środki kapitałowe i zarządzane przez osoby otwarte na wprowadzanie zmian w procesach technologicznych oraz przyswajanie i wdrażanie innowacji, w dużym stopniu decydują o konkurencyjności gospodarek krajowych i ich sektorów.

W niniejszym rozdziale przedstawiono w ujęciu dynamicznym (na poziomie krajowym) i w ujęciu statycznym (na tle rolnictwa UE) sytuację strukturalną, produkcyjną i efektywnościową w rolnictwie polskim. Analiza porównawcza dokonana została w kilku ważnych przekrojach analitycznych obejmujących zasoby czynników produkcji, strukturę rolnictwa, jego produkcję i produktywność¹. Porównanie ma charakter analizy przestrzenno-czasowej, na podstawie której można wnioskować o kierunkach i głębokości przemian, przed którymi rolnictwo polskie stanie w przyszłości. Zasygnalizowano również rolę innowacji w tym procesie.

* Dr Agnieszka Baer-Nawrocka, prof. dr hab. Walenty Poczta, Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu.

¹ W zestawieniach międzynarodowych uwzględniono dane Urzędu Statystycznego UE Eurostat, również dla Polski, co dyktowała potrzeba wykorzystania porównywalnych danych. Dlatego niektóre prezentowane wielkości charakteryzujące rolnictwo polskie mogą nieznacznie różnić się od wielkości podawanych za GUS.

4.1. Rola rolnictwa polskiego w gospodarce narodowej i jego potencjał produkcyjny – główne tendencje zmian

Analizując wskaźniki odzwierciedlające rolę, jaką odgrywa rolnictwo polskie w gospodarce narodowej, oraz potencjał produkcyjny tkwiący w tym sektorze w latach 2002–2014, można powiedzieć, że:

- **systematycznie zmniejsza się udział rolnictwa w tworzeniu produktu globalnego i produktu krajowego brutto – w dwóch ostatnich analizowanych latach spadł poniżej odpowiednio 4% i 3% (tab. 4.1),**
- jednocześnie zmniejsza się udział sektora rolnego w posiadaniu produkcyjnego majątku trwałego – z ponad 8% w 2002 do 5% w 2014 roku; przyczynia się do tego niski w całym analizowanym okresie (oscylujący na poziomie około 2%) udział rolnictwa w odtwarzaniu i powiększaniu tego majątku przez nakłady inwestycyjne, mimo ich znaczącego wzrostu w ujęciu bezwzględny (tab. 4.2),
- od 2010 roku zwiększa się udział pracujących w rolnictwie wśród ogółu zatrudnionych oraz liczba pracujących² na 100 ha UR (ryc. 4.1) – **w 2014 roku w sektorze rolnym zatrudnionych było 2 332,5 tys. osób co stanowiło 16% zatrudnionych ogółem,**
- w latach 2002–2014 obszar użytków rolnych pozostających w posiadaniu gospodarstw rolnych zmniejszył się z 16 899 tys. ha do 14 558 tys. ha, czyli o ponad 2,3 mln ha (blisko 14%), co odbyło się przede wszystkim na skutek wypływu tych użytków poza sektor gospodarstw rolnych; spośród wszystkich form użytków rolnych największe zmiany nastąpiły w przypadku pastwisk, których ubyło blisko 53% (545 tys. ha),
- pozytywnym zjawiskiem w ostatnich 5 latach jest utrzymywanie się na względnie stałym poziomie powierzchni zasiewów, sadów i łąk,
- systematycznie rośnie wartość środków trwałych brutto w rolnictwie (tab. 4.2), choć zużycie tego majątku w 2014 roku osiągnęło 76,5%, a w przypadku środków trwałych aktywnych, o charakterze technicznym blisko 93% (środki transportu) i 80% (maszyny i urządzenia),
- wyraźnie wzrósł poziom inwestycji – do 5,2 mld zł w 2014 wobec 2,2 mld zł w 2002 roku – głównie dzięki wsparciu środkami WPR, co skutkowało,

² Dane dotyczące liczby pracujących w latach 2002–2009 i od 2010 roku podane za GUS nie są w pełni porównywalne, bowiem w latach 2002–2009 do osób pracujących w rolnictwie indywidualnym nie zaliczano w gospodarstwach powyżej 1 ha osób produkujących wyłącznie na własne potrzeby, a w gospodarstwach do 1 ha UR – produkujących wyłącznie lub głównie na własne potrzeby. Natomiast w 2010 roku i kolejnych ujęto wszystkich pracujących w tych gospodarstwach bez względu na ich obszar. W całym analizowanym okresie dane te, ze względu na różną metodologię, nie odpowiadają nakładom pracy wyrażonym w AWU (ang. Annual Work Unit – roczna jednostka pracy).

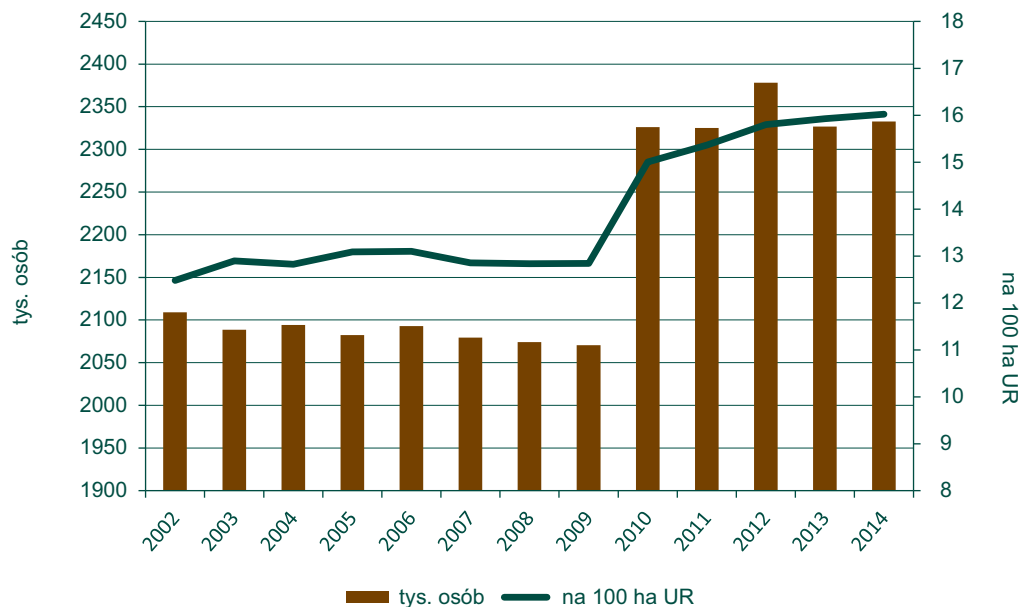
zwłaszcza w latach 2010–2014, przyrostem, choć niewielkim, majątku trwałego netto.

Tabela 4.1. Rolnictwo^a w gospodarce narodowej – udział (w %)

Lata	Produkcja globalna	PKB	Nakłady inwestycyjne ^b	Środki trwałe brutto ^b	Pracujący ^c
2002	4,9	4,0	2,1	8,2	15,6
2003	4,7	3,9	2,0	8,2	15,7
2004	5,0	4,5	2,2	7,9	15,6
2005	4,5	4,0	1,8	7,6	15,5
2006	4,2	3,7	1,9	7,1	15,3
2007	4,0	4,3	1,9	6,8	14,8
2008	4,0	3,7	1,8	6,4	14,2
2009	3,9	3,6	1,7	6,2	14,2
2010	3,8	3,3	1,7	5,9	14,6
2011	4,1	3,6	1,8	5,6	14,4
2012	4,1	3,5	1,9	5,4	14,9
2013	3,7	2,9	2,1	5,2	16,3
2014	3,6	2,6	2,1	5,0	16,0

^a Dane dla Rolnictwo z leśnictwem, łowiectwem i rybactwem; ^b dane dla Uprawy rolne, chów i hodowla zwierząt oraz łowiectwo, bez budynków mieszkalnych; ^c według sekcji, przeciętnie w roku.

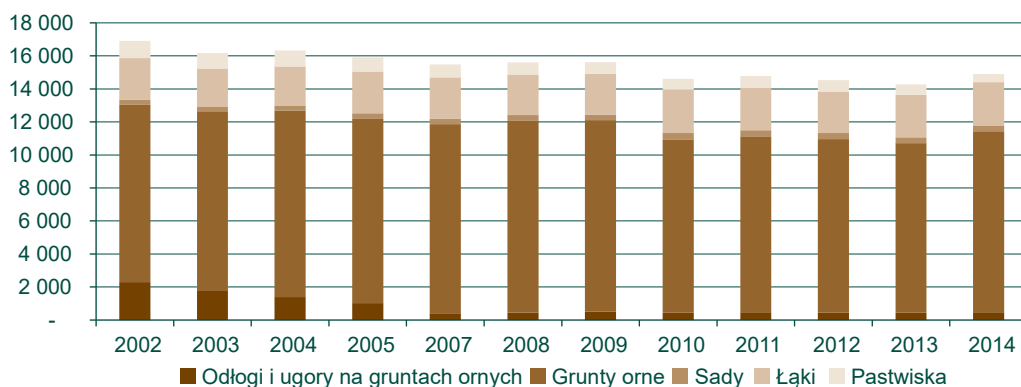
Źródło: „Rocznik Statystyczny RP” (właściwe roczniki), GUS, Warszawa; „Pracujący w Gospodarce Narodowej” (właściwe roczniki), GUS, Warszawa; „Środki Trwałe w Gospodarce Narodowej” (właściwe roczniki), GUS, Warszawa; obliczenia własne.

Rycina 4.1. Pracujący w rolnictwie (stan na 31 grudnia)^a

^a Dane dla pracujących według sekcji i działów.

Źródło: „Rocznik Statystyczny RP” (właściwe roczniki), GUS, Warszawa.

Rycina 4.2. Zmiany zasobów użytków rolnych w Polsce (w tys. ha)^{ab}

^a W 2007 roku wprowadzono pojęcie gruntów utrzymywanych w dobrej kulturze rolnej; dane dla gruntów ornych, sadów, łąk i pastwisk nie są w pełni porównywalne z danymi z lat poprzednich; ^b w latach 2010–2014 do gruntów ornych zaliczano powierzchnię pod zasiewami razem z powierzchnią ugorowaną, ogrodami przydomowymi i plantacjami trwałymi (bez sadów).

Źródło: „Rocznik Statystyczny RP” (właściwe roczniki), GUS, Warszawa; „Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich” (właściwe roczniki), GUS, Warszawa; „Użytkowanie Gruntów, Powierzchnia Zasiewów i Poglówie Zwierząt Gospodarskich” (właściwe roczniki), GUS, Warszawa; obliczenia własne.

Tabela 4.2. Środki trwałe i nakłady inwestycyjne (stan na dzień 31 grudnia)^a

Lata	Środki trwałe brutto (bieżące ceny ewidencyjne) (mld zł)	Stopień zużycia (%)	Środki trwałe netto (bieżące ceny ewidencyjne) (mld zł)	Nakłady inwestycyjne (bieżące ceny) (mld zł)
2002	110,5	69,0	32,3	2,2
2005	112,4	71,1	30,5	2,4
2006	114,7	73,6	28,5	3,0
2007	117,4	74,9	28,4	3,6
2008	119,7	74,9	28,3	4,0
2009	122,6	77,3	27,8	3,7
2010	124,3	76,7	27,4	3,7
2011	127,1	76,8	28,0	4,3
2012	130,4	76,9	28,7	4,5
2013	134,0	76,7	29,8	4,9
2014 w tym:	137,4	76,5	30,9	5,2
budynki i budowle	76,8	71,7	21,8	2,2
maszyny i urządzenia	24,9	79,8	5,0	1,7
środki transportu	16,9	92,6	1,2	0,7

^a Dane dla *Uprawy rolne, chów i hodowla zwierząt oraz łowiectwo*.

Źródło: „Rocznik Statystyczny RP” (właściwe roczniki), GUS, Warszawa; „Środki Trwałe w Gospodarce Narodowej” (właściwe roczniki), GUS, Warszawa; obliczenia własne.

Tabela 4.3. Powierzchnia UR, pełnozatrudnieni i nakłady kapitałowe w rolnictwie polskim oraz relacje między nimi w latach 2002–2014^a

Lata	Powierzchnia UR ogółem (tys. ha)	Nakłady pracy (tys. AWU) ^b	Nakłady kapitałowe (zużycie pośrednie i amortyzacja) (mln zł, ceny stałe 2005 roku)	Relacje między czynnikami produkcji		
				Powierzchnia UR na 1 AWU(ha)	Wartość nakładów kapitałowych na 1 AWU(tys. zł)	Wartość nakładów kapitałowych na 1 ha UR (tys. zł)
2002	16 899,3	2 266,8	42 208,8	7,5	18,6	2,5
2003	16 169,4	2 279,4	41 621,9	7,1	18,3	2,6
2004	16 327,4	2 283,6	43 138,4	7,2	18,9	2,6
2005	15 906,0	2 291,9	41 491,0	6,9	18,1	2,6
2006	15 957,3	2 291,9	41 937,2	7,0	18,3	2,6
2007	16 177,1	2 299,3	42 260,9	7,0	18,4	2,6
2008	16 154,3	2 349,3	42 328,9	6,9	18,0	2,6
2009	15 607,7	2 213,8	42 722,7	7,1	19,3	2,7
2010	15 534,9	1 914,8	43 094,1	8,1	22,5	2,8
2011	15 133,9	1 921,6	43 721,1	7,9	22,8	2,9
2012	15 050,3	1 928,3	42 943,7	7,8	22,4	2,9
2013	14 609,2	1 918,5	43 547,0	7,6	22,5	3,0
2014	14 558,4	1 937,1	46 231,8	7,5	23,9	3,2

^a Dane dotyczące nakładów pracy i nakładów kapitałowych pochodzą z Rachunków Ekonomicznych dla Rolnictwa (Eurostat); ^b AWU (ang. Annual Work Unit – roczna jednostka pracy), dla 1 AWU w rolnictwie polskim przyjmuje się 2120 godzin pracy w roku.

Źródło: „Użytkowanie Gruntów, Powierzchnia Zasiewów i Pogłowie Zwierząt Gospodarskich” (właściwe roczniki), GUS, Warszawa; Rachunki Ekonomiczne dla Rolnictwa (RER), Eurostat 2016; obliczenia własne.

Zasoby czynników produkcji mogą pozostawać w różnych proporcjach ze sobą, zależnie od szeregu czynników, takich jak: ilość zasobów ziemi ogółem i *per capita*, warunków klimatycznych, poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego kraju, liczby ludności rolniczej, polityki gospodarczej i innych. Wielkość zasobów czynników produkcji i wzajemne relacje między nimi współokreślają typ rolnictwa, produktywność czynników produkcji, skalę produkcji oraz stopień zintegrowania rolnictwa z przemysłem i handlem rolnym. Umiarkowane zmiany w zakresie wykorzystywanych zasobów czynników produkcji i ich nakładów w latach 2002–2014 w ujęciu sektorowym skutkowały stosunkowo niewielkimi zmianami relacji między czynnikami/nakładami produkcji (tab. 4.3). Można powiedzieć, że:

- w relacji między zasobami ziemi (powierzchnią użytków rolnych) a nakładami pracy (wyrażonymi przez AWU) do 2009 roku widać stagnację; pozytywna zmiana tej relacji widoczna jest w 2010 roku, ale głównie za sprawą dość dużego spadku nakładów pracy w rolnictwie polskim ustalonych przez Eurostat; ogólnie można powiedzieć, że w **rolnictwie polskim wciąż występuje niekorzystna relacja praca–ziemia**, negatywnie

determinowana ubytkiem obszaru UR i utrzymującymi się wysokimi nakładami pracy,

- podobnie kształtowała się sytuacja w zakresie relacji między sumą nakładów zużycia pośredniego i amortyzacji a nakładami pracy – do 2009 roku nie zachodziły w tej relacji istotne zmiany i dopiero w 2010 roku wskutek wspomnianego wcześniej zmniejszenia nakładów pracy, jak również umiarkowanego wzrostu poziomu nakładów kapitałowych relacja ta uległa wyraźnej poprawie; wzrost wyposażenia nakładów pracy w kapitał dzięki wzrostowi jego wartości widać zwłaszcza w ostatnim analizowanym roku,
- wzrost nakładów kapitałowych i ubytek zasobów ziemi w ostatnich pięciu analizowanych latach spowodował niewielką poprawę w relacji kapitał–ziemia.

Dla oceny dobroci relacji między czynnikami produkcji w polskim rolnictwie istotne znaczenie ma ich porównanie z podobnymi relacjami w krajach, które są uczestnikami Jednolitego Rynku Europejskiego (JRE), a w szczególności z rolnictwem państw mających – ze względu na uwarunkowania klimatyczne – podobną strukturę produkcji rolniczej, czyli z rolnictwem krajów środkowej, zachodniej i północnej Europy (tab. 4.4). Przeprowadzona analiza porównawcza pozwala na sformułowanie następujących wniosków:

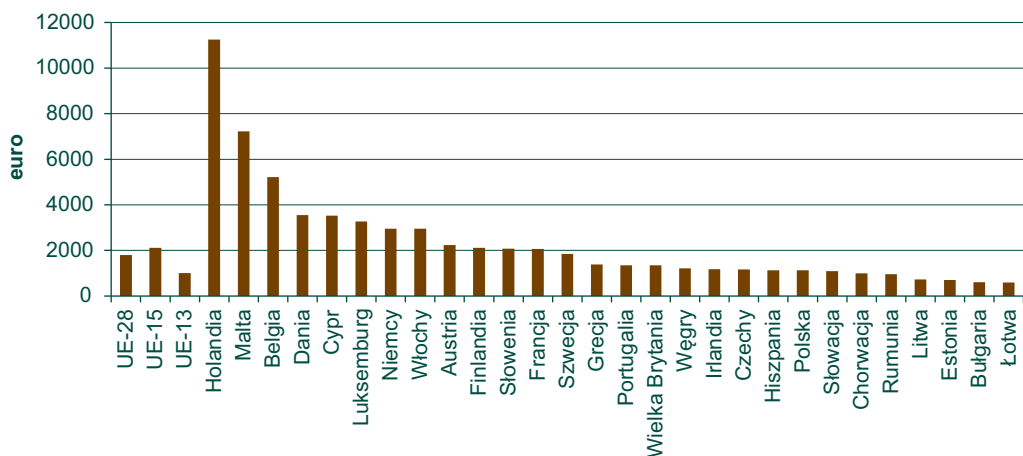
- **rolnictwo polskie w 2014 roku dysponowało 8,3% zasobów ziemi oraz angażowało blisko 20% nakładów pracy i 5,2% nakładów kapitałowych w rolnictwie UE-28**, a dysproporcje te powodują, że:
 - powierzchnia UR na 1 AWU, wynosząca w rolnictwie polskim 7,4 ha, stanowi mniej niż połowę odpowiedniej wielkości w UE-28 (17,9 ha); mniejszymi zasobami ziemi niż w rolnictwie polskim dysponuje tylko 1 AWU w rolnictwie maltańskim, cypryjskim oraz słoweńskim (ryc. 4.3);
 - jedna jednostka nakładów pracy w rolnictwie polskim wykorzystywała w 2014 roku nakłady kapitałowe (sumę zużycia pośredniego i amortyzacji) o wartości 8,4 tys. euro, co stanowiło tylko 26% poziomu występującego średnio w UE-28, a niższymi nakładami kapitału dysponowali tylko pracujący w rolnictwie chorwackim (ryc. 4.4);
 - intensywność produkcji w rolnictwie polskim mierzona nakładami kapitałowymi na 1 ha UR wynosiła w 2014 roku 1126 euro, co odpowiadało około 63% wysokości tych nakładów średnio w UE-28 (ryc. 4.5);

Relacje obrazujące wyposażenie czynnika aktywnego w procesie wytwarzania, jakim jest praca, w pozostałe dwa czynniki produkcji, tj. ziemię i kapitał, dowodzą słabej sytuacji konkurencyjnej rolnictwa polskiego w zakresie potencjału produkcyjnego i przesadzają o niskiej wydajności pracy w ujęciu sektorowym. Relatywnie niska intensywność

Tabela 4.4. Powierzchnia użytków rolnych, nakłady pracy i nakłady kapitałowe oraz relacje między nimi w rolnictwie UE w 2014 roku

Kraje	Nakłady pracy		Obszar UR ^a		Koszty zużycia pośredniego i amortyzacji		Powierzchnia UR na 1 AWU	Wartość nakładów kapitałowych (zużycie pośrednie i amortyzacja) na 1 AWU	Wartość nakładów kapitałowych (zużycie pośrednie i amortyzacja) na 1 ha UR
	tys. AWU	%	tys. ha	%	mln euro	%			
UE-28	9 763,7	100,0	174 358,3	100,0	313 512,6	100,0	17,9	32,1	1 798,1
UE-15	4 923,2	50,4	124 318,4	71,3	263 311,5	84,0	25,3	53,5	2 118,0
UE-13	4 840,5	49,6	50 039,9	28,7	50 201,2	16,0	10,3	10,4	1 003,2
Belgia	57,9	0,6	1 307,9	0,8	6 818,5	2,2	22,6	117,8	5 213,3
Bułgaria	297,5	3,0	4 650,9	2,7	2 817,6	0,9	15,6	9,5	605,8
Czechy	105,1	1,1	3 491,5	2,0	4 062,1	1,3	33,2	38,7	1 163,4
Dania	54,1	0,6	2 619,3	1,5	9 313,8	3,0	48,4	172,2	3 555,8
Niemcy	504,0	5,2	16 699,6	9,6	49 423,0	15,8	33,1	98,1	2 959,5
Estonia	22,0	0,2	957,5	0,5	668,9	0,2	43,6	30,4	698,6
Irlandia	163,6	1,7	4 959,5	2,8	5 863,1	1,9	30,3	35,8	1 182,2
Grecja	454,5	4,7	4 856,8	2,8	6 711,8	2,1	10,7	14,8	1 381,9
Hiszpania	824,3	8,4	23 300,2	13,4	26 350,3	8,4	28,3	32,0	1 130,9
Francja	774,2	7,9	27 739,4	15,9	57 461,7	18,3	35,8	74,2	2 071,5
Chorwacja	190,0	1,9	1 571,2	0,9	1 567,7	0,5	8,3	8,3	997,8
Włochy	1 110,3	11,4	12 098,9	6,9	35 792,3	11,4	10,9	32,2	2 958,3
Cypr	25,0	0,3	109,3	0,1	385,2	0,1	4,4	15,4	3 523,3
Łotwa	77,2	0,8	1 877,7	1,1	1 114,4	0,4	24,3	14,4	593,5
Litwa	149,9	1,5	2 861,3	1,6	2 070,4	0,7	19,1	13,8	723,6
Luksemburg	3,5	0,0	131,0	0,1	428,7	0,1	37,1	121,4	3 271,4
Węgry	462,9	4,7	4 656,5	2,7	5 637,9	1,8	10,1	12,2	1 210,8
Malta	5,0	0,1	10,9	0,0	78,5	0,0	2,2	15,6	7 217,8
Holandia	145,3	1,5	1 847,6	1,1	20 787,7	6,6	12,7	143,1	11 251,4
Austria	121,6	1,2	2 726,9	1,6	6 093,6	1,9	22,4	50,1	2 234,6
Polska	1 937,1	19,8	14 409,9	8,3	16 223,1	5,2	7,4	8,4	1 125,8
Portugalia	273,3	2,8	3 641,6	2,1	4 906,5	1,6	13,3	18,0	1 347,3
Rumunia	1 433,0	14,7	13 055,9	7,5	12 483,9	4,0	9,1	8,7	956,2
Słowenia	81,8	0,8	485,8	0,3	1 009,5	0,3	5,9	12,3	2 078,3
Słowacja	53,9	0,6	1 901,6	1,1	2 081,9	0,7	35,3	38,6	1 094,8
Finlandia	81,2	0,8	2 257,6	1,3	4 773,1	1,5	27,8	58,8	2 114,2
Szwecja	61,0	0,6	3 035,9	1,7	5 605,7	1,8	49,7	91,8	1 846,5
W. Brytania	294,5	3,0	17 096,2	9,8	22 981,8	7,3	58,0	78,0	1 344,3

^a Dane dla 2013 roku. Źródło: Rachunki Ekonomiczne Rolnictwa (RER), Eurostat 2016, obliczenia własne.

Rycina 4.5. Wartość nakładów kapitałowych (zużycia pośredniego i amortyzacji na 1 ha UR w 2014 roku

Źródło: Rachunki Ekonomiczne dla Rolnictwa (RER), Eurostat 2016, opracowanie własne na podstawie tab. 4.4.

4.2. Struktura rolnictwa polskiego na tle rolnictwa Unii Europejskiej

Podstawowym elementem oceny rolnictwa jest struktura jego podmiotów produkcyjnych. Struktura ta jest istotna zarówno z punktu widzenia konkurencyjności w skali międzynarodowej, jak i ze względu na rozwój obszarów wiejskich. Z jednej bowiem strony z zasobami ziemi i wielkością produkcji gospodarstw rolnych silnie wiąże się wsparcie dla rolnictwa w ramach Wspólnej Polityki Rolnej. Z drugiej strony natomiast, jako że rolnictwo jest podstawą większości gospodarstw wiejskich, trwałość różnych struktur produkcji rolnej oddziałuje bezpośrednio na dobrobyt i rozwój tych obszarów.

Analizę struktury rolnictwa przeprowadzono w trzech obszarach, mianowicie w obszarze³:

- struktury obszarowej gospodarstw – uwzględniającej zasoby ziemi jako czynnik wyznaczający w sposób pośredni i bezpośredni potencjał wytwórczy w danej jednostce, na określonym obszarze przy użyciu określonych technologii wytwarzania,
- struktury gospodarstw według wielkości ekonomicznej – uzasadnionej zwłaszcza w porównaniach jednostek produkcyjnych położonych w różnych uwarunkowaniach przyrodniczych i wytwarzających różne produkty rolne,

³ Struktury wytwórcze w rolnictwie polskim i jej przemiany na tle rolnictwa w pozostałych krajach UE kompleksowo przedstawia publikacja: W. Poczta, A. Sadowski, A. Baer-Nawrocka, *Gospodarstwa rolne w Polsce na tle gospodarstw Unii Europejskiej*, GUS, Warszawa 2013.

- struktur wytwórczych – w ich przemianach istotną rolę odgrywają oczekiwania przemysłu rolno-spożywczego w zakresie zaopatrzenia w surowce rolnicze; przemiany te na ogół wyprzedzają zmiany w strukturze obszarowej i mogą być ich katalizatorem.

Tabela 4.5. Zmiany struktury obszarowej i powierzchni użytków rolnych w gospodarstwach rolnych powyżej 1 ha UR w Polsce w latach 2002–2014

Wyszczególnienie	Gospodarstwa rolne					
	2002		2014		różnica (2014–2002)	
	tys.	%	tys.	%	tys.	%
Gospodarstwa powyżej 1 ha	1 956	100,0	1 382	100,0	–574	–29,3
w tym (ha):						
1–2 ha	517	26,4	262	18,9	–255	–49,4
2–5 ha	630	32,2	457	33,1	–173	–27,4
5–10 ha	427	21,8	310	22,4	–117	–27,3
10–15 ha	183	9,3	147	10,6	–35	–19,4
15–20 ha	84	4,3	70	5,1	–14	–16,5
20–30 ha	64	3,3	62	4,5	–2	–3,1
30–50 ha	32	1,6	41	3,0	9	28,1
50–100 ha	12	0,6	22	1,6	10	83,3
powyżej 100 ha	7	0,4	11	0,8	4	57,1
Wyszczególnienie	Powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach					
	2002		2014		różnica (2014–2002)	
	tys. ha	%	tys.	%	tys.	%
Gospodarstwa powyżej 1 ha	16 503	100,0	14 536	100,0	–1 967	–11,9
w tym (ha):						
1–2 ha	725	4,4	384	2,6	–341	–47,0
2–5 ha	2 039	12,4	1 468	10,1	–571	–28,0
5–10 ha	3 032	18,4	2 177	15,0	–855	–28,2
10–15 ha	2 216	13,4	1 770	12,2	–446	–20,1
15–20 ha	1 440	8,7	1 202	8,3	–238	–16,5
20–30 ha	1 541	9,3	1 513	10,4	–28	–1,8
30–50 ha	1 181	7,2	1 491	10,3	310	26,2
50–100 ha	830	5,0	1 461	10,1	631	76,0
powyżej 100 ha	3 498	21,2	3 071	21,1	–427	–12,2
Średnia powierzchnia gospodarstwa powyżej 1 ha (ha)	8,4		10,5		2,1	

Źródło: wyniki spisu rolnego w 2002 roku; „Użytkowanie Gruntów i Powierzchnia Zasiewów w 2014 roku”, GUS, Warszawa 2015; obliczenia własne.

Pomiędzy 2002 a 2014 rokiem wystąpiły zauważalne zmiany w strukturze obszarowej gospodarstw rolnych w Polsce (tab. 4.5):

- liczba gospodarstw rolnych powyżej 1 ha UR zmniejszyła się o 574 tys. (29,3%),

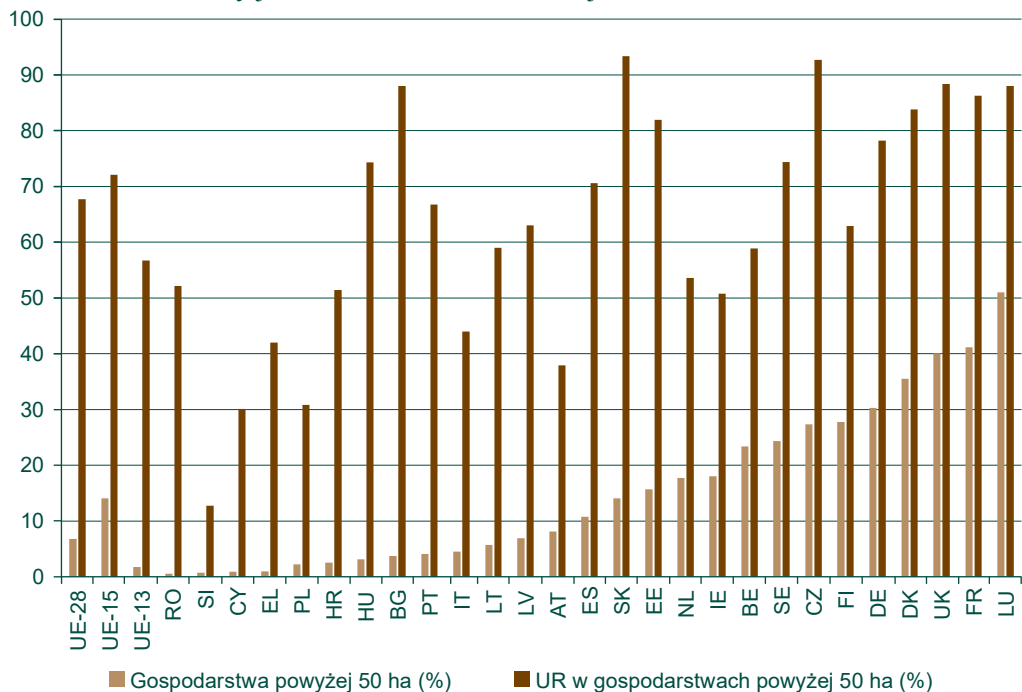
- w największym stopniu redukcji uległa liczba gospodarstw rolnych z przedziału 1–2 ha UR, a w ślad za tym zmniejszyła się powierzchnia UR w tych gospodarstwach, w 2014 roku znajdowało się w nich 2,6% UR pozostających w gospodarstwach ogółem,
- duże ubytki gospodarstw (o ponad 27%) nastąpiły również w grupach obszarowych od 2 do 5 ha UR i od 5 do 10 ha UR użytkujących łącznie w 2014 roku 25,1% UR wobec 35% w 2002 roku, najmniejszy ubytek liczby gospodarstw odnotowano w grupie 20–30 ha,
- **przyrost liczby gospodarstw wystąpił dopiero w grupach obszarowych powyżej 30 ha UR**, przy czym największy wzrost w ujęciu bezwzględnym odnotowano w przypadku gospodarstw w grupie obszarowej od 50 do 100 ha UR, a powierzchnia użytkowana przez te gospodarstwa zwiększyła się o 76%, tj. o 631 tys. ha,
- **w grupie gospodarstw największych obszarowo powyżej 100 ha UR** w 2014 roku zauważalny jest spadek użytkowanej przez nie powierzchni UR o 427 tys. w stosunku do 2002 roku, ale udział tego typu gospodarstw w użytkowaniu ziemi pozostał na poziomie około 21%⁴.

Analiza przemian struktury obszarowej gospodarstw rolnych i struktury użytkowania ziemi według grup obszarowych wskazuje na pozytywny ich kierunek, wzrasta bowiem rola gospodarstw większych obszarowo, skupiających coraz większy odsetek UR. Dla pełniejszej oceny struktury obszarowej w rolnictwie polskim istotne znaczenie ma porównanie jej ze strukturą rolnictwa pozostałych krajów UE (ryc. 4.6, tab. 1 i 2 w aneksie):

- w 2013 roku liczba gospodarstw rolnych prowadzących działalność w rolnictwie polskim wynosiła 1421,6,7 tys., co stanowiło 13,3% ogółu gospodarstw rolnych we Wspólnocie; więcej gospodarstw rolnych miało tylko rolnictwo rumuńskie,
- mimo pozytywnych zmian w Polsce, podobnie jak w krajach południowych i odmiennie niż w krajach północnych i zachodnich UE, wciąż duże znaczenie mają gospodarstwa małe (do 10 ha UR), a udział gospodarstw względnie dużych – powyżej 50 ha wynosi zaledwie 2,2% i skupiają one niewiele ponad 30% całości UR; dla porównania w krajach o podobnej strukturze asortymentowej produkcji do występującej w rolnictwie polskim (głównie państwa zachodnie i północne UE) w gospodarstwach największych (powyżej 50 ha UR) skupione jest zwykle około 80–90% całości UR,
- dystans dzielący rolnictwo polskie od rolnictwa stanowiącego dla niego konkurencję (przez wzgląd na podobieństwo kierunków produkcji rolnej)

⁴ Z kolei w grupie gospodarstw indywidualnych, stanowiących dominującą część jednostek prowadzących działalność gospodarczą w rolnictwie w Polsce, w latach 2002–2014 nastąpił przyrost powierzchni użytkowanej przez gospodarstwa powyżej 100 ha o blisko 303 tys. ha (20%), a udział UR pozostających w ich posiadaniu wzrósł z 10,4% do 13,7% („Użytkowanie Gruntów i Powierzchnia Zasiewów w 2014 roku”, GUS, Warszawa 2015).

widać dość wyraźnie w porównaniach przeciętnej powierzchni gospodarstw – przykładowo w odniesieniu do takich państw, jak Francja czy Niemcy jest ona sześciokrotnie mniejsza.

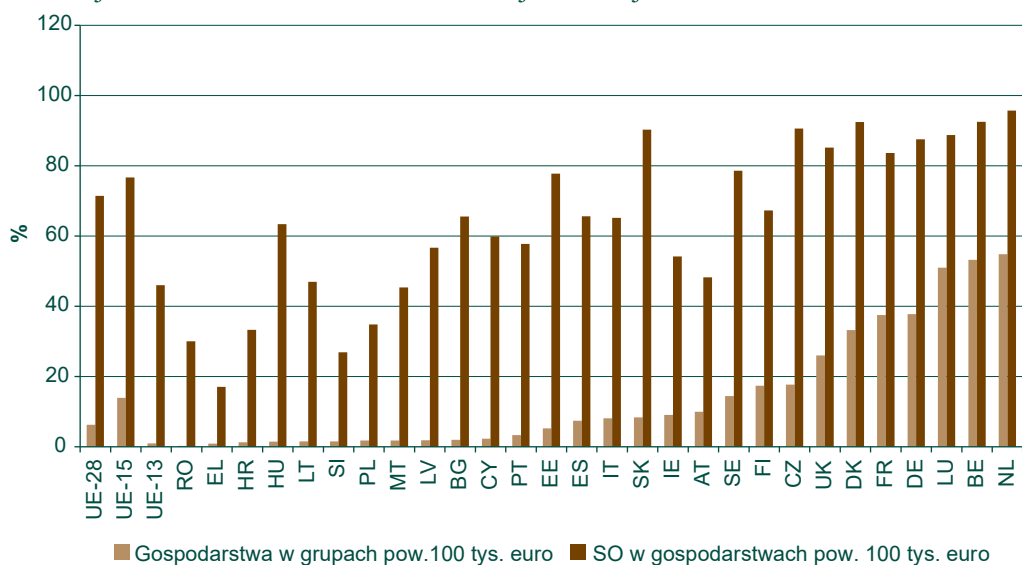
Rycina 4.6. Gospodarstwa i użytki rolne w grupie obszarowej gospodarstw powyżej 50 ha (udział w ogólnej liczbie gospodarstw) (2013)

Źródło: opracowanie własne na podstawie tabel 1 i 2 w Aneksie.

W analizach komparatywnych gospodarstw rolniczych w różnych krajach ze względu na bardzo różnorodne typy gospodarstw i prowadzone rodzaje upraw czy hodowli jednym z podstawowych elementów jest zastosowanie jednego rodzaju miary. Taką miarą jest ekonomiczna wielkość gospodarstwa wyrażona poprzez wielkość wytwarzanej Standardowej Produkcji (SO)⁵. Analiza struktury gospodarstw i wytwarzanej przez te gospodarstwa standardowej produkcji według grup wielkości ekonomicznej wskazuje, że stopień dekoncentracji struktur produkcyjnych w rolnictwie polskim względem rolnictwa krajów Unii Europejskiej jest jeszcze większy niż w przypadku pomiaru za pomocą struktury obszarowej, bowiem (ryc. 4.7, tab. 3 i 4 w Aneksie):

⁵ Standardowa Produkcja (ang. *Standard Output*) jest to średnia z 5 lat wartość produkcji określonej działalności produkcji roślinnej lub zwierzęcej uzyskiwana z 1 ha lub od 1 zwierzęcia w ciągu 1 roku, w przeciętnych dla danego regionu warunkach produkcyjnych. Wartością standardowej produkcji wyrażonej w euro (EUR) zastąpiono używaną dotychczas w klasyfikacji gospodarstw według wielkości ekonomicznej, europejską jednostkę wielkości (ESU). W przypadku SO nie uwzględnia się dopłat do produkcji, a także kosztów bezpośrednich (oprócz kosztu wymiany stada w przypadku produkcji zwierzęcej).

- **prawie połowę polskich gospodarstw stanowią jednostki wytwarzające do 4 tys. euro SO i z tych gospodarstw pochodzi blisko 6% Standardowej Produkcji ogółem**, z kolei udział gospodarstw dużych i bardzo dużych (generujących powyżej 100 tys. euro SO), wykorzystujących efekt skali produkcji, stosujących wysoko zaawansowane metody wytwarzania wynosi 1,8% i takie gospodarstwa w rolnictwie polskim odpowiadają za wytworzenie niespełna 35% ogółu standardowej produkcji;
- w krajach, w których ze względu na podobieństwo struktury asortymentowej rolnictwo jest konkurencyjne względem rolnictwa polskiego, gospodarstwa największe ekonomicznie mają zdecydowanie większe znaczenie; wyraźnie widać to w przypadku analizy ich udziału w tworzeniu Standardowej Produkcji;
- największy udział gospodarstw wytwarzających powyżej 100 tys. euro SO występuje w rolnictwie krajów Beneluxu (ponad 50%), ale również w rolnictwie niemieckim i francuskim (około 37%); w tych gospodarstwach powstaje około 90% wartości Standardowej Produkcji.

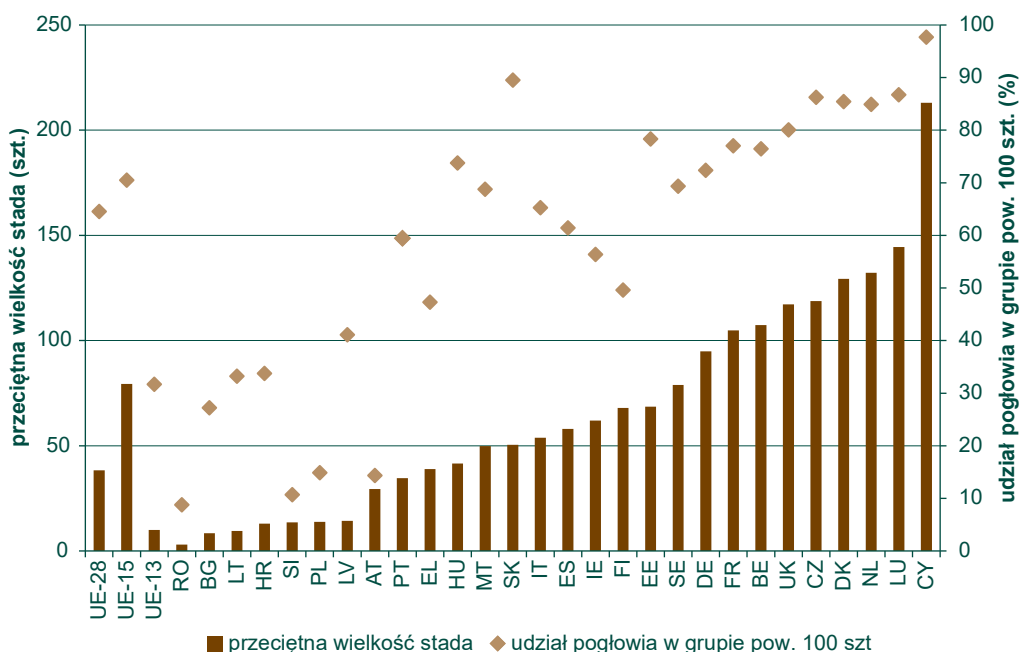

Rycina 4.7. Gospodarstwa i Standardowa Produkcja w grupie ekonomicznej gospodarstw powyżej 100 tys. euro (udział w ogólnej liczbie gospodarstw) (2013)

Źródło: opracowanie własne na podstawie tabel 3 i 4 w Aneksie.

Rozbieżności między strukturami wytwórczymi w rolnictwie polskim i w krajach o rolnictwie konkurencyjnym pod względem rozmiarów i asortymentu produkcji widać również w przypadku skali produkcji zwierzęcej i roślinnej. W odniesieniu do struktur wytwórczych w produkcji zwierzęcej można wnioskować, że (tab. 5–10 w Aneksie):

- **przeciętne stado bydła w Polsce, liczące 13,9 szt., należy do najmniejszych w UE-28, a w porównaniu do przeciętnej w krajach UE-15 jest blisko 6-krotnie mniejsze;** około 32% pogłowia bydła w rolnictwie polskim skupia się w stadach do 20 szt., natomiast w UE-15 odpowiednio jest to 3,5%; jednocześnie w stadach powyżej 100 szt. znajduje się ponad 64% pogłowia w UE-15, podczas gdy w Polsce jest to niespełna 15% (ryc. 4.8),
- analiza gospodarstw według wielkości stada wykazała, że polskie gospodarstwa z chowem bydła stanowią aż 18,6% wszystkich w UE-28, jednocześnie udział gospodarstw ze stadem bydła liczącym co najmniej 100 szt. w rolnictwie polskim wynosi jedynie 1% wszystkich gospodarstw prowadzących omawiany kierunek produkcji; dla porównania w państwach będących na kolejnych pozycjach pod względem liczebności gospodarstw z chowem bydła (Francja i Niemcy), gospodarstwa utrzymujące powyżej 100 szt. stanowią odpowiednio 42,3% i 29,5%,

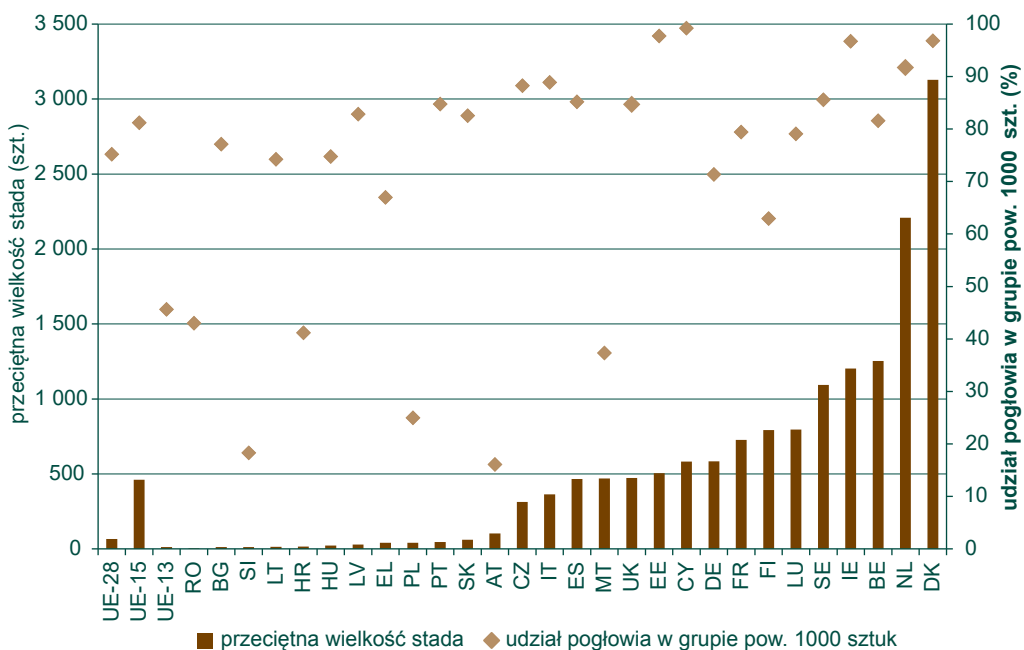
Rycina 4.8. Udział pogłowia bydła w grupie powyżej 100 szt. i przeciętna wielkość stada bydła (2013)

Źródło: opracowanie własne na podstawie tabeli 5 w Aneksie.

- **średnie stado krów mlecznych w Polsce jest, podobnie jak w przypadku bydła, blisko 7-krotnie mniejsze w porównaniu do występującego w UE-15;** w stadach największych, liczących powyżej 100 sztuk krów mlecznych, w Polsce utrzymuje się niespełna 14% pogłowia (przy średniej

dla UE-15 wynoszącej 76,1%), natomiast w Polsce zasadnicza jego część (50%) skupiona jest w stadach liczących od 10 do 50 sztuk,

- na rozdrobnienie produkcji mleka w Polsce w porównaniu z produkcją w krajach będących jego największymi producentami wskazuje również struktura gospodarstw rolnych prowadzących tę działalność: aż 61,5% tych gospodarstw posiadało stada do 10 sztuk, a jedynie 1,1% – stada największe (powyżej 100 sztuk); przeciętnie w UE-15 takie stada utrzymywało około 41% gospodarstw prowadzących ten kierunek produkcji,
- gospodarstwa z chowem trzody chlewnej w Polsce stanowią prawie 13% wszystkich tego typu gospodarstw w UE-28, skala produkcji w tych gospodarstwach jest niewielka, o czym świadczy chociażby fakt, że średnia wielkość stada jest ponad 11razy mniejsza niż średnia w UE-15, gospodarstwa utrzymujące powyżej 1000 szt. zwierząt stanowią 0,3% gospodarstw z trzodą chlewną w Polsce wobec ponad 13% w UE-15; w stadach tych pozostaje odpowiednio 25% i około 81% pogłowia zwierząt w Polsce i w UE-15; krajem o najbardziej skoncentrowanej produkcji trzody chlewnej jest Dania, gdzie blisko 79% gospodarstw prowadzących ten kierunek produkcji posiada stada o liczebności powyżej 1000 szt. i w stadach tych znajduje się 96,8% pogłowia ogółem (ryc. 4.9).

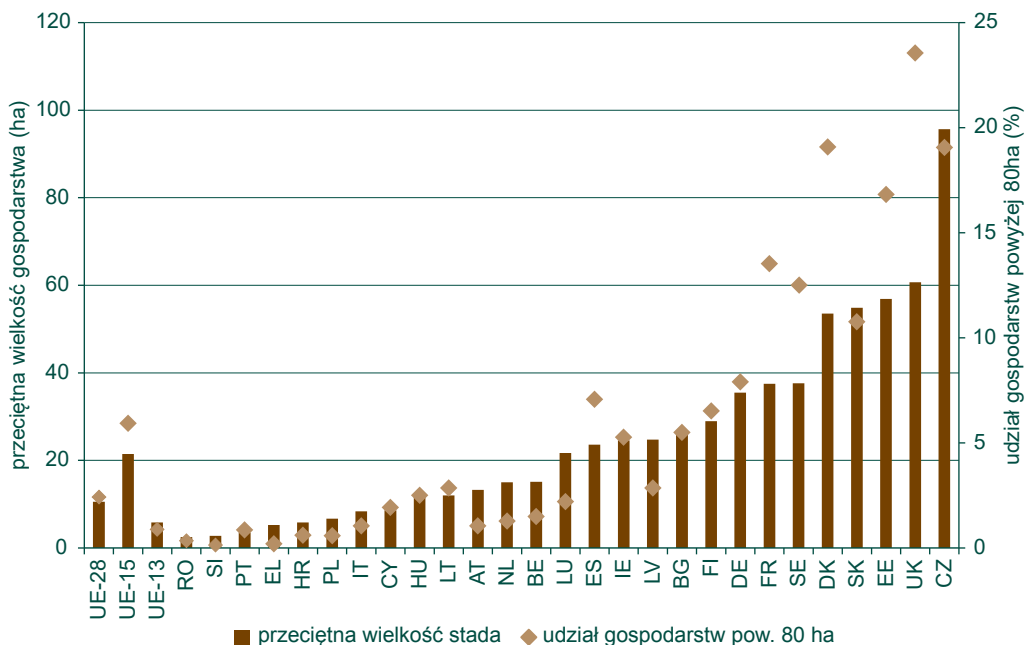

Rycina 4.9. Udział pogłowia trzody chlewnej w grupie powyżej 1000 szt. i przeciętna wielkość stada trzody chlewnej (2013)

Źródło: opracowanie własne na podstawie tabeli 9 w Aneksie.

Analiza skali produkcji roślinnej pozwala na sformułowanie następujących wniosków (tab. 11–16 w aneksie):

- w Polsce zdecydowanie najwyższy jest odsetek gospodarstw z grup do 20 ha, które łącznie stanowią ponad 61% wszystkich gospodarstw uprawiających zboże, na te właśnie podmioty przypada ponad połowa całkowitej powierzchni uprawy zbóż, jednocześnie relatywnie niewielki jest udział gospodarstw z uprawą zbóż powyżej 80 ha (0,6% wszystkich gospodarstw prowadzących ten kierunek produkcji), powierzchnia uprawianych zbóż w tej grupie gospodarstw stanowiła tylko $\frac{1}{3}$ powierzchni zbóż ogółem; dla porównania gospodarstwa z uprawą zbóż powyżej 80 ha u największych producentów zbóż w UE (Niemcy, Francja) stanowią od 8 do 13,5% wszystkich gospodarstw prowadzących ten kierunek produkcji i użytkują około 50% obszaru pod zasiewami zbóż (ryc. 4.10);

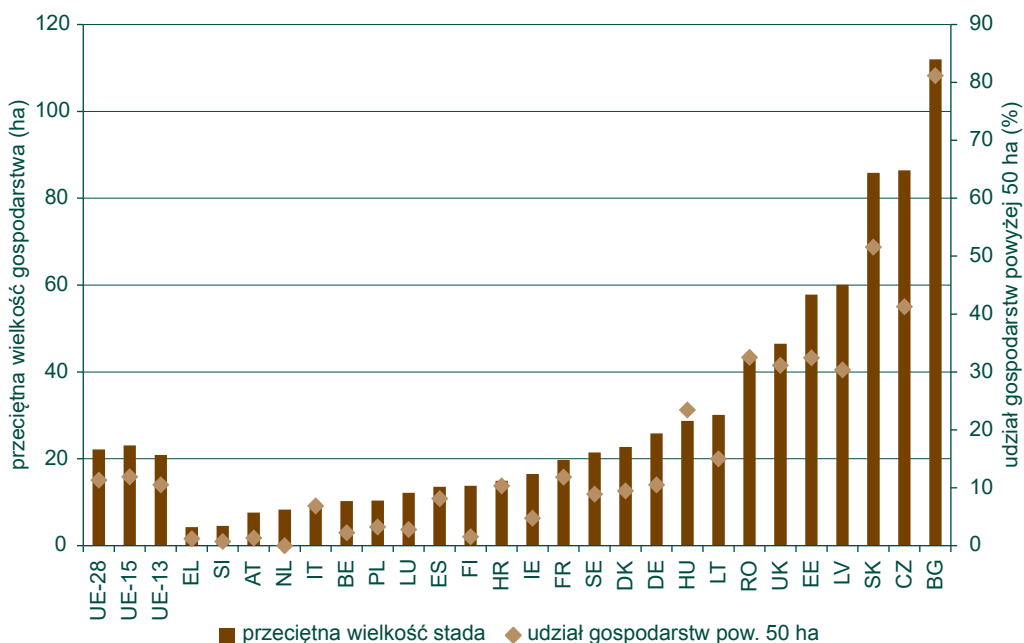
Rycina 4.10. Udział gospodarstw z uprawą zbóż powyżej 80 ha i przeciętna wielkość gospodarstwa z uprawą zbóż (2013)

Źródło: opracowanie własne na podstawie tabel 9 i 10 w Aneksie.

- mniej korzystnie w Polsce w porównaniu do Niemiec i Francji (obok Polski największych producentów roślin przemysłowych w UE) przedstawiają się również struktury wytwórcze buraków cukrowych i rzepaku, choć podkreślić należy, że w przypadku rzepaku można mówić o najbardziej zbliżonym udziale największych plantacji w areale upraw rzepaku ogółem

w rolnictwie polskim i głównych konkurentów; obszarem powyżej 50 ha rzepaku dysponuje jednak niespełna 3% gospodarstw wobec 15% i 30% gospodarstw odpowiednio w Niemczech i Francji; podobnie jak w przypadku zbóż ściśle wiąże się to z gorszą strukturą obszarową ogółem w rolnictwie polskim (ryc. 4.11).

Jak wynika z powyższych analiz, w „starych” krajach Unii Europejskiej **przeważają licznie silni ekonomicznie producenci, cechujący się dużą skalą wytwarzania. W Polsce znaczny jest natomiast odsetek podmiotów małych, wytwarzających relatywnie niewielkie partie surowców.** Produkcja na dużą skalę zwykle wiąże się z zastosowaniem efektywnych technologii, co skutkuje obniżeniem kosztów jednostkowych i wzrostem wydajności wytwarzania. Przesądza to o przewadze konkurencyjnej gospodarstw większych nad mniejszymi, dlatego gospodarstwa z państw UE-15 w wielu przypadkach są bardziej konkurencyjne kosztowo, przy jednoczesnym zachowaniu rodzinnego charakteru rolnictwa.

Rycina 4.11. Udział gospodarstw z uprawą rzepaku powyżej 50 ha i przeciętna wielkość gospodarstwa z uprawą rzepaku (2013)

Źródło: opracowanie własne na podstawie tabel 15 i 16 w aneksie.

4.3. Wyniki produkcyjne i ekonomiczne w rolnictwie polskim i pozostałych krajów UE

W analizowanym okresie w polskim sektorze rolnym widać systematyczny wzrost produkcji (tabele 17–18 w Aneksie):

- **średnia roczna wartość produkcji w latach 2004–2014 w cenach stałych z 2005 roku wynosiła 72,0 mld zł, co oznacza 27% wzrost w ujęciu realnym w porównaniu do okresu 1999–2003, czyli przed przystąpieniem Polski do UE; wpłynęło na to zwiększenie o 21,2% wolumenu produkcji i o 5% cen realnych produkcji rolnej;**
- podobnie do zmian w wartości produkcji kształtowały się zmiany wartości zużycia pośredniego w ujęciu realnym; średnia roczna wartość zużycia pośredniego w latach 2004–2014 była wyższa o 24,4% w porównaniu do średniej wartości w latach 1999–2003; zmiany te wywołane były z jednej strony wzrostem wolumenu zużycia pośredniego średnio o 5,1%, a z drugiej wzrostem cen zużycia pośredniego średnio o 18%; jednocześnie warto zauważyć, że przyrost wolumenu produkcji bez dotacji był większy aniżeli wolumenu zużycia pośredniego (nakładów ponoszonych na produkcję), co jest symptomem poprawy technicznej produktywności wytwarzania w rolnictwie;
- **w latach 2004–2014 pogorszeniu w relacji do okresu przedakcesyjnego uległy warunki cenowe wymiany dla rolnictwa – realne ceny nakładów wzrosły o 18%, a realne ceny produktów rolnych – o 5%.**

Przy wzroście wartości produkcji w wymiarze realnym o 27,1% średni poziom realnego dochodu rolnictwa w Polsce w latach 2004–2014 był wyższy o blisko 156% w porównaniu do jego poziomu przed akcesją. Decydujący wpływ na te zmiany miał wzrost wartości dotacji ze średniego poziomu niespełna 1 mld zł do 12,9 mld zł (w ujęciu realnym). Tym samym **wzrosła dochodotwórcza rola dotacji ze średniego poziomu 9,3% w latach 1999–2003 do blisko 50% w okresie poakcesyjnym**. Dla porównania średni udział dotacji w dochodzie gospodarstw rolnych w krajach UE-28 jest wyższy i wynosi 61%, a dla krajów UE-15 – 62,5%. W skrajnych przypadkach, między innymi takich jak Słowacja, Finlandia, Luksemburg, dopłaty decydowały o dodatnim wyniku ekonomicznym w sektorze rolnym⁶.

⁶ W najmniejszym stopniu dopłaty decydują o dochodach w krajach południowych UE, ale właśnie w tych państwach odnotowano w latach 2000–2011 największy ich wzrost. Jedynym państwem, w którym rola dopłat w kreowaniu dochodów rolniczych w tym okresie systematycznie zmniejszała się, była Wielka Brytania (E. Kiryluk-Dryjska, A. Baer-Nawrocka, *Polityka rolna Unii Europejskiej, kierunki zmian i konsekwencje dla rolnictwa polskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Poznań 2014).

Tabela 4.6. Produkcja rolnicza, produktywność oraz dochody w rolnictwie UE (2014)^a

Kraje	Produkcja rolnicza		Produktywność			Dochód (mln euro)	Udział dotacji w dochodzie (%)
	(mln euro)	udział (%)	nakładów pracy (tys. euro /1AWU)	zasobów ziemi (euro/1 ha UR)	nakładów kapitału ^b (euro/1 euro nakładów)		
UE-28	403 228,6	100,0	41,3	2312,6	1,29	94 436,2	61,0
UE-15	337 208,7	83,6	68,5	2712,5	1,28	72 731,5	62,5
UE-13	66 019,9	16,4	13,6	1319,3	1,32	21 704,7	56,2
Belgia	8 089,8	2,0	139,7	6185,3	1,19	767,8	90,7
Bułgaria	4 138,0	1,0	13,9	889,7	1,47	1 492,8	64,5
Czechy	4 870,2	1,2	46,3	1394,9	1,20	844,7	145,3
Dania	10 777,2	2,7	199,2	4114,5	1,16	675,8	150,9
Niemcy	57 479,0	14,3	114,0	3441,9	1,16	6 781,0	112,5
Estonia	846,0	0,2	38,5	883,5	1,26	221,7	77,6
Irlandia	7 333,3	1,8	44,8	1478,7	1,25	2 020,0	80,8
Grecja	9 884,7	2,5	21,7	2035,2	1,47	4 671,4	57,7
Hiszpania	41 343,3	10,3	50,2	1774,4	1,57	16 371,3	38,9
Francja	72 814,2	18,1	94,1	2624,9	1,27	12 800,8	70,8
Chorwacja	2 210,0	0,5	11,6	1406,6	1,41	575,3	52,3
Włochy	49 652,3	12,3	44,7	4103,9	1,39	13 442,4	44,8
Cypr	662,3	0,2	26,5	6057,5	1,72	247,5	27,5
Łotwa	1 132,9	0,3	14,7	603,4	1,02	234,5	130,6
Litwa	2 588,4	0,6	17,3	904,6	1,25	576,6	74,9
Luksemburg	414,1	0,1	117,3	3160,4	0,97	37,3	176,3
Węgry	7 770,4	1,9	16,8	1668,7	1,38	2 507,0	69,1
Malta	119,1	0,0	23,6	10949,4	1,52	61,8	33,8
Holandia	26 168,5	6,5	180,1	14163,7	1,26	2 678,4	40,6
Austria	6 593,6	1,6	54,2	2418,0	1,08	1 590,2	95,6
Polska	22 930,7	5,7	11,8	1591,3	1,41	8 879,3	49,5
Portugalia	6 531,3	1,6	23,9	1793,5	1,33	1 496,7	58,4
Rumunia	15 228,8	3,8	10,6	1166,4	1,22	5 579,4	33,0
Słowenia	1 249,5	0,3	15,3	2572,2	1,24	394,6	63,8
Słowacja	2 273,8	0,6	42,2	1195,7	1,09	89,4	553,4
Finlandia	4 021,2	1,0	49,5	1781,2	0,84	518,0	390,7
Szwecja	5 912,9	1,5	96,9	1947,7	1,05	731,2	143,2
W. Brytania	30 193,3	7,5	102,5	1766,1	1,31	8 149,2	45,1

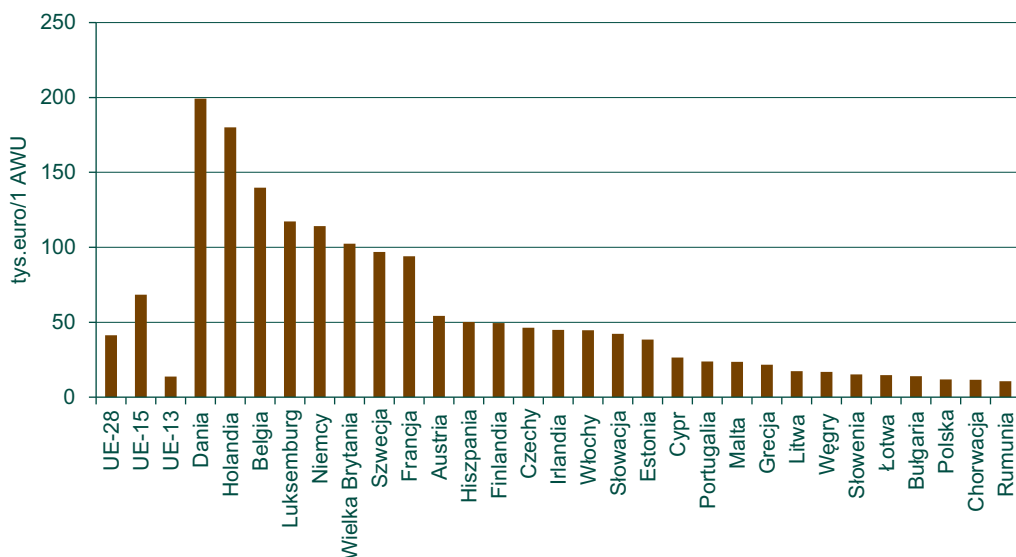
^a Dane dla UR z 2013 roku; ^b suma zużycia pośredniego i amortyzacji.

Źródło: Eurostat 2016, obliczenia własne.

Udział rolnictwa polskiego w wolumenie produkcji tworzonemu w rolnictwie UE-28 w 2014 roku wyniósł 5,7% (tab. 4.6). Konfrontacja tego wyniku z udziałem w nakładach pracy (19,8%) i w zasobach ziemi (8,3%)

wskazuje na wyraźnie niższą produktywność tych czynników w polskim rolnictwie. Na nieco lepszą produktywność trzeciego czynnika produkcji od przeciętnego rezultatu w UE-28 wskazuje natomiast udział w nakładach kapitałowych, który w rolnictwie polskim wynosi 5,2%. Analiza produktywności cząstkowych rolnictwa polskiego na tle rolnictwa pozostałych krajów UE pozwala stwierdzić, że:

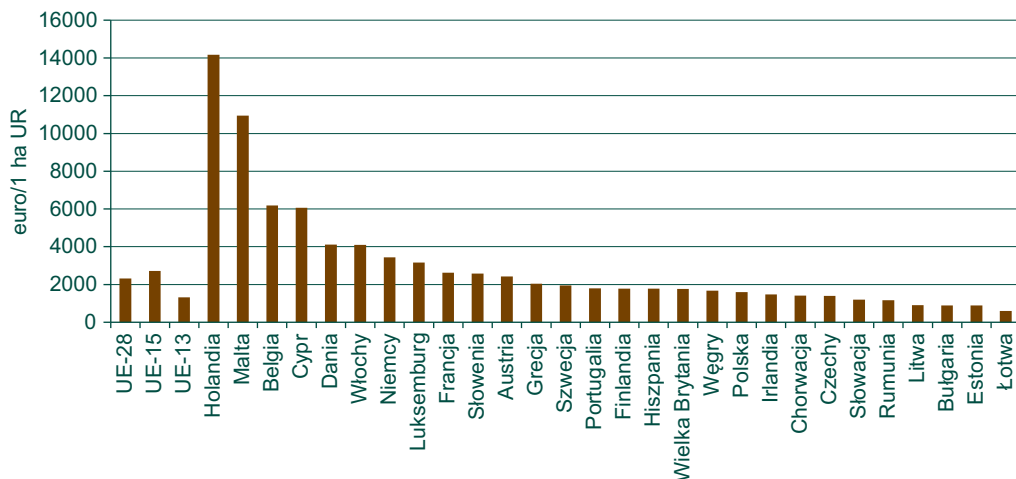
- produktywność ziemi w rolnictwie polskim w 2014 roku, głównie za sprawą niższego poziomu intensywności wytwarzania (niski poziom nakładów kapitałowych) i niższego poziomu intensywności zorganizowania produkcji rolnej (duży udział zbóż w strukturze zasiewów i stosunkowo niskie obsady zwierząt gospodarskich), jest niższa o 31% od uzyskiwanej średnio w UE-28, a w porównaniu do krajów UE-15 aż o 41%; niższą produktywnością ziemi cechuje się rolnictwo krajów nadbałtyckich, Bułgarii, Rumunii, Chorwacji, Czech i Słowacji (ryc. 4.13);
- na nieco wyższym od przeciętnego poziomie w całej UE kształtuje się w rolnictwie polskim produktywność nakładów kapitałowych mierzona wolumenem produkcji, niemniej jednak biorąc pod uwagę niższy poziom nakładów na 1 ha UR w rolnictwie polskim w porównaniu do UE-28 i zasadę malejącej krańcowej efektywności nakładów, ich produktywność w rolnictwie polskim powinna być wyższa od średniej unijnej; wskaźnik ten można zatem oceniać tylko umiarkowanie pozytywnie;

Rycina 4.12. Produktywność nakładów pracy (tys. euro/1 AWU) (2014)

Źródło: opracowanie własne na podstawie tabeli 4.6.

- **produktywność pracy w rolnictwie polskim w 2014 roku mierzona wytworzoną produkcją stanowi niespełna 30% poziomu przeciętnego w UE-28 i zaledwie 17% wydajności pracy w rolnictwie UE-15, zatem jest odpowiednio ponad 3 i prawie 6 razy niższa; niższą wydajność pracy niż polskie mają tylko rolnictwo rumuńskie i chorwackie (ryc. 4.12).**

Rycina 4.13. Produktywność zasobów ziemi (euro/1 ha UR) (2014)

Źródło: opracowanie własne na podstawie tabeli 4.6.

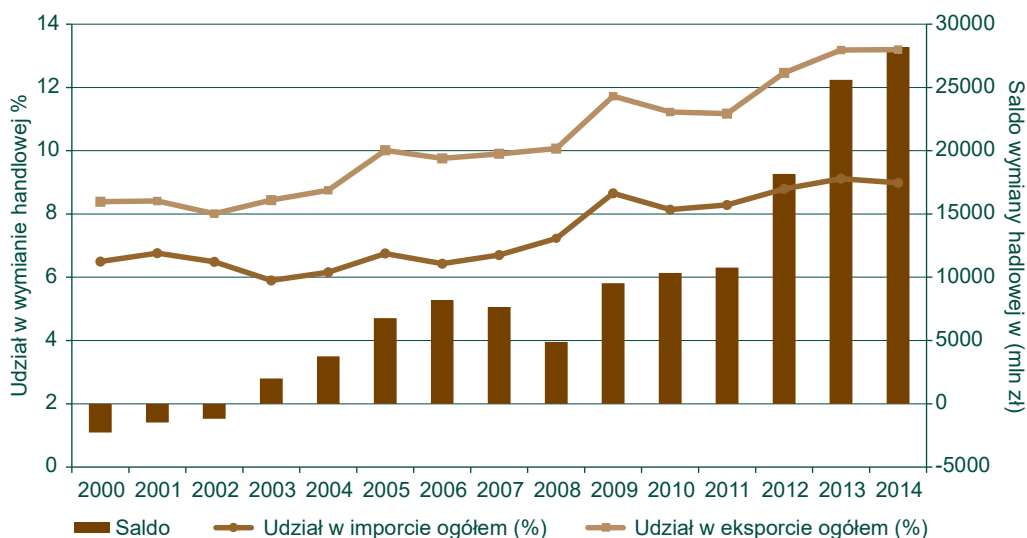
4.4. Bariery i możliwości rozwoju rolnictwa polskiego

Diagnoza sytuacji zasobowej, produkcyjnej, dochodowej i strukturalnej pozwala wskazać na pewnego rodzaju bariery stojące na drodze dalszego rozwoju rolnictwa polskiego; wśród nich najważniejsze to:

- utrzymująca się zbyt duża liczba pracujących, która współokreśla niekorzystne relacje między zasobami pracy a zasobami ziemi i kapitału oraz powoduje niską wydajność pracy w rolnictwie w przekroju sektorowym;
- odnowienie majątku produkcyjnego w rolnictwie zachodzi tylko w przypadku maszyn i urządzeń, natomiast dekapitalizacja postępuje w odniesieniu do budynków i budowli oraz środków transportu; wynika to z faktu, że procesy inwestycyjne prowadzi ograniczona liczba najsilniejszych ekonomicznie gospodarstw, najczęściej korzystająca ze wsparcia środkami WPR; w efekcie następuje szybkie unowocześnienie majątku produkcyjnego w gospodarstwach rozwojowych, a stagnacja (najczęściej ubytek środków trwałych netto) w przeważającej liczbie gospodarstw; jest to proces nieuchronny, ale istotne jest, by zachodził w powiązaniu ze zmianami w liczbie i strukturze gospodarstw rolnych;

- wadliwość strukturalna rolnictwa mierzona zarówno posiadanym obszarem UR, jak i wielkością ekonomiczną; z punktu widzenia pozycji konkurencyjnej polskiego rolnictwa na JRE duże znaczenie ma zbliżenie się struktur gospodarstw rolnych, zwłaszcza w zakresie ich wielkości ekonomicznej, do struktur występujących w krajach o bardziej rozwiniętym rolnictwie; dekoncentracja tworzenia nadwyżki bezpośredniej stwarza cały szereg problemów natury ekonomicznej i społecznej;
- niski, w porównaniu z rolnictwem państw będących największymi konkurentami, poziom produktywności czynników produkcji, szczególnie tych, których zasób lub nakład jest wyrażony w jednostkach naturalnych (ha UR lub AWU).

Wskazane słabe strony rolnictwa polskiego dowodzą konieczności dalszych zmian jego struktur wytwórczych i społeczno-zawodowych. Przemiany w tych obszarach zwykle pozytywnie wpływają na procesy koncentracji i specjalizacji gospodarstw rolnych, a w konsekwencji na poprawę sytuacji ekonomicznej producentów w dłuższym okresie. Odpowiedni dochód gwarantuje prawidłowe wypełnienie funkcji konsumpcyjnej (parytetowy poziom dochodów) i produkcyjnej (rozwój gospodarstw – realizacja inwestycji netto).

Rycina 4.14. Udział eksportu i importu rolno-spożywczego w wymianie handlowej ogółem (w %) i saldo handlu produktami rolno-spożywczymi (w mln zł) w latach 2000–2014

Źródło: „Rocznik Handlu Zagranicznego” (właściwe roczniki), GUS, Warszawa, obliczenia i opracowanie własne.

Możliwości rozwoju rolnictwa i całej gospodarki żywnościowej, w tym przemysłu rolno-spożywczego, w ostatnich latach w dużym stopniu uza-

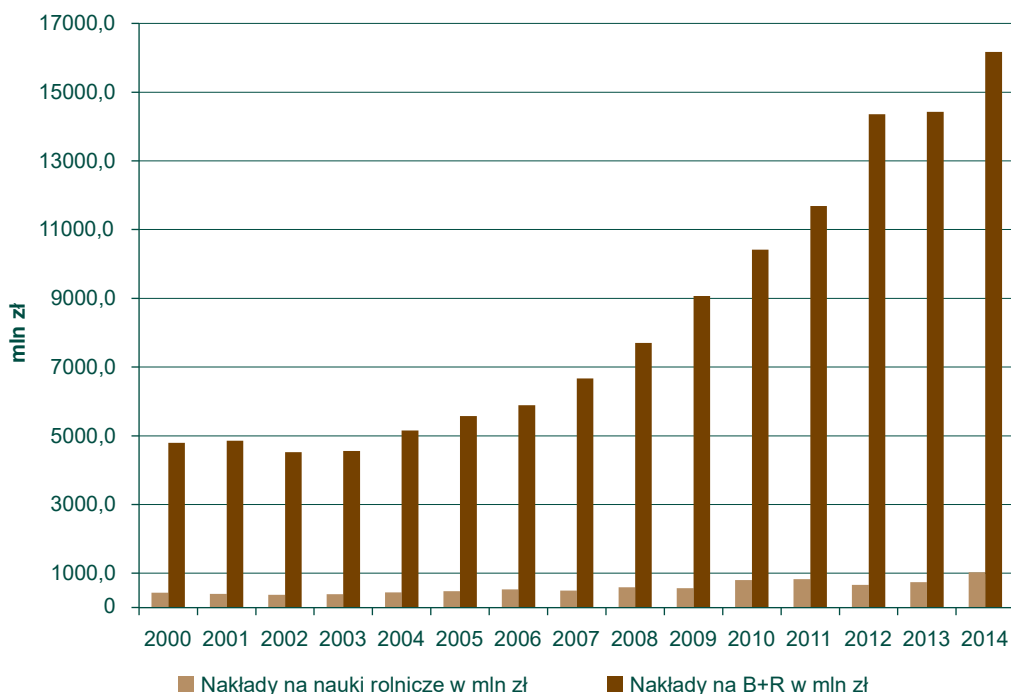
leżniły się od dynamicznego wzrostu eksportu rolno-żywnościowego. Jest to szczególnie ważne w sytuacji, w której wzrost popytu wewnętrznego na żywność jest mniejszy niż tempo przyrostu PKB. W latach 2000–2014 sukcesywnie powiększało się wysokie dodatnie saldo w handlu produktami rolno-spożywczymi, a udział eksportu tych produktów w eksporcie ogółem wzrósł o 4,8 pp. (ryc. 4.14). **Rozwój handlu zagranicznego produktami rolnictwa i przemysłu spożywczego po wstąpieniu Polski do UE można uznać, obok wsparcia środkami WPR, za podstawowy czynnik rozwoju sektora rolno-żywnościowego.**

4.5. Potencjał innowacyjności i inteligentnego rozwoju w polskim rolnictwie

Proces innowacyjny, który jest zjawiskiem kreatywnym, trwa w czasie i cechuje się wysoką kosztochłonnością wdrożenia działań towarzyszących praktycznej realizacji tych procesów w przedsiębiorstwach czy gospodarstwach rolnych. Zasoby indywidualnych podmiotów nie zawsze wystarczają do tego, by takie procesy skutecznie wdrażać. Z tego względu nowe, innowacyjne rozwiązania są efektem współdziałania szerszej liczby organizacji (instytucji), które mają określone zasoby i umiejętności oraz wykorzystują je do budowy innowacji. Nie bez znaczenia jest efekt synergii powstający w wyniku wymiany informacji, a przede wszystkim wiedzy, która należy do podstawowych czynników wytwórczych w procesach tworzenia innowacji.

Podmioty ekonomiczne w rolnictwie (gospodarstwa rolne) ze względu na ich dużą liczbę są podmiotami o bardzo niskiej sile ekonomicznej (zasobach finansowych). Sprawia to, że rolnictwo ma duże trudności w „zakupie” wyników badań poprzez rynek. Alternatywą dla małych podmiotów gospodarczych jest włączanie się w inicjatywy i sieci współpracy, celem wygenerowania innowacji. Kluczową rolę pełnią w tym procesie zewnętrzne źródła finansowania w postaci budżetu państwa, funduszy europejskich, kredytów bankowych. W praktyce wszystkie rozwinięte kraje świata wspierają działalność badawczo-rozwojową dla sektora rolnego ze źródeł publicznych bez względu na politykę prowadzoną wobec rolnictwa⁷. Jak wynika z analizy struktury nakładów w działalności B+R (badań i rozwoju) według dziedzin nauki w Polsce udział nakładów na nauki rolnicze niestety wykazuje tendencję malejącą i w 2014 roku wyniósł 6,4% wobec 9,2% w 2000 roku (ryc. 4.15). Wprawdzie w ujęciu bezwzględny nastąpił ponaddwukrotny wzrost tych nakładów (o 591,6 mln zł), ale był on znacznie wolniejszy niż wzrost nakładów na pozostałe dziedziny nauki ogółem.

⁷ W. Poczta, *Wiedza a innowacyjność gospodarki*, „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego”, 4/2009.

Rycina 4.15. Nakłady na nauki rolnicze w Polsce w latach 2000–2014 w mln zł

Źródło: opracowanie własne na podstawie „Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej” (właściwe roczniki), GUS, Warszawa.

W agrobiznesie ważnym kierunkiem (kanałem) przepływu innowacji jest integracja pionowa. Wiodącą rolę w tego rodzaju integracji zwykle odgrywają jednostki przemysłu rolno-spożywczego pełniące funkcję stymulacyjną wobec rolnictwa i przyspieszające jego modernizację. W tym kontekście można powiedzieć, że poziom rozwoju rolnictwa zależy w dużym zakresie od stopnia rozwoju przemysłu rolno-spożywczego. Oczywiście istnieje również odwrotna zależność – dobrze rozwinięte rolnictwo sprzyja rozwojowi przetwórstwa i obrotu rolno-spożywczego. W łańcuchu tworzenia innowacji między tymi sferami jest jednak taka różnica, że w rolnictwie wyniki badań wymagają „włączania” do sektora za pomocą działań i otoczenia instytucjonalnego państwa, czego dowodzą doświadczenia wszystkich państw rozwiniętych, natomiast podlegający globalizacji sektor przetwórczy wykazuje „ssanie” na innowacje.

Znaczące zmiany i inwestycje w przemyśle rolno-spożywczym zaszły tuż przed wstąpieniem Polski do UE i krótko potem, co w efekcie przyczyniło się do modernizacji i szybkiego rozwoju tej gałęzi przemysłu w Polsce. Rozpatrując udział nakładów na działalność innowacyjną w jednostkach zajmujących

się produkcją artykułów spożywczych w całości nakładów na działalność innowacyjną w przemyśle ogółem w latach 2009–2014, można powiedzieć, że wzrosło znaczenie nakładów związanych z działalnością badawczo-rozwojową (tab. 4.7). Wydatki w tym obszarze dotyczą w dużej mierze badań stosowanych, które przyczyniają się do uwzględniania i wdrażania impulsów płynących ze sfery praktyki.

Tabela 4.7. Nakłady na działalność innowacyjną^a w przemyśle spożywczym i ich udział w nakładach na działalność innowacyjną w przemyśle ogółem

Wyszczególnienie	2009		2010		2011		2012		2013		2014	
	mln zł	%	mln zł	%	mln zł	%	mln zł	%	mln zł	%	mln zł	%
Nakłady na działalność innowacyjną w przemyśle spożywczym, w tym:	2034,5	8,4	1238,6	5,5	1168,1	6,0	1461,2	7,2	1511,4	7,7	1815,3	8,1
na działalność badawczo-rozwojową ^{bc}	74,6	3,7	42,6	1,3	53,0	2,0	176,4	5,0	79,8	2,1	401,8	9,1
na zakup wiedzy i oprogramowania ^d	58,1	9,2	49,3	3,6	24,2	3,5	32,2	3,1	.	.	57,3	9,4
Inwestycyjne ^e	1159,4	8,4	811,2	6,9	736,2	6,5	866,4	7,3	978,3	9,3	973,2	7,5

^a W zakresie innowacji produktowych i procesowych; dane dotyczą podmiotów, w których liczba pracujących przekracza 49 osób; ^b nakłady wewnętrzne (wartość prac badawczych i rozwojowych danej jednostki wykonanych przez własne zaplecze badawcze, niezależnie od źródeł ich finansowania) i zewnętrzne (wartość prac badawczych i rozwojowych w danej jednostce nabytych od innych jednostek zarówno krajowych, jak i zagranicznych); ^c jak podaje GUS, poziom nakładów na działalność B+R determinują różne czynniki, między innymi możliwość pozyskania przez przedsiębiorstwa dofinansowania do prowadzonych prac, stąd działalność B+R w wielu podmiotach ma charakter incydentalny, a nie ciągły, co może skutkować wahaniami wartości tych nakładów w czasie; ^d ze źródeł zewnętrznych; ^e na maszyny, urządzenia techniczne i narzędzia oraz środki transportu.

Źródło: „Rocznik Statystyczny RP” (właściwe roczniki), GUS, Warszawa.

Zakończenie

Bezsprzecznie można powiedzieć, że dzięki dostępowi do znaczących funduszy i JRE (Jednolitego Rynku Europejskiego) członkostwo Polski w Unii Europejskiej stworzyło szansę na zdynamizowanie rozwoju sektora rolno-żywnościowego i jego ekspansję sektorową. Wciąż jednak jednostki produkcyjne w rolnictwie stoją przed koniecznością dokonywania zmian poprawiających ich możliwości konkurencyjne na JRE i rynku globalnym. Wsparcie, zarówno dochodowe, jak i modernizacyjne, ze środków publicznych, w tym głównie z budżetu UE nadal pozostaje istotnym akceleratorem procesów innowacji, modernizacji i przemian strukturalnych rolnictwa w Polsce. Zmiany na poziomie mikroekonomicznym (gospodarstw rolnych) będą przekładać się na przekształcenia na poziomie sektorowym całego rolnictwa, a w konsekwencji

na poprawę szeroko rozumianej konkurencyjności rolnictwa polskiego. Przeobrażenia w rolnictwie muszą się ściśle wiązać z rozwojem obszarów wiejskich, a głównie z polityką stymulującą tworzenie licznych, atrakcyjnych miejsc pracy na wsi. Nowoczesny, oparty na wiedzy rozwój rolnictwa oraz pełne efektywne wykorzystanie endogennych zasobów wsi (ludzkich i materialnych) jeszcze długo pozostawać będą podstawowym wyzwaniem dla polityki gospodarczej i społecznej.

Rozdział 5. Polska wieś i rolnictwo jako beneficjenci funduszy Unii Europejskiej

Wprowadzenie

Wejście do Unii Europejskiej (UE) w 2004 roku wyznacza historyczną cezurę w rozwoju społeczno-gospodarczym obszarów wiejskich i rolnictwa w Polsce. Jako pełnoprawny członek UE nasz kraj został objęty dwiema najważniejszymi politykami Wspólnoty: Wspólną Polityką Rolną (Wpr) i Europejską Polityką Spójności (EPS). Obecna perspektywa finansowa 2014–2020 jest drugą pełną 7-letnią perspektywą budżetową, w której Polska pozostaje jednym z największych beneficjentów funduszy UE ukierunkowanych na rozwój. W ujęciu sektorowym na wieś i do rolnictwa popłynęły największe fundusze na poprawę konkurencyjności rolnictwa i podniesienie jakości życia na obszarach wiejskich. Jednocześnie WPR pozostaje jedną z najostrzej krytykowanych przez ekonomistów polityk sektorowych UE, a wokół transferów na rzecz wsi i rolnictwa narosło wiele szkodliwych stereotypów. Ponad 10-letni okres korzystania z funduszy UE pozwala na podjęcie próby nie tylko pokazania samej struktury podmiotowej i przedmiotowej przepływów finansowych z UE, lecz także zasygnalizowania pewnych efektów i wpływu interwencji polityk unijnych na przemiany strukturalne obszarów wiejskich i rolnictwa w Polsce.

5.1. Efekty instytucjonalne integracji z UE w sferze rolnictwa i obszarów wiejskich

Integracja z UE zasadniczo zmieniła sposób kreowania i prowadzenia polityki wobec wsi w Polsce, wprowadzając fundamentalną zmianę otoczenia instytucjonalnego, wymuszając dostosowania przepisów prawa krajowego do regulacji unijnych i budowę systemu instytucji wspierających rozwój wsi i rolnictwa zgodnie z wymaganiami UE. Konieczność modernizacji i restrukturyzacji polskiego sektora rolno-spożywczego znalazła odbicie w procesach programowania polityki wobec obszarów wiejskich, w zmianie zakresu

* Dr Iwona Nurzyńska, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.

dopuszczalnej pomocy publicznej w sektorze, stosowanych instrumentach finansowych czy organizacji udzielania pomocy¹. Powstał system rolnych agencji płatniczych, które jako jedyne instytucje w Polsce uprawnione są na podstawie posiadanych akredytacji² do realizowania płatności na rzecz beneficjentów pomocy unijnej dla wsi i rolnictwa.

Budowa systemu instytucji odpowiedzialnych za zarządzanie i kontrolę funduszy unijnych musi zapewnić prawidłowe sprawowanie funkcji planowania, koordynacji, zarządzania finansowego, monitorowania i kontroli wykorzystania funduszy unijnych zgodnie z wymogami UE. Jednak to kraj członkowski samodzielnie dokonuje wyboru struktury organizacyjnej i wskazuje instytucje upoważnione do sprawowania funkcji, które wiążą się z zarządzaniem i kontrolą wydatków w ramach programu pomocy unijnej, gwarantując ochronę interesu finansowego Unii³.

Punktem wyjścia pierwotnym w stosunku do rozdysponowania funduszy UE jest proces programowania wsparcia unijnego, czyli opracowanie wieloletnich strategii rozwoju, także zgodnie z wymogami i standardami UE. **Wejście do UE oznaczało zatem nie tylko dostęp do zasobów finansowych z budżetu UE, ale również wprowadzenie nowej jakości zarządzania w sektorze publicznym, w tym elementów kontroli ze strony partnerów społecznych oraz ewaluacji (oceny) efektywności i skuteczności pomocy unijnej.** Z punktu widzenia całej gospodarki był to także czas pojawienia się nowego, relatywnie trwałego źródła finansowania przemian społeczno-gospodarczych, mającego na celu wywołać impuls popytowo-podażowy w sferze publicznej i prywatnej.

Ponad 10 lat doświadczeń w programowaniu i zarządzaniu programami pomocy unijnej przyniosło również zmiany w postrzeganiu problemów rozwoju obszarów wiejskich. Ich złożoność i przestrzenny charakter uświadomił konieczność horyzontalnego podejścia i koordynacji polityki rozwoju obszarów wiejskich z podejmowaną interwencją w ramach krajowej polityki regionalnej i Europejskiej Polityki Spójności (EPS). Coraz silniej przebija się dziś świadomość, że sektorowy wymiar polityki wobec wsi i rolnictwa realizowany w Polsce od lat, utrudnia przezwyciężenia negatywnych zjawisk, jakie nawarstwiły się na terenach wiejskich w okresie PRL, i które w tamtych latach ograniczyły funkcje obszarów wiejskich do wytwarzania żywności i „prze-

¹ Szerzej I. Nurzyńska, *Syntetyczny obraz krajowej i unijnej polityki wobec obszarów wiejskich*, w: J. Wilkin, I. Nurzyńska (red.), *Polska wieś 2012. Raport o stanie wsi*, FDPA, Scholar, Warszawa 2012, s. 175–202.

² Akredytację agencji płatniczych poprzedza skomplikowany i długotrwały proces przygotowań procedur: wdrażania instrumentów pomocy, kontroli realizacji projektów i realizacji płatności, ale także szkolenia i egzaminowania pracowników tych instytucji w zakresie procedur wdrożeniowych i płatniczych oraz przygotowania systemu informatycznego IACS, który jest warunkiem niezbędnym do kontroli i wypłat. Szczegółowe kryteria akredytacyjne zawarte są w rozporządzeniach unijnych.

³ Szerzej na ten temat I. Nurzyńska, *Fundusze Unii Europejskiej a system finansowania inwestycji ze środków publicznych w Polsce*, IRWiR PAN, Warszawa 2011.

chowywania” siły roboczej dla nierolniczych gałęzi gospodarki, a później wystąpiły w procesie transformacji, doprowadzając do marginalizacji i wykluczenia społeczno-ekonomicznego wielu grup społeczno-zawodowych na wsi, w tym byłych pracowników PGR-ów i ich rodzin⁴. **Zbędna siła robocza w rolnictwie, wadliwa struktura agrarna, przy jednoczesnej niedostatecznej liczbie pozarolniczych miejsc pracy, to kluczowe problemy na polskiej wsi, których nie udało się jeszcze przezwyciężyć.**

Trudne doświadczenia w kreowaniu wymaganych do celów unijnego programowania strategii rozwoju obszarów wiejskich pomogły jednak wprowadzić koordynację polityk publicznych i odchodzenia od jej sektorowego wymiaru. To nowe podejście odnajdujemy w nowopowstających dokumentach rządowych, w tym w Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2010–2020 przyjętej w 2010 roku oraz w Kierunkach Rozwoju Obszarów Wiejskich z 2009 roku. W okresie przygotowania strategicznych dokumentów dla nowego okresu programowania 2014–2020 nastąpiło jeszcze silniejsze powiązanie procesu programowania różnych polityki unijnych w ramach Umów partnerstwa, podpisanych we wszystkich państwach członkowskich i systemu Europejskich Funduszy Strukturalnych i Inwestycyjnych (EFSI)⁵. Jednym z wymiarów tego powiązania w Polsce była polityczna deklaracja alokowania kwoty minimum 5,2 mld euro na rozwój wsi w programach operacyjnych finansowanych z Funduszy Spójności w latach 2014–2020⁶, co następnie zostało zapisane w Umowie Partnerstwa. Szerzej na ten temat autorka pisze w dalszej części rozdziału.

Odchodzeniu od sektorowości polityki rozwoju obszarów wiejskich sprzyja postępująca decentralizacja zarządzania polityką spójności i wzmocnianie roli samorządów wojewódzkich w kreowaniu polityki rozwoju na poziomie regionalnym. Umożliwia to realizacja 16 Regionalnych Programów Operacyjnych (RPO) poczynając od 2007 roku. W latach 2007–2013 samorządy zarządzały 36% całości funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności w ramach RPO i Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki⁷. W latach 2014–2020 Polska kontynuuje ten zdecentralizowany model zarządzania EPS.

⁴ Szerzej o tym: I. Nurzyńska, *Nowe koncepcje i instrument polityki regionalnej w Unii Europejskiej a rozwój obszarów wiejskich w Polsce*, „Więś i Rolnictwo” (165) 4/2014, IRWiR PAN, Warszawa, s. 27–44.

⁵ Europejskie Fundusze Strukturalne i Inwestycyjne (EFSI) obejmują 3 fundusze inwestycyjne: Fundusz Spójności (FS), Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego (EFRR), Europejski Fundusz Społeczny (EFS) finansujące Europejską Politykę Spójności oraz Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) finansujący PROW i Europejski Fundusz Morski i Rybacki (EFMR).

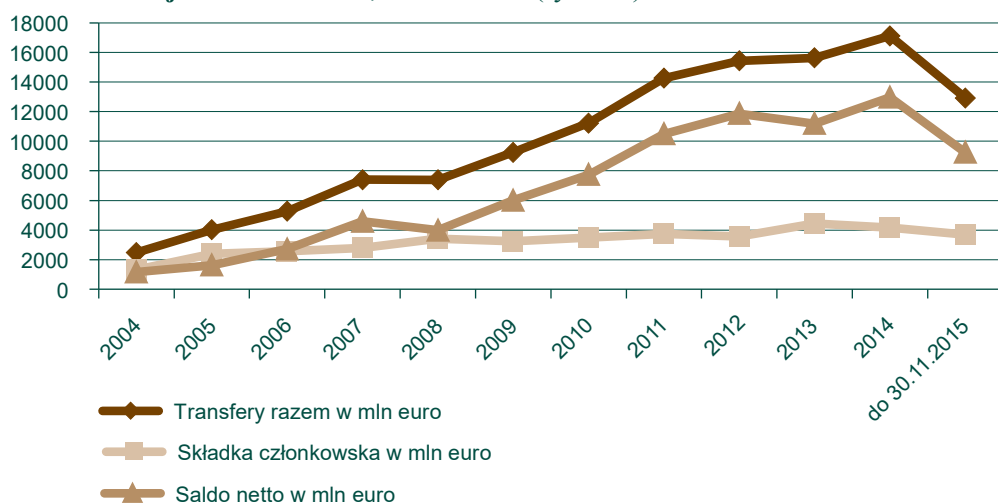
⁶ Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010–2020, <https://www.mr.gov.pl/strony/zadania/polityka-rozwoju-kraju/zarzadzanie-rozwojem-kraju/krajowa-strategia-rozwoju-regionalnego/> (dostęp 24.02.2016); Kierunki Rozwoju Obszarów Wiejskich, <http://ksow.pl/rozwoj-regionalny-i-lokalny/rozwoj-obszarow-wiejskich-w-polityce-spojnosci.html> (dostęp 24.02.2016).

⁷ *Wpływ członkostwa Polski w Unii Europejskiej i realizowanej polityki spójności na rozwój kraju*, MliR, Warszawa 2014, s. 94.

5.2. Przepływy finansowe między Polską a Unią Europejską w latach 2004–2015

Programowanie pomocy unijnej i zarządzanie finansowe zgodne z wymogami UE to podstawowe warunki, jakie kraj członkowski musi spełnić, aby pozyskiwać środki z budżetu UE na realizację projektów inwestycyjnych. Polska spełniła te warunki, co uruchomiło proces wdrażania programów, realizację płatności i rozliczeń z UE. Zgodnie z zasadami wdrażania pomocy unijnej wypłata dotacji następuje na ogół po zamknięciu projektów inwestycyjnych⁸. Dotyczy to także rozliczeń w ramach budżetu UE, a transfery z niego są przekazywane do kraju członkowskiego średnio z dwuletnim przesunięciem w stosunku do momentu zainicjowania przedsięwzięć inwestycyjnych.

Analiza przepływów finansowych między UE a Polską wskazuje, że w latach 2004–2015 nasz kraj pozostawał beneficjentem netto tych rozliczeń. Oznacza to, że Polska otrzymuje więcej środków finansowych z budżetu wspólnotowego, niż do niego wpłaca z tytułu składki członkowskiej i zwrotów środków na skutek wykrytych nieprawidłowości. **Od 1 maja 2004 do 30 listopada 2015 roku na konta Narodowego Banku Polskiego wpłynęło 122,45 mld euro z UE. W tym czasie Polska wpłaciła do UE 38,7 mld euro, co daje saldo netto 83,57 mld euro (ryc. 5.1).**

Rycina 5.1. Przepływy finansowe UE–Polska w mln euro w okresie od 1.05.2004 do 30.11.2015 (dane zaprezentowane metodą kasową – przepływy rejestrowane są w momencie wpływu na rachunek w NBP)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Finansów.

⁸ Możliwe są także rozliczenia częściowe i zaliczkowanie indywidualnych projektów w zależności od rozwiązań przyjętych we wdrażaniu poszczególnych programów pomocy.

Niższe transfery na koniec listopada 2015 roku wynikają z jednej strony z braku możliwości uwzględnienia danych za grudzień 2015 roku na dzień przygotowania niniejszego materiału (MF nie opublikowało jeszcze tych informacji), a z drugiej stanowią efekt powolnego „rozruchu” pomocy w ramach nowej perspektywy planistycznej 2014–2020.

Analizując znaczenie funduszy unijnych dla rozwoju polskiej gospodarki, porównano wartość tych transferów z wartością PKB wypracowanego w Polsce w poszczególnych latach (tab. 5.1, ryc. 5.2). Udział płatności z UE w PKB wzrósł od 1,21% w 2004 do 3,69% w 2014 roku. Jeśli uwzględni się składkę członkowską i zwroty do budżetu UE, skala korzyści będzie nieco niższa. W 2004 roku udział salda netto w wartości PKB wyniósł 0,57%, ale w 2014 roku był blisko 5-krotnie wyższy (2,79%)⁹.

Członkostwo w UE otworzyło Polsce możliwość sięgnięcia po zewnętrzne źródła finansowania rozwoju kraju. Modele ekonometryczne wykorzystywane do analizy wpływu członkostwa i funduszy unijnych na wzrost PKB¹⁰ wskazują jednoznacznie, choć skala korzyści różni się w zależności od przyjętej metody oceny tego wpływu, że dostęp do funduszy UE uruchomił mnożnikowe efekty podjętych inwencji strukturalnych w gospodarce.

W związku z zasadami wykorzystania funduszy UE Polska jako ich beneficjent musi zagwarantować tzw. współfinansowanie publiczne¹¹. Jest to warunek konieczny korzystania z pomocy unijnej. Schodząc na poziom wdrażania poszczególnych programów, niemal każdy projekt musi być współfinansowany ze środków prywatnych. Zasady te mobilizują wysiłek inwestycyjny całej gospodarki, w tym poszczególnych regionów, podmiotów gospodarczych, rolników i osób prywatnych. Na skutek działania mechanizmów mnożnikowych wpływ i oddziaływanie polityk unijnych na aktywność inwestycyjną w gospodarce są zatem zasadniczo większe, niż wynikałoby to tylko z wartości transferów finansowych z budżetu UE czy bezpośredniego zakresu oddziaływania podejmowanych inwencji.

W celu pokazania znaczenia i roli funduszy unijnych jako katalizatora inwestycji porównaliśmy wartość transferów z budżetu UE i wartość nakładów inwestycyjnych w gospodarce ogółem w minionych latach.

⁹ W tym miejscu należy odnotować, że rok 2004 był nietypowy pod względem przepływów finansowych między budżetami UE i Polski. Polska weszła do UE 1 maja 2004 roku, zatem okres budżetowy w 2004 roku, w którym uczestniczyła Polska, obejmował 8 miesięcy. W 2004 roku rozpoczęło się dopiero uruchamianie programów operacyjnych w ramach Narodowego Planu Rozwoju 2004–2006 i zaciąganie zobowiązań wobec beneficjentów, stąd niewielka skala refundacji kosztów (głównie z programów pomocy przedakcesyjnej).

¹⁰ Do oceny wpływu funduszy UE na PKB wykorzystuje się modele ekonometryczne, np. model Ma-MoR3; EUImpactMod czy HERMIN; wyniki wskazują, że środki funduszy europejskich mają pozytywny wpływ na tempo wzrostu PKB w Polsce. Szerzej o metodach analizy wpływu funduszy na gospodarkę: <http://europa.edu.pl/portal/index/strony?mainSP=articles&mainSRV=europa&method=965855562&page=attachement&aid=500&latch=0>.

¹¹ Współfinansowanie krajowe nie jest wymagane w przypadku mechanizmów wsparcia bezpośredniego w ramach WPR.

Tabela 5.1. Udział transferów z budżetu UE i salda netto w PKB Polski w latach 2004–2014

Wyszczególnienie	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
PKB (ceny bieżące) w mln zł	927 306	984 919	1 065 209	1 186 773	1 277 322	1 361 850	1 445 060	1 566 557	1 628 992	1 656 341	1 719 097
Transferory roczne z UE w mln zł według średniorocznego kursu NBP	11 223,5	16 152,7	20 548,3	27 995,4	25 961,3	40 088,8	44 804,9	58 794,8	64 384,3	60 979,2	63 361,0
Udział transferów z UE w PKB	1,21%	1,64%	1,93%	2,36%	2,03%	2,94%	3,10%	3,75%	3,95%	3,68%	3,69%
Saldo netto w mln zł według średniorocznego kursu NBP	5 248,4	6 495,1	10 577,9	17 319,2	13 992,2	26 031,5	30 873,0	43 228,8	49 496,2	43 660,8	47 990,1
Udział salda netto w PKB	0,57%	0,66%	0,99%	1,46%	1,10%	1,91%	2,14%	2,76%	3,04%	2,64%	2,79%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Finansów i rachunków narodowych GUS.

Tabela 5.2. Transferory z budżetu UE i nakłady inwestycyjnych w gospodarce ogółem w latach 2004–2014

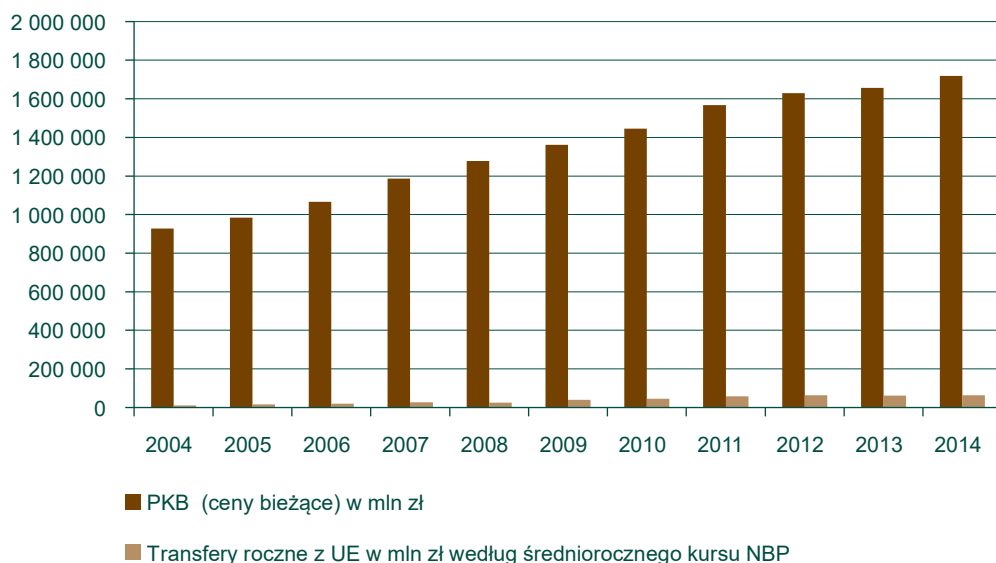
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Nakłady inwestycyjne ogółem (ceny bieżące) w mln zł	120 467,0	131 055,0	154 880,0	191 714,0	217 260,0	218 581,0	217 287,0	243 346,0	237 627,0	231 155,0	250 776,0
Transferory roczne z UE w mln zł według średniorocznego kursu NBP	11 223,5	16 152,8	20 548,3	27 995,4	25 961,4	40 088,9	44 804,9	58 794,9	64 384,4	60 979,2	63 361,0
Udział transferów z UE w inwestycjach ogółem	9,32%	12,33%	13,27%	14,60%	11,95%	18,34%	20,62%	24,16%	27,09%	26,38%	25,27%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Finansów i rachunków narodowych GUS.

Tabela 5.3. Struktura transferów z budżetu UE w ramach EPS i WPR w latach 2004–2015 w mln euro

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	do 30.11.2015
Transferory z budżetu UE razem, w tym	2477,6	4018,1	5268,8	7406,2	7396,4	9258,4	11229,3	14270,6	15439,9	15635,7	17124,6	12926,6
polityka spójności	840,9	775,5	1 880,7	4 387,9	4 778,7	5 995,9	7 541,8	9 724,7	10 444,9	10 533,6	11 894,1	7 801,7
wspólna polityka rolna	297,4	1 531,4	2 143,0	2 548,4	2 018,7	2 913,9	3 478,6	4 255,2	4 868,3	4 883,0	4 976,2	5 276,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Finansów i rachunków narodowych GUS.

Rycina 5.2. Transfery z budżetu UE i wartość PKB w latach 2004–2014 w mln zł

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Finansów i rachunków narodowych GUS.

W 2004 roku wartość nominalna nakładów inwestycyjnych ogółem wyniosła 120,4 mld zł, by w 2014 roku wzrosnąć dwukrotnie (tab. 5.2). **W ciągu 10 lat członkostwa udział transferów z UE w wartości nakładów inwestycyjnych wzrósł blisko trzykrotnie, z 9,32% w 2004 do 25,27% w 2014 roku. Porównanie strumienia funduszy prorozwojowych UE płynących do Polski i wartości inwestycji w gospodarce pokazuje, jak znaczącym źródłem finansowania inwestycji stały się fundusze unijne** (abstrahujemy tutaj od jakości i trwałości interwencji współfinansowanych z UE). Pokazuje to także stopień „uzależnienia” i niebezpieczeństwo dla przyszłego rozwoju związane z powolnym zmniejszaniem się dostępności tych źródeł finansowania po 2020 roku. Jest to przyczynek do dyskusji o „wypychaniu” inwestycji rynkowych przez projekty inwestycyjne finansowane z relatywnie „tańszych” funduszy publicznych i ryzyko straty społecznej (*deadweight loss*)¹².

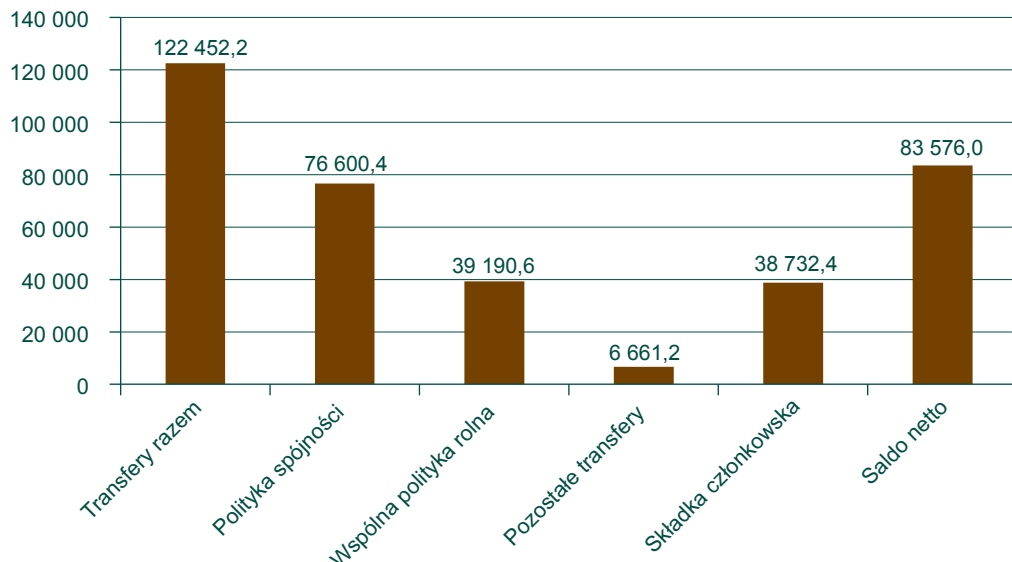
Analiza struktury transferów z UE pozwala zauważyć, że największy udział (63%) w nich stanowią płatności z tytułu polityki spójności (Fundusz Spójności i fundusze strukturalne). Realizacja mechanizmów wspólnej polityki rolnej generuje $\frac{1}{3}$ transferów łącznych¹³, czyniąc z WPR istotne źródło finansowania interwencji strukturalnych na wsi i w sektorze rolno-

¹² Strata społeczna – pojęcie z zakresu ekonomii dobrobytu oznaczające trwałą utratę dobrobytu społecznego w wyniku nieoptymalnej alokacji zasobów.

¹³ Do transferów w ramach polityki spójności zalicza się także fundusze przekazane Polsce w ramach funduszu przedakcesyjnego ISPA, a do transferów w ramach WPR – funduszu SAPARD.

-spożywczym. **Od początku wejścia do UE obserwujemy stały wzrost funduszy rolnych z UE, od 297 mln euro w 2004 do 5,3 mld euro w 2015 roku (tab. 5.3).**

Skala finansowania wieloletniego programu rozwoju i modernizacji społeczno-gospodarczej, który Polska uruchomiła, podejmując decyzję o integrowaniu się ze strukturami unijnymi, jest imponująca (ryc. 5.3).

Rycina 5.3. Przepływy finansowe między Polską a UE w mln euro w latach 2004–2015 (do 30.11.2015); dane zaprezentowane metodą kasową – przepływy rejestrowane są w momencie wpływu na rachunek w NBP

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Finansów.

Jeszcze ważniejsze jest jednak, w jakim stopniu Polska wykorzystuje dostępne fundusze UE na budowę trwałych fundamentów rozwoju, przekształcając struktury społeczno-gospodarcze, co jest przedmiotem rozważań w dalszej części tego rozdziału.

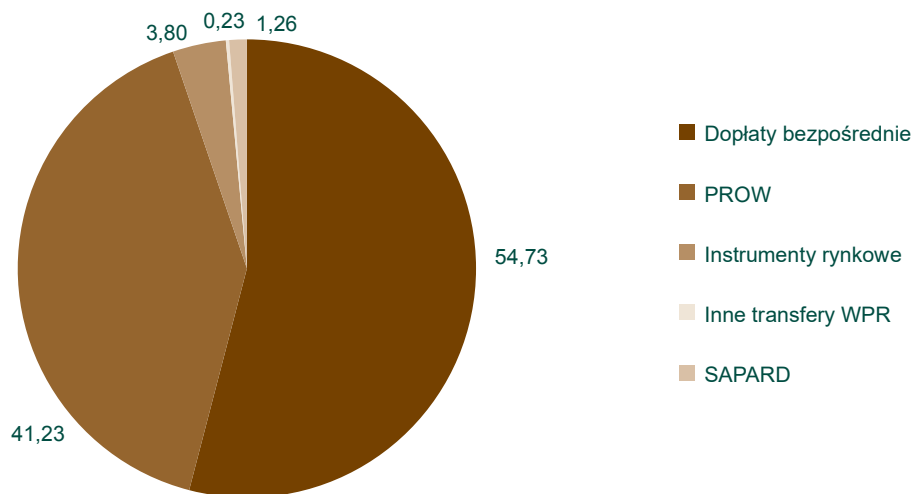
5.3. Wspólna Polityka Rolna i jej beneficjenci na obszarach wiejskich

5.3.1. System wsparcia bezpośredniego

Po wejściu do UE Polska stała się pełnoprawnym uczestnikiem i beneficjentem mechanizmów wspólnej polityki rolnej (WPR) w ramach jej obydwóch

filarów¹⁴. Na koniec 2015 roku udział skumulowanych transferów z budżetu UE w ramach WPR wyniósł 39,2 mld euro, w tym z tytułu dopłat bezpośrednich 21,5 mld euro (54,7%), a z tytułu programów rozwoju obszarów wiejskich – 16,2 mld euro (41,23%).

Instrumenty rynkowe (w ramach wspólnej organizacji rynków rolnych, COMs) stanowią niewielki udział w całości pozyskanych funduszy. Należy także podkreślić, że do 2008 roku trwało rozliczenie przedakcesyjnego Programu SAPARD, co zwiększa nieznacznie przepływy finansowe w tym okresie (ryc. 5.4).

Rycina 5.4. Struktura skumulowanych transferów z budżetu UE w ramach WPR w 2015 roku w %

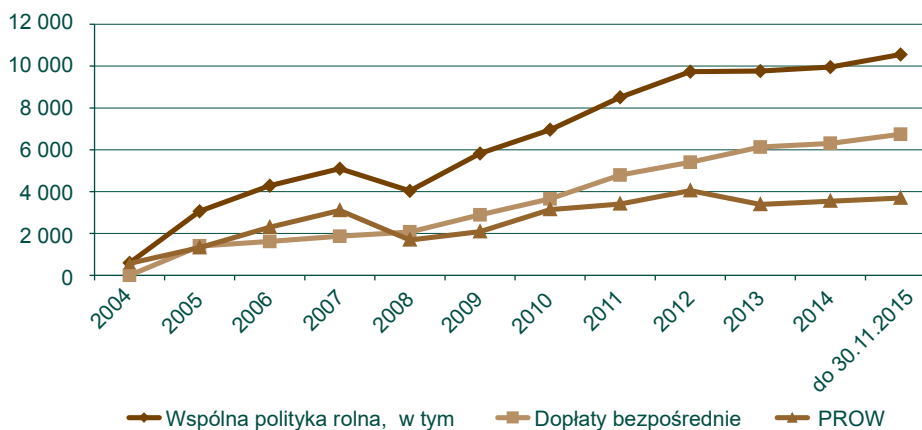
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Finansów.

Od 2004 roku wartość rocznych płatności WPR systematycznie wzrasta, choć porównanie tempa wzrostu strumieni finansowania w ramach mechanizmów I i II filara WPR wskazuje wyższą dynamikę wzrostu przepływów z tytułu I filara (ryc. 5.5)¹⁵. Poniżej przeanalizujemy, jakie skutki dla przemian strukturalnych rolnictwa miało wdrożenie mechanizmów wsparcia bezpośredniego, na realizację którego Polska przeznacza coraz więcej funduszy, szczególnie w nowej perspektywie finansowej 2014–2020¹⁶.

¹⁴ Wielu ekspertów kwestionuje równość praw Polski jako członka UE ze względu na znacząco niższe stawki dopłat bezpośrednich w stosunku do krajów UE-15. Choć jest to ważny aspekt analizy efektów WPR w Polsce, w tym artykule nie będziemy się nim zajmować.

¹⁵ Dotyczy to okresu 2008–2013, kiedy zasadniczo wzrosło dofinansowanie z budżetu krajowego systemu wsparcia bezpośredniego w ramach Uzupełniających Płatności Obszarowych.

¹⁶ W latach 2014–2020 Polska, jako jedyny kraj UE, zdecydowała się na maksymalne przesunięcie funduszy (25%) z II filara (PROW) na I filar (dopłaty bezpośrednie), co było zgodne z przepisami prawa unijnego, ale ograniczyło skalę finansowania PROW.

Rycina 5.5. Przepływy finansowe z budżetu UE z tytułu WPR w mln euro w latach 2004–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Finansów.

Z punktu widzenia producentów rolnych, a także wiejskich gospodarstw domowych, najważniejszym instrumentem WPR jest system dopłat bezpośrednich. Od początku członkostwa Polska realizuje uproszczony system wsparcia bezpośredniego (tzw. SAPS, Single Area Payment Scheme) polegający na przyznawaniu Jednolitej Płatności Obszarowej (JPO) do każdego hektara użytków rolnych (UR) utrzymywanych w dobrej kulturze rolnej. Każdy producent rolny w Polsce użytkujący powyżej 1 ha użytków rolnych jest uprawniony do ubiegania się o wsparcie JPO.

System wsparcia bezpośredniego jest kluczowym instrumentem dochodowym WPR w UE i jako jedyny nie wymaga od kraju członkowskiego współfinansowania z budżetu krajowego. Ze względu na dużo niższe stawki płatności w stosunku do obowiązujących w krajach UE-15 w traktacie akcesyjnym Polska uzyskała prawo uzupełniania z budżetu krajowego puli funduszy przeznaczonych na dopłaty bezpośrednie (tzw. Uzupełniające Płatności Obszarowe). Mechanizm ten obowiązywał do 2013 roku włącznie i zwiększał realną stawkę dopłat bezpośrednich na hektar dla polskich rolników¹⁷.

W 2004 roku kwota dopłat (tylko JPO) wypłacona beneficjentom wyniosła 2,85 mld zł, a w 2014 roku – 12,66 mld zł. Od 2011 roku liczba producentów rolnych korzystających z dopłat bezpośrednich ustabilizowała się na poziomie 1,35 mln beneficjentów (tab. 5.4).

¹⁷ Dla porównania w 2013 roku stawka JPO wyniosła 830,30 zł/ha, a UPO – 139,39 zł/ha, co oznacza, że łączna stawka w przypadku uprawy niektórych roślin uprawnych mogła wynieść 969,69 zł na hektar.

Tabela 5.4. Realizacja dopłat bezpośrednich JPO w Polsce w latach 2004–2015 według liczby złożonych wniosków i kwoty zrealizowanych płatności (JPO)

Lata	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015*
Liczba wniosków w tys.	1400,4	1483,6	1468,6	1452,6	1419,4	1394,5	1373,2	1358,4	1 359,0	1 355,9	1 353,1	1355,8
Kwota płatności JPO w mln zł	2853	3 160	3 881	4 242	4 759	7 071	7 815	9 876	10 214	11 437	12 660	2 255

* Wartość płatności zrealizowanych według stanu na 31.12.2015.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ARIMR http://www.arimr.gov.pl/fileadmin/pliki/wdraza_ne_programy_sprawozdania/Platnosci_bezposrednie/27012016_Platn_bezp.7-13.pdf (dostęp 28.02.2016).

Tabela 5.5. Beneficjenci dopłat bezpośrednich w Polsce w 2014 roku

Wartość dopłat w tys. euro	Liczba beneficjentów w tys.	Udział w %	Kwota wypłacona w tys. euro	Udział w %
< 0,5 K €	344,82	25,52%	113 830,00	3,82%
≥ 0,5 K and < 1,25 K €	430,78	31,88%	354 344,00	11,88%
≥ 1,25 K and < 2 K €	209,96	15,54%	333 224,00	11,17%
≥ 2 K and < 5 K €	265,01	19,61%	805 599,00	27,01%
≥ 5 K and < 10 K €	67,98	5,03%	460 649,00	15,45%
≥ 10 K and < 20 K €	21,64	1,60%	295 305,00	9,90%
≥ 20 K and < 50 K €	7,76	0,57%	227 850,00	7,64%
≥ 50 K and < 100 K €	2,03	0,15%	139 908,00	4,69%
≥ 100 K and < 150 K €	0,55	0,04%	67 469,00	2,26%
≥ 150 K and < 200 K €	0,26	0,02%	44 111,00	1,48%
≥ 200 K and < 250 K €	0,11	0,01%	23 692,00	0,79%
≥ 250 K and < 300 K €	0,08	0,01%	22 028,00	0,74%
≥ 300 K and < 500 K €	0,11	0,01%	39 541,00	1,33%
≥ 500 K €	0,06	0,004%	54 828,00	1,84%
Razem	1351,15	100,00%	2 982 378,00	100%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Komisji Europejskiej http://ec.europa.eu/agriculture/cap-funding/beneficiaries/direct-aid/pdf/annex1-2014_en.pdf (dostęp 21.02.2016).

W ciągu siedmiu lat od wejścia do UE o ponad 50 tys. zmniejszyła się liczba beneficjentów ubiegających się o dopłaty bezpośrednie. W 2013 roku różnica między uprawnionymi do ubiegania się o dopłaty bezpośrednie a liczbą złożonych wniosków w ARiMR wyniosła ponad 73 tys., czyli 95% uprawnionych skorzystało ze swojego prawa¹⁸. W 2014 roku zadeklarowana powierzchnia do JPO wyniosła 14,18 mln ha, czyli 98% UR w dobrej kulturze rolnej (14,38 mln ha)¹⁹. 200 tys. ha UR pozostało poza systemem dopłat.

Specyfika systemu SAPS powoduje, że największe korzyści z uczestnictwa w takim systemie odnoszą duzi producenci rolni, którzy użytkują znaczące obszary UR. W Polsce 1 mln 250 tys. beneficjentów dopłat bezpośrednich (ponad 90% ogółu) otrzymuje kwotę nieprzekraczającą 5 tys. euro rocznie (tab. 5.5). Do tej grupy w 2014 roku trafiało 54% wszystkich dopłat bezpośrednich, a pozostała kwota – do 100 tys. beneficjentów (7%). W tej ostatniej grupie jest nieco ponad 600 producentów rolnych, którzy od 2015 roku mogą podlegać mechanizmowi tzw. *cappingu*. Zgodnie z decyzją polskiego rządu kwota płatności przyznawanych tym producentom przekraczająca równowartość 150 tys. euro zostanie zredukowana do zera²⁰.

Dane te stanowią zaprzeczenie stereotypu o mitycznych kwotach trafiających do rolników w ramach dopłat bezpośrednich w Polsce. **Ponad 770 tys. producentów, czyli $\frac{2}{3}$ ogółu, otrzymuje zaledwie 5 tys. zł rocznie, czyli mniej niż 500 zł miesięcznie.** Biorąc pod uwagę dysparytet dochodowy (około 30%) rodzin rolniczych w stosunku do gospodarstw domowych w mieście, kwota 500 zł miesięcznie może stanowić istotny wkład w budżet domowy gospodarstw domowych tych beneficjentów, generując pewien impuls i efekt popytowy. Trudno jednak oczekiwać, by kwoty te umożliwiały inwestowanie we wzrost konkurencyjności tych gospodarstw. W przypadku Polski część dopłat bezpośrednich staje się transferem socjalnym, co jest przyczyną krytyki tego instrumentu przez wielu ekonomistów i publicystów.

Według danych PSR z 2010 roku 56,6% gospodarstw znajdowało się na terenie pięciu województw: lubelskiego, małopolskiego, mazowieckiego, podkarpackiego i wielkopolskiego. Zdecydowanie najwięcej było ich w województwach mazowieckim i lubelskim, z udziałem w 2010 roku odpowiednio

¹⁸ Należy przy tym zauważyć, że liczba ta jest zapewne zawyżona i mniejsza grupa producentów rolnych faktycznie użytkuje rolniczo swoje grunty. Statystyka publiczna „nie wylapuje” bowiem nieformalnych dzierżaw polegających na tym, że część rolników sama nie prowadzi działalności rolniczej, ale wydzierżawia grunty swoim sąsiadom, pobierając jednocześnie dopłaty. Ze względu na nielegalność tego zjawiska nie jest ono ujęte w oficjalnych statystykach, ale wiele analiz podkreśla jego popularność szczególnie w województwach południowo-wschodnich, choć zapewne występuje ono też w innych regionach.

¹⁹ „Rocznik Statystyczny Rolnictwa” 2014, GUS, Warszawa, s. 92.

²⁰ Należy odnotować, że Polska jako jedyny kraj UE zdecydowała się na zastosowanie maksymalnej (100%) redukcji dopłat powyżej kwoty 150 tys. euro, podczas gdy minimum wymagane przepisami UE wynosi 5%.

13,4% i 13,1% ogółu gospodarstw. W pozostałych trzech (małopolskim, podkarpackim i wielkopolskim) udział ten był mniejszy i wynosił odpowiednio: 10,8%, 11,9% i 8,3%. Według danych GUS z 2013 roku²¹ w sześciu województwach (do podanej grupy dochodzi jeszcze województwo łódzkie) znajduje się ponad $\frac{2}{3}$ wszystkich gospodarstw powyżej 1 ha utrzymujących grunty w dobrej kulturze rolnej (tab. 5.6).

Tabela 5.6. Rozkład terytorialny gospodarstw rolnych według liczby złożonych wniosków o dopłaty bezpośrednie i liczby gospodarstw utrzymujących grunty w dobrej kulturze rolnej

Województwo	Jednolita płatność obszarowa w 2014				Średnia powierzchnia zadeklarowana do JPO w 2014 (ha)	Liczba gospodarstw w dobrej kulturze rolnej w regionie w 2013	Udział w %
	Wnioski	Udział w %	Powierzchnia zadeklarowana (ha)	Udział w %			
Dolnośląskie	56108,00	4,15	886 801,49	6,25	15,81	59 311,00	4,17
Kujawsko-pomorskie	64535,00	4,77	1 033 606,97	7,29	16,02	64 842,00	4,56
Lubelskie	176187,00	13,02	1 353 851,27	9,55	7,68	178 020,00	12,52
Lubuskie	19835,00	1,47	404 483,63	2,85	20,39	21 061,00	1,48
Łódzkie	121666,00	8,99	955 267,98	6,74	7,85	127 733,00	8,99
Małopolskie	121157,00	8,95	499 918,77	3,53	4,13	141 525,00	9,96
Mazowieckie	205950,00	15,22	1 889 978,75	13,33	9,18	211 205,00	14,86
Opolskie	27475,00	2,03	504 628,80	3,56	18,37	26 695,00	1,88
Podkarpackie	116636,00	8,62	537 264,56	3,79	4,61	132 206,00	9,30
Podlaskie	80753,00	5,97	1 024 299,29	7,22	12,68	79 024,00	5,56
Pomorskie	38465,00	2,84	713 407,18	5,03	18,55	39 726,00	2,79
Śląskie	47215,00	3,49	347 983,58	2,45	7,37	58 249,00	4,10
Świętokrzyskie	84805,00	6,27	484 829,93	3,42	5,72	89 920,00	6,33
Warmińsko-mazurskie	43163,00	3,19	961 830,52	6,78	22,28	41 658,00	2,93
Wielkopolskie	120492,00	8,91	1 731 241,15	12,21	14,37	121 488,00	8,55
Zachodniopom.	28638,00	2,12	852 346,72	6,01	29,76	28 898,00	2,03
Razem	1 353 080,00	100,00	14 181 740,59	100,00	10,48	1 421 561,00	100,00

Źródło: „Rocznik Statystyczny Rolnictwa” 2014, 2015, GUS, Warszawa, s. 118, Sprawozdanie z działalności ARiMR za 2014, 2015, ARiMR, Warszawa, s. 149.

Porównując dane o rozkładzie przestrzennym gospodarstw rolnych i liczbie złożonych wniosków o dopłaty bezpośrednie JPO w kampanii 2014, można zauważyć, że nieco ponad 68 tys. producentów rolnych uprawnionych do dopłat nie korzysta z tego prawa. Dotyczy to m.in. dwóch województw (małopolskiego i podkarpackiego) o największej liczbie gospodarstw rolnych. Są to także regiony, w których średnia deklarowanej powierzchni do dopłat

²¹ „Rocznik Statystyczny Rolnictwa” 2014, GUS, Warszawa, s. 118.

jest najniższa (odpowiednio 4,13 ha w Małopolsce i 4,61 ha na Podkarpaciu), a także w których liczba działek ewidencyjnych przypadająca na 100 ha jest najwyższa w kraju (nawet powyżej 150 działek ewidencyjnych na 100 ha)²². Potwierdza to, że najmniejsze gospodarstwa o najbardziej rozbrobnionych rozłogach (a więc i najmniej efektywne) rezygnują ze składania wniosków o dopłaty ze względu na mitręgę administracyjną z tym związaną (każda działka ewidencyjna wymaga zadeklarowania we wniosku) i obawy przed ewentualnymi sankcjami finansowymi w przypadku wykrytych nieprawidłowości.

Powyższe rozważania pokazują, że przemiany agrarne w Polsce, choć postępują, to proces ten jest zbyt wolny. Rzutuje to negatywnie na dochodowość gospodarstw rolnych dysponujących zbyt niskim potencjałem produkcyjnym, aby zapewnić parytet dochodowy²³. System SAPS okazał się niekorzystny z punktu widzenia przepływów ziemi rolnej od gospodarstw drobnych i mniej wydajnych do tych o wyższej efektywności gospodarowania. Sprzyja także pogłębieniu polaryzacji dochodowej rodzin rolniczych z niekorzystnymi społecznie tego skutkami. Oczekuje się, że pewną zmianę w tym zakresie przyniesie nowy system wsparcia dla małych gospodarstw rolnych (ang. *small farmers scheme*) obowiązujący od 2015 roku w ramach systemu wsparcia bezpośredniego. Do systemu dla małych gospodarstw w 2015 roku „automatycznie” włączeni zostaną rolnicy, których łączna kwota płatności bezpośrednich nie przekroczy 1250 euro. Rolnicy ci będą także mogli ubiegać się o specjalne wsparcie w PROW 2014–2020 pod warunkiem trwałego zbycia gospodarstwa. W tej chwili nie wiadomo, kiedy zostanie uruchomione to działanie, ale stanowi ono szansę poprawy struktury agrarnej w Polsce.

5.3.2. Polityka rozwoju obszarów wiejskich

W 2000 roku weszła w życie ważna reforma (z 1999 roku) funduszy unijnych zwana Agendą 2000²⁴, która wprowadziła instrumentarium polityki rozwoju obszarów wiejskich w ramach II filara WPR (PROW)²⁵. Przystępująca do UE w 2004 roku Polska została objęta trwającą już wieloletnią perspektywą finansową 2000–2006, w czasie której przemiany strukturalne w sektorze rol-

²² Monitoring Rozwoju Obszarów Wiejskich, 2014 EFRWP, Warszawa 2014, s. 82.

²³ Parytet dochodowy oznacza w tym przypadku, że dochód na osobę w gospodarstwie rolnym jest równy dochodowi osób w gospodarstwach domowych poza rolnictwem. W Polsce występuje tzw. dysparytet dochodowy na niekorzyść ludności rolniczej wynoszący 20–30%.

²⁴ Agenda 2000 była strategicznym dokumentem, który umożliwił rozszerzenie UE o 10 nowych krajów członkowskich, w tym Polskę.

²⁵ II filar uzupełnia system płatności bezpośrednich, czego wyrazem jest stosunek alokacji z budżetu UE na I filar w latach 2015–2020 (252,2 mld euro) i na II filar 2014–2020 (95,3 mld euro). Tę relację niekorzystną dla II filara pogłębia pula środków na I filar w 2014 roku rozdysponowana w ramach przepisów przejściowych.

nym wspierał także fundusz strukturalny UE, Europejski Fundusz Orientacji i Gwarancji Rolnej Sekcja Orientacji. W latach 2004–2006 w ramach Narodowego Planu Rozwoju 2004–2006 w Polsce realizowano Sektorowy Program Operacyjny Restrukturyzacja i modernizacja gospodarki żywnościowej oraz rozwój obszarów wiejskich 2004–2006 (tzw. SPO Rolny wsparty z budżetu UE kwotą 1,19 mld euro). Oprócz tego sektor rolny korzystał z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2004–2006 (PROW 2004–2006) finansowanego z Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej Sekcja Gwarancji w kwocie 2,8 mld euro. Łącznie w latach 2004–2006 UE alokowała dla Polski z budżetu UE kwotę 6,49 mld euro. W 2007 roku wprowadzono nowy instrument: Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW), z którego Polska otrzymała 13,2 mld euro, co stanowiło najwyższe wsparcie wśród krajów członkowskich (tab. 5.7).

Tabela 5.7 . Alokacje z budżetu UE w Polsce w latach 2004–2020 w mld euro

Perspektywa budżetowa UE	Alokacja dla Polski z budżetu UE	
	Fundusze strukturalne i Fundusz Spójności, w tym finansujące rolnictwo i wieś:	Fundusze rolne, w tym finansujące:
2000–2006 (ceny stałe z 2004 roku)*	12,8 mld euro, w tym SPO Rolny 2014–2006 (1,19 mld euro)	5,3 mld euro, w tym PROW 2004–2006 (2,8 mld euro) i dopłaty bezpośrednie (2,5 mld euro)
2007–2013 (ceny stałe z 2007 roku)	67,2 mld euro	28,2 mld euro, w tym PROW 2007–13 (13,2 mld euro) i dopłaty bezpośrednie (15 mld euro)
2014–2020 (ceny stałe z 2011 roku)	72,6 mld euro	32,0 mld euro, w tym PROW 2014–20 (10,9 mld euro) i dopłaty bezpośrednie (21,1 mld euro)

* W latach 2000–2006 w kwocie 12,8 mld euro ujęto 1,19 mld euro w ramach Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej Sekcja Orientacji, który do 2006 roku był częścią polityki regionalnej Unii.

Źródło: opracowanie własne.

W krótkiej historii członkostwa w UE Polska była beneficjentem tylko jednej pełnej 7-letniej perspektywy finansowej, w czasie której była największym beneficjentem II filara (PROW 2007–2013). Zasady korzystania z pomocy UE wymagają, aby kraj-beneficjent współfinansował programy rozwoju z własnych źródeł. Kwota 13,2 mld euro z budżetu UE na PROW 2007–2013 została zwiększona o 4 mld euro z budżetu krajowego. Na koniec 2015 roku w efekcie realizacji PROW 2007–2013 blisko 1,2 mln beneficjentom, którzy zrealizowali 7,8 mln różnych operacji²⁶, wypłacono 74,2 mld zł (tab. 5.8), a Polska wykorzystwała w 100% przyznaną alokację EFRROW.

²⁶ W nomenklaturze PROW 2007–2013 operacja oznacza zarówno zrealizowany projekt inwestycyjny w sektorze przetwórczym, jak i pojedynczą coroczną deklarację beneficjenta pomocy w ramach ONW czy comiesięczną procedurę naliczenia i wypłaty renty strukturalnej.

Tabela 5.8. Realizacja PROW 2007–2013 w Polsce w latach 2007–2015 (narastająco od uruchomienia Programu na dzień 31.12.2015)

Wybrane działania PROW	Limit środków dla działania (tys. zł)	Złożone wnioski		Liczba operacji	Liczba różnych beneficjentów	Wypłacona kwota ogółem (tys. zł)	Udział w płatnościach ogółem
		Liczba wniosków	Wnioskowana kwota ogółem (tys. zł)				
Oś 1 Poprawa konkurencyjności sektora rolnego i leśnego, w tym:	33 053 180	293 051	35 841 001	945 431*	355 672	33 370 061	44,92%
Ułatwianie startu młodym rolnikom	3 188 532	52 683	4 346 000	38 858	38 858	3 164 875	4,26%
Renty strukturalne	9 849 834	28 534	n/d	557 093*	73 470	10 207 336	13,74%
Modernizacja gospodarstw rolnych	10 217 639	96 259	13 663 820	73 129	57 936	10 219 076	13,76%
Zwiększanie wartości dodanej podstawowej produkcji rolnej i leśnej	3 518 481	3 518	10 501 751	1 767	1 140	3 510 647	4,73%
Oś 2 Poprawa środowiska naturalnego i obszarów wiejskich, w tym:	21 826 267	6 864 628	11 267 424	6 810 148	985 846	22 007 873	29,62%
ONW	10 678 475	5 922 230	n/d	5 847 357	925 224	10 891 211	14,66%
PRŚ	9 615 888	919 947	9 835 011	833 348	169 351	9 572 965	12,89%
Oś 3 Jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej	13 198 208	90 301	31 971 501	42 815	32 645	14 463 875	19,47%
Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej	1 376 916	28 999	2 620 578	15 718	15 277	1 375 969	1,85%
Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw	2 641 545	45 454	8 837 062	14 650	13 630	2 621 968	3,53%
Podstawowe usługi dla gospodarki i ludności wiejskiej	6 787 377	6 736	15 504 504	5 345	2 354	7 735 003	10,41%
Odnowa i rozwój wsi	2 392 369	9 112	5 009 356	7 102	3 453	2 730 934	3,68%
Oś 4 LEADER, w tym:	3 013 212	78 495	6 225 252	41 646	15 664	3 372 645	4,54%
Wdrażanie lokalnych strategii rozwoju	2 452 125	76 769	5 589 060	40 167	15 327	2 812 808	3,79%
Razem	72 165 910	7 330 375	86 505 302	7 843 794	1 184 139	74 288 879	100%

* W przypadku działania Renty są to strukturalnie płatności w ramach zobowiązań podjętych w PROW 2004–2006.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Zbiorczego sprawozdania bieżącego tygodniowego z realizacji PRPW 2007–2013, <http://www.minrol.gov.pl/pol/Wsparcie-rolnictwa-i-rybołówstwa/PROW-2007-2013/Monitoring-i-sprawozdawczosc-PROW-2007-2013/Zbiorcze-sprawozdania-biezace-z-realizacji-PROW-2007-2013/Zbiorcze-sprawozdanie-biezace-tygodniowe-z-realizacji-PROW-na-lata-2007-2013217> (dostęp 26.02.2016).

PROW 2007–2013 był zbudowany wokół czterech osi priorytetowych, spośród których na oś pierwszą, ukierunkowaną na wsparcie konkurencyjności sektora rolnego przeznaczono największe wsparcie finansowe. **Analiza stanu realizacji programu na koniec 2015 roku wskazuje, że 60 tys. rolników (niespełna 5% rolników corocznie ubiegających się o dopłaty bezpośrednie) zrealizowało projekty modernizacji gospodarstw rolnych (najważniejsze działanie inwestycyjne osi 1), otrzymując wsparcie publiczne o wartości ponad 10 mld zł (14% wszystkich zrealizowanych płatności), a 39 tys. młodych rolników uzyskało premie na rozpoczęcie działalności w rolnictwie w kwocie ponad 3 mld zł (4,26% płatności łącznych).**

Uwzględniając wyzwania rozwojowe i cele strategiczne w rządowych dokumentach, należałoby się spodziewać, że znaczące środki finansowe z UE zostaną przeznaczone na działania ukierunkowane na tworzenie pozarolniczych miejsc pracy na wsi. Tymczasem Polska wydała nieco ponad 4 mld złotych (5,4% łącznych płatności PROW) na dywersyfikację źródeł dochodów mieszkańców wsi i tworzenie miejsc pracy na wsi. W przypadku działania, którego celem było tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw, przyjęto założenie, że na każde nowo utworzone miejsce pracy beneficjent otrzyma 100 tys. zł dotacji. W działaniu tym zrealizowano 14,7 tys. projektów i wypłacono 2,6 mld zł wsparcia publicznego, co przekłada się na utworzenie 26,2 tys. miejsc pracy na wsi. Ponad 15 tys. rolników i domowników gospodarstw domowych rolników podjęło działania w kierunku różnicowania źródeł dochodu (np. agroturystyka, usługi dla rolnictwa), uzyskując średnio 85 tys. złotych wsparcia publicznego, przy czym pozyskanie wsparcia nie było uwarunkowane obowiązkiem utworzenia nowego miejsca pracy i jego utrzymania przez co najmniej 5 lat po zakończeniu inwestycji, jak to się działo przy wsparciu dla mikroprzedsiębiorstw. Jeśli uwzględnimy liczbę tzw. zbędnej siły roboczej na wsi, jej relatywnie niską jakość utrudniającą znalezienie pracy w mieście (patrz też rozdział 6), to liczba nowo utworzonych miejsc pracy dzięki PROW okaże się daleko niewystarczająca. Nie jest to także liczba, która mogłaby powstrzymać negatywne zjawiska depopulacji wsi i odpływ osób najbardziej aktywnych i przedsiębiorczych, a w dłuższym okresie zasadniczo poprawić sytuację dochodową rodzin rolniczych.

W ramach osi 3, ukierunkowanej m.in. na poprawę jakości życia na wsi, ARiMR wypłaciła 7,7 mld zł wsparcia publicznego (10% łącznych płatności z PROW) na poprawę jakości usług publicznych (drogi lokalne, kanalizacja, wodociągi, internet). W Polsce liczba gmin wiejskich i wiejsko-miejskich zgodnie z danymi GUS w 2014 roku wyniosła 2174. Można zatem przyjąć, że średnio każda gmina z tej grupy skorzystała co najmniej dwukrotnie (beneficjentów w tym działaniu było 2354) ze wsparcia na projekty (5345) w zakresie podnoszenia jakości podstawowych usług na wsi, a średnia wartość

dofinansowania publicznego projektu wyniosła 1,5 mln zł. **Realizacja inwestycji wodno-kanalizacyjnych i drogowych zmieniła oblicze cywilizacyjne polskiej wsi i zasadniczo przyczyniła się do poprawy jakości życia.** Ponad 7 tys. projektów zrealizowano w ramach odnowy wsi i wypłacono beneficjentom 2,7 mld zł, czyli średnio na jeden projekt wydano 385 tys. zł funduszy publicznych.

W tym miejscu warto jednak zadać sobie pytanie, na ile remont budynków siedzib urzędów gmin, lokalnych kapliczek czy świetlic wiejskich, budowa tematycznych ścieżek rowerowych i edukacyjnych czy tworzenie wsi tematycznych, poza oczywistą wartością estetyczno-kulturowo-sentymentalną, przyczynia się do budowy trwałych fundamentów rozwoju obszarów wiejskich. Jest to także pytanie o priorytety inwestycyjne finansowane w Polsce z EFRROW i polityki spójności, a także o trwałość uzyskanych efektów i ich wpływ na przebudowę struktury lokalnej gospodarki obszarów wiejskich. Rozważania o efektywności wykorzystania funduszy publicznych są szczególnie zasadne, jeśli porównamy wydatki na inwestycje związane z tworzeniem miejsc pracy na wsi (4 mld zł) i wsparcie dla rolników gospodarujących na obszarach ONW (10,6 mld złotych, czyli 14,7% łącznych płatności), które ze względu na kryteria przyznawania pomocy można klasyfikować jako pomoc typu socjalnego. **Zasadniczym ograniczeniem dla budżetu PROW, także w przyszłości, będą podjęte już historyczne zobowiązania z tytułu rent strukturalnych. Są to klasyczne transfery socjalne, które obciążają program, limitując możliwość realizacji innych działań rozwojowych, i nie przyczyniają się w sposób istotny do poprawy struktury agrarnej w rolnictwie.** Dzięki PROW obserwujemy istotną mobilizację lokalnych społeczności wiejskich wokół Lokalnych Grup Działania i realizowanych przez nie Lokalnych Strategii Rozwoju (LSR). W ramach tego działania wypłacono 2,8 mld zł (3,8% ogółu wypłat).

5.4. Europejska Polityka Spójności w finansowaniu rozwoju obszarów wiejskich w Polsce

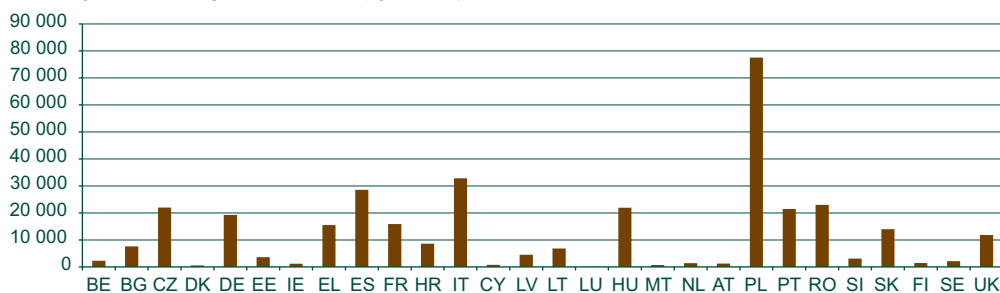
W latach 2004–2020 w ramach kolejnych perspektyw planistycznych UE postawiła do dyspozycji Polski fundusze o łącznej wartości 227 mld euro, z czego 60% stanowią Fundusze Spójności²⁷. Polityka spójności UE stała się

²⁷ Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego finansuje spójność gospodarczą i społeczną w regionach przez inwestycje w sektory stymulujące wzrost gospodarczy, aby zwiększyć konkurencyjność i zatrudnienie, a także współpracę transgraniczną. Europejski Fundusz Społeczny finansuje „inwestycje w ludzi”, w tym zwiększanie szans zatrudnienia i kształcenia oraz pomoc osobom znajdującym się w niekorzystnej sytuacji czy zagrożonym ubóstwem lub wykluczeniem społecznym. Fundusz Spójności finansuje inwestycje w infrastrukturę transportową i środowiskową oraz poprawę sieci telekomunikacyjnej w państwach członkowskich, których PKB na mieszkańca jest niższy niż 90% średniej w krajach UE-28.

ważnym źródłem finansowania działań służących przewyżczeniu zapóźnień rozwojowych polskich regionów, w tym obszarów wiejskich, rozwoju infrastruktury transportowej i ochrony środowiska, podnoszenia konkurencyjności i innowacyjności polskich przedsiębiorstw, w tym małych i średnich, przekształcania rynku pracy, rozwoju kapitału ludzkiego i społecznego poprzez szkolenia i programy edukacji dorosłych. Z wielu programów rozwoju finansowanych z europejskiej polityki spójności UE (EPS) w Polsce korzystają także obszary wiejskie i ludność wiejska, głównie pośrednio. Skwantyfikowanie „czystego” wpływu EPS na podniesienie poziomu cywilizacyjnego i jakość życia mieszkańców wsi oraz stworzenie warunków (infrastruktura drogowa) do wahadłowych migracji zarobkowych jest pewnym wyzwaniem badawczym, choć wpływ ten jest niekwestionowany.

W ramach zakończonej perspektywy 2007–2013 i programów operacyjnych finansowanych z EPS złożono 302,3 tys. wniosków na całkowitą kwotę 616,0 mld zł dofinansowania publicznego (środki unijne i krajowe). Ostatecznie podpisano 106 tys. umów o dofinansowanie na kwotę 402,4 mld zł (w tym z UE 286,7 mld zł) i dotychczas wypłacono 377,1 mld zł (dofinansowanie z UE 268 mld zł)²⁸. W tym okresie Polska realizowała względnie zdecentralizowaną politykę spójności z silną pozycją samorządów województw w jej kreowaniu i wdrażaniu 16 Regionalnych Programów Operacyjnych (RPO). Z poziomu krajowego realizowano cztery programy operacyjne (PO), w tym PO Infrastruktura i Środowisko, PO Innowacyjna Gospodarka, PO Kapitał Ludzki, PO Rozwój Polski Wschodniej i Program Europejskiej Współpracy Terytorialnej.

Mimo realnego ograniczenia wielkości budżetu UE w latach 2014–2020, Polska jako jedyny kraj zwiększyła wsparcie z budżetu UE, pozostając największym beneficjentem EPS (ryc. 5.6).

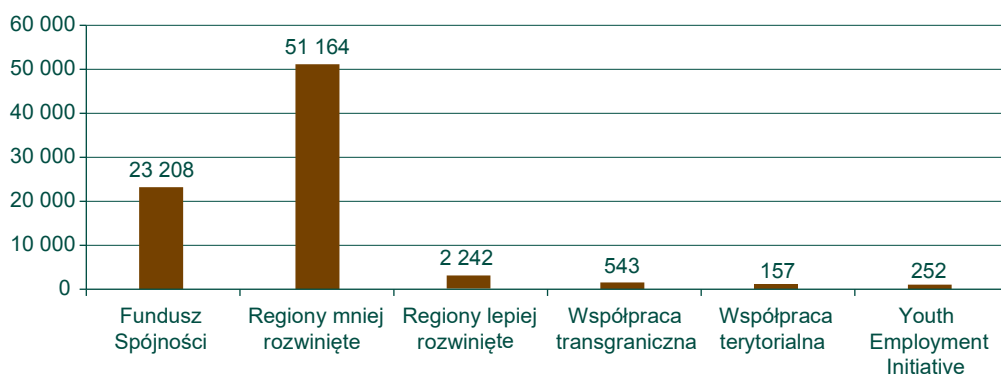
Rycina 5.6. Alokacja z budżetu UE z EPS dla Polski w latach 2014–2020 w mld euro

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych KE.

Wynegocjowana kwota 85 mld euro daje średnią 2200 euro pomocy unijnej na mieszkańca Polski w latach 2014–2020, a wkład z budżetu krajowego

²⁸ <https://www.funduszeuropejskie.2007-2013.gov.pl/AnalizyRaportyPodsumowania/Documents/KSInfo20160228.pdf> (dostęp 28.02.2016).

wyniesie 18,8 mld euro. W Umowie Partnerstwa Polska wyznaczyła cztery priorytety inwestycyjne na te lata: rozwój nowoczesnej infrastruktury transportowej, energetycznej i informacyjno-komunikacyjnej; tworzenie sprzyjającego innowacjom środowiska biznesowego; zwiększanie aktywności zawodowej w ramach udoskonalonej polityki zatrudnienia, włączenia społecznego i edukacji oraz rozwój zasobooszczędnej gospodarki przyjaznej środowisku²⁹. Polska kontynuuje strategię modernizacji i rozwoju sieciowej infrastruktury technicznej w zakresie transportu oraz energetyki, przeznaczając na ten cel ponad $\frac{1}{4}$ Funduszy Spójności, choć wielu ekspertów z zakresu polityki rozwoju krytykuje tę strategię, uznając, że inwestycje w infrastrukturę mają uzasadnienie i są potrzebne tam, gdzie jest rozwój, ale nie wystarczają, by uruchomić go tam, gdzie go nie ma³⁰. W latach 2014–2020 województwa będą zarządzały 40-procentową wartością funduszy w ramach RPO i tzw. inteligentnych specjalizacji³¹, przy czym 15 województw nadal korzysta z pomocy jako regiony słabiej rozwinięte. Województwo mazowieckie awansowało do grupy regionów lepiej rozwiniętych (ryc. 5.7).

Rycina 5.7. Alokacja tematyczna w ramach Funduszy Spójności dla Polski z budżetu UE w latach 2014–2020 w mln euro

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych KE.

²⁹ W latach 2014–2020 EPS jest realizowana w ramach 11 celów tematycznych: 1. wspieranie badań naukowych, rozwoju technologicznego i innowacji; 2. zwiększanie dostępności, stopnia wykorzystania i jakości technologii informacyjno-komunikacyjnych; 3. podnoszenie konkurencyjności małych i średnich przedsiębiorstw; 4. wspieranie przechodzenia na gospodarkę niskoemisyjną; 5. propagowanie przystosowywania się do zmian klimatu, zapobiegania zagrożeniom i zarządzania ryzykiem; 6. ochrona środowiska naturalnego i wspieranie efektywności wykorzystywania zasobów; 7. promowanie zrównoważonego transportu oraz poprawa najważniejszych infrastruktur sieciowych; 8. promowanie trwałego i wysokiej jakości zatrudnienia oraz wspieranie mobilności siły roboczej; 9. promowanie włączenia społecznego oraz zwalczanie ubóstwa i wszelkich form dyskryminacji; 10. inwestowanie w edukację, umiejętności i uczenie się przez całe życie; 11. poprawa wydajności administracji publicznej.

³⁰ M. Kozak, *Polityka spójności 2014-2020: rewolucja, reforma czy utrzymanie status quo?*, „Studia Regionalne i Lokalne”, 2015, nr 4 (62), s. 5–24.

³¹ Są to dziedziny gospodarki regionalnej o największym potencjale, których rozwój może prowadzić do efektywniejszego konkutowania regionów na rynku krajowym i międzynarodowym. Koncepcja inteligentnych specjalizacji zakłada, że region (albo też kraj) najlepiej się rozwija, wykorzystując swe „silne strony”, czyli specyficzny potencjał endogeniczny.

Analiza struktury podmiotowej dofinansowania z polityki spójności w latach 2007–2013 wskazuje, że największym beneficjentem pomocy były jednostki samorządu terytorialnego (ponad $\frac{1}{3}$ pomocy). Schodząc na poziom lokalny (NTS4), można zauważyć, że najwięcej środków wydatkowano w dużych miastach (Warszawa – 22 mld zł, Wrocław – 8,6 mld zł, Gdańsk – 7,6 mld zł, Kraków i Poznań – każde po 6 mld zł)³². Jest to efekt realizacji dużych inwestycji infrastrukturalnych w dużych aglomeracjach miejskich i wokół nich, a także znaczącej siły negocjacyjnej dużych aglomeracji. Polska nadrabia wieloletnie zaniedbania w tym zakresie. Pytanie brzmi, na ile odbywa się to kosztem oddziaływania EPS na realne przemiany strukturalne w gospodarce budujące trwałe podstawy wzrostu. Pomimo 10-letniej realizacji polityki spójności i wydania setek miliardów złotych Polska nadal pozostaje w grupie najuboższych krajów członkowskich UE, a wschodnie regiony rolnicze są najuboższymi regionami w UE.

Warto zatem podkreślić, że **po raz pierwszy w procesie programowania polityki spójności Polska wskazała w programach operacyjnych współfinansowanych z UE pulę środków na wsparcie obszarów wiejskich w kwocie 8,4 mld euro³³, w tym 6,5 mld euro w ramach RPO i 1,86 mld euro w krajowych (horyzontalnych) PO**. W RPO ten poziom powinien wynieść minimum 11%, ale w przypadku wielu województw został przekroczony (np. lubelskie – 50%, dolnośląskie i pomorskie – powyżej 30%). Jeśli te deklaracje przełożą się na kryteria przyznawania pomocy preferujące beneficjentów na obszarach wiejskich, będzie to zasadnicza zmiana oblicza EPS w Polsce.

Podsumowanie

Polska, stając się pełnoprawnym członkiem UE, uzyskała wsparcie z dwóch najważniejszych polityk Wspólnoty, Wspólnej Polityki Rolnej i Europejskiej Polityki Spójności, dzięki którym na poprawę konkurencyjności sektora rolnospożywczego i podniesienie jakości życia na obszarach wiejskich przeznaczono znaczące fundusze. Dzięki akcesji do UE gospodarka polska uzyskała dostęp do źródła finansowania przemian społeczno-gospodarczych, który wywołał silny impuls popytowo-podażowy, a on przełożył się na wzrost inwestycji w gospodarce. Fundusze stały się ważnym uzupełnieniem nakładów krajowych na inwestycje, co pokazuje wzrost relacji transferów z UE w nakładach inwestycyjnych (z 9% w 2004 do 25% w 2014 roku).

³² *Wpływ członkostwa Polski w Unii Europejskiej i realizowanej polityki spójności na rozwój kraju*, Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, Warszawa 2014, s. 15.

³³ Przypomnijmy, że w Umowie Partnerstwa wskazano alokację 5,2 mld euro w EPS na rozwój obszarów wiejskich.

W latach 2004–2015 Polska pozostawała beneficjentem netto funduszy UE, a korzyści netto wyniosły 83,57 mld euro. **W ramach realizacji mechanizmów WPR Polska otrzymała z UE 39 mld euro ($\frac{1}{3}$ transferów łącznych), czyniąc z nich istotne źródło finansowania interwencji strukturalnych na wsi i w sektorze rolno-spożywczym.** Największy udział w transferach WPR mają dopłaty bezpośrednie i programy rozwoju obszarów wiejskich, odpowiednio 54,7% i 41,2%. Dopłaty bezpośrednie stały się z czasem bardzo ważnym instrumentem wsparcia dochodów rodzin rolniczych, czego wyrazem jest wzrost wydatków na ten cel w tym okresie.

Jednocześnie Jednolity System Płatności Obszarowych (SAPS) i dopłaty bezpośrednie spowolniły proces przemian agrarnych w Polsce, ograniczając przepływ ziemi rolnej od gospodarstw drobnych i mniej wydajnych do tych o wyższej efektywności gospodarowania. Doprowadził także do pogłębienia polaryzacji dochodowej rodzin rolniczych z niekorzystnymi społecznie tego skutkami. Ważnym instrumentem wsparcia przemian strukturalnych pozostają programy rozwoju obszarów wiejskich. W ramach PROW 2007–2013 skala pomocy publicznej wyniosła 74,2 mld złotych, choć na tym etapie trudno ocenić efekt podaży tych wydatków i ich wpływ na przemiany struktury lokalnej gospodarki na obszarach wiejskich.

W latach 2014–2020 Polska kontynuuje dotychczasową strategię wydatkowania funduszy EPS, kierując ponad $\frac{1}{4}$ Funduszy Spójności na inwestycje w sieć infrastruktury transportową i energetyczną. Dzieje się tak pomimo silnej reorientacji gospodarki unijnej na innowacyjność i konkurencyjność. **W kontekście dyskusji o pułapce średniego wzrostu, w jakiej znalazła się Polska, i konieczności „wyrwania się z dryfu rozwojowego”, ukierunkowanie *gross* funduszy EPS na „twarde” projekty infrastrukturalne pozostaje w kontraście z postindustrialnymi koncepcjami rozwoju,** w których tzw. czynniki jakościowe (kapitał ludzki, instytucje, sieci współpracy, wydatki na badania i rozwój) odgrywają większą rolę w stymulowaniu rozwoju.

Poza oczywistymi korzyściami finansowymi, które przyniosło członkostwo w UE, ponad 10-letnie doświadczenia we wdrażaniu pomocy unijnej uświadomiły konieczność horyzontalnego podejścia i koordynacji polityki rozwoju obszarów wiejskich z interwencją w ramach krajowej polityki regionalnej i Europejskiej Polityki Spójności, a sektorowość polityki wobec wsi i rolnictwa utrudnia walkę z barierami rozwoju w Polsce. Jest to istotna zmiana jakościowa w zarządzaniu politykami publicznymi wobec polskiej wsi.

Rozdział 6. Dochody ludności wiejskiej: źródła, zróżnicowanie i zakres ubóstwa

Wstęp

Dochód stanowi kategorię ekonomiczną, która w syntetycznej formie wyraża cel działalności gospodarczej i poziom rozwoju ekonomiczno-społecznego. Wielkość dochodu poszczególnych gospodarstw domowych i osób ma znaczenie głównie dla ich dobrobytu, a zarazem wskazuje na zróżnicowanie sytuacji dochodowej, które ze względu na stymulację rozwoju ekonomicznego i na „sprawiedliwość społeczną” powinno mieścić się w pewnych granicach. Wytworzony dochód – efekt spożytkowania zasobów pracy i innych zasobów produkcyjnych – przesądza o możliwościach konsumpcji i rozwoju ekonomicznego. Akcesja Polski do UE stworzyła sposobność do lepszego zużytkowania zasobów produkcyjnych i przejściowo do pewnego transferu dochodu wytworzonego w krajach bogatszych (płatnikach netto do budżetu Wspólnoty). Dotyczy to także wsi, w tym rolnictwa, gdzie transfery środków z budżetu UE i przyjęcie dorobku prawnego Unii stwarzają nowe możliwości rozwojowe.

Dochody ludności stanowią bardzo wrażliwą wielkość statystyczną – tzn. trudną do statystycznego badania, przy czym badanie dochodów jest bardzo kosztowne, a uzyskane wyniki mogą być obciążone znacznym błędem. Te trudności występują we wszystkich krajach Unii Europejskiej: borykają się one z niedostatkami informacji o dochodach w ogóle, a w szczególności w odniesieniu do wsi i układów regionalnych.

Celem rozdziału jest przedstawienie na podstawie dostępnych danych źródeł, poziomu i zmian (w tym tendencji) dochodów ludności wiejskiej oraz relacji w zakresie dochodów wieś–kraj–miasto, relacji wewnątrz obszarów wiejskich, a także dokonanie stosownych ocen w tym zakresie. W odniesieniu do tendencji ograniczono się do okresu po akcesji Polski do UE.

6.1. Źródła dochodów ludności wiejskiej

Wyróżnia się dwa podstawowe rodzaje źródeł dochodów ludności i gospodarstw domowych, a mianowicie: dochody z pracy i dochody niezarobkowe.

* Prof. dr hab. Józef St. Zegar, dr hab. Barbara Chmielewska, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Państwowy Instytut Badawczy.

Te pierwsze obejmują dochody z pracy najemnej, dochody z gospodarstwa rolnego (dochód rolniczy) oraz dochody z działalności pozarolniczej na własny rachunek. Te drugie zaś obejmują dochody z emerytur i rent, pomocy społecznej i innych źródeł niezarobkowych.

Na polskiej wsi od wielu lat zachodzą zmiany w znaczeniu poszczególnych źródeł dochodów (źródeł utrzymania), polegające na zwiększaniu udziału dochodów z pracy najemnej oraz ze źródeł niezarobkowych, a zmniejszaniu udziału dochodów z pracy w rolnictwie. W tab. 6.1 zestawiono dane ilustrujące źródła dochodów mieszkańców wsi na tle miast. **Praca najemna stanowi główne źródło utrzymania już dla 27% mieszkańców wsi (w mieście dla 36%), natomiast praca na własny rachunek, która na wsi obejmuje przede wszystkim pracę w gospodarstwie rolnym, stanowi takie źródło dla 10% mieszkańców wsi (5% mieszkańców miast). Świadczenia społeczne (emerytury, renty, zasiłki i inne) stanowią główne źródło utrzymania dla 25% mieszkańców wsi (28% mieszkańców miast). Natomiast na utrzymaniu pozostaje około 36% mieszkańców wsi (29% mieszkańców miast). Ta ostatnia pozycja wiąże się przede wszystkim z utrzymującą się jeszcze większą niż w miastach liczbą dzieci w rodzinach wiejskich.**

Tabela 6.1. Ludność^a według głównego źródła utrzymania w 2011 roku

Wyszczególnienie	Razem		Miasta		Wieś	
	tys.	%	tys.	%	tys.	%
Razem	36 747,9	100,0	22 210,2	100,0	14 541,4	100,0
Praca najemna	11 897,3	32,4	7 914,2	35,6	3 984,9	27,4
Praca na rachunek własny	2 676,2	7,3	1 156,1	5,2	1 520,1	10,5
Emerytury i renty	8 970,7	24,4	5 647,6	25,4	3 323,1	22,9
Zasiłki i świadczenia	773,6	2,1	470,6	2,1	303,0	2,1
Pozostałe	794,3	2,2	547,5	2,5	248,7	1,7
Na utrzymaniu	11 635,8	31,7	6 474,2	29,1	5 161,6	35,5

^a W tabeli pominięto 1728,1 tys. osób, dla których nie ustalono głównego źródła utrzymania (1179,8 tys. w miastach i 548,3 tys. na wsi), spośród których 1147,6 tys. przebywało za granicą co najmniej 12 miesięcy (756,8 tys. w miastach i 390,8 tys. na wsi).

Źródło: opracowano na podstawie danych GUS (*Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. Raport z wyników*, GUS, Warszawa 2012, s. 140–142, tab. 14).

Gospodarstwa domowe mają oczywiście te same źródła dochodów co ludność, natomiast nie ma tożsamości w odniesieniu do przeważającego, podstawowego czy głównego źródła utrzymania osób i gospodarstw domowych. W przypadku gospodarstw domowych bierze się bowiem pod uwagę dochody wszystkich członków gospodarstwa domowego. Liczba osób w gospodarstwie domowym na wsi wynosi 3,4, a w mieście 2,5, co tłumaczy różnokierunkową relację dochodów w przeliczeniu na gospodarstwo domowe (wyższe na wsi) i na osobę (wyższe w mieście).

Znaczenie poszczególnych źródeł zmienia się w czasie, przy czym szczególny impuls tym zmianom nadała akcesja do Unii Europejskiej. W tab. 6.2 zestawiono dane o dochodach wiejskich gospodarstw domowych, ustalone w corocznie prowadzonych przez GUS badaniach budżetów gospodarstw domowych. Z danych tych wynika, że nominalnie dochody wiejskich gospodarstw domowych w przeliczeniu na osobę w tym okresie wzrosły prawie dwukrotnie (1,9 raza), przy czym najszybciej rosły dochody z pracy najemnej (2,8-krotnie) i z pracy na własny rachunek poza gospodarstwem rolnym (2,6-krotnie), natomiast znacznie wolniej rosły dochody z gospodarstwa rolnego oraz ze świadczeń społecznych.

Tabela 6.2. Dochody wiejskich gospodarstw domowych według głównego źródła utrzymania (przeciętny miesięczny dochód w zł na 1 osobę w gospodarstwie domowym)

Lata	Ogółem dochód rozporządzalny	Z pracy najemnej	Z pracy na własny rachunek	Z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie	Ze świadczeń społecznych			Pozostałe dochody
					ogółem	w tym z		
						emerytury	pozostałych świadczeń	
2004	556	205	32	73	180	110	38	28
2005	593	222	33	83	184	119	38	31
2006	659	260	40	93	196	133	41	28
2007	744	312	46	111	203	140	41	29
2008	836	384	58	106	217	153	38	31
2009	889	417	66	106	229	167	38	31
2010	953	443	70	123	241	178	42	32
2011	975	468	71	110	252	185	40	32
2012	1028	485	79	129	255	187	42	35
2013	1060	497	82	139	263	194	44	32
2014	1067	527	82	103	272	202	44	38

Źródło: dane GUS; *Budżety gospodarstw domowych (lata 2006–2014)*, GUS, Warszawa; *Sytuacja społeczno-ekonomiczna gospodarstw domowych w latach 2000–2011. Różnicowanie miasto – wieś*, GUS, Warszawa 2013, s. 68.

Wzrost dochodów z pracy najemnej stanowi skutek ożywienia rynku pracy oraz nieco szybszego wzrostu wynagrodzeń pracowników najemnych aniżeli emerytur i rent. Poprawa sytuacji na rynku pracy w miastach, a także na wsi, w wyniku ożywienia gospodarczego dodatkowo wpływała na tworzenie nowych miejsc pracy oraz na wynagrodzenia. Zwłaszcza w przypadku wsi ważną rolę w tworzeniu nowych miejsc pracy odegrało wsparcie w ramach Wspólnej Polityki Rolnej (WPR) i Polityki Spójności różnokierunkowych inwestycji: budowy potencjału przemysłu przetwórczego, infrastruktury technicznej, organizacji grup producentów rolnych, przedsięwzięć chroniących środowisko naturalne oraz lokalnej aktywności na wsi i w małych miasteczkach. Na wsi

powstały nowe placówki usługowe i produkcyjne – m.in. przedszkola, salony fryzjerskie, restauracje, placówki handlowe, warsztaty samochodowe, małe zakłady produkcyjne, a także firmy świadczące usługi informatyczne, księgowo-doradztwa rolnego i finansowego. Wieś, obok swej tradycyjnej roli producenta żywności, zyskała także na znaczeniu jako przestrzeń działalności gospodarczej niezwiązanej z rolnictwem. **W ciągu ostatnich 10 lat powstało na wsi około 53 tys. nowych miejsc pracy niezwiązanych z rolnictwem¹.** Nie są to wprawdzie efekty imponujące w zakresie tworzenia nowych miejsc pracy, ale inicjują proces w kierunku zróżnicowanej gospodarki lokalnej, bardziej zamkniętych obiegów ekonomicznych oraz biogospodarki.

Wieś poprawiła swoją pozycję konkurencyjną w odniesieniu do alokacji inwestycji w zakresie turystyki, usług, handlu, rzemiosła i drobnego przemysłu. W szczególności na wsi odnotowano znaczący postęp w zakresie infrastruktury technicznej. W latach 2005–2013 długość sieci kanalizacyjnej na wsi podwoiła się (wzrost o 105%), o 80% wzrosła liczba budynków podłączonych do kanalizacji (odsetek ludności korzystającej z oczyszczalni ścieków na obszarach wiejskich wzrósł z 20% w 2005 do 33% w 2012 roku), wprowadzono systemy segregacji odpadów, o ponad 25% wzrosła liczba odbiorców gazu (jednak nadal zaledwie co piąte mieszkanie na wsi zaopatruje się w gaz z sieci), wzrosła o ponad 17% długość sieci wodociągowej rozdzielczej (92% mieszkań wiejskich ma wodociąg). Niestety, wolniej postępują inwestycje drogowe – niezwykle istotny warunek rozwoju społeczno-ekonomicznego wsi. Odnowiono także centra wielu wsi i małych miasteczek. Powstały setki placów zabaw, wybudowano bądź zmodernizowano wiele wiejskich świetlic i domów kultury. **W latach 2002–2010 liczba wiejskich świetlic wzrosła o 15%, a domów kultury o 16%².** Wieś staje coraz bardziej atrakcyjnym miejscem do życia, toteż m.in. dlatego wielu mieszkańców miast zdecydowało przeprowadzić się na wieś, a wielu mieszkańców wsi – jej nie opuszczać. Znajduje to wyraz w dodatnim dla wsi saldzie migracji. Wieś stała się atrakcyjna turystycznie, w tym także dla turystów zagranicznych. Liczba noclegów ogółem udzielonych na obszarach wiejskich wzrosła w latach 2002–2010 o 5,2%, w tym dla turystów zagranicznych o 42,2%. Liczba osób korzystających z noclegów wzrosła o 34%, w tym turystów zagranicznych o 46%³. Zawirowania i konflikty w krajach atrakcyjnych turystycznie dla Europejczyków oraz starzenie się społeczeństw europejskich, a przede wszystkim społeczeństwa polskiego, sprzyjają wsi jako miejscu rekreacji i turystyki.

¹ Zob. *Efekty 10 lat Wspólnej Polityki Rolnej UE w Polsce*, ARiMR, masz., <http://www.arimr.gov.pl/aktualnosci/artikuly/efekty-10-lat-wspolnej-polityki-rolnej-ue-w-polsce.html> (dostęp 15.09.2015).

² *Obszary wiejskie. Powszechny Spis Rolny 2010*, GUS – Urząd Statystyczny w Olsztynie, Warszawa–Olsztyn 2013.

³ Tamże.

Znaczną część działalności pozarolniczej na własny rachunek – tzw. biznesu pozarolniczego – podejmuje się w ramach gospodarstw rolnych. Strumień dochodów z tego tytułu wzrósł znacząco, ale nadal potencjał w tym zakresie jest niewykorzystany.

Wolniejszy wzrost dochodów z gospodarstwa rolnego (dochodu rolniczego) ludności wiejskiej wyraża malejący udział rolnictwa w kreowaniu dochodów wsi. **Strumień dochodów sektora rolnego w 2014 i 2015 roku obniżył się znacząco, a rokowania nie są dobre.** Przekłada się to wprost na liczbę gospodarstw domowych utrzymujących się głównie z rolnictwa (por. tab. 6.3).

Relatywnie wolniejszy wzrost dochodów z tytułu świadczeń społecznych wynika ze spadku liczby świadczeniobiorców oraz sposobu rewaloryzacji świadczeń społecznych. Liczba rolników indywidualnych pobierających świadczenia spadła z 1645 tys. w 2005 do 1212 tys. w 2014 roku, w tym emerytów odpowiednio z 1273 tys. do 952 tys. W tym okresie przeciętna emerytura w systemie ubezpieczeń rolników wzrosła wolniej (o 48%) aniżeli w systemie pozarolniczym (o 70%). W sumie strumień świadczeń w systemie rolniczym zwiększył się o około 11%, natomiast w systemie pozarolniczym o około 73%⁴.

Rolnictwo do czasów współczesnych przesądzało o miejscach pracy i dochodach mieszkańców wsi. To już jest przeszłość w przypadku krajów rozwiniętych, w tym Polski. Obecnie gospodarstwo rolne stanowi podstawowe źródło utrzymania dla coraz mniejszej liczby mieszkańców wsi. Liczba takich gospodarstw nie przekracza 500 tys. – jest mniejsza o 27% niż w 2005 roku. Wynika to także ze zmniejszającej się liczebności gospodarstw rolnych (> 1 ha UR), których w latach 2005–2013 ubyło 18% (spadek z 1704,5 tys. do 1391,0 tys.). Należy liczyć się z jeszcze większym spadkiem liczby gospodarstw w nadchodzących latach.

Tabela 6.3. Gospodarstwa z użytkownikiem gospodarstwa rolnego^a o powierzchni co najmniej 1 ha UR według grup społeczno-ekonomicznych w latach 2005 i 2013

Gospodarstwa domowe	2005		2013		2013/2005 (%)
	tys.	%	tys.	%	
Rolników ^b	637,0	37,4	505,1	36,3	79,3
Pracowników ^c	491,8	28,9	458,5	33,0	93,2
Pracujących na własny rachunek	84,2	4,9	104,1	7,5	123,6
Emerytów i rencistów	325,8	19,1	182,2	13,1	55,9
Inne niezarobkowe	22,0	1,3	21,6	1,6	98,2
Pozostałe	143,7	8,4	119,5	8,6	83,2

^a Prowadzące działalność rolniczą; ^b łącznie z gospodarstwami dwuzawodowymi pozyskującymi główny dochód z rolnictwa; ^c łącznie z gospodarstwami dwuzawodowymi pozyskującymi główny dochód z pracy najemnej.

Źródło: dane GUS (*Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2005 r.*, GUS, Warszawa 2006, s. 248, tab. 4 oraz *Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2013 r.*, GUS, Warszawa 2014, s. 282, tab. 4).

⁴ „Rocznik Statystyczny” 2015, GUS, Warszawa, s. 284–285, tab. 1(197) i tab. 2(198).

Rodziny użytkujące gospodarstwa rolne aktywizują się w pozyskiwaniu dochodów z innych działalności poza działalnością rolniczą (tab. 4). Dochody rolnicze są bowiem zbyt małe – głównie z racji niewielkiego potencjału przyrodniczego (ziemi) większości gospodarstw rolnych. Słabnie też rola świadczeń społecznych w zapewnianiu źródeł utrzymania rodzin użytkujących gospodarstwo rolne. Sprawia to, że pomimo spadku liczby gospodarstw rolnych (> 1 ha UR) o 18% liczba gospodarstw rolnych, których użytkownicy pozyskiwali dochody z pracy na własny rachunek, zwiększyła się w latach 2005–2013 o 35%, a liczba żyjących z pracy najemnej nie zmieniła się, spadł natomiast o 35% odsetek gospodarstw, w których wystąpiły dochody z tytułu emerytur i rent. Wyrazem tych zmian jest wzrost z 41% do 50% odsetka gospodarstw rolnych (> 1 ha UR), w których wystąpiły dochody z pracy najemnej; z 9% do 15% wzrosły dochody z działalności na własny rachunek, ubyło natomiast gospodarstw z dochodami z tytułu emerytur i rent: odpowiednio z 39% do 31%⁵.

Tabela 6.4. Gospodarstwa domowe z użytkownikiem gospodarstwa rolnego, w których wystąpiły dochody pozarolnicze w latach 2005 i 2013 (tys.)

Wyszczególnienie	2005		2013	
	ogółem	> 1 ha UR	ogółem	> 1 ha UR
Liczba gospodarstw ogółem	2472,8	1704,5	1425,4	1391,1
- z działalności pozarolniczej	206,8	156,6	216,3	210,8
- z pracy najemnej	1026,4	692,8	709,5	691,5
- z tytułu emerytur i rent	1059,1	660,3	440,2	427,2
- z innych źródeł niezarobkowych	108,8	74,0	63,6	62,5

Źródło: dane GUS (*Charakterystyka... 2005*, s. 248, tab. 4 i *Charakterystyka... 2013*, s. 280, tab. 4 i s. 300, tab. 5).

W strukturze gospodarstw domowych na wsi dominują gospodarstwa pracowników (46%) oraz gospodarstwa emerytów i rencistów (33%); udział gospodarstw domowych rolników wynosi 11%, a gospodarstw pracujących na własny rachunek poza rolnictwem 7%.

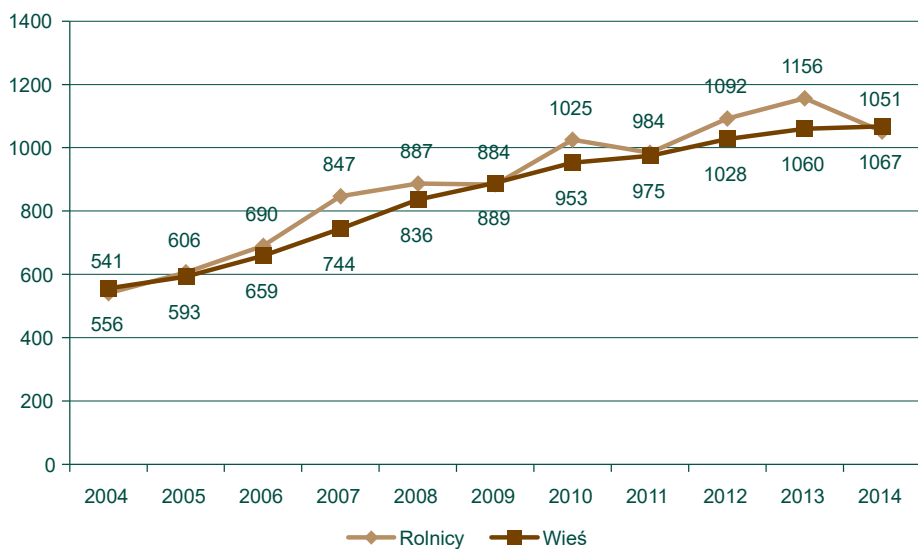
Dochody gospodarstw domowych rolników nie odbiegają istotnie od dochodów ogółu mieszkańców wsi (ryc. 6.1). Nie ma także istotnych różnic w poziomie dochodów przypadających na 1 osobę między gospodarstwami rolników w mieście i na wsi.

Mimo spadkowej tendencji dochody gospodarstw domowych rolników, tj. tych, których przeważającym (podstawowym) źródłem utrzymania jest dochód z użytkowanego gospodarstwa rolnego, są nadal ważne w odniesieniu do wsi. Lwia część takich gospodarstw zlokalizowana jest na wsi (około 97%⁶). W la-

⁵ Ustalono na podstawie danych tab. 4.

⁶ Na podstawie danych Powszechnego Spisu Rolnego w 2010 roku ustalono, iż odsetek gospodarstw rolników w gminach wiejskich stanowił 70%, w gminach miejsko-wiejskich (w części wiejskiej) 27% a w gminach miejskich 3%.

tach 2010–2014 taki dochód w przeliczeniu na jedną osobę kształtował się na poziomie około 1050 zł miesięcznie, przewyższając nominalnie analogiczny dochód z 2004 roku prawie dwukrotnie (ryc. 6.1).

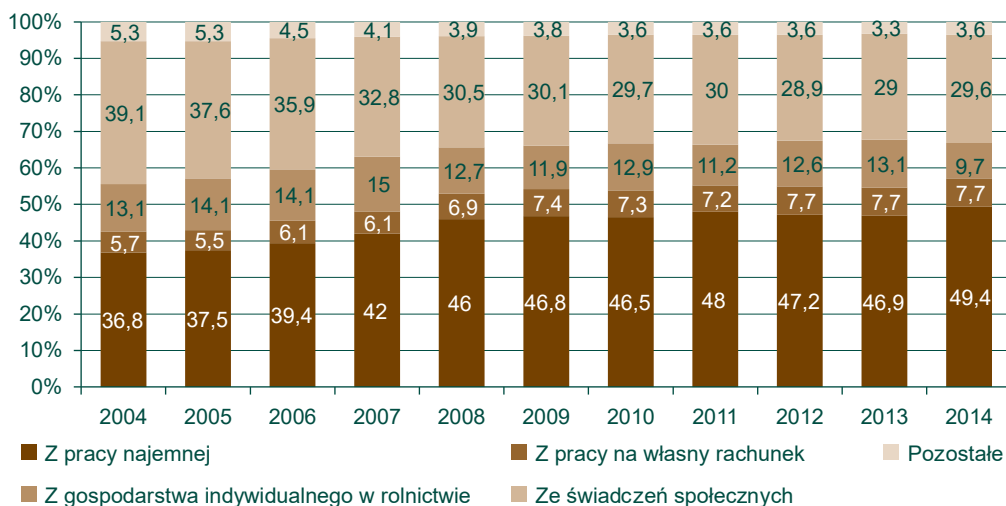

Rycina 6.1. Dochody rozporządzalne gospodarstw domowych rolników ogółem i ogółu mieszkańców wsi w latach 2004–2014 (przeciętnie miesięcznie na 1 osobę, w zł)

Źródło: opracowano na podstawie danych GUS (Budżety gospodarstw domowych).

W strukturze dochodów gospodarstw rolników z definicji dominują dochody z gospodarstwa rolnego (w latach 2010–2014: 66–70%), udział dochodów z pracy najemnej kształtuje się na poziomie 10–13%, natomiast na dochody na własny rachunek poza gospodarstwem rolnym przypada około 1%; pozostała część (18–22%) przypada na dochody niezarobkowe i pozostałe.

Zróżnicowana dynamika dochodów z poszczególnych źródeł przekłada się oczywiście na strukturę źródeł utrzymania gospodarstw domowych (ryc. 6.2). Ta struktura to najbardziej treściwy obraz sytuacji społeczno-ekonomicznej wsi. Okazuje się, że już **bez mała połowę dochodów wiejskich gospodarstw domowych stanowią dochody z pracy najemnej**. Powoli także zwiększa się rola działalności pozarolniczej (ściślej działalności na rachunek własny poza gospodarstwem rolnym), co jest niezwykle pożądane, aczkolwiek nadal jest to relatywnie niewielki odsetek (niecałe 8%). Natomiast spada udział dochodów z pracy w gospodarstwie rolnym, co jest zjawiskiem trwałym. Z kolei w przypadku dochodów ze świadczeń społecznych (łącznie emerytury, renty, zasiłki i inne świadczenia), po spadku w drugiej połowie pierwszej dekady bieżącego stulecia, w ostatnich latach ma miejsce przejściowa stabilizacja tego udziału na poziomie około 30%.

Rycina 6.2. Struktura dochodów wiejskich gospodarstw domowych według głównego źródła utrzymania

Źródło: opracowano na podstawie danych tabeli 6.2.

6.2. Poziom dochodów ludności wiejskiej

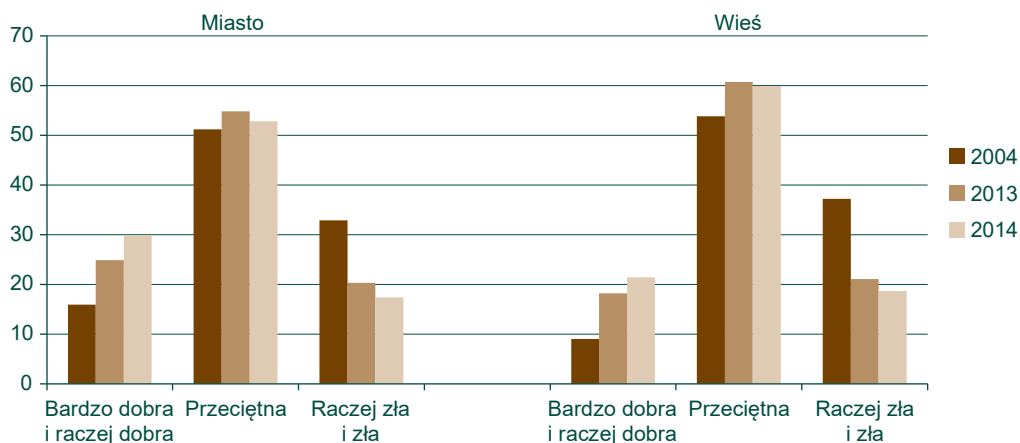
Akcesja Polski do Unii Europejskiej stworzyła warunki do przełamania zapaści dochodowej wsi, jaka towarzyszyła transformacji ustrojowej lat 90. XX wieku i pierwszej połowy minionej dekady. Szczególne znaczenie w tym zakresie mają transfery do rolnictwa i na wieś w ramach Wspólnej Polityki Rolnej (zob. rozdz. 5), transfery i napływ kapitału na rzecz rozwoju *ergo* tworzenia miejsc pracy poza rolnictwem, a także udostępnienie rynku pracy w krajach zachodnioeuropejskich dla polskich pracowników, w tym także ze wsi.

Dochody wiejskich gospodarstw domowych po akcesji wzrosły bardziej niż dochody miejskich gospodarstw domowych (nominalnie odpowiednio o 94% i 79%), jednak nadal dysparytet dochodowy mieszkańców wsi jest znaczący: **dochody mieszkańców wsi są niższe o 20% od przeciętnych dochodów w kraju i o 29% niższe w stosunku do dochodów mieszkańców miast**, w tym w stosunku do mieszkańców miast największych (500 tys. i więcej) o 48%.

Tabela 6.5. Dochody do dyspozycji gospodarstw domowych w latach 2004–2014 według klasy miejscowości (w przeliczeniu na 1 osobę, miesięcznie, w zł)

Lata	Ogółem	Miasta						Wieś
		Razem	o liczbie mieszkańców w tys. mieszkańców					
			poniżej 20	20–99	100– –199	200– –499	500 i więcej	
2004	706	814	663	750	746	840	1101	533
2005	732	833	677	756	781	895	1107	570
2006	802	907	737	811	830	989	1229	635
2007	895	1005	807	895	938	1081	1373	717
2008	1007	1132	945	1003	1086	1178	1535	805
2009	1072	1204	992	1084	1156	1228	1664	859
2010	1147	1289	1055	1157	1202	1337	1810	919
2011	1184	1334	1116	1178	1257	1371	1859	943
2012	1233	1386	1155	1224	1267	1443	1938	995
2013	1255	1400	1154	1258	1332	1532	2070	1029
2014	1293	1459	1187	1322	1386	1530	1975	1036

Źródło: dane GUS (*Sytuacja społeczno-ekonomiczna gospodarstw domowych w latach 2000–2011. Zróżnicowanie miasto – wieś*, GUS, Warszawa 2013, s. 66–68, oraz Budżety gospodarstw domowych za poszczególne lata).

Rycina 6.3. Subiektywna ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych według klasy miejscowości (% gospodarstw domowych)

Źródło: opracowano na podstawie danych GUS (jak w tabeli 6.6).

Pewną miarę poziomu dochodów stanowi subiektywna ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych przez mieszkańców wsi i miast. Ocena ta wskazuje na poprawę tej sytuacji: w latach 2004–2014 – przybyło ocen bardzo dobrych i raczej dobrych, a ubyło ocen raczej złych i złych (tab. 6.6). Graficznie zilustrowano to na ryc. 6.3, na którym połączono oceny skrajne. Na wsi odsetek ocen bardzo dobrych i dobrych jest wyraźnie niższy, a nieznacznie

wyższy jest odsetek ocen złych i raczej złych. Nadmienimy, że **na ogół mieszkańcy wsi, zwłaszcza rolnicy, cechują się nieco niższymi aspiracjami i w ślad za tym wyższą subiektywną oceną swojej sytuacji materialnej, aniżeli wynikałoby to z absolutnego poziomu dochodów**⁷. W przypadku gospodarstw domowych rolników w unikaniu skrajnej biedy (złej sytuacji materialnej) niewątpliwie pomaga użytkowanie gospodarstwa rolnego dające możliwość wytwarzania produktów żywnościowych na potrzeby gospodarstwa domowego – samozaopatrzenia konsumpcyjnego.

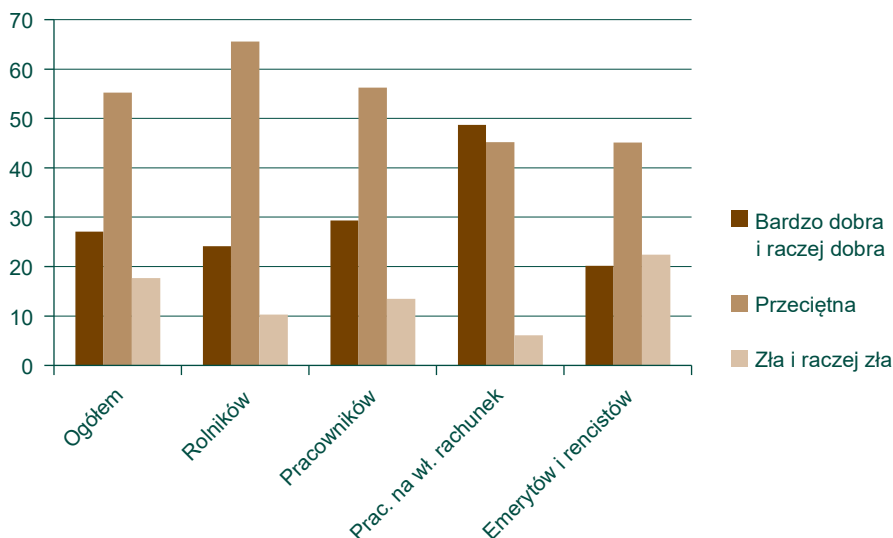
Tabela 6.6. Subiektywna ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych według klasy miejscowości (% gospodarstw domowych)

Lata	Bardzo dobra		Dobra		Przeciętna		Raczej zła		Zła	
	Miasto	Wieś	Miasto	Wieś	Miasto	Wieś	Miasto	Wieś	Miasto	Wieś
2004	1,3	0,5	14,6	8,5	51,2	53,8	18,6	23,2	14,3	14,0
2005	1,5	0,7	15,5	10,8	52,3	56,1	18,1	20,2	12,5	12,2
2006	2,0	0,7	18,4	13,4	53,8	58,2	16,1	18,3	9,7	9,4
2007	2,5	0,9	20,2	15,8	55,0	60,2	14,0	16,0	8,3	7,1
2008	2,6	1,0	22,6	16,7	54,7	60,9	13,4	15,0	6,7	6,4
2009	2,8	1,1	23,6	17,0	54,2	60,3	12,9	15,2	6,5	6,5
2010	3,3	1,5	24,6	18,3	53,1	59,3	12,5	15,2	6,4	5,6
2011	2,7	1,2	22,8	17,3	53,9	59,6	13,9	15,2	6,7	6,7
2012	2,5	1,0	22,1	16,8	55,1	59,8	13,6	16,2	6,7	6,2
2013	2,6	1,0	22,3	17,2	54,8	60,7	13,8	15,3	6,5	5,8
2014	10,3	5,0	19,5	16,4	52,9	59,9	12,1	13,8	5,3	4,9

Źródło: dane GUS (BGD za kolejne lata oraz *Sytuacja społeczno-ekonomiczna gospodarstw domowych lata 2000–2011*).

Subiektywna ocena sytuacji materialnej różni się znacząco w zależności od typu społeczno-ekonomicznego gospodarstwa domowego. Najwyższe oceny są w przypadku gospodarstw pracujących na własny rachunek poza rolnictwem oraz pracowników najemnych. Odpowiada to faktycznym dochodom. Gorzej sytuacja jest oceniana przez gospodarstwa domowe rolników oraz emerytów i rencistów (ryc. 6.4).

⁷ Wskazuje na to analiza porównawcza proporcji między wielkością dochodu na osobę w mieście i na wsi a odsetkiem poszczególnych kategorii ocen, jak też analogiczna analiza dotycząca poszczególnych grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych.

Rycina 6.4. Subiektywna ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych według grup społeczno-ekonomicznych w 2014 roku (% gospodarstw domowych)

Źródło: opracowano na podstawie danych GUS.

6.3. Ubóstwo na wsi

Zróżnicowanie dochodów ludności jest rzeczą normalną. Jeżeli jednak przekracza ono pewne granice, to pojawiają się problemy etyczne i ekonomiczne. Te pierwsze wiążą się z wykluczeniem społecznym i pożywką dla patologii, jak też z utratą sił witalnych społeczeństwa, te drugie natomiast – z utratą szansy pomnażania bogactwa narodowego i indywidualnego. W przypadku ludności rolniczej zróżnicowanie dochodów jest przede wszystkim skutkiem potencjału produkcyjnego gospodarstw rolnych. Nadal potencjał produkcyjny gospodarstw rolnych – ziemi, środków trwałych i, coraz bardziej, kapitał ludzki – określa dochody osób je użytkujących. Gospodarstwa o dużym potencjale mogą uzyskiwać nadzwyczaj duże dochody, co rodzi sytuację określaną mianem „kominów dochodowych”. To nie powinno jednak budzić zastrzeżeń, jeżeli owe kominy są rezultatem sprawności gospodarstwa, a nie renty politycznej czy nieuczciwych praktyk. Jest tu miejsce do działania dla polityki fiskalnej. Problem natomiast pojawia się w przypadku zbyt niskich dochodów, które wypychają ludzi w sferę ubóstwa, czego skutki nie mogą i nie powinny być akceptowane. Dla pomiaru tej sfery na ogół stosuje się trzy wskaźniki ujmujące zjawisko ubóstwa w różnych ujęciach, a mianowicie ustawową granicę ubóstwa, minimum egzystencji i relatywną linię ubóstwa⁸. Nową miarę

⁸ Ustawową granicę ubóstwa wyznacza kwota, która zgodnie z obowiązującą ustawą o pomocy społecznej uprawnia do ubiegania się o przyznanie świadczenia pieniężnego z pomocy społecznej. Minimum

stanowi sfera niedostatku – miarę opartą nie na dochodach, lecz na wydatkach gospodarstw domowych⁹.

Tabela 6.7. Sfera niedostatku i ubóstwa według miejsca zamieszkania w 2014 roku (% osób w gospodarstwach domowych)

Klasa miejscowości	Sfera niedostatku	Poniżej ustawowej granicy ubóstwa	Poniżej minimum egzystencji	Poniżej relatywnej linii ubóstwa
Ogółem	43,4	12,2	7,4	16,2
Miasta razem	34,5	8,0	4,6	11,0
- > 500 tys.	18,6	2,3	1,0	3,4
- 200–500 tys.	30,1	6,5	3,2	9,6
- 100–200 tys.	34,0	6,8	3,7	9,4
- 20–100 tys.	37,3	8,9	5,1	11,6
- < 20 tys.	48,1	13,4	8,5	18,8
Wieś	57,1	18,7	11,8	24,4

Źródło: dane GUS (*Ubóstwo w Polsce w latach 2013 i 2014*, GUS, Warszawa 2015, *passim*).

Szczególne znaczenie w analizie ubóstwa przywiązuje się do osób żyjących poniżej minimum egzystencji, czyli w skrajnym ubóstwie. W Polsce w takim położeniu znajduje się 2,8 mln osób. Z danych tab. 6.7 wynika, że zasięg tego zjawiska na wsi był w 2014 roku ponaddwukrotnie wyższy niż w miastach. Różnica ta jest szczególnie wyraźna, gdy pod uwagę wziąć największe miasta (500 tys. lub więcej mieszkańców). **Na wsi odsetek osób żyjących poniżej minimum egzystencji wyniósł prawie 12%, tj. co 9 mieszkańców wsi żył w skrajnym ubóstwie.** Najwyższym odsetkiem osób ubogich na wsi odznaczały się rodziny bez własnego gospodarstwa rolnego i utrzymujące się głównie ze świadczeń społecznych innych niż emerytura i renta (ok. 42%). **Mieszkańcy wsi stanowią ponad 60% osób żyjących w skrajnym ubóstwie w kraju.** Na ubóstwo na wsi szczególny wpływ wywiera nie tyle większa liczba osób w gospodarstwie domowym (3,4 na wsi i 2,5 w mieście), ile odsetek gospodarstw wieloosobowych. I tak, gospodarstwa 5-osobowe i większe na wsi stanowią 25,3% gospodarstw domowych na wsi, a w mieście 8,4%¹⁰. Te gospodarstwa domowe (rodziny) wnoszą szczególny wkład do wzrostu demograficznego – racjonalne wykorzystanie potencjału ludzkiego

egzystencji obliczane przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych (IPiSS) uwzględnia jedynie te potrzeby, których zaspokojenia nie można odłożyć w czasie, a konsumpcja niższa od tego poziomu prowadzi do biologicznego wyniszczenia. Relatywną linię ubóstwa wyznacza 50% średnich wydatków ogółu gospodarstw domowych.

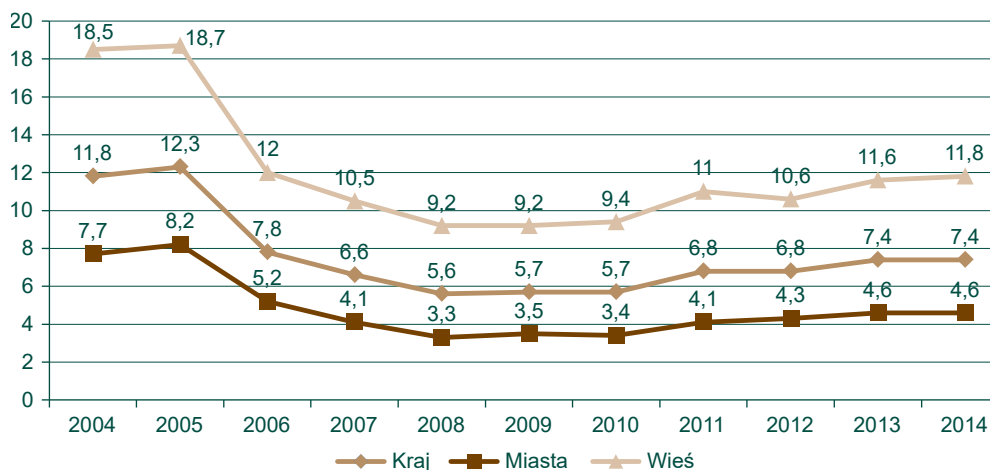
⁹ Gospodarstwo domowe (a tym samym wszystkie osoby wchodzące w jego skład) zostało uznane za żyjące w niedostatku, jeżeli poziom jego wydatków (łącznie z wartością artykułów otrzymanych bezpłatnie oraz wartością spożycia naturalnego) był niższy od granicy sfery niedostatku wyznaczonej na podstawie minimum socjalnego obliczanego przez IPiSS; poziom tej granicy jest około dwukrotnie wyższy od granicy ubóstwa skrajnego określonej na podstawie minimum egzystencji (za *Ubóstwo w Polsce w latach 2013 i 2014*, GUS, Warszawa 2015, s. 31–32).

¹⁰ Obliczono na podstawie danych: „Rocznik Statystyczny” 2015, GUS, Warszawa.

takich gospodarstw, zwłaszcza w przypadku dzieci, służy pomyślnemu rozwojowi kraju. Stąd wypływa znaczenie ochrony wielodzietnych gospodarstw domowych przed ubóstwem. To powinno wytyczać kierunek polityki rodzinnej i socjalnej państwa.

W odniesieniu do grup społeczno-ekonomicznych zasięg ubóstwa skrajnego jest najwyższy w gospodarstwach domowych utrzymujących się głównie z „innych niezarobkowych” źródeł utrzymania, bo wynosi aż 21,1% w takich gospodarstwach domowych, następnie 12,5% w grupie rencistów i 12,1% wśród rolników. Najmniejszy odsetek skrajnego ubóstwa dotyczy pracujących na własny rachunek (4,1%), emerytów (5,8%) i pracowników (6,5%). Ubóstwo skrajne dotyka szczególnie osoby mniej wykształcone, rodziny wielodzietne (w przypadku 4 i więcej dzieci jest to aż 26,9%) oraz dzieci i młodzież do lat 17.

Niestety, stopa ubóstwa skrajnego w ostatnich latach nie maleje; utrzymują się rozpiętości (różnice) między miastem a wsią (ryc. 6.5).

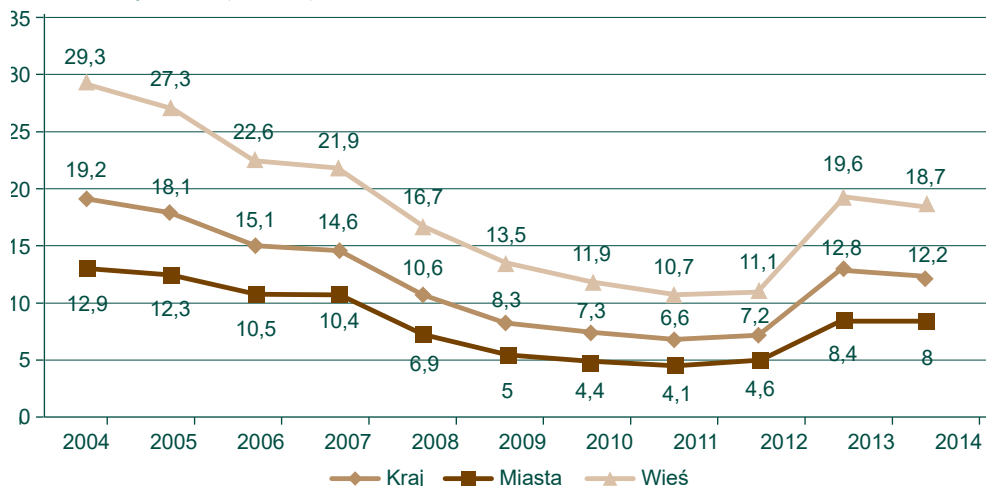
Rycina 6.5. Stopa ubóstwa skrajnego w latach 2004–2014 (%)

Źródło: opracowano na podstawie danych GUS.

Stopa ubóstwa ustawowego znacząco różnicuje wieś i miasto – po korzystnych zmianach w latach 2005–2008 ponownie się zwiększa, przy czym w ostatnich latach nieznacznie wzrasta także rozpiętość między wsią a miastem na niekorzyść wsi (ryc. 6.6).

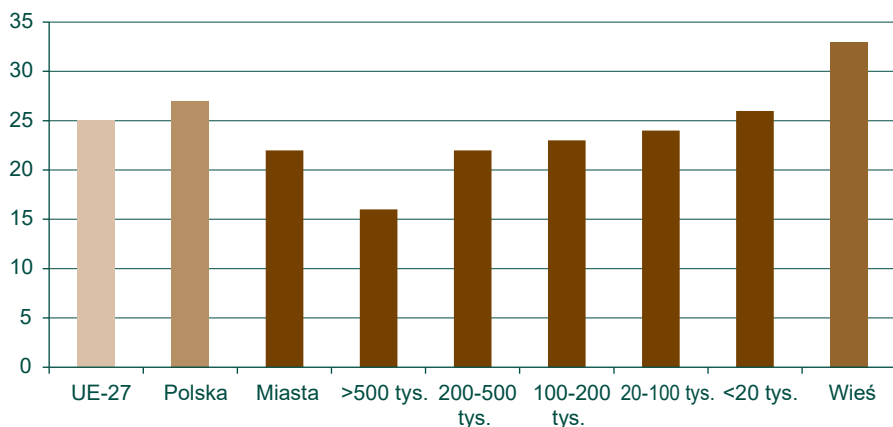
Zagrożenie ubóstwem w Polsce jest nieco wyższe niż przeciętnie w krajach Unii Europejskiej. W trzech pierwszych latach bieżącej dekady odsetek osób zagrożonych ubóstwem był o około 2 pkt. proc. wyższy niż średnio w 27 krajach UE, przy czym w miastach był niższy o 3 pkt. proc., natomiast na wsi – wyższy aż o 8 pp. Wskaźnik zagrożenia ubóstwem na wsi jest ponaddwukrotnie wyższy niż w miastach o liczbie mieszkańców co najmniej 500 tys.

(ryc. 6.7). W 2014 roku zagrożonych ubóstwem było 31% mieszkańców wsi (4,98 mln osób), podczas gdy średnio w UE-28 – 27%, a w krajach strefy euro (UE-19) – 24%.

Rycina 6.6. Zasięg ubóstwa ustawowego w latach 2004–2014 (%)

Źródło: opracowano na podstawie danych GUS.

Rycina 6.7. Wskaźnik zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym według klasy miejscowości i na tle UE-27 (przeciętnie w latach 2011–2013, %)

Źródło: opracowano na podstawie danych GUS.

6.4. Spożycie w wiejskich gospodarstwach domowych

Coraz częściej za miarę poziomu życia przyjmuje się wydatki gospodarstw domowych w myśl powiedzenia „nieważne, ile zarabiasz – ważne, ile wyda-

jesz”. Wydatki na spożycie są bardziej wiarygodnym niż dochody wskaźnikiem rzeczywistego standardu bytowego ludności. **Mieszkańcy wsi na konsumpcję przeznaczają zbliżony odsetek dochodów jak mieszkańcy miast** (odpowiednio 82% i 80% – w 2004 roku było to odpowiednio 96% i 94%). Dane o przeciętnych miesięcznych wydatkach w gospodarstwach domowych na wsi i w mieście na osobę zawarto w tab. 6.8.

Tabela 6.8. Wydatki gospodarstw domowych w mieście i na wsi w 2014 roku (w przeliczeniu na 1 osobę, miesięcznie, w zł)

Wyszczególnienie	Wieś	Miasto	Wieś	Miasto
	zł		%	
Ogółem	874	1211	100,0	100,0
Żywność i napoje bezalkoholowe	244	276	27,9	22,8
Napoje alkoholowe	22	31	2,5	2,5
Odzież i obuwie	47	65	5,3	5,4
Użytkowanie i wyposażenie mieszkania	211	307	24,1	25,4
Zdrowie	41	62	4,7	5,1
Transport i łączność	134	166	15,3	13,7
Rekreacja i kultura	49	84	5,6	6,9
Edukacja	6	16	0,7	1,3
Restauracje i hotele	26	57	3,0	4,7
Pozostałe	97	146	11,1	12,1

Źródło: opracowano na podstawie danych GUS (BGD).

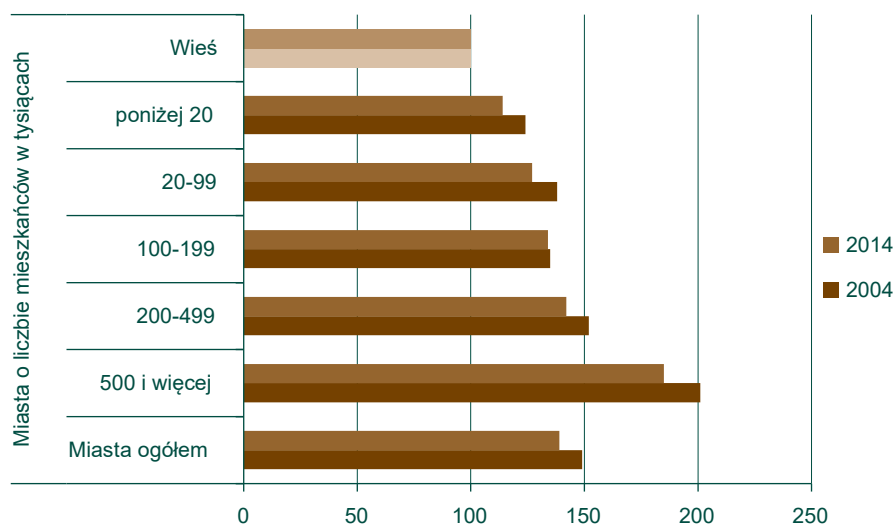
Wydatki mieszkańców miast, w przeliczeniu na osobę, są o prawie 40% wyższe aniżeli mieszkańców wsi, przy czym w przypadku największych miast (500 i więcej tys. mieszkańców) są wyższe o 85%, a w przypadku miast do 20 tys. mieszkańców – o 14%.

Po akcesji Polski do Wspólnoty dynamika wydatków w przeliczeniu na osobę w wiejskich gospodarstwach domowych była nieco wyższa niż w gospodarstwach miejskich (w okresie 2004–2014 odpowiednio o 64% i 52%), co zmniejszyło przewagę mieszkańców miast o około 10 pkt. proc. w latach 2004–2014 (ryc. 6.8).

Struktura wydatków wskazuje na gorszą sytuację ekonomiczną mieszkańców wsi – o czym świadczy przede wszystkim wyższy o około 5 pkt. proc. udział wydatków na żywność. Ponadto w miastach jest wyższy udział wydatków na edukację, restauracje i hotele (podróże), rekreację i kulturę oraz zdrowie, co wyraża także odmienności kulturowe. Mieszkańcy wsi relatywnie więcej wydają na transport i łączność.

W latach 2004–2014 udział wydatków na żywność w gospodarstwach domowych na wsi obniżył się z 34,9% w 2004 do 27,9% w 2014 roku, a w gospodarstwach miejskich odpowiednio z 25,3 do 22,8%. W sumie

tw. wydatki niezbędne (czyli związane z zaspokojeniem głównie potrzeb podstawowych i obowiązkowych, jak wyżywienie i ubranie oraz opłaty związane z użytkowaniem mieszkania i prowadzeniem gospodarstwa domowego, a także edukacją na poziomie obowiązkowym, w tym zakup podręczników i innych pomocy szkolnych dla dzieci) w 2004 roku w gospodarstwach wiejskich stanowiły 62,7% ogółu wydatków na konsumpcję, a w miejskich 58,4%; udział ten obniżył się i w 2014 roku wyniósł odpowiednio 57,9% i 54,8%.

Rycina 6.8. Zmiany relacji poziomu wydatków między wsią a miastem według klasy miejscowości zamieszkania w latach 2004–2014 (wieś = 100%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (BGD).

W okresie po akcesji Polski do Unii Europejskiej zmniejszyły się różnice pomiędzy warunkami życia na wsi i w miastach, oceniane na podstawie poziomu i struktury wydatków. Odnotowano zmniejszenie się „przewagi” wydatków ludności miejskiej w porównaniu z wydatkami ludności wiejskiej. Wraz ze wzrostem wielkości miast (liczby mieszkańców) zwiększają się nierówności poziomu wydatków między miastem a wsią na niekorzyść mieszkańców wsi. Natomiast zmiany relacji wydatków na poszczególne potrzeby między wsią a miastem wskazują, że wzorzec spożycia na wsi stopniowo upodabnia się do miejskiego.

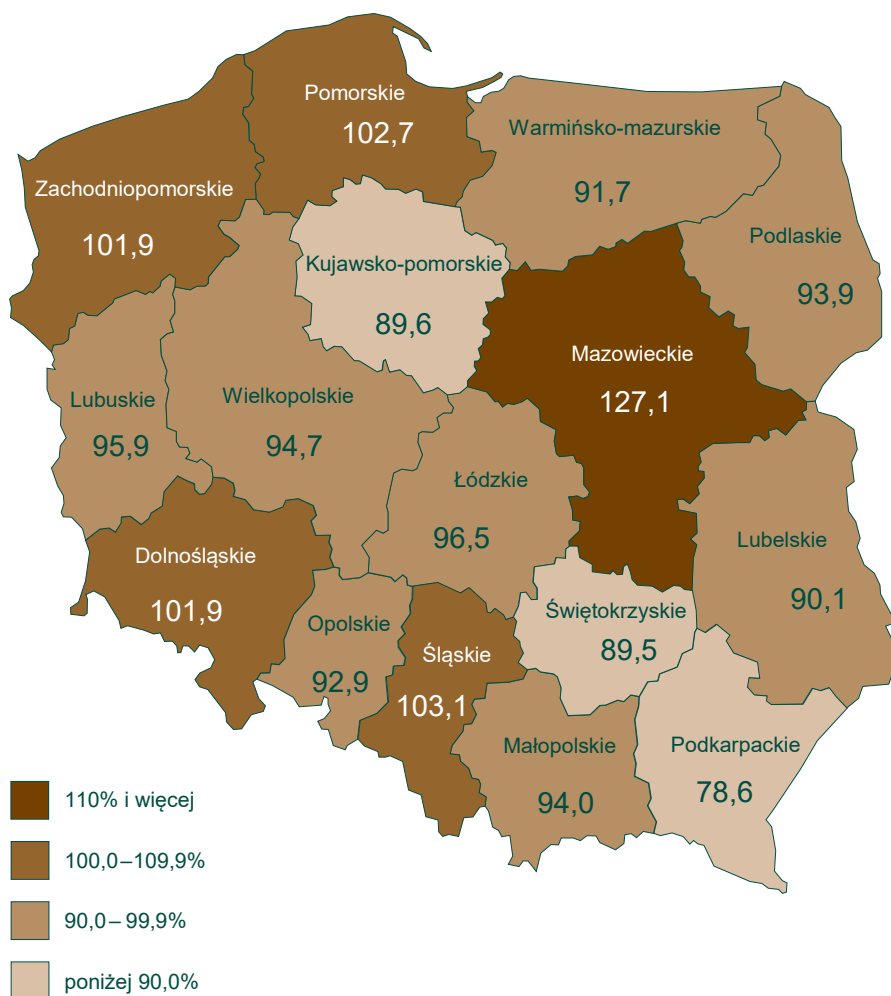
6.5. Zróżnicowanie przestrzenne

Sytuacja dochodowa ludności cechuje się znacznym zróżnicowaniem przestrzennym, czego przyczyny tkwią także w bardziej i mniej odległej

przeszłości. Zabory i inne wydarzenia historyczne nadal ujawniają się jako ważny czynnik w odniesieniu do sytuacji materialnej ludności. Statystyka nie dostarcza wprost danych o kształtowaniu się dochodów mieszkańców wsi w ujęciu przestrzennym. Znany jest natomiast dysparytet dochodowy wsi w stosunku do dochodów ludności ogółem, jak też wielkość dochodów z poszczególnych źródeł. Dlatego zróżnicowanie dochodów ludności ogółem między województwami wskazuje również na zróżnicowanie dochodów ludności wiejskiej.

Na ryc. 6.9 przedstawiono relatywne zróżnicowanie przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na osobę w gospodarstwach domowych w poszczególnych województwach w stosunku do średniej krajowej w 2014 roku, przyjmując dochód przeciętnego mieszkańca Polski za 100. Widoczny jest wyraźny związek relatywnej pozycji województw ze stopniem urbanizacji i z wielkością aglomeracji. Najwyraźniej widać to w przypadku województwa mazowieckiego, które uplasowało się na pierwszej pozycji dzięki Warszawie. Na pozycję poszczególnych województw niewątpliwie wpływa także udział dochodów z rolnictwa w dochodach gospodarstw domowych. Dowodzi tego ryc. 6.10 z czterema mapkami, które ilustrują zróżnicowanie udziału poszczególnych źródeł dochodu. Pozycję poprawia większy udział dochodu z pracy na własny rachunek poza gospodarstwem rolnym oraz z pracy najemnej, pogarsza zaś większy udział dochodu z rolnictwa oraz świadczeń społecznych.

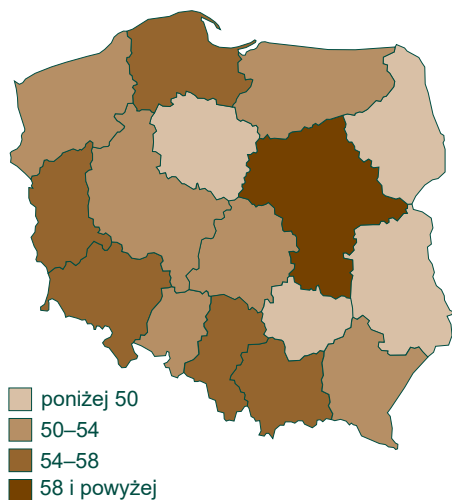
Podobnie jak w przypadku dochodów zachodzą różnice między województwami w odniesieniu do zasięgu ubóstwa, w tym jego ekstremalnej postaci – ubóstwa skrajnego (ryc. 6.11). Zasięg takiego ubóstwa różni się w ujęciu przestrzennym: od około 5% w regionie centralnym do około 10% w regionach: północnym i wschodnim, natomiast na poziomie województw mieści się w przedziale 5–15%. **Najwyższą stopę ubóstwa skrajnego odnotowano w województwach: warmińsko-mazurskim (prawie 15%) oraz świętokrzyskim (około 12%).** Są to województwa charakteryzujące się wysokimi stopami bezrobocia, dużym udziałem pracujących w sektorze rolnym oraz niskimi wynagrodzeniami w stosunku do przeciętnych w kraju. W najgorszej sytuacji znajdują się mieszkańcy województw warmińsko-mazurskiego i świętokrzyskiego, w relatywnie najlepszej – mieszkańcy Śląska i Mazowsza. Podobny jest rozkład przestrzenny w odniesieniu do ubóstwa ustawowego (ryc. 6.12).

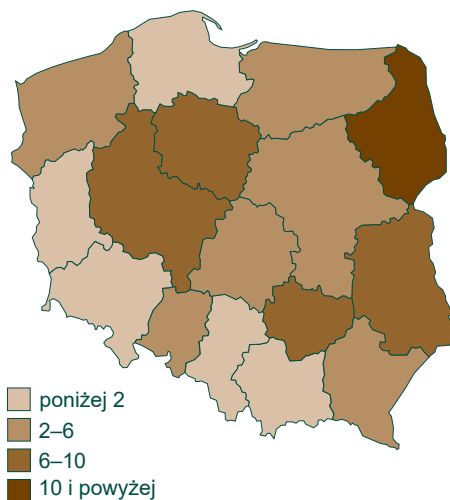
Rycina 6.9. Wskaźnik przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na osobę w gospodarstwach domowych w stosunku do średniej krajowej w 2014 roku w % (Polska = 100)

Źródło: opracowano na podstawie danych GUS.

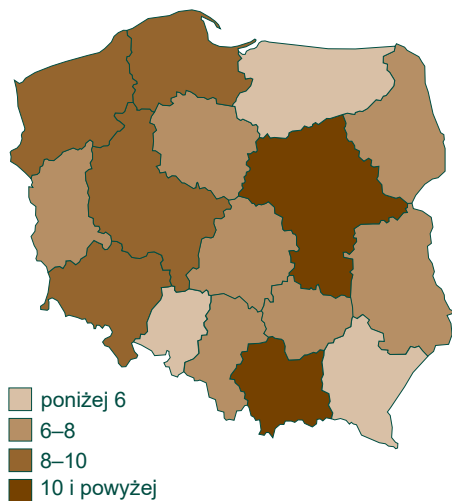
Z pracy najemnej

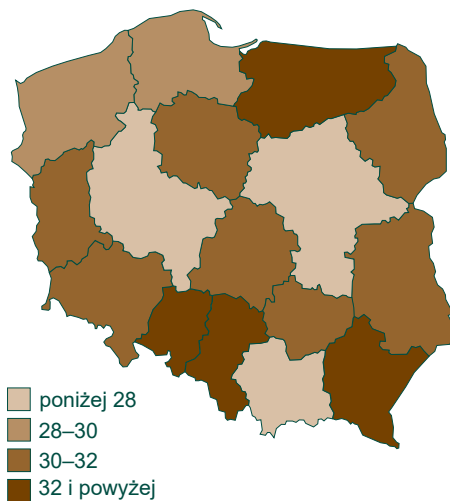
Z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie

Z pracy na własny rachunek

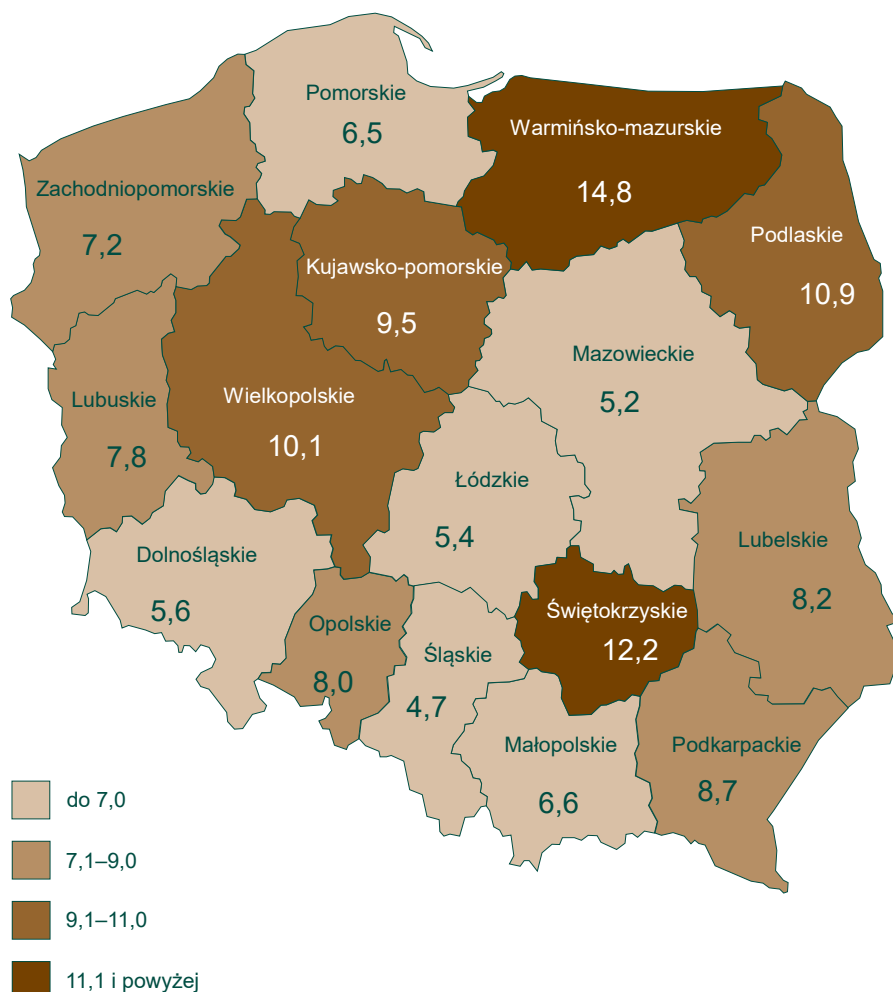

Ze świadczeń i ubezpieczeń społecznych

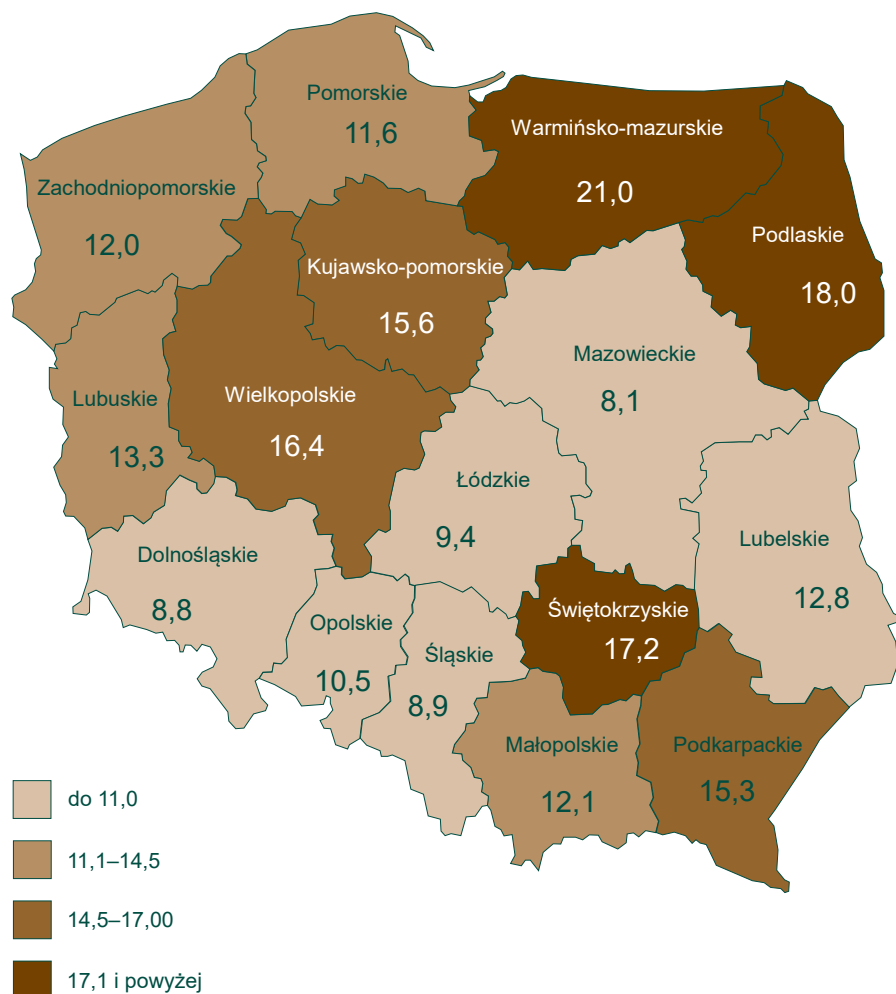
Rycina 6.10. Struktura dochodu rozporządzalnego gospodarstw domowych ogółem według źródeł pochodzenia i województw w %

Źródło: opracowano na podstawie danych GUS.

Rycina 6.11. Zasięg ubóstwa skrajnego w 2014 roku według województw w % osób w gospodarstwach domowych

Źródło: opracowano na podstawie danych GUS.

Rycina 6.12. Zasięg ubóstwa ustawowego w 2014 roku według województw w % osób w gospodarstwach domowych

Źródło: opracowano na podstawie danych GUS.

Podsumowanie

Dochody mają kluczowe znaczenie dla dobrobytu ludzi. Ważny jest zarówno ich poziom (wielkość), jak i ich zróżnicowanie między jednostkami i całymi grupami społecznymi. Wielkość dochodów przekłada się wprost na rozmiar konsumowanych dóbr i usług, a zatem na zaspokajanie potrzeb, natomiast zróżnicowanie dochodów przekłada się na kreowanie potrzeb oraz satysfakcję z osiągniętych dochodów.

Wieś ustępuje pod względem wielkości dochodów miastom – dochody mieszkańców wsi, przeciętnie biorąc, są o bez mała 30% niższe. To znaczny dysparytet, przekładający się na zasięg ubóstwa, które dotyka znacznie większy odsetek ludności wiejskiej. Przedmiotem szczególnej troski powinny być rodziny wielodzietne, ponieważ mogą one tworzyć nadzwyczaj cenny zasób ważny dla pomnażania bogactwa w przyszłości, jeżeli uchroni się je od patologii związanych z ubóstwem oraz wspomóże tworzenie kapitału ludzkiego.

Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej i objęcie polskiego rolnictwa i wsi mechanizmami WPR oraz innymi mechanizmami wsparcia dało znaczący impuls dla rozwoju gospodarczego, także wsi. Zaowocowało to inwestycjami infrastrukturalnymi, rozwojem przedsiębiorczości na wsi, nowymi miejscami pracy dla mieszkańców wsi, tak bezpośrednio na terenach wiejskich, jak w miastach. Wraz z bezpośrednim wsparciem rolnictwa w postaci dopłat bezpośrednich i innych subsydiów przyczyniło się do poprawy sytuacji dochodowej wsi – nawet nieznacznie szybciej aniżeli mieszkańców miast. **Siły endogeniczne rozwoju wsi są jeszcze za słabe, aby zapewnić dalszy wzrost ekonomiczny wsi na pożądanym poziomie.**

Industrializacja rolnictwa z jednej strony sprzyja utrzymywaniu konkurencyjności ekonomicznej silniejszych gospodarstw, lecz z drugiej strumień generowanej przez rolnictwo nadwyżki ekonomicznej maleje, co pociąga za sobą osłabianie witalności wsi. Nie sprzyja to także wzmocnieniu lokalnej gospodarki ani bardziej zamkniętym obiegom pieniądza, aby pozyskane środki były w jak największym stopniu spożytkowane na poziomie lokalnym. A taka gospodarka może najefektywniej wydobyć i uruchomić endogeniczne siły rozwoju ekonomicznego obszarów wiejskich.

Wieś staje w obliczu nowych wyzwań związanych z demografią. Obecnie jeszcze nadmiar siły roboczej jest problemem (uwzględniając jej jakość), lecz coraz widoczniejszy staje się problem związany ze starzeniem się społeczności wiejskiej i pogarszaniem się relacji osób aktywnych i biernych zawodowo. Problem ten potęgują postawy młodego pokolenia, które poddane oddziaływaniu trendów kulturowych, nie ogranicza swoich aspiracji wyłącznie do wymiaru ekonomicznego, ale sięga też do innych wymiarów życia społecznego.

Renata Przygodzka*

Rozdział 7. System podatkowy i zabezpieczenie społeczne na wsi

Wprowadzenie

Najważniejszą formą aktywności ekonomicznej i często głównym źródłem dochodów mieszkańców wsi jest rolnictwo, a zatem sektor, który w większości krajów wysokorozwiniętych jest współcześnie pod silnym oddziaływaniem państwa. Uzasadnieniem dla tego oddziaływania jest z jednej strony specyfika rolnictwa, tradycyjnie podkreślana przez nauki ekonomiczno-rolnicze, a z drugiej występowanie mikro- i makroekonomicznych niesprawności rynku¹.

W wielu krajach, w tym także w Polsce, szczególną rolę w oddziaływaniu na sytuację ekonomiczną mieszkańców wsi, a zwłaszcza gospodarstw rolnych odgrywa system podatkowy wraz z systemem zabezpieczenia społecznego. Tym właśnie zagadnieniom poświęcony został niniejszy rozdział.

7.1. Opodatkowanie rolnictwa

W Polsce mieszkańcy wsi oraz podmioty funkcjonujące na obszarach wiejskich zasadniczo podlegają takim samym podatkom jak wszyscy, czyli podatkom bezpośrednim (podatek dochodowy od osób fizycznych – PIT, podatek dochodowy od osób prawnych – CIT, podatek od spadków i darowizn, podatek od czynności cywilnoprawnych, podatek rolny, podatek leśny, podatek od nieruchomości, podatek od środków transportowych, podatek tonażowy, podatek od wydobycia niektórych kopalin)² oraz podatkowi pośrednim (podatek od towarów i usług – VAT, akcyza, podatek od gier).

* Dr hab. Renata Przygodzka, prof. UwB, Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Ekonomii i Zarządzania.

¹ Zob. szerzej R. Przygodzka, *Fiskalne instrumenty wspierania rozwoju rolnictwa – przyczyny stosowania, mechanizmy i skutki*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2006, s. 331.

² Poza wymienionymi podatkami na system podatkowy w szerszym ujęciu składają się również krajowe i międzynarodowe prawo podatkowe, w tym prawo karne skarbowe, oraz organy administracji rządowej i samorządowej. Zob. <http://www.finanse.mf.gov.pl/abc-podatkow/informacje-podstawowe.jsessionid=0205F3CFBADC5F75E3DB6377FE13EFAC> (dostęp: 22.02.2016).

7.1.1. Podatki bezpośrednie

Specyfiką jednak polskich rozwiązań, w przeciwieństwie do większości krajów Unii Europejskiej, jest **uprzywilejowane traktowanie rolnictwa**, czego wyrazem jest przede wszystkim **wyłączenie dochodów rolniczych z opodatkowania podatkiem dochodowym**. Wynika to z art. 2 pkt. 1 ust. 1 ustawy z dnia 26 lipca 1991 roku o podatku dochodowym od osób fizycznych, według którego przepisów ustawy nie stosuje się do przychodów z działalności rolniczej z wyjątkiem przychodów z działów specjalnych produkcji rolnej³. Przy czym pod pojęciem przychodów z działalności rolniczej ustawodawca rozumie przede wszystkim działalność polegającą na wytwarzaniu produktów roślinnych lub zwierzęcych w stanie nieprzetworzonym (naturalnym) z własnych upraw albo hodowli lub chowu, w tym również produkcję materiału siewnego, szkółkarskiego, hodowlanego oraz reprodukcyjnego, produkcję warzywniczą gruntową, szklarniową i pod folią, produkcję roślin ozdobnych, grzybów uprawnych i sadowniczą, hodowlę i produkcję materiału zarodowego. Innymi słowy, przychody z działalności rolniczej nie są opodatkowane. Podatkiem dochodowym od osób fizycznych natomiast objęte są tzw. działy specjalne produkcji rolnej⁴. Ustawodawca przewidział dwie formy opodatkowania dochodów z działów specjalnych produkcji rolnej, tzn.: według norm szacunkowych dochodu rocznego (co roku Minister Finansów podaje w rozporządzeniu rodzaje i rozmiary działów specjalnych produkcji rolnej oraz normy szacunkowe dochodu rocznego) oraz podług dochodu obliczonego na podstawie prowadzonych ksiąg. Zdecydowana większość rolników oblicza podatek według norm szacunkowych, które są korzystniejsze. Z danych Ministerstwa Finansów wynika, że w skali całego kraju w 2014 roku podatek od dochodów z działów specjalnych produkcji rolnej odprowadzono od kwoty około 383 mln zł, co stanowiło zaledwie 0,06% ogólnej kwoty dochodów do opodatkowania podatkiem PIT⁵, a zatem obciążenie to dla gospodarstw rolnych ma charakter marginalny.

W praktyce oznacza to, że **niezależnie od wielkości i kondycji ekonomicznej gospodarstw ich dochody wynikające z prowadzenia działalności rolniczej, uzupełniane w znacznej mierze przez dopłaty bezpośrednie, nie podlegają opodatkowaniu**. W większości krajów Unii Europejskiej, w któ-

³ Dz. U. z 1991, nr 80, poz. 350 z późn. zm.

⁴ Działy specjalne produkcji rolnej obejmują: uprawy w szklarniach i ogrzewanych tunelach foliowych, uprawy grzybów i ich grzybni, uprawy roślin „in vitro”, fermową hodowlę i chów drobiu rzeźnego i nieśnego, wylęgarnie drobiu, hodowlę i chów zwierząt futerkowych i laboratoryjnych, hodowlę dżdżownic, hodowlę entomofagów, hodowlę jedwabników, prowadzenie pasiek oraz hodowlę i chów innych zwierząt poza gospodarstwem rolnym (m.in. koni, bydła, owiec, trzody chlewnej itp.).

⁵ Informacja dotycząca rozliczenia podatku dochodowego od osób fizycznych w 2014 r., Ministerstwo Finansów, Warszawa 2014, <http://www.finance.mf.gov.pl/documents/766655/5008832/Informacja> (dostęp: 22.02.2016).

rych, jak podkreśla R. Dziemianowicz, stosuje się zasadę niewyłączania dochodów z produkcji rolnej, gospodarstwa rolne podlegają zazwyczaj takim samym regulacjom jak pozostałe działalności, a dochody osób fizycznych prowadzących gospodarstwa rolne są traktowane na równi z pozostałymi dochodami i podlegają kumulacji⁶. Ze względu na fakt, że w rolnictwie Unii Europejskiej dominującą rolę odgrywają rodzinne gospodarstwa rolne, kluczowym podatkiem je obciążającym jest podatek od dochodów osobistych. W poszczególnych krajach jest on zróżnicowany pod względem elementów konstrukcyjnych (np. w określaniu podstawy opodatkowania, sposobów ustalania dochodu – szacunkowy lub rachunkowy itp.). Podkreślić jednak należy, że podstawą opodatkowania jest zazwyczaj dochód netto, będący różnicą pomiędzy przychodami uzyskanymi z działalności gospodarczej a kosztami na nią poniesionymi, uzupełniony o dopłaty bezpośrednie wynikające ze Wspólnej Polityki Rolnej oraz inne dotacje finansowane ze środków publicznych.

Do najważniejszych i najbardziej powszechnych podatków obciążających polskie rolnictwo należy podatek rolny, który funkcjonuje od 1985 roku na podstawie ustawy z dnia 15 listopada 1984 roku o podatku rolnym⁷. Ma on wiele cech podatku majątkowego wiążącego opodatkowanie bezpośrednio z faktem posiadania nieruchomości, a konstrukcję o charakterze szacunkowym, opartym na kryterium naturalnym. Ściśle wiąże się z terenem, na którym występuje, dlatego nie prowadzi do niekorzystnej ucieczki podatników z danego obszaru, jak może się to dzieć przy innych obciążeniach. Jest to model opodatkowania mało skomplikowany, łatwiejszy niż podatek dochodowy, co ma zalety i wady. Od 1 stycznia 2003 roku przedmiotem opodatkowania w podatku rolnym są wszystkie grunty sklasyfikowane w ewidencji gruntów i budynków jako użytki rolne, z wyjątkiem gruntów wykorzystywanych w związku z prowadzoną działalnością gospodarczą inną niż działalność rolnicza. Podstawę opodatkowania podatkiem rolnym w przypadku gospodarstwa rolnego stanowi liczba hektarów przeliczeniowych⁸, w pozostałych przypadkach, dla gruntów niewchodzących w skład gospodarstwa rolnego – powierzchnia wyrażona w hektarach fizycznych, wynikająca z ewidencji gruntów i budynków.

W podatku rolnym zastosowano, rzadko używane we współczesnych systemach podatkowych, stawki kwotowe o dosyć złożonej strukturze⁹. Maksymalna stawka podatku dla gospodarstwa rolnego, od 1 ha przeliczeniowego

⁶ L. Goraj i in., *Uwarunkowania i konsekwencje opodatkowania rolnictwa w Polsce*, Forum Inicjatyw Rozwojowych, http://www.efrwp.pl/dir_upload/download/thumb/319203e55578f6217cb931c6e33b.pdf (dostęp: 10.02.206).

⁷ Dz. U. z 1993 r. Nr 94, poz. 431 z późn. zm.

⁸ Hektar przeliczeniowy odzwierciedla różnice w dochodowości poszczególnych gospodarstw rolnych wynikające z gospodarowania w odmiennych warunkach naturalnych (jakość gleb i warunki klimatyczne) oraz ekonomicznych (położenie poszczególnych gospodarstw).

⁹ A. Hanusz (red.), *Źródła finansowania samorządu terytorialnego*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015, s. 91.

gruntów za rok podatkowy, do 2013 roku wynosiła równowartość pieniężną 2,5 q żyta, obliczoną według średniej ceny skupu żyta za pierwsze trzy kwartały roku poprzedzającego rok podatkowy. Obecnie oblicza się ją według średniej z 11 kwartałów poprzedzających rok podatkowy (zmniejszyło to znaczną niestabilność cen żyta, która wystąpiła w latach 2007–2008 oraz 2011–2012)¹⁰. Dla pozostałych gruntów maksymalna stawka podatku wynosi równowartość 5 q żyta od hektara fizycznego. W literaturze podkreśla się, że o ile w latach 80. minionego wieku powiązanie obciążeń podatkowych z ceną żyta mogło znaleźć uzasadnienie, o tyle dziś trudno znaleźć argumenty przemawiające za takim rozwiązaniem. Cena żyta determinująca wysokość obciążeń podatkowych nie ma nic wspólnego z jakimikolwiek wskaźnikami efektywnościowymi gospodarstw rolnych¹¹. Jest to jeden z wielu problemów, jakie towarzyszą zagadnieniu opodatkowania gospodarstw podatkiem rolnym.

Innym jest np. ograniczenie w znacznym stopniu możliwości prowadzenia przez rady gmin własnej polityki podatkowej uwzględniającej np. zdolność podatkową poszczególnych gospodarstw na terenie gminy. Ograniczenie to wynika z faktu, że zgodnie z ustawą rady gmin są uprawnione do obniżenia cen skupu żyta przyjmowanych jako podstawa obliczenia podatku rolnego na danym terenie, jednak dotyczy to wszystkich podatników na terenie gminy. Obniżenie stawek wszystkim podatnikom może skutkować znacznym zmniejszeniem dochodów z tytułu podatku rolnego, które są istotą fiskalnej funkcji podatków, ale także znacznym ograniczeniem funkcji stymulacyjnej.

W podatku rolnym, podobnie jak w innych podatkach występują ulgi i zwolnienia. W wyniku nowelizacji ustawy o podatku rolnym¹² ich katalog uporządkowano, dzieląc je na przedmiotowe i podmiotowe. Większość z nich ma wyraźny cel ekonomiczny. Przykładem poddawanej krytyce ulgi jest ulga inwestycyjna z tytułu wydatków poniesionych na budowę i modernizację budynków inwentarskich służących do chowu, hodowli i utrzymywania zwierząt inwentarskich, obiektów służących ochronie środowiska oraz na zakup i zainstalowanie deszczowni, urządzeń melioracyjnych i urządzeń zaopatrzenia gospodarstwa w wodę, a także urządzeń do wykorzystania na cele produkcyjne naturalnych źródeł energii (wiatru, biogazu, słońca i spadku wód). Ulga inwestycyjna jest przyznawana po zakończeniu inwestycji na wniosek podatnika i polega na odliczeniu od należnego podatku rolnego (od gruntów położonych na terenie gminy, w której dokonana została inwestycja) 25% udokumentowanych rachunkami nakładów inwestycyjnych. Nie może

¹⁰ W latach 2007–2008 ceny żyta wzrosły z około 35 zł za dt do 58 zł za dt oraz w roku 2011 – 74 za dt i 2012 – około 75 zł za dt.

¹¹ Zob. m.in. L. Goraj i in., *Uwarunkowania i konsekwencje opodatkowania rolnictwa w Polsce*, Forum Inicjatyw Rozwojowych, http://www.efrwp.pl/dir_upload/download/thumb/319203e55578f6217cb931c6e33b.pdf (dostęp: 10.02.2016).

¹² Ustawa z dnia 10 października 2002 r. o zmianie ustawy o podatku rolnym (Dz. U. Nr 200, poz. 1680).

być zaliczona do wydatków inwestycyjnych równowartość pracy własnej. Ulgi z tytułu tej samej inwestycji nie można stosować dłużej niż przez 15 lat. Jeśli rolnik w trakcie tego okresu sprzedaje obiekty objęte ulgą inwestycyjną lub przeznaczy je na inne cele, traci prawo do niewykorzystanych odliczeń. Kwota ulgi niewykorzystana przez podatnika przechodzi na jego następców, pod warunkiem że gospodarstwo rolne zostało nabyte w drodze dziedziczenia lub zgodnie z przepisami o ubezpieczeniu społecznym rolników¹³.

Rozłożenie ulgi inwestycyjnej na 15 lat ma znaczenie raczej symboliczne, biorąc pod uwagę małą wysokość podatku rolnego; ulga w takim kształcie nie motywuje podatników do inwestowania w gospodarstwo rolne. Wydatki inwestycyjne są nieporównywalne z wysokością podatku obciążającego przeciętne gospodarstwo, co uniemożliwia odliczenie przez 15 lat nawet 25% nakładów. Potwierdzają to badania, według których mimo możliwości korzystania z ulg inwestycyjnych, ogólne nakłady inwestycyjne w rolnictwie odnotowały spadek¹⁴.

Zarzut niezasadności występowania dotyczył także tzw. ulgi żołnierskiej, która przysługiwała żołnierzom odbywającym zasadniczą służbę wojskową lub długotrwałe przeszkolenie wojskowe oraz osobom pełniącym zastępczo obowiązek służby wojskowej w formie skoszarowanej. Jej wysokość wynosiła 60% w przypadku prowadzących gospodarstwo rolne bezpośrednio przed powołaniem do służby albo 40%, gdy osoba będąca członkiem rodziny osoby prowadzącej gospodarstwo bezpośrednio przed powołaniem pracowała w gospodarstwie, zamieszkiwała w nim i nie osiągała przychodów z innych źródeł. Ulga ta występowała do 2015 roku, mimo że obowiązek służby wojskowej od dawna nie istniał. Z dniem 1 stycznia 2016 roku została uchylona¹⁵.

Dyskusyjne jest ponadto zwolnienie z podatku rolnego bez ograniczeń czasowych użytków rolnych klasy V, VI i VIz, które zasadniczo przeznacza się na zalesienie oraz grunty zadrzewione i zakrzewione (bez względu na ich klasę). Szacuje się, że preferencja ta dotyczy 4197,2 tys. ha gruntów w klasie V oraz 2114,9 tys. ha w klasie VI, czyli około $\frac{1}{3}$ ogólnej powierzchni UR. Chociaż ziemia ta jest zwolniona z opodatkowania, należy pamiętać, że jej posiadanie przynosi znaczne korzyści związane z posiadaniem statusu rolnika (nieopodatkowane dochody, niskie składki na ubezpieczenie społeczne i zdrowotne, dopłaty bezpośrednie itp.)¹⁶.

¹³ R. Przygodzka, *Fiskalne instrumenty...*, dz. cyt., s. 229.

¹⁴ Według A. Hanusza rozmiary budownictwa produkcyjnego w rolnictwie zaczęły się kształtować w badanym przez niego okresie (1985-1995) na poziomie reprodukcji prostej, a liczba oddanych do użytku budynków gospodarczych zmniejszyła się 3,5-krotnie. Por. A. Hanusz, *Polityka podatkowa w zakresie różnicowania obciążeń dochodów rolniczych w Polsce*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1996, s. 261.

¹⁵ A. Dzięgiel-Matras, H. Kmiecik, R. Zenc, *Podatki lokalne 2016*, C.H. Beck, Warszawa 2015, s. 96.

¹⁶ Na zagadnienie powyższe zwracają uwagę autorzy Raportu L. Goraj i in., *Uwarunkowania i konsekwencje opodatkowania rolnictwa w Polsce*, Forum Inicjatyw Rozwojowych, http://www.efrwp.pl/dir_upload/download/thumb/319203e55578f6217cb931c6e33b.pdf (dostęp: 10.02.2016).

Niewielką rolę w systemie obciążeń podatkowych rolnictwa odgrywa podatek od nieruchomości¹⁷. Wynika to z uregulowań stosowanych w tym zakresie, m.in. dotyczących zwolnień od tego podatku. Dotyczą one budynków rolnych lub ich części położonych na gruntach gospodarstw rolnych i służących wyłącznie działalności rolniczej. Zwolnieniu podlegają ponadto budynki gospodarcze lub ich części służące działalności leśnej czy rybackiej oraz zajęte na prowadzenie działów specjalnych produkcji rolnej, czyli produkcji prowadzonej przez podatników podatku rolnego¹⁸. Opodatkowaniu natomiast podatkiem od nieruchomości podlegają budynki mieszkalne należące do gospodarstw rolnych, które biorąc pod uwagę specyfikę produkcji rolnej, są nierozzerwalnie związane z tą działalnością. Należy przy tym podkreślić, że w przypadku wykorzystywania części budynków mieszkalnych pod działalność agroturystyczną (jeżeli liczba pokoi przeznaczonych do wynajęcia nie przekracza pięciu) opodatkowanie podatkiem od nieruchomości ma charakter ulgowy, co stanowi swoisty wyraz promowania tej działalności.

Kolejnym podatkiem, który obciąża gospodarstwa rolne, jest **podatek leśny**¹⁹. Dotyczy on gospodarstw, których część powierzchni zajmują lasy. Podatek leśny jest konstrukcyjnie bardzo podobny do podatku rolnego. Powieła jego zalety (np. łatwość wymiaru), ale także jego wady (np. schematyzm, niejasność interpretacyjną, brak związku wysokości podatku z osiągniętymi dochodami z produkcji leśnej czy z rzeczywistą wartością lasu).

Do systemu opodatkowania gospodarstw rolnych można zaliczyć również **podatek od środków transportu**²⁰, radykalnie zmieniony z dniem 1 stycznia 1998 roku, kiedy to zniesiono opodatkowanie między innymi samochodów osobowych i mniejszych samochodów ciężarowych. Podatek od środków transportu dotyczy niewielkiej liczby gospodarstw, ponieważ przedmiotem opodatkowania są tu: samochody ciężarowe o dopuszczalnej masie całkowitej powyżej 3,5 tony, ciągniki siodłowe i balastowe przystosowane do używania łącznie z naczepą lub przyczepą o dopuszczalnej masie całkowitej zespołu pojazdów powyżej 3,5 tony, przyczepy i naczepy, które łącznie z pojazdem silnikowym mają dopuszczalną masę całkowitą powyżej 7 ton (z wyjątkiem związanych wyłącznie z działalnością rolniczą prowadzoną przez podatnika podatku rolnego), autobusy.

¹⁷ Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (Dz. U. z 2002 r. Nr 9, poz. 84 z późn. zm.).

¹⁸ J. Ickiewicz, *Podatki, składki, opłaty. Fiskalne obciążenia działalności gospodarczej*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2014, s. 213.

¹⁹ Ustawa z dnia 30 października 2002 r. o podatku leśnym (Dz. U. z 2002 r. Nr 200, poz. 1682 z późn. zm.).

²⁰ Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (Dz. U. z 2002 r. Nr 9, poz. 84 z późn. zm.).

Istotne znaczenie, zwłaszcza przy zmianie pokoleniowej w gospodarstwach rolnych, ma wysokość **podatku od spadków i darowizn**²¹. Gospodarstwo rolne jest najczęściej dorobkiem nie tylko spadkodawcy, ale również pozostałych członków rodziny. Zgodnie z ustawą o podatku od spadków i darowizn, zwalnia się z podatku między innymi:

1. nabycie własności i praw wieczystego użytkowania gospodarstwa rolnego, w rozumieniu przepisów o podatku rolnym lub jego części, z wyj.:
 - a) budynków mieszkalnych;
 - b) budynków zajętych na cele specjalistycznego chowu i wylęgu drobiu oraz specjalistycznej hodowli zwierząt wraz z urządzeniami i stadem hodowlanym;
 - c) urządzeń do prowadzenia upraw specjalnych;
 - d) pozostałych składników gospodarstwa rolnego (np. inwentarza żywego).
2. nabycie przez rolnika pojazdów i maszyn rolniczych oraz części do tych pojazdów pod warunkiem, że nie zostaną one sprzedane ani подарowane przez nabywcę w okresie trzech lat od ich otrzymania.

W odniesieniu do wyłączonych z opodatkowania budynków i urządzeń związanych z prowadzeniem działań specjalnych przewidziano inne zwolnienie. Jeśli mianowicie składniki te są przedmiotem opodatkowania nabycia w drodze spadku lub darowizny, a nabywcami są zstępni lub małżonek, to z podstawy opodatkowania wyłącza się wartość tych składników, pod warunkiem że budynki i urządzenia będą nadal użytkowane przez nabywcę w stanie niepogorszonym i zgodnie z ich przeznaczeniem w ramach gospodarstwa rolnego przez co najmniej pięć lat²². Ponadto zwolnieniu podlega również:

- nabycie własności i prawa użytkowania wieczystego gospodarstwa rolnego lub jego części wraz z budynkami mieszkalno-gospodarczymi oraz innych praw do takiego gospodarstwa lub jego części, jeżeli umowa zostaje zawarta na podstawie przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników;
- nabycie własności budynków gospodarczych służących bezpośrednio produkcji rolniczej prowadzonej na użytkach rolnych o powierzchni do 1 ha, gdy nabywcą jest osoba prowadząca gospodarstwo rolne zaliczona do I grupy podatkowej.

Regulacje zawarte w ustawie o podatku od spadków i darowizn są bardzo liberalne dla rolniczych składników majątkowych²³. Większość z nich jest zwolniona z podatku. Celem tych zwolnień jest przede wszystkim ochrona warsztatu pracy rolnika.

²¹ Ustawa z dnia 28 lipca 1983 r. o podatku od spadków i darowizn (Dz. U. z 2004 r. Nr 142, poz. 1514 z późn. zm.).

²² Zwraca na to uwagę I. Czaja-Hliniak, *Status podatkowy gospodarstwa rolnego*, w: A. Pomorska (red.), *Polski system podatkowy. Założenia i praktyka*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2004, s. 326.

²³ Por. M. Podstawka, *System podatkowy w rolnictwie*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2000, s. 85 oraz M. Podstawka, *Podstawy finansów*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2005, s. 231–234.

7.1.2. Podatki pośrednie

Do 4 września 2000 roku rolnictwo było **zwolnione z opodatkowania obrotu**. Nabywając jednak wiele dóbr i usług na potrzeby produkcji rolnej, rolnicy płacili podatek od wartości dodanej, zawarty m.in.: w cenie paliwa, energii, opału, zakupywanych usług, materiałów budowlanych, nie mając jednocześnie możliwości jego odliczenia. W konsekwencji wyłączenia producentów rolnych z systemu podatku VAT, zostali oni pozbawieni możliwości zwrotu podatku naliczonego, co prowadziło zazwyczaj do wzrostu kosztów produkcji (poprzez zjawisko kumulacji podatków) oraz niewątpliwie obniżenia opłacalności inwestycji w rolnictwie²⁴.

Wprowadzenie 4 września 2000 roku podatku VAT w rolnictwie²⁵ umożliwiło odbiorcom produktów rolnych, którzy zajmują się handlem, zmniejszenie kosztów o kwoty podatku naliczonego, który dotychczas jako związany ze sprzedażą zwolnioną nie podlegał odliczeniu. Rolnik zaś uzyskał możliwość otrzymania przynajmniej częściowego zwrotu podatku naliczonego, zapłaconego w cenach materiałów i środków produkcji²⁶.

Obecnie na mocy ustawy z dnia 11 marca 2004 roku o podatku od towarów i usług²⁷ funkcjonują dwie metody rozliczania podatku VAT, tzn. zasady ogólne oraz system ryczałtowy. Zasady ogólne dotyczą rolników zobowiązanych na podstawie odrębnych przepisów do prowadzenia ksiąg rachunkowych. Pozostali rolnicy włączeni zostali do systemu VAT na tzw. zasadach uproszczonych, polegających na objęciu ich ryczałtowanym systemem zwrotu podatku VAT zawartego w cenach towarów i usług nabywanych do produkcji rolnej. Rolnikiem ryczałtowym może być każdy rolnik dokonujący sprzedaży nieprzetworzonych produktów rolnych pochodzących z własnej działalności rolniczej, jeśli przepisy nie zobowiązują go do prowadzenia pełnej rachunkowości. Zaletą tego rozwiązania jest fakt, że rolnik ryczałtowy nie ma obowiązku wykazania, iż rzeczywiście dokonał jakiegokolwiek zakupu środków do produkcji rolnej, a zwrot podatku zależy jedynie od dokonania przez rolnika sprzedaży²⁸.

Sprzedaż nieprzetworzonych produktów rolnych, pochodzących z własnej produkcji, dokonywana przez rolników ryczałtowych jest zwolniona z podatku VAT. System ryczałtowy polega na doliczaniu do ceny sprzedaży produktów rolnych 7% stawki ryczału i umożliwia rolnikom ryczałtowym odzy-

²⁴ Zob. szerzej, R.I. Dziemianowicz, *Efektywność systemu opodatkowania rolnictwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2007, s. 343.

²⁵ Ustawa z dnia 20 lipca 2000 r. o zmianie ustawy o podatku od towarów i usług oraz o podatku akcyzowym (Dz. U. z 2000 r. Nr 68, poz. 805).

²⁶ Por. m.in. K. M. Bałajewicz, *Podatek od towarów i usług w rolnictwie*, FAPA, Warszawa 2004, s. 6.

²⁷ Dz.U. z 2011 r. Nr 177 poz. 1054 z późn. zm.

²⁸ Zob. m.in. K. Gruzeli, *Skutki zmian w rozliczaniu podatku VAT w gospodarstwach indywidualnych*, „Roczniki Naukowe SERiA”, t. XI, z. 1, Warszawa, Poznań, Kraków 2009.

skiwanie podatku VAT naliczonego, zawartego w cenach towarów i usług nabywanych do produkcji rolniczej. Kwotę ryczałtu VAT w wysokości 7%, doliczoną do ceny netto zgodnie z zasadami zawartymi w ustawie, wypłaca rolnikowi nabywca produktów rolnych będący równocześnie podatnikiem podatku VAT.

W literaturze podkreśla się, że wybór jednej z form rozliczania podatku VAT powinien być zdeterminowany rachunkiem ekonomicznym²⁹. Z badań prowadzonych przez Filipiaka wynika, że zdecydowanie korzystniejsze dla gospodarstw inwestujących lub/i kosztochłonnych jest rozliczanie się na zasadach ogólnych³⁰.

7.1.3. Preferencje podatkowe a rolnictwo

Według wyliczeń autorów opracowania *Preferencje podatkowe w Polsce*³¹ łączna wartość preferencji podatkowych³² wynikających z opodatkowania podatkiem PIT, CIT, VAT i akcyzą, odzwierciedlająca uprzywilejowane traktowanie rolnictwa w 2013 roku, wyniosła 6,3 mld zł, stanowiąc 0,38% PKB i 8,1% ogólnej kwoty preferencji³³. Z kwoty tej największy zakres wsparcia wynikał z regulacji związanych z podatkiem VAT (powyżej 57%) oraz PIT (40,3%). W przypadku podatku PIT największe znaczenie z punktu widzenia gospodarstw rolnych ma oczywiście zwolnienie z opodatkowania dochodów z działalności rolniczej (autorzy Raportu nie brali tej preferencji pod uwagę z uwagi na trudności związane z szacowaniem dochodów rolniczych) oraz dopłat do rolnictwa, które po uldze na dzieci i łącznym opodatkowaniu małżonków stanowiły największą co do wartości pozycję (2,4 mld zł). W podatku VAT szczególne znaczenie dla producentów rolnych mają obniżone stawki i zwolnienia.

Z przeprowadzonej charakterystyki podatków obciążających gospodarstwa rolne wynika, że **poza preferencjami wynikającymi z regulacji przyjętych w tzw. podatkach centralnych, rolnictwo objęte jest znacznym uprzywilejowaniem za sprawą podatków lokalnych, które stanowią dochody samorządu terytorialnego, a konkretnie – gmin.** Autorzy Raportu podkreślają, że

²⁹ D. Zabielska, *Uwarunkowania zasad funkcjonowania podatku VAT w gospodarstwach rolnych*, http://www.wne.sggw.pl/czasopisma/pdf/EIOGZ_2011_nr89_s61.pdf (dostęp: 22.02.2016).

³⁰ T. Filipiak, *Podatek VAT w gospodarstwach rolnych*, „Roczniki Naukowe SERiA”, t. IX, z. 1, Warszawa, Poznań, Kraków 2007, s. 109–114.

³¹ *Preferencje podatkowe w Polsce*, nr 5, Ministerstwo Finansów, Warszawa 2015, http://www.finance.mf.gov.pl/documents/766655/4245146/20150506_preferencje+podatkowe+w+Polsce.pdf (dostęp: 10.02.2016).

³² Oczywiście są to wyłącznie szacunki, albowiem trudno oszacować rzeczywistą wielkość przychodów w rolnictwie.

³³ Czyli tych, które dotyczą innych obszarów wsparcia, takich jak gospodarka, rodzina, zatrudnienie, zdrowie itp.

globalna wartość preferencji występujących w tych podatkach wyniosła w 2013 roku 8,0 mld zł, co stanowiło, podobnie jak w poprzednich latach, 0,5% PKB. Uszczuplenie dochodów JST przyczynia się niezmiennie do zasilenia rolnictwa oraz transportu i ochrony środowiska. **W przypadku rolnictwa było to 2,9 mld zł (tj. 0,18% PKB)**³⁴. Tym samym dominującym obszarem wsparcia w podatkach lokalnych jest rolnictwo, którego dotyczy 36% ogólnej wartości preferencji. Kluczowe znaczenie mają tu zwolnienia z opodatkowania podatkiem od nieruchomości, ale także ulgi i zwolnienia w podatku rolnym. **Chociaż według ustawodawcy podatek rolny i podatek od nieruchomości stanowią główne źródło zasilania budżetów lokalnych, w praktyce okazuje się, że ich znaczenie, zwłaszcza w dochodach gmin wiejskich, jest niewielkie**³⁵. Trudno zatem uznać, że fiskalna funkcja podatków, w tym zwłaszcza rolnego jest realizowana. Z badań wynika także, że podatek rolny w ograniczonym zakresie realizuje funkcję redystrybucyjną i stymulacyjną³⁶.

Zatem **łączny poziom wsparcia czy preferencji podatkowych kierowany do rolnictwa w 2013 roku wyniósł 9,2 mld zł.**

Nawet tak ogólne analizy dotyczące systemu opodatkowania rolnictwa w Polsce pokazują, że jest to system oparty na wprowadzonym w poprzednim ustroju podatku rolnym, którego rozwiązania są typowe dla krajów wstępujących na drogę rozwoju gospodarczego. Podatek ten nie realizuje żadnej z funkcji przypisywanych podatkowi, tzn. fiskalnej, redystrybucyjnej ani stymulacyjnej, co w praktyce oznacza, że nie stanowi istotnego źródła dochodów publicznych, nie zapewnia właściwego przepływu dochodów (premiuje duże i silnie ekonomicznie gospodarstwa) ani nie pobudza do aktywności ekonomicznej. Jest za to formą subsydiowania rolnictwa, którego skalę można z dużym błędem jedynie szacować. Trudno taki system uznać za efektywny czy sprawiedliwy.

³⁴ *Preferencje podatkowe w Polsce*, nr 5, Ministerstwo Finansów, Warszawa 2015, http://www.finanse.mf.gov.pl/documents/766655/4245146/20150506_preferencje+podatkowe+w+Polsce.pdf (dostęp: 10.02.2016).

³⁵ Szerzej: R. Przygodzka, *Źródła finansowania gmin wiejskich w Polsce*, „Roczniki Naukowe SERiA”, t. XVI, nr 6, Warszawa-Poznań-Lublin 2014.

³⁶ W licznych publikacjach na zagadnienie powyższe wskazywały R. Dziemianowicz i R. Przygodzka. Zob. m.in. R. Dziemianowicz, R. Przygodzka, *Funkcje podatków i ocena ich sprawności w rolnictwie*, w: A. Pomorska (red.), *Kierunki reformy polskiego systemu podatkowego*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2003; R. I. Dziemianowicz, R. Przygodzka, *Ocena stymulacyjnej funkcji podatku rolnego*, w: J. Sikorski (red.), *Reforma systemu podatkowego w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2003; R. I. Dziemianowicz, R. Przygodzka, *Systemy opodatkowania gospodarstw rolnych w wybranych krajach Unii Europejskiej – wnioski dla Polski*, w: A. Pomorska (red.), *Polski system podatkowy, założenia i praktyka*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2004; Do podobnych wniosków na podstawie analizy obciążeń podatkowych gospodarstw objętych FADN doszli autorzy Raportu L. Goraj i in., *Uwarunkowania i konsekwencje opodatkowania rolnictwa w Polsce*, Forum Inicjatyw Rozwojowych, http://www.efrwp.pl/dir_upload/download/thumb/319203e55578f6217cb931c6e33b.pdf (dostęp: 10.02.2016).

7.2. Zabezpieczenie społeczne na wsi

Choć zabezpieczenie społeczne należy we współczesnych społeczeństwach do najważniejszych obszarów aktywności państwa, co znajduje odzwierciedlenie w międzynarodowych i krajowych regulacjach, to nie jest jednoznacznie zdefiniowane. Według *Encyklopedii PWN* pod pojęciem tym rozumie się system świadczeń pieniężnych i rzeczowych mających na celu „zagwarantowanie zaspokojenia podstawowych potrzeb wszystkim członkom danego społeczeństwa. W węższym znaczeniu jest to prewencja i łagodzenie skutków ubóstwa, w szerszym natomiast – całokształt środków i działań, za pomocą których państwo stara się zabezpieczyć obywateli przed niezawinionym przez nich niedostatkiem i – dzięki systemowi świadczeń – zagwarantować im minimum egzystencji”³⁷. Generalnie zabezpieczenie społeczne realizuje się za pomocą trzech metod czy technik administracyjno-finansowych, tzn. ubezpieczenia społecznego (czasem także niektórych ubezpieczeń majątkowych), zaopatrzenia i pomocy społecznej³⁸. Techniki te różnią się aspektami administracyjnymi, sposobem finansowania, podlegania oraz charakterem świadczeń. Z uwagi na dużą rolę zabezpieczenia społecznego w kształtowaniu sytuacji materialnej mieszkańców wsi w rozdziale zostaną omówione najważniejsze zagadnienia dotyczące wyodrębnionego w Polsce systemu ubezpieczeń społecznych rolników, ich ubezpieczeń zdrowotnych i pomocy społecznej oraz obowiązkowych ubezpieczeń majątkowych w rolnictwie³⁹.

7.2.1. Ubezpieczenie społeczne rolników

Mieszkańców obszarów wiejskich zasadniczo obejmują obowiązujące w Polsce dwa systemy ubezpieczeń społecznych. Są częścią szeroko pojętego systemu zabezpieczenia społeczeństwa przed skutkami różnorodnych ryzyk dotyczących pracy, zdrowia i życia jednostek, a jako takie stanowią najważniejszy instrument polityki społecznej państwa. Nawiązanie stosunku ubezpieczeniowego odbywa się tu z mocy ustawy, a wypłatę świadczeń przysługujących z ubezpieczenia społecznego gwarantuje państwo. Instytucjami realizującymi podstawowe zadania w zakresie ubezpieczeń społecznych są

³⁷ <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/zabezpieczenie-spoeczne;3999641.html> (dostęp: 25.02.2016).

³⁸ Zob. szerzej W. Muszalski, *Ubezpieczenie społeczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 18–21.

³⁹ W klasycznym ujęciu zabezpieczenie społeczne nie obejmuje ubezpieczeń majątkowych, jednak ze względu na ich szczególną rolę w zapewnieniu warunków dla ciągłości funkcjonowania gospodarstw rolnych w rozdziale uwzględniono obowiązkowe ubezpieczenia majątkowe. Zob. też D. Walczak, *Uwarunkowania funkcjonowania systemu zabezpieczenia społecznego rolników w Polsce*, Wydawnictwo UMK, Toruń 2011.

Zakład Ubezpieczeń Społecznych (ZUS) oraz Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS). Z uwagi na specyfikę funkcjonowania oraz szczególne znaczenie dla mieszkańców wsi analizie poddane zostanie tzw. ubezpieczenie społeczne rolników, regulowane ustawą z dnia 20 grudnia 1990 roku o ubezpieczeniu społecznym rolników⁴⁰.

Ubezpieczenie to obejmuje rolników i pracujących z nimi domowników, którzy mają obywatelstwo polskie lub przebywają na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej na podstawie wizy, zezwolenia na pobyt czasowy, zezwolenia na pobyt stały, zezwolenia na pobyt rezydenta długoterminowego Unii Europejskiej, zgody na pobyt ze względów humanitarnych, zgody na pobyt tolerowany lub w związku z uzyskaniem w Rzeczypospolitej Polskiej statusu uchodźcy lub ochrony uzupełniającej. Ubezpieczenie dotyczyć może także obywateli państw członkowskich Unii Europejskiej, Konfederacji Szwajcarskiej lub państw członkowskich Europejskiego Porozumienia o Wolnym Handlu (EFTA) – stron umowy o Europejskim Obszarze Gospodarczym, jeżeli przepisy Unii Europejskiej dotyczące systemów zabezpieczenia społecznego nie stanowią inaczej⁴¹.

W ubezpieczeniu społecznym rolników występują dwa rodzaje ubezpieczenia, tzn. ubezpieczenie emerytalno-rentowe oraz ubezpieczenie wypadkowe, chorobowe i macierzyńskie oraz dwie formy objęcia ubezpieczeniem, czyli obowiązkowa (z mocy ustawy) i dobrowolna (na wniosek)⁴². Obowiązkowo obydwojema rodzajami ubezpieczenia obejmowani są rolnik oraz małżonek i domownik⁴³, jeśli nie podlegają innemu ubezpieczeniu i pracują w gospodarstwie. Dotyczy to również osób podejmujących prowadzenie pozarolniczej działalności gospodarczej, pod warunkiem jednak, że w sposób nieprzerwany podlegały pod ubezpieczenie minimum trzy lata i spełnią inne warunki.

Ubezpieczeniem emerytalno-rentowym obowiązkowo objęte są osoby (rolnik, ewentualnie małżonek) pobierające rentę strukturalną finansowaną z funduszy europejskich do czasu przyznania prawa do emerytury.

Rolnicy i ich domownicy, którzy prowadzą gospodarstwo rolne nieprzekraczające 1 ha przeliczeniowego, dla których działalność rolnicza jest stałym

⁴⁰ Ustawa z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników, tekst jednolity Dz. U. z 2015 r. poz. 704 z późn. zm.

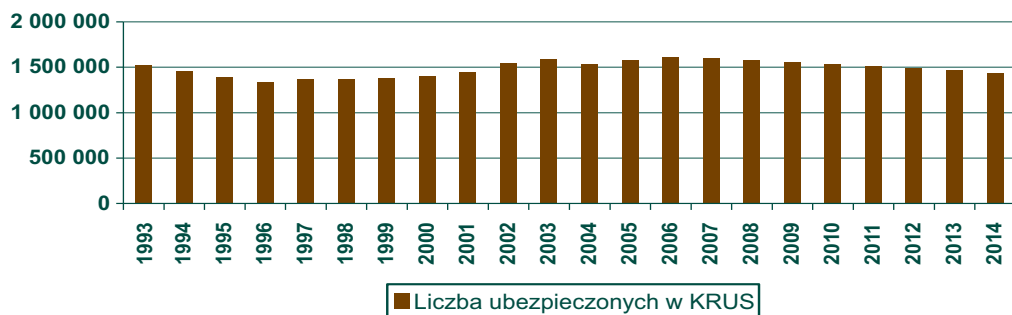
⁴¹ G. Szyburska-Walczak, *Ubezpieczenia społeczne*, LEX a Wolters Kluwer business, Warszawa 2015, s. 265.

⁴² *Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego. Informacje podstawowe*, KRUS, Warszawa 2013.

⁴³ Pod pojęciem rolnika należy rozumieć pełnoletnią osobę fizyczną, zamieszkujejącą i prowadzącą na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej osobiście i na własny rachunek działalność rolniczą we własnym gospodarstwie rolnym, w tym również w ramach grupy producentów rolnych, a także osobę, która przeznaczyła grunty prowadzonego przez siebie gospodarstwa rolnego do zalesienia. Domownik natomiast to osoba bliska rolnikowi, która ukończyła 16 lat, pozostaje z rolnikiem we wspólnym gospodarstwie domowym lub zamieszkuje na terenie jego gospodarstwa albo w bliskim sąsiedztwie, stale pracuje w tym gospodarstwie rolnym i nie jest związana z rolnikiem stosunkiem pracy.

źródłem utrzymania i którzy jednocześnie nie podlegają innemu ubezpieczeniu lub nie mają ustalonego prawa do emerytury lub renty, mogą podlegać dobrowolnemu ubezpieczeniu zarówno emerytalno-rentowemu, jak i wypadkowemu, chorobowemu i macierzyńskiemu.

Liczba ubezpieczonych w KRUS w zasadzie waha się wokół ok. 1,5 mln osób (ryc. 7.1). Najniższą liczbę ubezpieczonych odnotowano w 1996 roku – wyniosła ona wówczas 1378 tys. osób, najwyższą natomiast 10 lat później, czyli w 2006 roku – 1615 tys. osób. Od tego momentu liczba ta systematycznie się zmniejsza. Trudno jednoznacznie określić przyczyny zmian, albowiem mogą one być wielorakie. Mogą na przykład wynikać z liberalizacji bądź zacieśniania przepisów związanych z podleganiem pod ubezpieczenie czy przechodzeniem do ubezpieczenia w systemie pracowniczym, z osiągnięcia wieku emerytalnego, przekazania gospodarstwa itp.

Rycina 7.1. Ubezpieczeni w KRUS w latach 1993–2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych KRUS.

Podleganie ubezpieczeniu wymaga opłacania składek. Rolnicy płacą miesięczne składki na oba rodzaje ubezpieczeń. Miesięczna wysokość składki na ubezpieczenie emerytalno-rentowe wynosi 10% emerytury podstawowej (do 30 września 2009 roku składka na to ubezpieczenie była opłacana w wymiarze kwartalnym odpowiadającym kwocie 30% emerytury podstawowej, obowiązującej w ostatnim miesiącu poprzedniego kwartału). Wysokość emerytury podstawowej ogłasza prezes ZUS w Dzienniku Urzędowym Rzeczypospolitej Polskiej „Monitor Polski”. Rolnik, którego gospodarstwo rolne obejmuje obszar użytków rolnych powyżej 50 ha przeliczeniowych i więcej, opłaca dodatkową składkę miesięczną na ubezpieczenie emerytalno-rentowe w wysokości:

1. 12% emerytury podstawowej – gdy gospodarstwo rolne obejmuje obszar użytków rolnych do 100 ha przeliczeniowych;
2. 24% emerytury podstawowej – gdy gospodarstwo rolne obejmuje obszar użytków rolnych powyżej 100 ha przeliczeniowych do 150 ha przeliczeniowych;

3. 36% emerytury podstawowej – gdy gospodarstwo rolne obejmuje obszar użytków rolnych powyżej 150 ha przeliczeniowych do 300 ha przeliczeniowych,
4. 48% emerytury podstawowej – gdy gospodarstwo rolne obejmuje obszar użytków rolnych powyżej 300 ha przeliczeniowych.

Dodatkowo należy podkreślić, że za osoby podlegające ubezpieczeniu społecznemu rolników z mocy ustawy i jednocześnie prowadzące pozarolniczą działalność gospodarczą lub współpracujące przy prowadzeniu tej działalności składka podstawowa na ubezpieczenie emerytalno-rentowe jest należna w podwójnym wymiarze. Miesięczna składka na ubezpieczenie wypadkowe, chorobowe i macierzyńskie za każdą osobę (w tym także za osobę prowadzącą pozarolniczą działalność gospodarczą) podlegającą temu ubezpieczeniu w pełnym zakresie będzie miała równą wysokość (odpowiadającą jej pojedynczemu wymiarowi). Składkę na ubezpieczenie wypadkowe, chorobowe i macierzyńskie ustala Rada Rolników. Wysokość obecnie obowiązujących składek prezentuje tabela 7.1.

Wprowadzenie zróżnicowania wysokości opłacanych składek, ich elastyczność i częściowe uzależnienie od wielkości gospodarstwa wiązało się z dyskusją, jaka toczyła się wokół zasad funkcjonowania systemu ubezpieczeń społecznych rolników w połowie minionej dekady. Ogólnie ocenia się, że jest to dobry kierunek zmian. Mimo to jednak wyraźnie należy podkreślić, że składki te, w porównaniu ze składkami obowiązującymi osoby prowadzące pozarolniczą działalność gospodarczą w systemie pracowniczym, są znacznie niższe. Na przykład bowiem kwartalna składka rolnika prowadzącego gospodarstwo rolne o powierzchni powyżej 300 ha wynosi 1659 zł, podczas gdy analogiczna składka dla osoby prowadzącej pozarolniczą działalność gospodarczą (bez składki na ubezpieczenie zdrowotne) – wynosi obecnie 2318,88 zł.

Wyodrębnienie w ubezpieczeniu społecznym rolników dwóch rodzajów ubezpieczenia zostało podyktowane m.in. zróżnicowaniem świadczeń z nich wypłacanych, a zwłaszcza okresem, na jaki są przyznawane, oraz gwarancjami państwa. Świadczenia z ubezpieczenia wypadkowego, chorobowego i macierzyńskiego mają charakter świadczeń jednorazowych lub krótkookresowych i nie mają gwarancji państwa. Ich źródłem finansowania jest Fundusz Składowy gromadzony z wyodrębnionych na ten cel składek.

Tabela 7.1. Wysokość składek na ubezpieczenie społeczne rolników w II, III i IV kwartale 2015 roku oraz w I kwartale 2016 roku

Status ubezpieczonego i wielkość gospodarstwa rolnego	Wysokość składki na ubezpieczenie w zł						
	emerytalno-rentowe				wypadkowe, chorobowe, macierzyńskie		Składki łączące od jednego ubezpieczonego kwartalnie
	podstawowa składka miesięczna	dodatkowa składka miesięczna	razem składka miesięczna (2 + 3)	kwartalnie	składka miesięczna	kwartalnie	
1	2	3	4	5	6	7	8
I. Rolnik prowadzący gospodarstwo rolne							
do 50 ha	88,00	0,00	88,00	264,00	42,00	126,00	390,00
powyżej 50 ha do 100 ha	88,00	106,00	194,00	582,00	42,00	126,00	708,00
powyżej 100 ha do 150 ha	88,00	211,00	299,00	897,00	42,00	126,00	1 023,00
powyżej 150 ha do 300 ha	88,00	317,00	405,00	1 215,00	42,00	126,00	1 341,00
powyżej 300 ha	88,00	423,00	511,00	1 533,00	42,00	126,00	1 659,00
Domownik (w każdej grupie obszarowej gospodarstwa rolnego)	88,00	0,00	88,00	264,00	42,00	126,00	390,00
II. Rolnik prowadzący pozarolniczą działalność gospodarczą i gospodarstwo rolne							
do 50 ha	176,00	0,00	176,00	528,00	42,00	126,00	654,00
powyżej 50 ha do 100 ha	176,00	106,00	282,00	846,00	42,00	126,00	972,00
powyżej 100 ha do 150 ha	176,00	211,00	387,00	1 161,00	42,00	126,00	1 287,00
powyżej 150 ha do 300 ha	176,00	317,00	493,00	1 479,00	42,00	126,00	1 605,00
powyżej 300 ha	176,00	423,00	599,00	1 797,00	42,00	126,00	1 923,00
Domownik prowadzący pozarolniczą działalność gospodarczą (w każdej grupie obszarowej gospodarstwa rolnego)	176,00	0,00	176,00	528,00	42,00	126,00	654,00

Źródło: <http://www.krus.gov.pl/krus-w-liczbach/wymiar-kwartalnych-skladek-na-ubezpieczenie-spoeczne-rolnikow/> (dostęp: 25.02.2016).

Świadczenia z ubezpieczenia wypadkowego, chorobowego i macierzyńskiego obejmują: jednorazowe odszkodowanie z tytułu stałego lub długotrwałego uszczerbku na zdrowiu albo śmierci wskutek wypadku przy pracy rolniczej lub rolniczej choroby zawodowej, zasiłek chorobowy i zasiłek macierzyński.

W przeciwieństwie do ubezpieczenia wypadkowego, chorobowego i macierzyńskiego, świadczenia z ubezpieczenia emerytalno-rentowego mają charakter przede wszystkim długoterminowy (wyjątkiem jest zasiłek pogrzebowy), a co najważniejsze – ich wypłatę gwarantuje państwo.

Świadczeniami z ubezpieczenia emerytalno-rentowego są: emerytura rolnicza lub renta rolnicza z tytułu niezdolności do pracy, renta rolnicza szkoleniowa, renta rodzinna, emerytura i renta z ubezpieczenia społecznego rolników indywidualnych i członków ich rodzin, dodatki do emerytur i rent oraz zasiłek pogrzebowy.

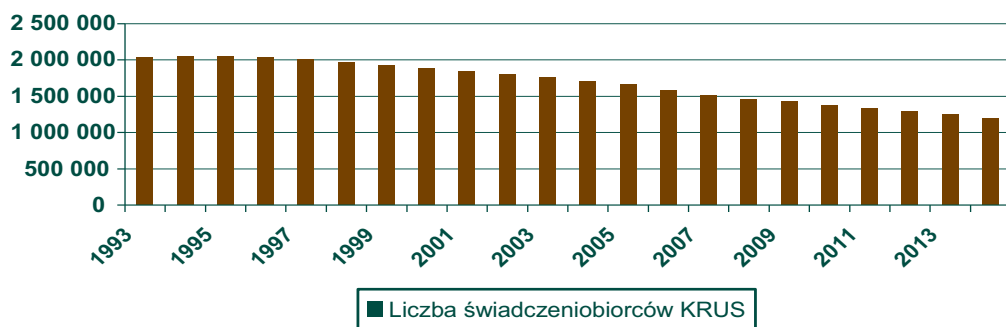
Wysokość obecnie obowiązujących świadczeń prezentuje tabela 7.2.

Tabela 7.2. Świadczenia z ubezpieczenia społecznego rolników

Świadczenia	Stan na dzień 1.03.2016 w zł
z ubezpieczenia emerytalno-rentowego	
emerytura i renta podstawowa	882,56
dodatek pielęgnacyjny	208,67
dodatek pielęgnacyjny dla inwalidy wojennego	313,01
dodatek kombatancki	208,67
dodatek z tytułu tajnego nauczania	208,67
dodatek kompensacyjny	31,30
dodatek dla sieroty zupełnej	392,20
świadczenie pieniężne (dawn. dodatek) dla żołnierzy zastępczej służby wojskowej, nie więcej niż	208,67
świadczenie pieniężne za pracę przymusową, nie więcej niż	208,67
ryczałt energetyczny	166,05
zasiłek pogrzebowy	4.000,00
wysokość miesięcznego przychodu powodująca zmniejszenie lub zawieszenie wypłaty świadczenia emerytalno-rentowego:	
70%	2846,90
130%	5287,10
kwota maksymalnego zmniejszenia części uzupełniającej emerytury i renty (części wynoszącej 95% emerytury podstawowej) w przypadku osiągnięcia przychodu powyżej 70% do 130%	563,05
kwota maksymalnego zmniejszenia renty rodzinnej (części stanowiącej 85% emerytury podstawowej), do której uprawniona jest jedna osoba, w przypadku osiągnięcia przychodu powyżej 70% do 130%	478,62
z ubezpieczenia wypadkowego, chorobowego i macierzyńskiego	
zasiłek chorobowy za 1 dzień	10,00
jednorazowe odszkodowanie za 1% długotrwałego uszczerbku na zdrowiu	700,00 (od 1.07.2014)

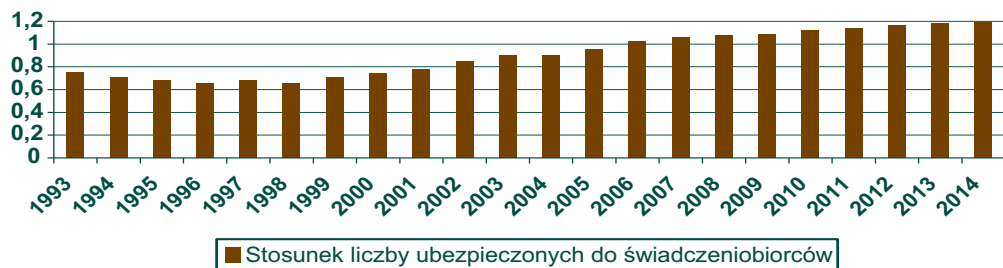
Źródło: <http://www.krus.gov.pl/zadania-krus/swiadczenia/kwoty-swadczen/> (dostęp: 01.03.2016).

O ile trudno zaobserwować konkretne tendencje w zmianach liczby ubezpieczonych, o tyle liczba świadczeniobiorców wykazuje tendencję spadkową (ryc. 7.2). W połowie lat 90. minionego wieku przekraczała 2 mln osób, natomiast w 2014 roku wynosiła już niecałe 1,2 mln osób. Choć oznacza to pewną poprawę w relacji ubezpieczeni/świadczeniobiorcy, i tak proporcja ta jest niekorzystna (ryc. 7.3). W 2014 roku wynosiła 1,2, co oznacza, że niewiele więcej niż jeden pracujący płacił składki służące wypłacie świadczenia jednemu beneficjentowi systemu.

Rycina 7.2. Liczba świadczeniobiorców KRUS w latach 1993–2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych KRUS.

Rycina 7.3. Relacja liczby ubezpieczonych do liczby świadczeniobiorców w latach 1993–2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych KRUS.

Taka sytuacja, powiązana z relatywnie niskimi składkami, wpływa w istotny sposób na kondycję finansową rolniczych ubezpieczeń społecznych, a zwłaszcza na Fundusz Emerytalno-Rentowy, z którego finansuje się przede wszystkim świadczenia emerytalno-rentowe (tab. 7.3).

Tabela 7.3. Przychody i wydatki Funduszu Emerytalno-Rentowego w latach 2005–2014 w mln zł

Wyszczególnienie	2005	2010	2013	2014
Przychody	15887	16341	17446	19528
składki przypisane	1071	1356	1530	1464
dotacje z budżetu państwa	14710	14936	15853	16096
inne dochody	106	55,6	63,1	1968
Wydatki	16035	16576	17558	19461
emerytury i renty	13296	13901	14494	14479
zasiłki i inne świadczenia	762	370	853	843
naliczone składki na ubezpieczenia zdrowotne rolników	1591	1859	1750	1751
inne wydatki	386	446	461	2388

Źródło: „Rocznik Statystyczny RP” 2015, GUS, Warszawa.

Istotą ubezpieczeń społecznych (zwłaszcza o charakterze repartycyjnym) jest oparcie ich finansowania na zgromadzonych składkach. Tymczasem przychody analizowanego Funduszu pochodzą przede wszystkim z dotacji budżetu państwa, która w 2014 roku wyniosła ponad 16 mld zł, stanowiąc tym samym 82% ogółu przychodów (we wcześniejszych latach udział ten kształtował się na poziomie powyżej 90% – w 2014 roku udział dotacji z budżetu państwa relatywnie się zmniejszył z uwagi na znaczny wzrost przychodów w związku z transferem środków na świadczenia zabiegowe). **Oznacza to, że świadczenia emerytalno-rentowe rolników finansują przede wszystkim podatnicy za pośrednictwem budżetu państwa.** Wprawdzie Fundusz Ubezpieczeń Społecznych związany z systemem pracowniczym również zasila dotacja z budżetu państwa (w 2014 roku wyniosła ponad 30 mld zł), jednak jeśli uwzględnimy tę dotację odniesioną do jednego świadczeniobiorcy, to różnica okaże się istotna: w systemie pracowniczym relacja ta w 2014 roku wynosiła 3,4 tys. zł, a w rolniczym – 13,3 tys. zł, była zatem czterokrotnie wyższa.

Objęcia rolników systemem ubezpieczeń społecznych absolutnie nie kwestionują żadne środowiska. Podkreśla się wręcz zbyt późne podjęcie odpowiednich działań w tym zakresie. Niemniej jednak wątpliwości wzbudza kwestia sprawiedliwości tego systemu, przy czym chodzi zarówno o sprawiedliwość pionową, jak i poziomą⁴⁴. Od lat toczy się dyskusja na temat zmian w systemie rolniczych ubezpieczeń społecznych. Jej kulminacją przypadła na 2003 rok i została wywołana *Raportem Zespołu Międzyresortowego do spraw opraco-*

⁴⁴ Pojęcie sprawiedliwości pionowej i poziomej wiąże się z kwestią redystrybucji dochodów. Sprawiedliwość pionowa oznacza, że osoby znajdujące się w różnym położeniu powinny być traktowane odmiennie. Natomiast sprawiedliwość pozioma wymaga, by osoby znajdujące się w takim samym położeniu były traktowane jednakowo. Zob. szerzej N. Acocella, *Zasady polityki gospodarczej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 292.

wania kierunków zmian systemu ubezpieczeń społecznych rolników⁴⁵. Zdaniem autorów tego raportu **reforma powinna zmierzać do: ograniczenia dostępu do rolniczych ubezpieczeń społecznych oraz eliminacji nadużyć w tym zakresie, zróżnicowania wysokości składek ubezpieczeniowych i powiązania składki ze świadczeniem, zwiększenia elastyczności zatrudnienia oraz zmian w sferze organizacyjnej KRUS polegających na uporządkowaniu struktury tej instytucji, jej powiązań finansowych oraz zwiększenia efektywności działań.**

W ciągu ostatnich lat wiele z tych postulatów zrealizowano. Ogólny kierunek zmian jest zgodny z rekomendacjami środowisk naukowych. Wprawdzie zdarzają się pojedyncze, zdecydowanie radykalne głosy sugerujące włączenie rolników do systemu pracowniczego, jednak dominują głosy za utrzymaniem odrębności systemu⁴⁶.

Rozwiązania uwzględniające odrębność systemu ubezpieczeń społecznych rolników występują nie tylko w Polsce⁴⁷. W Unii Europejskiej poza Polską jeszcze cztery państwa, Austria, Finlandia, Francja i Grecja, mają osobne systemy. Instytucje ubezpieczeniowe je realizujące utworzyły branżową organizację pod nazwą Europejska Sieć Rolniczego Systemu Ochrony Społecznej (ENASP)⁴⁸. Systemy ubezpieczeń społecznych rolników są zróżnicowane w poszczególnych krajach. Mają odmienne zasady podlegania ubezpieczeniu, finansowaniu składek i świadczeń. Łączy je przede wszystkim brak zdolności do samofinansowania i oparcie na dotacjach z budżetu państwa. Mimo to ich funkcjonowanie znajduje społeczną akceptację.

7.2.2. Ubezpieczenia zdrowotne rolników

Szczególną formą zabezpieczenia społecznego rolników w Polsce jest **przejęcie przez państwo obowiązku finansowania składek na ubezpieczenie zdrowotne rolników.** Od 1 stycznia 2012 roku regulowane jest ono ustawą z dnia 13 stycznia 2012 roku o składkach na ubezpieczenie zdrowotne rolników za lata 2012–2014⁴⁹. Ich kontynuację od 1 stycznia 2015 roku do 31 grudnia 2016 roku wprowadza ustawa z 5 grudnia 2014 roku o zmianie ustawy

⁴⁵ Raport Zespołu Międzyresortowego do spraw opracowania kierunków zmian systemu ubezpieczeń społecznych rolników, Warszawa 2003.

⁴⁶ M.in. A. Czyżewski, A. Matuszczak, *KRUS w budżecie rolnym Polski. Fakty i mity*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia”, 2015, nr 53, s. 7–21.

⁴⁷ *Rolnicze systemy zabezpieczenia społecznego w Unii Europejskiej*, KRUS, http://www.krus.gov.pl/fileadmin/moje_dokumenty/obrazki/ENASP_2009.pdf (dostęp: 22.02.2016).

⁴⁸ Z. Giersz, *Systemy ubezpieczenia i zabezpieczenia społecznego rolników w krajach OECD. Przegląd rozwiązań systemowych i źródeł finansowania systemów odrębnych dla rolników*, FAPA, SAEPR, Warszawa 2013, <http://www.fapa.org.pl/gfx/saepr/Systemy%20ubezpieczenia%20i%20zabezpieczenia%20ospo%20i%20zabezpieczenia%20rolnik%C3%B3w%20w%20krajach%20OECD.pdf> (dostęp: 15.02.2016).

⁴⁹ Dz. U. z 2012 r., poz. 123 z późn. zm.

o składkach na ubezpieczenie zdrowotne rolników za lata 2012–2014⁵⁰. Ubezpieczeniu zdrowotnemu podlegają m.in.⁵¹:

- osoby spełniające warunki do objęcia ubezpieczeniem społecznym rolników, które są rolnikami lub ich domownikami w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 20 grudnia 1990 roku o ubezpieczeniu społecznym rolników,
- rolnicy i ich domownicy, którzy nie podlegają ubezpieczeniu społecznemu rolników z mocy ustawy ani nie podlegają ubezpieczeniu zdrowotnemu z innego tytułu,
- osoby pobierające emeryturę rolniczą lub rentę,
- członkowie rodzin ww. rolników, domowników, emerytów i rencistów, zgłoszeni do ubezpieczenia zdrowotnego.

Za rolników objętych ubezpieczeniem zdrowotnym, którzy prowadzą działalność rolniczą na gruntach rolnych poniżej 6 ha przeliczeniowych, i za domowników w tych gospodarstwach składki na ubezpieczenie zdrowotne finansuje budżet państwa.

Natomiast rolnicy prowadzący działalność rolniczą w ramach działów specjalnych zobowiązani są opłacać składkę zdrowotną indywidualnie od zadeklarowanej podstawy wymiaru składki odpowiadającej⁵²:

- dochodowi ustalonemu dla opodatkowania podatkiem dochodowym od osób fizycznych, w kwocie nie niższej jednak niż kwota odpowiadająca wysokości minimalnego wynagrodzenia, bądź:
- minimalnemu wynagrodzeniu w razie prowadzenia działalności niepodlegającej opodatkowaniu podatkiem dochodowym od osób fizycznych.

Za rolników i domowników, którzy mimo prowadzenia pozarolniczej działalności gospodarczej podlegają ubezpieczeniu społecznemu rolników, a ubezpieczeniu zdrowotnemu podlegają wyłącznie z tytułu wykonywanej działalności rolniczej i wyłącznie z tytułu działalności rolniczej, opłacana jest składka na to ubezpieczenie z budżetu państwa.

Składka zdrowotna za emerytów i rencistów wynosi 9% podstawy jej wymiaru, z czego ubezpieczony finansuje składkę w wysokości 1,25% podstawy z kwoty netto emerytury lub renty (z wyłączeniem dodatków, zasiłków, świadczeń pieniężnych i ryczałtu energetycznego, ekwiwalentu pieniężnego z tytułu prawa do bezpłatnego węgla oraz deputatu węglowego). Natomiast składka pomniejszająca zaliczkę na podatek dochodowy stanowi 7,75% podstawy.

Z danych zawartych w tabeli 7.3 wynika, że **wydatki Funduszu Emerytalno-Rentowego na ten cel w 2014 roku wynosiły około 1,7 mld zł, stanowiąc około 9% ogółu jego wydatków.**

⁵⁰ Dz. U. z 2014 r., poz. 1935.

⁵¹ Na podstawie: <http://www.krus.gov.pl/zadania-krus/ubezpieczenia-zdrowotne/> (dostęp: 20.02.2016).

⁵² Por. W Sułkowska (red.), *System ubezpieczeń społecznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Kraków 2014, s. 104.

7.2.3. Pomoc społeczna

Zgodnie z ustawą z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej⁵³ pomoc społeczna jest instytucją polityki społecznej państwa, mającą na celu umożliwienie osobom i rodzinom przezwyciężanie trudnych sytuacji życiowych, których nie są one w stanie pokonać, wykorzystując własne uprawnienia, zasoby i możliwości. Od strony organizacyjnej i jakościowej jako instrument redystrybucji dochodów pomoc społeczna w istotny sposób różni się od ubezpieczenia społecznego. Realizuje ją zazwyczaj państwo (w Polsce samorząd terytorialny), źródłem jej finansowania jest budżet (a nie składki), obejmuje ogół społeczeństwa (a nie tylko ubezpieczonych), a świadczenia mają charakter indywidualny, zależny od potrzeb, uznaniowy (w ubezpieczeniach zależą od np. od stażu pracy, wysokości składek, mają charakter roszczeniowy).

Pomoc społeczna polega w przede wszystkim na: przyznawaniu i wypłacaniu świadczeń, pracy socjalnej, prowadzeniu i rozwoju niezbędnej infrastruktury socjalnej, analizie i ocenie zjawisk rodzących zapotrzebowanie na świadczenia z pomocy społecznej, realizacji zadań wynikających z rozeznaczonych potrzeb społecznych, rozwijaniu nowych form pomocy społecznej i samopomocy w ramach zidentyfikowanych potrzeb⁵⁴. Chociaż rola pozostałych zadań pomocy społecznej systematycznie rośnie, szczególne znaczenie ma nadal przyznawanie i wypłacanie świadczeń. Świadczenia te są różnorodne i obejmują m.in. zasiłki stałe, okresowe, celowe, składki na ubezpieczenie zdrowotne, pomoc na usamodzielnienie, pomoc rzeczową, pomoc dla rodzin zastępczych, posiłek, schronienie itp.

Zasadniczo prawo do świadczeń pieniężnych przysługuje osobom i rodzinom, których posiadane dochody nie przekraczają kryteriów dochodowych ustalonych na podstawie progu interwencji socjalnej. Od dnia 1 października 2015 roku dla osoby samotnie gospodarującej jest nim dochód nieprzekraczający kwoty **634 zł**, a dla osoby w rodzinie – kwota **514 zł**. Zatem warunkiem przyznania pomocy jest znajdowanie się w trudnej sytuacji oraz kryterium dochodowe.

O ile ustawa i akty wykonawcze do niej precyzują jasno sposób ustalania dochodu w związku z dostępem do pomocy społecznej osób niezwiązanych z gospodarstwem rolnym, **w przypadku rolników podstawa ta zależy od liczby hektarów przeliczeniowych (ustalanych na potrzeby obliczania podatku rolnego).** Zgodnie z Rozporządzeniem Rady Ministrów z 14 lipca 2015 roku w sprawie zweryfikowanych kryteriów dochodowych oraz kwot świadczeń pieniężnych z pomocy społecznej⁵⁵ obecnie obowiązująca

⁵³ Tekst jednolity Dz.U. z 2015 r., poz.163 ze zmianami.

⁵⁴ <https://www.mpips.gov.pl/pomoc-spoeczna/> (dostęp: 22.02.2016).

⁵⁵ Dz. U. z 2015 r., poz. 1078.

regulacja ustala dochód z 1 ha przeliczeniowego na poziomie 288 zł. **Zatem podstawą do przyznania pomocy społecznej dla rolników i ich rodzin, nie jest rzeczywista sytuacja ekonomiczna, lecz wielkość gospodarstwa.** Oznacza to, że samotny rolnik posiadający gospodarstwo o powierzchni 3 ha przeliczeniowych nie ma możliwości uzyskania wsparcia z tytułu pomocy społecznej.

Podkreślić należy, że **wydatki gmin, zwłaszcza wiejskich, na realizację zadań z zakresu pomocy społecznej pod względem wielkości zajmują drugie miejsce (po edukacji).** W 2014 roku samorządy gmin wydały na ten cel ponad 14 mld zł (około 17% ogółu swoich wydatków budżetowych), podczas gdy wszystkie jednostki samorządu terytorialnego – 28 mld zł (14% ogółu wydatków).

7.3. Obowiązkowe ubezpieczenia majątkowe w rolnictwie

Z uwagi na specyfikę rolnictwa jako sektora narażonego na relatywnie duże ryzyko gospodarowania, wynikającego z funkcjonowania w warunkach nie tylko ryzyka rynkowego, lecz przede wszystkim ryzyka produkcyjnego, ściśle związanego z ryzykiem przyrodniczym, gospodarstwa rolne objęto obowiązkowymi ubezpieczeniami majątkowymi. Ubezpieczenia takie wiążą się ze swoistym przymusem zawarcia umowy ubezpieczenia. Przymus ten, poparty różnymi sankcjami administracyjnymi, wynika ze szczególnych względów społecznych i gospodarczych, którymi kieruje się państwo⁵⁶. Najczęściej należy do nich ochrona dużej liczby osób przed następstwami wypadków losowych o znacznej częstotliwości występowania i poważnych skutkach zarówno w mieniu, jak i zdrowiu oraz życiu. Pozwala to na rozłożenie ryzyka i możliwość zmniejszenia wysokości składek ubezpieczeniowych, co niewątpliwie stanowi szczególną formę zabezpieczenia i wsparcia.

W Polsce do początku lat 90. minionego stulecia w zasadzie prawie wszystkie ubezpieczenia majątkowe w rolnictwie miały charakter obowiązkowy, a składki na nie były dla gospodarstw znacznym obciążeniem finansowym. Wraz ze zmianą zasad funkcjonowania rynku ubezpieczeń w Polsce, jako obowiązkowe pozostały: ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej rolników (ubezpieczenie OC rolników) oraz ubezpieczenie budynków w gospodarstwie rolnym. Obecnie regulowane są ustawą z dnia 22 maja

⁵⁶ R. Przygodzka, *Ubezpieczenia gospodarcze*, w: J. Zarzecki (red.), *Finanse*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2003, s. 258.

2003 roku o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych⁵⁷.

Obowiązkowym ubezpieczeniem OC rolników objęta jest odpowiedzialność cywilna rolnika oraz każdej osoby, która pracując w gospodarstwie rolnym⁵⁸, w okresie trwania ochrony ubezpieczeniowej wyrządziła w związku z posiadaniem przez rolnika tego gospodarstwa szkodę, będącą następstwem śmierci, uszkodzenia ciała, rozstroju zdrowia bądź też utraty, zniszczenia lub uszkodzenia mienia. Ponadto odszkodowanie przysługuje również, gdy szkoda powstała w związku z ruchem pojazdów wolnobieżnych w rozumieniu przepisów prawa o ruchu drogowym rolników posiadających gospodarstwo rolne i użytkowanych w związku z posiadaniem tego gospodarstwa rolnego (np. kombajn, ciągnik). Odszkodowanie ustala się i wypłaca w granicach sumy gwarancyjnej określonej w umowie ubezpieczenia, nie wyższej jednak niż równowartość w złotych:

- w przypadku szkód na osobie – 5 mln euro w odniesieniu do jednego zdarzenia, którego skutki są objęte ubezpieczeniem bez względu na liczbę poszkodowanych oraz
- w przypadku szkód w mieniu – 1 mln euro w odniesieniu do jednego zdarzenia, którego skutki są objęte ubezpieczeniem bez względu na liczbę poszkodowanych.

Obowiązek zawarcia ubezpieczenia powstaje w dniu objęcia w posiadanie gospodarstwa rolnego.

Poza ubezpieczeniem OC **rolnik zobowiązany jest zawarcia umowy ubezpieczenia budynków wchodzących w skład gospodarstwa rolnego od ognia i innych zdarzeń losowych**. Zgodnie z prawem budowlanym pod pojęciem takiego budynku rozumie się obiekt budowlany o powierzchni powyżej 20 m²⁵⁹. Obowiązek ubezpieczenia powstaje z dniem pokrycia budynku dachem. Z tytułu ubezpieczenia budynków rolniczych przysługuje odszkodowanie za szkody powstałe w budynkach na skutek zdarzeń losowych w postaci: ognia, huraganu, powodzi, podtopienia, deszczu nawalnego, gradu, opadów śniegu, uderzenia pioruna, eksplozji, obsunięcia się ziemi, tąpnięcia, lawiny

⁵⁷ Ustawa z dnia 22 maja 2003 r. o o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych, Dz. U. 2003 Nr 124, poz. 1152 z późn. zm.

⁵⁸ Zgodnie z cytowaną już ustawą o ubezpieczeniach obowiązkowych pod pojęciem gospodarstwa rolnego rozumie się obszar użytków rolnych, gruntów pod stawami oraz sklasyfikowanych jako użytki rolne gruntów pod zabudowaniami, przekraczający łącznie powierzchnię 1,0 ha, jeżeli podlega on w całości lub części opodatkowaniu podatkiem rolnym, a także obszar takich użytków i gruntów, niezależnie od jego powierzchni, jeżeli jest prowadzona na nim produkcja rolna stanowiąca dział specjalny w rozumieniu przepisów o podatku dochodowym od osób fizycznych (art. 2 ustawy z dnia 22 maja 2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych, Dz. U. 2003 Nr 124, poz. 1152 z późn. zm.

⁵⁹ Art. 3 pkt 2 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz. U. z 2010 r. Nr 243, poz. 1623, z późn. zm.).

lub upadku statku powietrznego. Odszkodowanie zakładu ubezpieczeń z tytułu zaistnienia powyższych szkód ograniczona jest określoną w umowie sumą ubezpieczenia.

Obowiązek zawarcia umowy ubezpieczenia w obu przypadkach wiąże się z nadzorem. Do kontroli zobowiązany jest wójt (burmistrz, prezydent miasta) właściwy ze względu na miejsce położenia gospodarstwa rolnego lub miejsce zamieszkania rolnika, natomiast uprawniony jest starosta właściwy ze względu na położenie gospodarstwa rolnego lub miejsce zamieszkania rolnika. W przypadku ubezpieczenia OC rolników uprawnienia do kontroli ma również Ubezpieczeniowy Fundusz Gwarancyjny.

Niespełnienie obowiązku ubezpieczenia wiąże się z sankcjami. Od 1 stycznia 2015 roku opłata z tego tytułu wynosi:

- dla ubezpieczenia OC rolników – równowartość jednej dziesiątej minimalnego wynagrodzenia za pracę (2015 – 175 zł);
- ubezpieczenia budynków rolniczych – równowartość jednej czwartej minimalnego wynagrodzenia za pracę (2015 – 440 zł).

Spośród 31 obecnie funkcjonujących na polskim rynku zakładów ubezpieczeniowych prowadzących działalność w dziale ubezpieczeń majątkowych i pozostałych osobowych, ponad $\frac{2}{3}$ oferuje obowiązkowe ubezpieczenie budynków w gospodarstwie rolnym i ubezpieczenie OC rolników. Ogólnie wysokość składek na oba ubezpieczenia jest zróżnicowana w poszczególnych zakładach ubezpieczeniowych i zależy od wysokości sumy ubezpieczenia, jednak należy podkreślić, że są to składki relatywnie niskie. Na przykład ubezpieczenie OC rolnika posiadającego gospodarstwo o powierzchni około 4 ha kosztuje około 100 zł rocznie, a ubezpieczenie budynków – około 200 zł rocznie.

Na koniec 2014 roku liczba tzw. czynnych polis ubezpieczenia OC rolników wynosiła ok. 1456 tys., stanowiąc 2,9% ogółu polis rynku ubezpieczeń majątkowych, natomiast składka przypisana brutto z tego tytułu stanowiła 0,2% ogółu składki przypisanej brutto działu II. W przypadku ubezpieczenia budynków udział polis stanowił około 3,7% ogółu polis, a składka z tego tytułu 0,2% (tabela 7.4). Natomiast liczba zlikwidowanych szkód oraz kwoty wypłaconych odszkodowań z obu ubezpieczeń wykazują w poszczególnych latach znaczne wahania, ale relatywnie są wyższe (np. w 2014 roku udział odszkodowań wypłaconych z ubezpieczenia OC w odszkodowaniach wypłaconych ogółem wyniósł 2,9%, a z tytułu ubezpieczenia budynków prawie 8,7%). Zarówno jeden, jak i drugi przypadek dowodzi szczególnego znaczenia tych ubezpieczeń w zabezpieczeniu mieszkańców wsi, a zwłaszcza rolników.

Szczególną formą wsparcia gospodarstw rolnych jest też możliwość uzyskania dofinansowania z budżetu państwa składek na zakup ubezpieczenia od takich zdarzeń losowych, jak:

Tabela 7.4. Obowiązkowe ubezpieczenia w rolnictwie na tle rynku ubezpieczeń majątkowych i pozostałych osobowych w latach 2007–2014

Wyszczególnienie	2007	2009	2011	2014
Ubezpieczenie OC rolników, w tym:				
liczba czynnych polis w szt.	1409656	1441381	1510808	1456167
składka przypisana brutto w tys. zł	42383	49325	54057	57028
liczba zlikwidowanych szkód w szt.	3883	4461	4875	8076
wypłacone odszkodowania w tys. zł	26481	24416	37543	38911
Ubezpieczenie budynków, w tym:				
liczba czynnych polis w szt.	1588328	1624163	1690097	1848849
składka przypisana brutto w tys. zł	319765	376170	421595	447299
liczba zlikwidowanych szkód w szt.	83732	24359	33255	29940
wypłacone odszkodowania w tys. zł	178654	119356	200850	117443
Ogółem rynek ubezpieczeń majątkowych i pozostałych osobowych, w tym:				
liczba czynnych polis w szt.	58087517	46865941	49204588	50048803
składka przypisana brutto w tys. zł	17781779	20617600	24801456	25711017
liczba zlikwidowanych szkód w szt.	2601909	3601035	4497571	4695347
wypłacone odszkodowania w tys. zł	9953178	12200431	13484372	13544582

Źródło: opracowanie własne na podstawie Sprawozdań statystycznych KNF-02 za lata 2007, 2009, 2011, 2014, Komisja Nadzoru Finansowego, Warszawa.

- dla produkcji roślinnej, tj. upraw – zbóż, kukurydzy, rzepaku, rzepiku, chmielu, tytoniu, warzyw gruntowych, drzew i krzewów owocowych, truskawek, ziemniaków, buraków cukrowych i roślin strączkowych od zasiewu lub wysadzenia do zbioru; ubezpieczenie obejmuje ryzyko szkód spowodowanych przez: huragan, powódź, deszcz nawalny, grad, piorun, obsunięcie się ziemi, lawiny, suszę, ujemne skutki przezimowania i przymrozki wiosenne;
- dla produkcji zwierzęcej, tj. bydła, koni, owiec, kóz, drobiu lub świń od ryzyka wystąpienia szkód spowodowanych przez: huragan, powódź, deszcz nawalny, grad, piorun, obsunięcie się ziemi, lawiny oraz w wyniku uboju z konieczności.

System ten obowiązuje od 2006 roku na mocy ustawy z dnia 7 lipca 2005 roku o ubezpieczeniach upraw rolnych i zwierząt gospodarskich⁶⁰. Na przykład w 2015 roku dopłata z budżetu pokrywała 50% składki ubezpieczeniowej do 1 ha upraw i 50% składki do 1 sztuki zwierząt gospodarskich⁶¹. Dodatkowo minister rolnictwa i rozwoju wsi określa corocznie w drodze rozporządzenia maksymalne sumy ubezpieczenia dla poszczególnych upraw rolnych i zwierząt gospodarskich na rok następny, mając na uwadze zapewnienie odpowiedniego poziomu ochrony ubezpieczeniowej producentów rolnych oraz

⁶⁰ Dz.U. z 2005 r. Nr 150, poz. 1249, z późn. zmianami.

⁶¹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 listopada 2014 r. w sprawie wysokości dopłat do składek z tytułu ubezpieczenia upraw rolnych i zwierząt gospodarskich w 2015 r., Dz. U. z 2014 r., poz. 1670.

możliwości budżetu państwa⁶². Jeżeli stawki taryfowe przekroczą 6% sumy ubezpieczenia, dopłaty do składek nie przysługują.

Ponadto od 1 lipca 2008 roku rolnik, który uzyskał płatności bezpośrednie do gruntów rolnych, ma obowiązek ubezpieczenia co najmniej 50% powierzchni zasiewów w zakresie wystąpienia przynajmniej jednego ryzyka spośród: powodzi, suszy, gradu, ujemnych skutków przezimowania oraz przymrozków wiosennych. Wprawdzie fakt niezawarcia przez rolników umów ubezpieczenia upraw rolnych nie ma wpływu na ubieganie się przez nich o płatności bezpośrednie, niemniej jednak rolnik, który nie spełni obowiązku zawarcia umowy ubezpieczenia obowiązkowego, jest obowiązany do wniesienia opłaty za jego niespełnienie na rzecz gminy właściwej ze względu na miejsce zamieszkania albo siedzibę rolnika. Wysokość opłaty obowiązującej w danym roku kalendarzowym stanowi równowartość w złotych 2 euro od 1 hektara (wg kursu NBP). Umowę ubezpieczenia rolnicy mogą zawrzeć z zakładem ubezpieczeń, który podpisał stosowną umowę z ministrem rolnictwa i rozwoju wsi⁶³. Wprowadzenie obowiązku ubezpieczenia upraw rolnych jest konieczne w związku z ujednolitym obowiązkiem posiadania polis ubezpieczenia dla 50% upraw rolnych prowadzonych przez rolników, którzy od 2010 roku ubiegają się o inne formy wsparcia z budżetu krajowego w przypadku wystąpienia klęsk.

W literaturze podkreśla się, że **dotacje do składek podniosły poziom rozpowszechnienia ubezpieczeń majątkowych w rolnictwie, zwłaszcza ubezpieczeń upraw czy zwierząt. Niestety jednak nie wpływają istotnie na wzrost świadomości zarządzania ryzykiem właścicieli gospodarstw rolnych**⁶⁴. Postępujące zmiany klimatyczne i towarzyszące mu ryzyko gospodarowania w rolnictwie mogą pogarszać sytuację ekonomiczną producentów rolnych nawet pomimo wsparcia ze strony państwa.

Podsumowanie

Przedstawione w tym rozdziale rozważania dotyczące systemu opodatkowania i zabezpieczenia społecznego rolnictwa pokazują, że jest to sektor szczególnie traktowany przez państwo. Świadczy o tym przede wszystkim:

⁶² Na przykład w 2015 roku maksymalna suma ubezpieczenia 1 ha zbóż nie mogła przekroczyć 7 tys. zł, warzyw gruntowych 172,8 tys. zł, a 1 szt. bydła 17,4 tys. zł (Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 20 listopada 2014 r. w sprawie maksymalnych sum ubezpieczenia dla poszczególnych upraw rolnych i zwierząt gospodarskich na 2015 r., Dz. U. z 2014 r., poz. 1655).

⁶³ Na przykład w 2015 roku były to: Powszechny Zakład Ubezpieczeń S.A. z siedzibą w Warszawie, Towarzystwo Ubezpieczeń Wzajemnych „TUW” z siedzibą w Warszawie oraz Concordia Polska Towarzystwo Ubezpieczeń Wzajemnych z siedzibą w Poznaniu.

⁶⁴ P. Rozumek, *Wpływ zmian klimatu na funkcjonowanie ubezpieczeń rolnych*, w: W. Sułkowska, G. Strupczewski (red.), *Dylematy teorii i praktyki ubezpieczeń*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2015, s. 262.

- wyłączenie dochodów rolniczych z opodatkowania, czyli w zasadzie „(nie)opodatkowanie”⁶⁵ podstawowego celu działalności rolniczej;
- niewielkie obciążenie pozostałymi podatkami, a zwłaszcza podatkiem rolnym charakteryzującym się archaiczną konstrukcją, która nie pozwala na sprawną realizację przypisanych temu podatkowi funkcji, czyli fiskalnej, redystrybucyjnej i stymulacyjnej; oznacza to, że rolnictwo w niewielkim stopniu partycypuje w tworzeniu dochodów publicznych;
- znaczny zakres preferencji podatkowych wbudowanych zarówno w podatki centralne, jak i lokalne, który w 2013 roku szacowano na kwotę ponad 9 mld zł;
- odrębność systemu ubezpieczeń społecznych rolników, oparta przede wszystkim na formule relatywnie niskich składek i dotacji z budżetu państwa, co oznacza zarówno wsparcie producentów rolnych, jak i obecnych świadczeniobiorców, głównie emerytów i rencistów;
- znaczny zakres finansowania przez państwo składek na ubezpieczenie zdrowotne;
- uzależnienie dostępu do pomocy społecznej od szacunkowego dochodu ustalanego na podstawie liczby hektarów przeliczeniowych, a nie rzeczywistych wyników ekonomicznych gospodarstw;
- wprowadzenie obowiązku ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej rolników, a także części ich majątku, czyli budynków i upraw, przy wsparciu finansowym tych ostatnich.

Ponieważ za znakomitą większością powyższych rozwiązań kryją się publiczne środki pochodzące przede wszystkim od podatników spoza rolnictwa, rodzi się pytanie o ich skuteczność i efektywność. Aby na nie odpowiedzieć, ważne wydaje się określenie celów, jakim mają służyć. Jeśli jest to oddziaływanie na sytuację dochodową producentów rolnych, to niewątpliwie obecne mechanizmy funkcjonowania zarówno systemu opodatkowania rolnictwa, jak zabezpieczenia społecznego rolników służą osiągnięciu tego celu. Jeśli jednak celem tym ma być efektywne wspieranie rozwoju rolnictwa, pod pojęciem którego należy rozumieć szeroko pojęte przemiany strukturalne zgodne z założeniami zrównoważonego rozwoju, to odpowiedź nie może być pozytywna. **Obecne rozwiązania mają w większości charakter socjalny – zamrażają istniejące struktury i zniechęcają do wyjścia ludności do zajęć pozarolniczych.** Ograniczają tym samym możliwość zwiększenia aktywizacji ekonomicznej, społecznej i zawodowej obszarów wiejskich przy jednoczesnym wzroście wydajności pracy w samym rolnictwie.

⁶⁵ L. Goraj i in., *Uwarunkowania i konsekwencje opodatkowania rolnictwa w Polsce*, Forum Inicjatyw Rozwojowych, http://www.efrwp.pl/dir_upload/download/thumb/319203e55578f6217cb931c6e33b.pdf (dostęp: 10.02.2016).

Piotr Gradziuk*

Rozdział 8. Znaczenie rolnictwa i obszarów wiejskich dla poprawy sytuacji ekologicznej i struktury energetycznej kraju

Wprowadzenie

Obszary wiejskie, które w Polsce zajmują ponad 93% powierzchni, jeszcze w ubiegłym wieku utożsamiano z rolnictwem oraz produkcją żywności lub surowców głównie dla przemysłu spożywczego. I chociaż rola rolnictwa nie zmniejszy się, rosną bowiem dochody w krajach relatywnie ubogich, o wysokiej elastyczności popytu na żywność, to obszary te w coraz większym stopniu pełnić będą także szereg innych ważnych funkcji, np. gospodarczych (innych niż rolnicze), społecznych, kulturowych, a głównie przyrodniczych (ekologicznych), gdyż systematycznie wzrasta znaczenie środowiska naturalnego. To właśnie nie brak zasobów, lecz ich stan może w najbliższej przyszłości stanowić główne ograniczenie w funkcjonowaniu społeczeństw. Przyroda zapewnia bowiem wodę, tlen, bioróżnorodność, pochłania węgiel, chroni powłokę ozonową, absorbuje zanieczyszczenia, łagodzi skrajność warunków pogodowych oraz zagrożeń powodziowych, dostarcza wrażeń estetycznych i inspiracji ludziom nauki i sztuki. Są to dobra nierynkowe, stąd też słabo rozpoznane i skwantyfikowane, co utrudnia ocenę zakresu poszczególnych funkcji oraz kierunku, a także siły ich zmian¹. **Constanza i jego współpracownicy oszacowali wartość usług świadczonych przez ekosystemy w 1997 roku na 33 bln USD – kwota ta była prawie dwukrotnie wyższa od globalnego PKB (18 bln USD)**². Zwrócili tym samym uwagę opinii publicznej (artykuł należy do najczęściej cytowanych na świecie w kategorii ekologia i środowisko) na korzyści ekonomiczne uzyskiwane ze środowiska przyrodniczego. Dlatego bardzo ważną kwestią jest stworzenie mechanizmów, by zgodnie z podstawową zasadą ekologii, jaką jest niezakłócony rozwój środowiska przyrodniczego, zachować takie proporcje między jego elementami,

* Dr hab. Piotr Gradziuk, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.

¹ J. Wilkin, *Wielofunkcyjność rolnictwa – nowe ujęcie roli rolnictwa w gospodarce i społeczeństwie*, w: J. Wilkin (red.), *Wielofunkcyjność rolnictwa. Kierunki badań, podstawy metodologiczne i implikacje praktyczne*, IRWiR PAN, Warszawa 2010, s. 31.

² R. Costanza, i in., *The value of the world's ecosystem services and natural capital*, „Nature”, 1997, 387, s. 253–260.

aby następowała odnowa zużytych zasobów i zachowana była egzystencja świata organicznego. **Pamiętać należy, że środowisko naturalne, zgodnie ze słowami Wosia, to „partner cichy, ale w swojej konsekwentnej obecności bezwzględny i nieprzekupny”³.**

W przedstawionej analizie skupiono się na pozytywnych efektach zewnętrznych dostarczanych przez obszary wiejskie w odniesieniu do zasobów przyrodniczych. Nie umniejszając zagrożeń, zwłaszcza związanych z negatywnym wpływem produkcji rolniczej, pozarolniczej działalności gospodarczej, transportu oraz odpadów i emisji z gospodarstw domowych⁴, skupiono się na tych korzyściach, które są bardzo często niedostrzegane lub niedoceniane. W wielu krajach **funkcje środowiskowe obszarów wiejskich są coraz częściej traktowane jako dobra publiczne**, co w pewnym uproszczeniu oznacza że są ogólnodostępne, a ich podaż nie zależy od liczby osób je konsumujących.

W związku z tym, że dobra te powstają przy „okazji” prowadzonej działalności najczęściej rolniczej lub leśnej, wytwarzający je nie otrzymują pełnego wynagrodzenia za ich dostarczanie, chociaż w wyniku kolejnych reform Wspólnej Polityki Rolnej coraz większa część budżetu przeznaczana jest na wspieranie działań prośrodowiskowych (programy rolnośrodowiskowe, zalesianie gruntów). Aby zachęcić „powierników i mandatariuszy”⁵ ogromnej części najcenniejszych zasobów naturalnych, mających decydujące znaczenie dla jakości życia całego społeczeństwa, do zwiększania zakresu świadczeń na rzecz środowiska, niezbędne są działania interwencyjne (np. rekompensaty oraz inne płatności). Ich wprowadzenie uwarunkowane jest prawidłową wyceną usług świadczonych przez środowisko przyrodnicze. Jest to zagadnienie złożone, wymagające integracji wiedzy ekonomicznej i ekologicznej. Opracowanie praktycznych metod implementacji działań prośrodowiskowych spotkało się z trudnościami metodologicznymi, technicznymi, a nawet etycznymi. Takiej kwantyfikacji dokonano dla biosekwestracji CO₂, bioróżnorodności, małej retencji i redukcji emisji CO₂ poprzez wykorzystanie odnawialnych źródeł energii.

8.1. Usługi ekosystemowe rolnictwa i obszarów wiejskich

8.1.1. Biosekwestracja

Jedną z naturalnych funkcji świata roślinnego jest pochłanianie (absorpcja) dwutlenku węgla w procesie fotosyntezy i magazynowanie w postaci masy organicznej. Najlepszym tego przykładem są lasy, gdzie na jednym ha zaku-

³ A. Woś, *Polityka rolniczo-środowiskowa i nowe szanse rolnictwa*, IERiGŻ, Warszawa 2003, s. 33–45.

⁴ Tym zagadnieniom poświęcono między innymi rozdział 6 w: J. Wilkin, I. Nurzyńska (red.), *Polska wieś 2012. Raport o stanie wsi*, FDPA, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2012.

⁵ A. Woś A., *Polityka rolniczo-środowiskowa...*, dz. cyt.

mulowane jest około 100 t tego gazu w masie nadziemnej i 180 t w glebie. Podobną funkcję pełnią zadrzewienia i zakrzewienia. Proces ten nazywany jest biosekwestracją. Z uwagi na jego znaczenie dla zmian klimatycznych opracowano metodykę szacowania ilości pochłanianego CO₂ przez poszczególne rodzaje użytkowanych gruntów (Land Use, Land Use Change and Forestry – LULUCF). To efekt realizacji zapisów Ramowej Konwencji Narodów Zjednoczonych w Sprawie Zmian Klimatu (United Nations Framework Convention on Climate Change – UNFCCC) oraz Protokołu z Kioto. Metodyka była niezbędna do sporządzania corocznej inwentaryzacji gazów cieplarnianych (Greenhouse Gases – GHG), której obowiązek wynikał z ratyfikacji powyższych dokumentów. Wytyczne do obliczeń publikuje Międzyrządowy Zespół ds. Zmian Klimatu (Intergovernmental Panel on Climate Change – IPCC)⁶. Obligatoryjnie do wypełnienia zobowiązań zawartych w Protokole wykorzystywane jest saldo emisji gazów cieplarnianych wynikające z bezpośrednich zmian w użytkowaniu ziemi, ale tylko w zakresie zalesiania i wylesiania (art. 3.3). Poszczególne państwa mogą również podejmować inne działania, związane z gospodarką leśną i użytkowaniem gruntów, skutkujące zmianami emisji i wielkością ich pochłaniania (art. 3.4).

W UE, według danych z 2008 roku, ilość pochłoniętego przez LULUCF CO₂ wyniosła 410 mln t, co stanowiło około 8% łącznej emisji gazów cieplarnianych Wspólnoty. W 2013 roku Parlament Europejski i Rada podjęły Decyzję⁷ o włączeniu tego sektora do polityki klimatycznej. Oznacza to konieczność wykazywania emisji i pochłoniętego CO₂ według sposobu wykorzystania i użytkowania gruntów.

W Polsce jednostką odpowiedzialną za opracowywanie inwentaryzacji emisji gazów cieplarnianych jest działający w ramach Instytutu Ochrony Środowiska – PIB, Krajowy Ośrodek Bilansowania i Zarządzania Emisjami (KO-BiZE). **Z Raportu⁸ sporządzonego za lata 2008–2012 wynika, że bilans emisji i pochłaniania gazów cieplarnianych w sektorze związanym z użytkowaniem gruntów i leśnictwem (LULUCF) zawierał się w przedziale od –36,3 do –42,7 mln t ekw. CO₂ (tab. 8.1).** W przypadku działań związanych z zalesianiem gruntów innych niż leśne oraz gospodarką leśną bilans ten jest ujemny, co oznacza, że działania te pochłaniają więcej CO₂, niż wynosi jego

⁶ Zweryfikowane wytyczne do krajowych inwentaryzacji gazów cieplarnianych (*Revised 1996 Guidelines for National Greenhouse Gas Inventories*), Przewodnik dobrych praktyk i zarządzania niepewnościami w krajowych inwentaryzacjach gazów cieplarnianych (*Good Practice Guidance and Uncertainty Management in National Greenhouse Gas Inventories*) oraz Przewodnik dobrych praktyk w zakresie użytkowania gruntów, zmian użytkowania gruntów i leśnictwa (*Good Practice Guidance for Land Use, Land Use Change and Forestry*).

⁷ Decyzja PE i RE nr 529/2013/UE z dnia 21 maja 2013 r. w sprawie zasad rozliczania emisji i pochłaniania gazów cieplarnianych w wyniku działalności związanej z użytkowaniem gruntów, zmianą użytkowania gruntów i leśnictwem oraz w sprawie informacji o działaniach związanych z tą działalnością.

⁸ Źródło: *Krajowy raport inwentaryzacyjny 2014. Inwentaryzacja gazów cieplarnianych w Polsce dla lat 1988–2012*, Krajowy Ośrodek Bilansowania i Zarządzania Emisjami, Warszawa 2014, s. 12.

emisja. Polska, korzystając z możliwości wyboru decyzji odnośnie dodatkowych działań, wprowadziła do nich gospodarkę leśną, która charakteryzuje się bardzo korzystnym bilansem.

Tabela 8.1. Bilans emisji i pochłaniania gazów cieplarnianych dla działań LULUCF w ramach Protokołu z Kioto dla okresu 2008–2012 (tys. t ekw. CO₂)

Zakres działania	Aktywność	2008	2009	2010	2011	2012
Art. 3.3 Protokołu z Kioto	zalesienie	–2 339,17	–2 420,36	–2 554,16	–2 641,66	–2 777,73
	wylesienie	350,62	375,80	322,76	353,44	289,64
Art. 3.4 Protokołu z Kioto	gospodarka leśna	–36 191,85	–34 806,89	–34 113,55	–40 403,57	–36 450,47

Źródło: Krajowy raport inwentaryzacyjny 2014. Inwentaryzacja gazów cieplarnianych w Polsce dla lat 1988–2012, Krajowy Ośrodek Bilansowania i Zarządzania Emisjami, Warszawa 2014, s. 12.

Pozostałe działania LULUCF, które nie zostały uwzględnione w powyższym bilansie charakteryzują się nadwyżką emisji CO₂: grunty podmokłe (3,1 mln t), grunty rolne (1,3 mln t), a łąki i pastwiska (0,4 mln t). Saldo działalności związane z użytkowaniem gruntów, zmianą użytkowania gruntów oraz leśnictwem w 2012 roku wyniosło około –34 mln t ekw. CO₂, co stanowi 10% emisji gazów cieplarnianych w Polsce. W Unii najkorzystniejszym bilansem charakteryzowały się Włochy (–87 mln t), Francja (–68 mln t) i Hiszpania (–51 mln t). Natomiast w Niemczech saldo emisji było dodatnie i wynosiło 30 mln t. Wygenerowane jednostki pochłaniania można wykorzystać do wypełnienia krajowego celu redukcyjnego lub uczynić przedmiotem obrotu w ramach międzynarodowego systemu handlu emisjami. Innymi słowy, im większa biologiczna sekwestracja dwutlenku węgla zaliczana do bilansu emisyjnego danego kraju, tym mniejsze wymagane redukcje w emisji ze spalania paliw kopalnych.

8.1.2. Bioróżnorodność

Czerpiąc niezliczone korzyści ze środowiska naturalnego w postaci różnego rodzaju dóbr określanych jako usługi ekosystemowe, nie zawsze zdajemy sobie sprawę, że podstawą ich generowania jest bioróżnorodność, czyli całe bogactwo form życia występujących na Ziemi, różnorodność gatunków i wielogatunkowych układów przyrodniczych oraz ich genetyczna zmienność⁹. **Bioróżnorodność jest bardzo ważna dla zachowania równowagi ekologicznej naszej planety i dla naszego przetrwania. Człowiek, by zaspokoić swoje potrzeby, wykorzystuje 40 tys. gatunków zwierząt i roślin. Troskę o jej utrzymanie wyraziły wiodące międzynarodowe organizacje gospodarcze, ta-**

⁹ J. Sienkiewicz, *Koncepcje bioróżnorodności – ich wymiary i miary w świetle literatury*, „Ochrona Środowiska i Zasobów Naturalnych”, 2010, nr 45, s. 7–29.

kie jak Bank Światowy i Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD), uznając utrzymanie różnorodności biologicznej, obok zmian klimatycznych, zapewnienia dostępu do czystej wody oraz ograniczenia wpływu degradacji środowiska na zdrowie człowieka, za największe wyzwanie stojące przed ludzkością w XXI w. **Troska o bioróżnorodność ma także wymiar etyczny, co najlepiej oddają słowa twórcy ekofilozofii Henryka Skolimowskiego: „każda forma życia jest niepowtarzalna i wymaga szacunku niezależnie od swojej obecnej wartości dla człowieka”¹⁰.**

Szczególna rola przypada obszarom wiejskim na terenie Polski, które stanowią główną ostoję różnorodności biologicznej o unikatowym charakterze w skali Europy, co wynika z urozmaicenia siedlisk i krajobrazów. Tak cenne zasoby środowiskowe i bioróżnorodność wymagają utrzymania istniejących form ochrony przyrody, zrównoważonego rozwoju rolnictwa, zachowania tradycyjnych roślin uprawnych i ras zwierząt hodowlanych oraz mozaikowości terenów wiejskich. Najważniejszą rolę w utrzymaniu bioróżnorodności grają tereny objęte różnymi formami ochrony przyrody. Największą powierzchnię ze wszystkich obiektów o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chronionych zajmują obszary Natura 2000 wyznaczone na podstawie dyrektyw „ptasiej” (2009/147/WE) i „siedliskowej” (92/43/EWG). Wprawdzie dokumenty te nie określają ilości ani wielkości terenów chronionych, ale stanowią, że sieć ekologiczna powinna być na tyle duża, aby gwarantować zachowanie odpowiedniej reprezentacji miejscowych cennych siedlisk i gatunków. Idea ochrony przyrody w formie sieci Natura 2000 opiera się na tradycyjnych metodach ochrony najbardziej wartościowych i reprezentatywnych siedlisk dla kontynentu europejskiego. Z łącznej liczby 990 takich terenów wyznaczonych w Polsce, na koniec 2014 roku 145 dotyczyło obszarów specjalnej ochrony ptaków, a 845 ochrony siedlisk (tab. 8.2).

Tabela 8.2. Liczba i powierzchnia form ochrony przyrody w Polsce

Forma ochrony przyrody	Liczba obiektów	Pow. [tys. ha]
Parki narodowe	23	314,7
Rezerваты przyrody	1 481	165,7
Parki krajobrazowe	122	2 526,0
Obszary chronionego krajobrazu	385	7 010,1
Użytki ekologiczne	7 090	51,8
Zespoły przyrodniczo-krajobrazowe	331	95,9
Stanowiska dokumentacyjne	162	0,9
Razem		10 165,1
Sieć Natura 2000		
Obszary specjalnej ochrony ptaków (OSO)	145	4 926,2
Specjalne obszary ochrony siedlisk (SOO)	849	3 491,1

Źródło: Ochrona środowiska 2015. GUS Warszawa, s. 274 i 289.

¹⁰ H. Skolimowski, *Nadzieja matką mądrych. Eseje o ekologii*, ZBZ SANGHA, Warszawa 1989, s. 21.

Wyznaczenie obszarów ekologicznej sieci to pierwszy krok do skutecznej ochrony różnorodności siedlisk i gatunków. Niezbędne jest również właściwe zarządzanie i finansowanie działań na rzecz osiągnięcia i utrzymania pożądanego stanu oraz integracja z unijną polityką w zakresie ochrony różnorodności biologicznej. W Polsce ponad $\frac{1}{4}$ obszarów wiejskich jest objęta Siecią Natura 2000, co wymaga pogodzenia działań ochronnych z istniejącym formami zagospodarowania terenu i niejednokrotnie prowadzi do konfliktów na tle korzystania z lokalnych zasobów¹¹. Podobne problemy występują w otulinach parków narodowych i parkach krajobrazowych traktowanych przez lokalne społeczności jako bariera rozwojowa. Z tytułu ustanowienia obszarów chronionych ponoszą bowiem dodatkowe koszty, bądź tracą potencjalne korzyści. Dlatego w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW) część transferu środków publicznych nabiera charakteru zapłaty za świadczenia na rzecz środowiska przyrodniczego (Oś 2. Poprawa środowiska naturalnego i obszarów wiejskich). Rolnicy mogą ubiegać się między innymi o środki finansowe na realizację programów rolnośrodowiskowych lub zalesiania.

Celem programu rolnośrodowiskowego jest wspieranie rolników, którzy zmieniając sposób funkcjonowania gospodarstwa, ograniczają negatywny wpływ rolnictwa na środowisko przyrodnicze, w szczególności przez przywracanie walorów lub utrzymanie stanu cennych siedlisk użytkowanych rolniczo oraz zachowanie różnorodności biologicznej, promowanie zrównoważonego systemu gospodarowania, odpowiednie użytkowanie gleb i ochronę wód, ochronę zagrożonych lokalnych ras zwierząt gospodarskich i odmian roślin uprawnych. W latach 2004–2014 Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa wydała 780 tys. decyzji przyznających taką pomoc na kwotę 8839 mln zł, z czego 8205 mln wypłacono. Największe wsparcie uzyskały działania w zakresie ochrony gleb i wód (2490 mln zł), rolnictwa ekologicznego (2339 mln zł) oraz zrównoważonego (1346 mln zł), ekstensywnego użytkowania łąk i pastwisk (1039 mln zł), ochrony zagrożonych gatunków ptaków i siedlisk przyrodniczych na obszarach Natura 2000 (741 mln zł), a także poza nimi (514 mln zł)¹². Chociaż efekty środowiskowe realizacji tych działań nie są jeszcze skwantyfikowane, to powyższe zestawienie potwierdza ogólnie głoszoną tezę, że za pomocą sprawnie działających mechanizmów finansowania można skutecznie wpływać na postawy osób nawet sceptycznie odnoszących się do problematyki zachowań prośrodowiskowych.

Nieziemiernie ważnym zagadnieniem wchodzącym w zakres ochrony bioróżnorodności jest także utrzymanie zasobów genetycznych starych

¹¹ Tym zagadnieniom poświęcono między innymi rozdział 4 *Polskiej wsi 2012...*, dz. cyt.

¹² Sprawozdanie z działalności Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa za 2014 rok, s. 52–53 i 190–191, http://www.arimr.gov.pl/fileadmin/pliki/zdjecia_strony/223/Sprawozdanie_ARiMR_2014.pdf (dostęp: 21.02.2016).

gatunków i odmian roślin uprawnych oraz rodzimych ras zwierząt gospodarskich objętych programami ochrony zasobów genetycznych. Zasoby te są niezbędne do kreowania efektywnego postępu biologicznego w rolnictwie. Ponadto stare odmiany roślin oraz rasy rodzime są wykorzystywane w ekstensywnym systemie produkcji oraz rolnictwie ekologicznym, mogą także stanowić istotny element ochrony tradycyjnego krajobrazu¹³. Należą do nich między innymi wśród roślin¹⁴ pszenica płaskurka i samopsza, owies szorstki, lnicznik, lędzwan czy soczewica, a spośród ras zwierząt¹⁵ bydło: polskie czerwone, czerwono-białe, biało-żółte; świnie: rasa puławska, złotnicka biała i pstra; owce: górska, kamieniecka i wiele innych. Zainteresowanie tymi odmianami wzrasta również ze względu na wykorzystywanie ich do wytwarzania wyspecjalizowanych produktów lokalnych oraz urozmaicanie diety. Te działania również uzyskują wsparcie w ramach programu rolnośrodowiskowego – zachowanie zagrożonych zasobów genetycznych roślin (87,7 mln zł) i zwierząt w rolnictwie (172,5 mln zł).

Do instrumentów utrzymywania i zwiększania bioróżnorodności na obszarach wiejskich należą tzw. infrastruktury ekologiczne obejmujące między innymi miedze, żywopłoty, pasy zarośli i zadrzewień śródpolnych, rowy, kamienne rumowiska i oczka wodne. Obszary te, mimo iż mogą utrudniać prowadzenie działalności rolniczej lub nawet gospodarczej, służą jako miejsce bytowania, rozwoju, schronienia oraz pozyskiwania pokarmu dla wielu gatunków zwierząt, w tym ptaków i innych sprzymierzeńców człowieka w walce ze szkodnikami. Utrzymanie korytarzy ekologicznych i właściwe gospodarowanie w ich obrębie nie tylko ma istotne znaczenie dla ochrony siedlisk oraz gatunków, ale także ma umożliwiać migracje, które są bardzo ważne z punktu widzenia wymiany puli genowej.

Kluczową rolę w utrzymaniu różnorodności roślin w prawie wszystkich ekosystemach lądowych odgrywają owady zapylające (chrząszcze, motyle, błonkówki i muchówki), ponieważ około 87,5% gatunków roślin do wydania owoców wymaga takiego zabiegu¹⁶. Ograniczenie populacji zapylaczy może prowadzić nawet do zaniku gatunków roślin. Ekosystemami szczególnie zależnymi od ich obecności są łąki, ekosystemy otwarte i wrzosowiska. Brak lub istotne ograniczenie populacji owadów zapylających miałoby niewątpliwie negatywny wpływ na dostępność najbardziej wartościowych dla naszej diety produktów, takich jak owoce, warzywa oraz niektóre rośliny wykorzystywa-

¹³ *Strategiczny program badań naukowych i prac rozwojowych. Środowisko naturalne, rolnictwo i leśnictwo BIOSTRATEG*, Narodowe Centrum badań i Rozwoju, Warszawa 2013.

¹⁴ G. Hodun, W. Podyma, *Zachowanie zagrożonych zasobów genetycznych roślin w rolnictwie*, Biblioteczka Programu Rolnośrodowiskowego 2007–2013, Warszawa 2009.

¹⁵ *Polskie rasy zachowawcze. Atlas zwierząt gospodarskich objętych programem ochrony w Polsce*, Instytut Zootechniki, Kraków 2012.

¹⁶ J. Ollerton, R. Winfree, S. Tarrant, *How many flowering plants are pollinated by animals?*, „Oikos”, 2011, 120, s. 321–326.

ne w produkcji zwierzęcej. **Według szacunków wykonanych przez Launtenbacha i współpracowników globalna wartość usług zapylaczy w 2009 roku wyniosła 265 mld euro**¹⁷. W Europie największe korzyści uzyskano we Włoszech, Grecji, Hiszpanii, Francji, Wielkiej Brytanii, Niemczech, Holandii, Szwajcarii, Austrii, Polsce, Rumunii i na Węgrzech.

Naturalne ekosystemy stanowią również źródło cennych roślin zielarskich (rumianek pospolity, skrzyp polny, chaber bławatek, a nawet perz). Do ponad połowy wytwarzanych na świecie leków wykorzystuje się substancje naturalne, są one szczególnie ważne w kuracjach antynowotworowych.

Rozpatrując wiele aspektów różnorodności na obszarach wiejskich, należy pamiętać o różnorodności krajobrazowej, która jest szczególnie cenna dla gospodarstw ekologicznych i prowadzących działalność agroturystyczną.

Ekosystemy pełnią także szereg innych ważnych funkcji, które zostały opisane i wycenione w ramach projektu „Ekonomia ekosystemów i bioróżnorodności” (The Economics of Ecosystems and Biodiversity – TEEB)¹⁸. Jego efektem była propozycja szeregu instrumentów, które mogłyby posłużyć decydom do skutecznej realizacji polityki ochrony bioróżnorodności i założeń wynikających z Konwencji o różnorodności biologicznej.

8.1.3. Gospodarka wodna

Woda jest niezbędna nie tylko do podtrzymywania życia wszystkich żywych organizmów, ale stanowi podstawę wielu gałęzi przemysłu, rolnictwa oraz gospodarki komunalnej. Zaspokajanie tych potrzeb powinno się odbywać przy poszanowaniu zasad zrównoważonego użytkowania wód, w szczególności ekosystemów wodnych i od wody zależnych, a także skutecznej ochrony przed powodzią oraz skutkami suszy. **Polska jest krajem stosunkowo ubogim w zasoby wodne, albowiem objętość wód odpływających rzekami w ciągu roku jest około trzykrotnie niższa od średniej europejskiej.** Ponadto zasoby wód powierzchniowych cechuje duża zmienność czasowa i terytorialna, co jest przyczyną okresowych zagrożeń powodziowych oraz występowania suszy hydrologicznej jako wyniku głębokiego niedoboru wody gruntowej.

Podstawowym jej źródłem są opady atmosferyczne, retencjonowane głównie na obszarach rolniczych i leśnych. Dlatego prawidłowe ich zagospoda-

¹⁷ Więcej informacji o roli i metodach wyceny usług świadczonych przez zapylacze w: Przegląd czynników zagrażających owadom zapylającym i rolnictwu w Europie. Raport techniczny Laboratorium Badawczego Greenpeace 01/2013, http://www.greenpeace.org/poland/PageFiles/271320/RAPORT_spa-dek_populacji_pszczol.pdf

S. Lautenbach, R. Seppelt, J. Liebscher, C. Dormann, 2012, *Spatial and Temporal Trends of Global Pollination Benefit*, PLoS ONE, file:///C:/Users/Dell/Downloads/pone.0035954.pdf (dostęp: 22.02.2016).

¹⁸ *Ekonomia ekosystemów i bioróżnorodności*, Wspólnoty Europejskie, 2008, http://ec.europa.eu/environment/nature/biodiversity/economics/pdf/teeb_report_pl.pdf (dostęp: 20.02.2016).

rowanie ma decydujący wpływ na jakość i ilość zasobów wodnych. Ważną rolę odgrywa infrastruktura w postaci stopni wodnych, śluz, kanałów, zapór, budowli regulacyjnych, wałów przeciwpowodziowych, a w szczególności zbiorników retencyjnych. W Polsce pojemność tę szacuje się na około 4 km³, co stanowi jedynie około 6% średniego rocznego odpływu i jest około dwukrotnie niższa od średniej europejskiej.

Zgodnie z wytycznymi Ramowej Dyrektywy Wodnej zarządzanie gospodarką wodną powinno odbywać się w granicach zlewni rzecznych, głównie metodami nietechnicznymi, z wykorzystaniem warunków naturalnych jak np. obszary bagienne, zagłębienia terenowe, glebę, cieki i zbiorniki wodne oraz geologiczne warstwy wodonośne (wody podziemne). Zwiększenie zdolności retencjonowania wody w naturalnych zlewniach spowalnia jej obieg, wytrąca rozpuszczone substancje i zawiesiny, a przez to przyczynia się do poprawy stanu jakościowego i ilościowego tych zasobów. Ponadto ogranicza zarówno skutki powodzi, jak i susz. Ważnym, lecz mało docenianym efektem realizacji rozwoju małej retencji jest poprawa stanu środowiska przyrodniczego przejawiająca się zwiększeniem uwilgotnienia siedlisk hydrogenicznych, wzrost różnorodności biologicznej (wzbogacenie składu gatunkowego runi łąkowej, rozwinięcie stref ekotonowych woda–ląd), a w lasach pełnienie funkcji przeciwpożarowych.

Obiekty małej retencji, z uwagi na niewielką pojemność, korzystnie oddziałują na bilans wodny przy dużo mniejszej inwazyjności w stosunku do środowiska naturalnego. Umożliwiają dostęp do wody zwierzętom, podnoszą i stabilizują lokalnie poziom wód gruntowych, tworzą nowe siedliska – miejsca rozwoju i przebywania różnych organizmów, przez co istotnie przyczyniają się do wzrostu różnorodności biologicznej. To oddziaływanie, choć rozproszone, ma bardzo duże możliwości przestrzennego retencjonowania wody. Od 2008 roku ich liczba, jak i pojemność systematycznie wzrastały (tab. 8.3). Inwestorami były głównie samorządy lokalne, które poprzez budowę zbiorników wodnych stawiały sobie za cel poprawę atrakcyjności turystycznej.

Tabela 8.3. Obiekty małej retencji wodnej w Polsce w latach 2008–2014

Rok	Liczba obiektów	Pojemność dam ³	Sztuczne zbiorniki		stawy		Pow. nawadniania (ha)
			liczba	dam ³	liczba	dam ³	
2008	30 563	694 913	3 330	135 350	7 370	304 013	152 415
2009	30 631	705 323	3 395	137 649	7 440	312 300	153 010
2010	30 842	732 402	3 503	149 773	7 500	316 216	166 722
2011	30 633	740 630	3 602	154 106	7 410	316 903	167 069
2012	31 151	753 624	3 711	159 257	7 501	319 721	166 785
2013	31 508	752 240	3 825	162 418	7 542	314 026	168 222
2014	31 334	804 402	3 966	164 669	7 665	319 772	166 501

Źródło: Ochrona środowiska 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, GUS, Warszawa.

Obiekty małej retencji wykorzystuje się też do potrzeb gospodarczych (nawadniania rolniczego, hodowli ryb, produkcji energii elektrycznej, rekreacji) oraz do poprawy walorów krajobrazowych i podnoszenia atrakcyjności turystyczno-rekreacyjnej. **Mała retencja łączy więc w sobie korzyści w zakresie poprawy zaopatrzenia w wodę, ochrony przeciwpowodziowej, różnorodności biologicznej oraz stymulacji lokalnego rozwoju.**

Nie mniej ważna jak dostępność jest jakość wody. Zgodnie z zapisami Ramowej Dyrektywy Wodnej¹⁹ do 2015 roku wody powierzchniowe i podziemne miały osiągnąć pod tym względem stan dobry. Badania przeprowadzone przez Państwowy Inspektorat Ochrony Środowiska w 2013 roku wykazały, że w Polsce taki poziom (bardzo dobry i dobry) osiągnęło tylko około 31% wód. W większości ich stan oceniono jako umiarkowany (45%), słaby albo zły (ponad 20%). Jedną z przyczyn był bardzo niski stopień sanitacji – głównie obszarów wiejskich. W 2014 roku na wsi tylko 37% ścieków trafiało do oczyszczalni (w miastach – 94%). Jednak w porównaniu z 2005 rokiem ich ilość podwoiła się.

Znaczący wpływ na jakość wód wywiera także rolnictwo (zwłaszcza intensywne). W wyniku niekontrolowanego lub niedostatecznie kontrolowanego dopływu biogenów, najczęściej związków azotu i fosforu, następuje eutrofizacja wód. Obniża to ich przydatność do rekreacji, celów komunalnych, przemysłowych, rybackich i powoduje określone skutki ekonomiczne (wzrost kosztów uzdatniania wody, straty w rybostanie, turystyce, rekreacji). Według krajowych danych monitoringowych w latach 2008–2011 parametry eutrofizacji zostały przekroczone w 34% stanowisk zlokalizowanych na wodach płynących, w 58% stanowisk na wodach stojących.

8.2. Zmiany klimatyczne – wyzwania dla obszarów wiejskich

8.2.1. Polityka klimatyczna

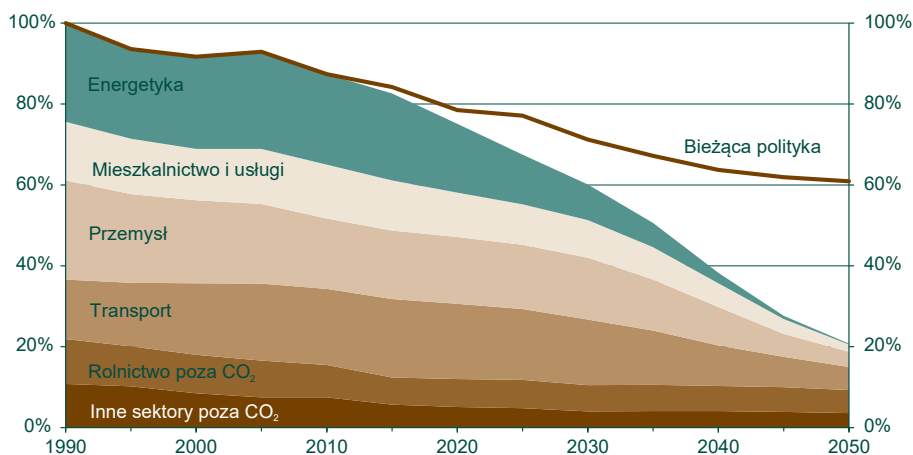
Podczas pierwszej Światowej Konferencji Klimatycznej w 1979 roku uznano, że jednym z największych zagrożeń dla rozwoju cywilizacji w ciągu najbliższego stulecia będą postępujące zmiany klimatu powodowane antropogennym podgrzaniem atmosfery w wyniku wzrostu koncentracji gazów cieplarnianych, przede wszystkim CO₂. Pomimo wyrażanych przez część środowiska naukowego wątpliwości co do stopnia, w jakim zmiany klimatu powoduje emisja pochodzenia antropogenicznego²⁰, społeczność międzynarodowa co najmniej

¹⁹ Dyrektywa 2000/60/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 października 2000 r. ustanawiająca ramy wspólnotowego działania w dziedzinie polityki wodnej (Dz.U. UE L z dnia 22 grudnia 2000 r.).

²⁰ K. Zimniewicz, *Globalne ocieplenie. Wątpliwy sojusz nauki z polityką, ideologią i biznesem*, „Ekonomia i Środowisko”, 2011, 1, s. 15.

od sesji „Środowisko i rozwój” (Rio de Janeiro – 1992) aktywnie działa na rzecz ograniczania emisji tych gazów. Ich zwięźceniem było uzgodnienie treści globalnej umowy klimatycznej podczas odbywającej się w grudniu 2015 roku w Paryżu XXI Konferencji Stron Ramowej Konwencji NZ w sprawie zmian klimatu COP. Jest to pierwsze w historii ludzkości globalne porozumienie gospodarcze o horyzoncie wykraczającym poza jedno pokolenie.

Bardzo ważną rolę w tych działaniach odgrywa Unia Europejska, która już w „Pakiecie klimatyczno-energetycznym UE” przyjętym przez Parlament Europejski 17 grudnia 2008 roku zobowiązała się, że do 2020 roku zredukuje o 20% emisję gazów cieplarnianych wyrażoną w ekwiwalencie CO₂ (w przypadku podjęcia podobnych zobowiązań przez inne kraje rozwinięte redukcja ta może wynieść nawet 30%). W tym samym okresie UE zwiększy też z 8,5% do 20% udział energii odnawialnej w całkowitej produkcji energii, do 10% – udział biopaliw w paliwach wykorzystywanych w transporcie oraz ograniczy zużycie energii o 20%. Natomiast w „**Planie działania prowadzącym do przejścia na konkurencyjną gospodarkę niskoemisyjną do 2050 roku**”²¹ założono, że UE przygotuje się na ograniczenie emisji do 2050 roku o 80% w porównaniu z ich poziomem w 1990 roku (ryc. 8.1).

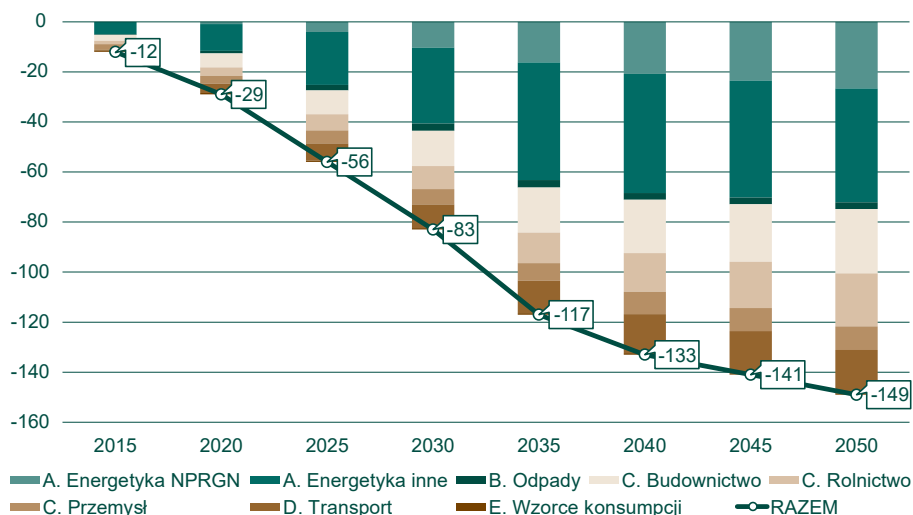
Rycina 8.1. Przebieg ograniczania emisji gazów cieplarnianych w UE do 2050 roku (1990 = 100%)

Źródło: Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Plan działania prowadzący do przejścia na konkurencyjną gospodarkę niskoemisyjną do 2050 roku, Komisja Europejska, KOM (2011) 112, s. 5.

W Polsce zakres transformacji gospodarki na mniej emisyjną i wykorzystującą zasoby w sposób zrównoważony, a jednocześnie konkurencyjny oraz innowa-

²¹ Komunikat Komisji dla Rady, Parlamentu Europejskiego, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Plan działania prowadzący do przejścia na konkurencyjną gospodarkę niskoemisyjną do 2050 roku, Bruksela, 8.03.2011 KOM (2011) 112, wersja ostateczna.

cyjny przedstawiono w projekcie Narodowego Programu Rozwoju Gospodarki Niskoemisyjnej²². W wyniku jego wdrożenia emisja wyrażona w ekwiwalencie CO₂ do 2050 roku zmniejszy się o 44%, tj. o 149 Mt_e (ryc. 8.2).

Rycina 8.2. Przebieg ograniczania emisji gazów cieplarnianych w Polsce do 2050 roku (1990 = 100%)

Źródło: Narodowy Program Rozwoju Gospodarki Niskoemisyjnej (Projekt: wersja z 4 sierpnia 2015 roku), Ministerstwo Gospodarki, Warszawa 2015, s. 163.

Do najważniejszych przedsięwzięć, które mogą skutkować bezpośrednim lub pośrednim ograniczeniem emisji gazów cieplarnianych, zaliczono: wzrost wykorzystania odnawialnych źródeł energii (OZE), modernizację infrastruktury energetycznej, w tym sieci przesyłowych, wspieranie zrównoważonych form transportu (transport publiczny, ścieżki rowerowe, koleje, transport wodny), zwiększanie pochłaniania węgla, inwestycje badawczo-rozwojowe, rewitalizację prowadzoną zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju.

8.2.2. Źródła emisji gazów cieplarnianych

Transformacja od systemu nakazowo-rozdzielczego do gospodarki rynkowej, w powiązaniu z restrukturyzacją jej kluczowych sektorów, przyczyniła się do blisko 30-procentowej redukcji emisji gazów cieplarnianych, z poziomu 557 mln t ekwiwalentu CO₂ w 1988 do 399 mln t ekwiwalentu CO₂ w 2012 roku (ryc. 8.3). Mimo to Polska (8,6%) obok Niemiec (21,2%), Wielkiej Brytanii (13,1%), Francji (11,0%), Włoch (9,7%) i Hiszpanii (7,3%) należy do największych emitentów gazów cieplarnianych w UE. Głównym źródłem

²² Narodowy Program Rozwoju Gospodarki Niskoemisyjnej (Projekt: wersja z dnia 4 sierpnia 2015 roku). Ministerstwo Gospodarki, Warszawa 2015.

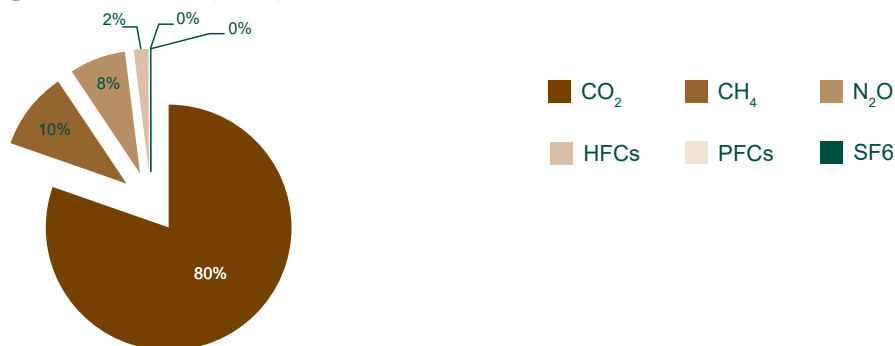
GHG w naszym kraju były w 2012 roku zużywane kopalne surowce energetyczne (80,2%), rolnictwo (9,3%) oraz przemysł (6,8%). Od 2000 roku emisja tych gazów w rolnictwie jest stabilna i wynosi około 37 mln t ekw. CO₂/rok.

Rycina 8.3. Emisja gazów cieplarnianych w Polsce według wybranych sektorów w latach 1988–2012

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Krajowy raport inwentaryzacyjny...*, dz. cyt., s. 10.

W strukturze emitowanych gazów (ryc. 8.4) wyrażonych w ekwiwalencie CO₂ największą pozycję stanowiły dwutlenek węgla (80,4%), metan (10,3%) i podtlenek azotu (7,4%).

Rycina 8.4. Struktura emisji gazów cieplarnianych w Polsce w 2012 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Krajowy raport inwentaryzacyjny...*, dz. cyt., s. 9.

Dwa ostatnie gazy są w dużej mierze efektem ubocznym działalności rolniczej (tab. 8.4). O ile metan, pochodzący głównie z fermentacji jelitowej jako efekt naturalnych czynności fizjologicznych organizmu (przede wszystkim przeżuwaczy), jest niemożliwy do wyeliminowania, o tyle część emisji N₂O można ograniczyć przez poprawę agrotechniki (dostosowanie dawek i termi-

nów nawożenia do potrzeb roślin, dzielenie dawek azotu, stosowanie zlokalizowanego nawożenia z wykorzystaniem GPS).

Tabela 8.4. Struktura emisji gazów cieplarnianych z rolnictwa w 2012 roku

Sektory	Emisja [tys. t ekw. CO ₂]	Udział w emisji [%]	Udział w emisji według gazów [%]	
			CH ₄	N ₂ O
Fermentacja jelitowa	8 977,07	24,5	24,5	0,0
Odchody zwierzęce	7 335,93	20,0	6,7	13,3
Użytki rolne	20 311,34	55,4	0,0	55,4
Spalanie odpadów roślinnych	29,53	0,1	0,1	0,0
Razem rolnictwo	36 653,86	100,0	31,3	68,7

Źródło: Krajowy raport inwentaryzacyjny..., dz. cyt., s. 34.

Wraz z unowocześnianiem rolnictwa wzrasta zapotrzebowanie na energię. W 2014 roku jej zużycie wyniosło ponad 144 TJ, czego efektem była emisja 9,9 mln t CO₂, co stanowi 2,5% całkowitej emisji gazów cieplarnianych w Polsce. Głównym jej źródłem były olej napędowy (50%) i węgiel (37%), podstawowe nośniki energii wykorzystywane w gospodarstwach rolnych (tab. 8.5).

Tabela 8.5. Zużycie nośników energii oraz emisja CO₂ w rolnictwie i na obszarach wiejskich w 2014 roku

Nośnik energii	Gospodarstwa domowe ogółem			Gospodarstwa domowe – wieś		Rolnictwo	
	Zużycie [TJ]	Wsp. emisji [t/TJ]	Emisja [tys. t CO ₂]	Zużycie [TJ]	Emisja [tys. t CO ₂]	Zużycie [TJ]	Emisja [tys. t CO ₂]
Węgiel	257 400	95	24 453	120 375	11 436	39 000	3 705
Gaz sieciowy	131 598	56	7 369	30 787	1 724	1 438	81
Drewno	105 450	0	0	60 187	0	19 000	0
LPG	23 177	64	1 483	11 589	742	2 838	182
ON	-	74	-	-	-	68 975	5 104
Olej opałowy	3 010	78	235	300	23	3 477	271
Energia elektr.	101 099	95	9 604	40 892	3 885	5 400	513
Ciepło syst.	163 000	95	15 485	8 150	774	900	86
Inne (OZE)	9 087	0	0	5 557	0	3 489	0
Razem	793 821		58 630	277 837	18 583	144 517	9 941

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Gospodarka paliwowo-energetyczna w latach 2013–2014*, GUS, Warszawa 2015, s. 217–219; *Obszary wiejskie. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań*, GUS, Warszawa, Olsztyn 2015, s. 263–275; „Rocznik Statystyczny RP 2015”, GUS, Warszawa, s. 328.

Znaczącym emitentem GHG są także gospodarstwa domowe zlokalizowane na obszarach wiejskich, głównie za sprawą węgla używanego na cele grzewcze oraz do przygotowania ciepłej wody użytkowej. Jego udział, wynoszący ponad 44%, był znacznie wyższy od zużycia w gospodarstwach domowych w Polsce (29,7%) i aż prawie dwudziestokrotnie niż w UE (2,5%)²³. Wiele

zużywanej na te cele energii pochodziło również z biomasy (21,7%), głównie drewna (w Polsce i UE odpowiednio 14,2% i 13,4%). Pozostała przypadała na energię elektryczną (14,7%), gaz sieciowy (11,1%) i gaz płynny (4,2%). Tak znaczący udział węgla i drewna można uzasadnić ponaddwukrotnie niższymi kosztami wytwarzania energii cieplnej przy ich użyciu w porównaniu do takich nośników, jak gaz, olej opałowy czy energia elektryczna. Ponadto na wsi tylko 21,2% mieszkań miało dostęp do infrastruktury przesyłowej gazu ziemnego (w miastach 71,2%), który po węglu był najczęściej stosowanym na te cele nośnikiem energii w Polsce (17,2%) i w UE (37,5%).

I to właśnie zużycie węgla było podstawowym źródłem emisji CO₂ (60,1%) z gospodarstw domowych. Resztę powodowało spalanie paliw węglowodorowych (gazu i oleju opałowego – 13,1%) oraz użytkowanie energii elektrycznej (20,4%). **Uwzględniając zaabsorbowany dwutlenek węgla, obszary wiejskie pomimo ogromnego potencjału proklimatycznego charakteryzuje dodatnie saldo emisji gazów cieplarnianych, które w 2014 roku wyniosło ponad 30 mln t ekwiwalentu CO₂. Biorąc pod uwagę warunki naturalne Polski, dostęp do innowacyjnych technologii oraz środków finansowych, chociażby w ramach obecnej perspektywy finansowej, wcale nie abstrakcyjna jawi się możliwość „zeroemisyjnych obszarów wiejskich”.**

8.2.3. Adaptacja do zmian klimatycznych

Ze względu na niezadowalające efekty dotychczasowych działań na rzecz ograniczenia emisji gazów cieplarnianych oraz przeciągające się negocjacje w sprawie globalnego porozumienia klimatycznego społeczność międzynarodowa zaczęła przygotowania adaptacyjne do zmian klimatycznych. **Powodem były także narastające anomalie pogodowe, które w latach 2003–2013 wyrządziły w skali globalnej znaczące straty w produkcji rolniczej, oszacowane na około 1,5 bln USD²⁴.** Potrzeba opracowania strategii adaptacji wynika też z zaleceń UNFCCC, który już w 2006 roku przyjął „Program działań z Nairobi w sprawie oddziaływania, wrażliwości i adaptacji do zmian klimatu”. Na podstawie tych zaleceń opracowane zostały między innymi „Strategia UE w sprawie adaptacji do zmian klimatu”²⁵, a w Polsce „Strategiczny plan adaptacji dla sektorów i obszarów wrażliwych na zmiany klimatu do 2020 roku z perspektywą do 2030 roku”²⁶ oraz „Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa na lata 2012–2020”²⁷.

²⁴ *The impact of disasters on agriculture and food security*, FAO, 2015, s. 2–3.

²⁵ Strategia EU w sprawie adaptacji do zmian klimatu. KOM (2013)216 wersja ostateczna, Bruksela, 16.04.2013.

²⁶ *Strategiczny plan adaptacji dla sektorów i obszarów wrażliwych na zmiany klimatu do roku 2020 z perspektywą do roku 2030*, Ministerstwo Ochrony Środowiska, Warszawa 2013.

²⁷ *Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa na lata 2012–2020*, „Monitor Polski”, 9.11.2012, poz. 839.

Główne kierunki działań w rolnictwie, to:

- ograniczanie i redukująca emisji gazów cieplarnianych z rolnictwa (głównie metanu i podtlenku azotu) i łańcucha żywnościowego,
- zwiększanie wykorzystania odnawialnych źródeł energii,
- upowszechnianie upraw mniej wrażliwych na zjawiska suszy i podtopień, zmiany w agrotechnice powodowane przesunięciem okresu wegetacji itp.,
- wprowadzanie skutecznych mechanizmów zarządzania ryzykiem w produkcji rolnej i rybackiej.

Prognozowane zmiany klimatyczne w Europie Środkowej będą miały niewielki wpływ na zmianę struktury zasiewów. Ulegnie wydłużeniu okres wegetacyjny, co będzie wymagało dostosowania terminów agrotechnicznych, doboru odmian, przygotowania się na nasilone wystąpienia chorób i szkodników. Wzrośnie ryzyko anomalii pogodowych (intensywne opady, w tym gradu, burze, a także susze). Jednym z najbardziej skutecznych narzędzi w ograniczaniu skutków ponoszonych ryzyk, szczególnie o charakterze katastroficznym, są różnego rodzaju ubezpieczenia. Z uwagi na specyfikę rolnictwa wiele państw, w tym także tak liberalne pod względem gospodarczym jak USA, dotują ubezpieczenia rolne, w Unii Europejskiej najsilniej Hiszpania i Włochy. Najczęściej ochronie podlegają uprawy oraz mienie gospodarstw rolnych w przypadku wystąpienia zdarzeń losowych, o naturze przyrodniczo-klimatycznej, takich jak: powódzie, deszcze nawalne, susze, huragany, gradobicia, przymrozki wiosenne, ujemne skutki przezimowania lub obsunięcie się ziemi. Podobne prawo obowiązuje również w Polsce. **Od 1 lipca 2008 roku rolnik, który uzyskał płatności bezpośrednie do gruntów rolnych, ma obowiązek ubezpieczenia co najmniej 50% powierzchni upraw.** Ale, jak wskazują badania, spośród 1,37 mln wniosków obejmujących areał około 14 mln ha, podpisano tylko 160 tys. polis (12% gospodarstw objętych dopłatami) na 3 mln ha upraw²⁸. Do głównych problemów związanych z ubezpieczeniami produkcyjnymi w rolnictwie należy m.in. asymetria informacji (rolnicy dysponują większą wiedzą o swoich gospodarstwach niż ubezpieczyciele), negatywna selekcja (tendencja do zakupu ubezpieczenia przez rolników bardziej zagrożonych ryzykiem) oraz pokusa nadużycia związana z tendencją do nadmiernie ryzykownych zachowań lub braku należytej staranności po zakupie ubezpieczenia.

8.3. Odnawialne źródła energii szansą dla rolnictwa i obszarów wiejskich

Do największych dylematów naszej cywilizacji należy pogodzenie tempa wzrostu gospodarczego, i tym samym zwiększonego zapotrzebowania na ener-

²⁸ W. Bojar i in., *Wybrane metody ograniczania działania czynników ryzyka w rolnictwie w świetle współczesnych wyzwań*, „Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Obszarów Wiejskich”, 2014, nr 104, s. 7–18.

gię, z koniecznością przeciwdziałania zmianom klimatycznym. Energię uważa się za siłę sprawczą każdego działania, a kontrolowanie jej przepływów określa siłę panowania człowieka i jego względny wpływ na naturę. Energia kształtuje formę systemów gospodarczych i oddziałuje na indywidualny styl życia. O znaczącej roli energii świadczą istotne dodatnie współzależności między jej zużyciem a wzrostem gospodarczym czy konsumpcją energii a aktywnością gospodarczą mierzoną zarówno w skali makro jak i mikro. Według najbardziej prawdopodobnego scenariusza (Current Policies) opracowywanego przez Międzynarodową Agencję Energetyki²⁹ globalne zapotrzebowanie na energię pierwotną wzrośnie do 2035 roku o około 30% w stosunku do roku 2011. Tak więc **energia była, jest i będzie główną determinantą działalności gospodarczej i rozwoju cywilizacji**, bowiem każdy proces gospodarowania musi być zasilany energetycznie, a rozporządzanie energią, zwłaszcza ciał nieożywionych jest kluczem do dostępności zasobów naturalnych.

W okresie 1850–2000 roku liczba ludności na świecie wzrosła czterokrotnie, a wykorzystanie energii zwiększyło się 20-krotnie, w tym paliw kopalnych 150-krotnie. To właśnie **wysoka konsumpcja energii wytwarzanej głównie w wyniku spalania paliw kopalnych oraz nadmierny rozwój transportu, określony terminem eksplozji motoryzacyjnej, są głównymi sprawcami zmian klimatycznych**. Dlatego we wszystkich rozpatrywanych scenariuszach rozwoju gospodarczego zakłada się zmniejszanie udziału paliw konwencjonalnych: ropy naftowej, gazu ziemnego i węgla; ich miejsce mają zająć odnawialne źródła energii (OZE) „wykorzystujące w procesie przetwarzania energię wiatru, promieniowania słonecznego, aerotermalną, geotermalną, hydrotermalną, fal, prądów i pływów morskich, spadku rzek oraz energię pozyskiwaną z biomasy, biogazu pochodzącego ze składowisk odpadów, a także biogazu powstałego w procesach odprowadzania lub oczyszczania ścieków albo rozkładu składowanych szczątków roślinnych i zwierzęcych”³⁰. **Istotą polityki klimatycznej jest więc w dużej mierze przekierowanie aktywności gospodarczej na ścieżkę rozwoju mniej zależną (lub docelowo niezależną) od tradycyjnych źródeł energii, jakimi są paliwa kopalne.**

W Unii Europejskiej, która odgrywa bardzo ważną rolę w działaniach na rzecz ograniczania emisji gazów cieplarnianych, pozyskanie energii pierwotnej ze źródeł odnawialnych w latach 2005–2014 wzrosło o ponad 60%, co oznacza, że czwarta jej część pochodziła z OZE. Najwyższym wskaźnikiem charakteryzowały się Austria (77,7%), Włochy (64,1%), Finlandia (55,8%) i Hiszpania (51,6%). Głównym źródłem energii była biomasa i hydroenergetyka,

²⁹ *Key World Energy Statistics 2006–2014*, International Energy Agency, „BP Statistical Review of World Energy”, June 2014, s. 48.

³⁰ Art. 3 p. 16 ustawy Prawo energetyczne z dnia 10 kwietnia 1997 r. z późniejszymi zmianami (stan prawny na 12 lutego 2015 roku).

Tabela. 8.6. Końcowe zużycie brutto oraz pozyskanie energii pierwotnej (w tym ze źródeł odnawialnych) w wybranych krajach Unii Europejskiej

	Krajowe zużycie energii brutto						Pozyskanie energii pierwotnej														
	energia ogółem			odnawialne źródła energii			energia ogółem					odnawialne źródła energii									
	2005		2010	2005		2010	2005		2010	2005		2010	2005		2010	2005		2010			
	min toe	mln toe	%	mln toe	%	mln toe	zależność energ.	mln toe	zależność energ.	mln toe	zależność energ.	mln toe	zależność energ.	mln toe	%	mln toe	%				
Niemcy	341,9	333	313,9	17,2	5,0	27,6	8,3	35,4	11,3	136,8	60,0	128,7	61,4	120,8	61,5	16,9	12,4	27,7	21,5	36	29,8
Francja	276,6	267,1	248,5	15,7	5,7	20,8	7,8	21,3	8,6	135,6	51,0	134,2	49,8	135,9	45,3	15,7	11,6	20,6	15,4	21	15,5
W. Bryt.	234	212,5	189,3	4	1,7	7,3	3,4	12,1	6,4	203,8	12,9	147,7	30,5	107,6	43,2	3,6	1,8	5,8	3,9	9,7	9,0
Włochy	190,1	177,9	151	14,1	7,4	21,9	12,3	26,5	17,5	30,3	84,1	33	81,5	36,8	75,6	13,3	43,9	19,4	58,8	23,6	64,1
Hiszpania	144,2	130,3	116,7	8,4	5,8	15	11,5	17,8	15,3	30	79,2	34,3	73,7	34,9	70,1	8,4	28,0	14,6	42,6	18	51,6
Polska	92,2	100,7	94,3	4,5	4,9	7,3	7,2	8,6	9,1	77,9	15,5	66,7	33,8	66,9	29,1	4,5	5,8	6,8	10,2	8,1	12,1
Holandia	84,7	86,3	76,8	2,3	2,7	3,2	3,7	3,4	4,4	62,5	26,2	69,8	19,1	58,4	24,0	2	3,2	3,1	4,4	4,6	7,9
Belgia	56,9	61,2	53,4	1,2	2,1	2,8	4,6	3,4	6,4	13,7	75,9	15,3	75,0	12,2	77,2	0,9	6,6	2,2	14,4	2,9	23,8
Szwecja	51	50,8	48,2	14,8	29,0	17	33,5	17,3	35,9	34,2	32,9	32,7	35,6	34,2	29,0	14,8	43,3	17	52,0	16,7	48,8
Czechy	45,1	44,7	41,5	1,8	4,0	3,9	8,7	4,4	10,6	32,9	27,1	31,5	29,5	29,1	29,9	2	6,1	2,9	9,2	3,7	12,7
Finlandia	34,5	37,1	34,6	8,1	23,5	9,4	25,3	10,2	29,5	16,6	51,9	17,3	53,4	18,1	47,7	8,2	49,4	9,4	54,3	10,1	55,8
Austria	34,2	34,3	32,7	7	20,5	9,2	26,8	9,8	30,0	9,9	71,1	11,9	65,3	12,1	63,0	7	70,7	8,8	73,9	9,4	77,7
Rumunia	39,2	35,8	32,3	4,9	12,5	5,9	16,5	6,1	18,9	28,2	28,1	27,8	22,3	26,6	17,6	4,9	17,4	5,7	20,5	6,1	22,9
Dania	19,6	19,6	16,9	2,8	14,3	3,9	19,9	4,4	26,0	30,8	-57,1	22,9	-16,8	15,8	6,5	2,5	8,1	3,1	13,5	3,1	19,6
Pozostałe	187,1	172,3	156,4	14,3	7,6	18,6	10,8	20,6	13,2	60,5	67,7	61,9	64,1	62,3	60,2	14,9	24,6	20,8	33,6	22,8	36,6
UE 28	1831,3	1763,5	1606,5	121	6,6	173,7	9,8	201,3	12,5	903,7	50,7	835,7	52,6	771,7	52,0	119,6	13,2	167,9	20,1	195,8	25,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Energy. Simplified energy balances – annual data (nrg_100a), <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do> (dostęp: 12.02.2016); Supply, transformation and consumption of renewable energies – annual data (nrg_107a), <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do> (dostęp: 12.02.2016); Primary production – all products – annual data (nrg_109a) <http://ec.europa.eu/eurostat/web/energy/data/database> (dostęp: 12.02.2016).

a we Włoszech także geotermia. W Polsce ten sektor rozwijał się bardzo dynamicznie. W analizowanych latach pozyskanie energii ze źródeł odnawialnych zwiększyło się o 83% i w 2014 roku stanowiło 12,1% ogółu nośników energii pierwotnej (tab. 8.6).

Energetyka odnawialna, poza korzyściami dla środowiska naturalnego, sprzyja też wzrostowi konkurencji na rynku energetycznym. Wpływa na poprawę bezpieczeństwa energetycznego, umożliwiając stabilne, niczym niezakłócone, zróżnicowane pod względem źródeł dostawy energii o odpowiednich parametrach jakościowych i po społecznie akceptowanych cenach.

Najbardziej popularne rozumienie bezpieczeństwa energetycznego wiąże je z bezpieczeństwem dostaw z importu³¹. Zagrożenia wynikają z jednej strony z zależności od zaopatrzenia głównie w ropę i gaz z państw niestabilnych lub objętych konfliktem, z drugiej zaś z wykorzystywania eksportowanych surowców energetycznych dla osiągnięcia celów politycznych i zwiększenia wpływów producentów na arenie międzynarodowej. Wzrasta również zagrożenie atakami terrorystycznymi na infrastrukturę: rafinerie, tankowce i sieci przesyłowe energii elektrycznej. **W Unii Europejskiej poziom samowystarczalności energetycznej mierzony stosunkiem pozyskiwanej energii pierwotnej do jej konsumpcji oscyluje wokół 50% (w Polsce – 70%), stąd też zwiększanie wykorzystania OZE prowadzi do zmniejszania zależności od importu.** Taką politykę prowadzą Niemcy, zamierzając w 2050 roku aż 80% energii elektrycznej wytwarzać ze źródeł odnawialnych. Zaletą tych źródeł jest też wzmocnienie bezpieczeństwa w skali lokalnej, albowiem rozproszona energetyka powoduje mniejsze zakłócenia w przypadku awarii sieci energetycznych czy u producentów energii oraz znacznie redukuje niebezpieczeństwo wystąpienia ataków terrorystycznych. Zmniejsza również koszty wynikające z budowy i eksploatacji linii przesyłowych i przyczynia się do poprawy zaopatrzenia w energię, w szczególności terenów o słabej infrastrukturze energetycznej. Eksploatacja niezależnych źródeł mocy przynosi korzyści zarówno ich użytkownikom, jak i zakładom energetycznym. **Rozmieszczenie rozproszonych źródeł w pobliżu odbiorców zmniejsza straty przesyłu, obniża koszty dostawy energii, ogranicza bądź odracza potrzeby rozbudowy sieci, a także redukuje ewentualne deficyty mocy w szczycie energetycznym.** Natomiast odbiorca wykorzystujący niezależne źródła uzyskuje obniżenie kosztów pobieranej energii z jednoczesną poprawą jej jakości i niezawodności dostawy. Dodatkowe korzyści ekonomiczne występują przy skojarzonym wytwarzaniu energii elektrycznej i ciepłej oraz sprzedaży nadwyżek energii do sieci. Trend ten ujawnia się z narastającą siłą nawet na zliberalizowanym amerykańskim rynku energetycznym.

³¹ T. Żylicz, *Ekonomia wobec wspierania odnawialnych źródeł energii*, w: *Generacja rozproszona w nowoczesnej polityce energetycznej – wybrane problemy i wyzwania*, NFOŚiGW, Warszawa 2012, s. 46–50.

W zwiększeniu wykorzystania OZE upatruje się też czynnika stymulującego rozwój gospodarczy i społeczny. **Firmy inwestujące w zieloną energię wprowadzają nowe technologie, tworzą lokalne rynki pracy, wzmacniają rynek usług, przyczyniając się bezpośrednio do wzrostu innowacyjności danej jednostki terytorialnej, promocji jej wizerunku, a w rezultacie do rozwoju lokalnego.** Z danych opublikowanych przez Konsorcjum EurObserv'ER wynika, że w 2013 roku wartość inwestycji na wspólnotowym rynku odnawialnych źródeł energii wyniosła ponad 130 mld euro i od 2010 roku utrzymuje się na zbliżonym poziomie (tab. 8.7). Najwyższe nakłady ponoszono na budowę farm wiatrowych (39,8 mld euro), instalację modułów fotowoltaicznych (22,0 mld euro), urządzenia do wykorzystania biomasy stałej (35,9 mld euro) oraz produkcji biopaliw (14,3 mld euro). Liderem pozostają Niemcy, mimo iż w stosunku do 2010 roku wydatki na ten cel zmniejszono tam o 18,7%. Kluczowe znaczenie miały znacznie niższe nakłady na fotowoltaikę (o 72,6%), głównie z uwagi na nasycenie rynku. W Danii, Wielkiej Brytanii, Francji i we Włoszech wynosiły od 12,5 do 17,6 mld euro, a Polsce 5,3 mld euro (o 37,4% więcej niż w 2010 roku). W naszym kraju około 40% tej kwoty przeznaczono na energetykę wiatrową oraz 36% na energetyczne wykorzystanie biomasy stałej. Najwyższą dynamikę odnotowano w branży fotowoltaicznej.

Wraz z rozwojem wykorzystania odnawialnych źródeł energii wzrasta także zatrudnienie – w 2013 roku we Wspólnocie wyniosło ono 1155 tys. osób, najwięcej w sektorze biomasy stałej (314,8 tys.), energetyce wiatrowej (302,5 tys.), fotowoltaice (158,9 tys.) i produkcji biopaliw (98,9 tys.). Dane te obejmują pracujących bezpośrednio w podmiotach gospodarczych zajmujących się wytwarzaniem energii z odnawialnych źródeł, jak też w sektorach dostarczających urządzenia i świadczących usługi z tego zakresu. Liczba zatrudnionych skorelowana jest z wielkością wytwarzanej energii oraz wartością inwestycji, dlatego ponad 30% ogółu pracujących przypada na Niemcy (370,1 tys.), głównie w energetyce wiatrowej, fotowoltaicznej i biomasowej. W Polsce liczba ta była dziesięciokrotnie niższa mimo zbliżonego potencjału technicznego OZE (tab. 8.8). Według raportu sporządzonego przez Greenpeace w Polsce³² do 2020 roku zatrudnienie netto (po uwzględnieniu zmian w górnictwie i energetyce konwencjonalnej) wzrośnie o 155 tys. Największa liczba miejsc pracy (około 100 tys.) utworzona zostanie w ciepłownictwie dzięki wykorzystaniu biomasy oraz elektroenergetyce (40 tys.).

Ze struktury pozyskania energii ze źródeł odnawialnych w UE wynika, że dotychczas największe znaczenie miała biomasa, która jest powszechnie dostępna i może być używana w procesach bezpośredniego spalania (np. drewno,

³² *Pracując dla klimatu. Zielone miejsca pracy w Polsce*, Greenpeace Polska, 2011.

Tabela. 8.7. Nakłady inwestycyjne w sektorze odnawialnych źródeł energii według branż w wybranych krajach Unii Europejskiej (mln euro)

Wyszcze- gólinie- nie	wiatraki		fotowoltaika		Solary		MEW		Geotermia		Pompy ciepła		Biogaz		Biopaliwa		Biomasa stała		RAZEM	
	2010	2013	2010	2013	2010	2013	2010	2013	2010	2013	2010	2013	2010	2013	2010	2013	2010	2013	2010	2013
Niemcy	3 780	8 470	20 240	5 570	1 160	1 190	440	510	1 450	200	720	1 700	1 510	1 750	3 050	3 700	6 060	8 140	38 410	31 230
Francja	2 640	2 230	2 880	3 780	430	430	420	450	428	80	280	2 140	150	410	2 520	3 180	1 370	4 930	11 118	17 630
W. Bryt.	4 500	6 000	1 200	2 700	75	40	100	720	75	15	75	1 325	570	450	1 100	660	385	3 475	8 080	15 385
Włochy	3 500	1 200	8 000	2 800	490	350	600	750	600	600	1000	2 500	900	2 500	1 400	1 150	975	2 000	17 465	13 850
Dania	6 860	10 780	270	605	50	90	5	5	5	5	200	210	35	25	20	280	5	450	7 450	12 450
Hiszpania	3 500	2 000	2 845	400	680	500	220	400	5	0	0	350	65	65	1 350	950	1 320	1 600	9 985	6 265
Austria	470	875	215	510	420	295	500	1 000	207	15	207	250	65	65	465	345	2 175	2 430	4 724	5 785
Szwecja	830	1 200	70	60	30	10	295	250	1000	15	1000	620	10	50	400	750	5 350	2 650	8 985	5 605
Polska	650	2 000	1	5	115	230	50	100	15	30	75	100	40	70	2 400	850	500	1 900	3 846	5 285
Holandia	840	1 300	1 000	2 000	53	50	0	0	160	90	85	400	100	75	220	600	320	325	2 778	4 840
Rumunia	500	900	5	1 000	20	20	15	110	26	25	0	0	5	10	190	190	1 057	1 225	1 818	3 480
Finlandia	780	350	5	5	5	5	35	40	145	0	145	400	10	15	120	200	2 240	2 350	3 485	3 365
Belgia	370	950	1 200	380	30	50	20	15	10	40	22	50	55	35	310	310	280	300	2 297	2 130
Czechy	35	40	5 100	300	110	65	60	100	40	5	40	70	65	150	220	250	610	670	6 280	1 650
Pozostałe	1 915	9 925	1 217	1 915	324	355	495	535	183	150	79	275	90	150	1 025	925	3 867	3 505	9 195	9 265
UE 28	31 170	39 750	44 248	22 030	3 992	3 680	3 255	4 985	4 349	1 270	3 928	10 390	3 670	5 820	14 790	14 340	26 514	35 950	135 916	138 215

Źródło: opracowanie własne na podstawie: The State of Renewable Energies in Europe. Edition 14th EurObservER Report 2014, file:///C:/Users/Dell/Downloads/EurObservER-Annual-Overview-2014-EN%20(1).pdf (dostęp: 12.02.2016).

Tabela. 8.8. Zatrudnieni w sektorze odnawialnych źródeł energii według branż w wybranych krajach Unii Europejskiej (tys. zatrudnionych)

	Wiatrak	Fotowoltaika	Solary	MEW	Geotermia	Pompy ciepła	Biogaz	Biopaliwa	Odpady	Biomasa stała	RAZEM
Niemcy	137,8	56,0	12,5	13,1	1,4	12,5	49,2	25,6	7,000*	51,6	370,1
Francja	20,0	26,4	6,7	3,9	1,2	32,0	3,5	30,0	0,7	52,5	176,9
W. Bryt.	36,0	15,6	0,8	5,0	0,2	7,4	2,8	3,5	6,5	21,0	98,7
Włochy	30,0	10,0	4,5	4,5	5,5	10,5	4,2	5,0	1,0	20,0	95,2
Hiszpania	20,0	7,5	4,5	1,5	0,1	4,7	0,5	5,0	0,5	16,0	60,2
Szwecja	4,5	0,8	0,1	0,6	0,1	8,7	0,3	5,0	2,9	27,5	50,4
Austria	4,5	4,9	2,9	6,2	0,1	1,3	0,5	0,9	0,5	18,1	39,8
Dania	27,5	0,5	1,2	0,1	0,1	2,5	0,2	1,5	0,6	3,5	37,5
Polisa	3,0	0,1	2,5	1,0	0,2	0,7	0,5	7,5	0,1	19,5	34,9
Finlandia	1,5	0,1	0,1	0,4	0,0	0,7	0,1	1,0	0,1	24,4	32,4
Belgia	3,5	10,0	0,5	0,4	0,1	0,5	0,4	2,0	0,7	3,3	21,3
Holandia	4,0	6,5	0,3	0,1	0,4	2,8	0,7	0,6	1,3	3,3	19,9
Rumunia	2,0	2,5	0,3	0,5	0,2	0,0	0,1	1,0	0,1	12,5	19,0
Czechy	0,3	1,5	0,8	0,4	0,1	5,0	1,3	2,8	0,1	6,9	14,7
Pozostałe	7,9	16,5	4,0	5,2	1,8	6,9	1,1	7,5	0,4	34,7	84,1
UE 28	302,5	158,9	41,7	42,9	11,5	96,2	65,4	98,9	22,5	314,8	1155,1

* Szacunki autora.

Tabela 8.9. Struktura pozyskania energii ze źródeł odnawialnych w wybranych krajach Unii Europejskiej

Wyszczególnienie	OZE				Biomasa				Energetyka wodna				Energetyka wiatrowa				Energia słoneczna								Pozostała							
	mln toe																				termiczna				elektryczna							
	2005	2010	2014		2005	2010	2014		2005	2010	2014		2005	2010	2014		2005	2010	2014		2005	2010	2014		2005	2010	2014		2005	2010	2014	
	17,2	27,6	35,4		74,4	75,7	70,3	9,9	6,5	4,8	13,4	11,6	13,8	1,7	1,8	1,7	0,6	3,6	8,8													
Niemcy	15,7	20,8	21,3		69,4	68,3	63,8	28,0	26,0	25,4	0,6	4,3	7,0	0,0	0,5	0,5	0,0	0,5	2,3	1,9	0,5	0,9										
Francja	4,0	7,3	12,1		82,5	83,6	69,4	10,0	4,1	4,1	5,0	12,3	23,1	0,0	0,0	0,8	0,0	0,0	2,5	2,5	0,0	0,0										
W. Bryt.	14,1	21,9	26,5		42,6	53,0	48,3	22,0	20,1	18,9	1,4	3,7	4,9	0,0	0,5	0,8	0,0	0,9	7,2	34,0	21,9	20,0										
Włochy	8,4	15,0	17,8		58,3	44,0	38,2	19,0	24,0	19,1	21,4	25,3	25,3	1,2	3,3	13,5	0,0	4,0	3,9	0,0	0,3	0,0										
Hiszpania	4,5	7,3	8,6		95,6	94,5	89,5	4,4	4,1	2,3	0,0	1,4	8,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0										
Poliska	2,3	3,2	3,4		91,3	87,5	82,4	0,0	0,0	0,0	8,7	9,4	14,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,9	0,0	3,1	0,0										
Holandia	1,2	2,8	3,4		91,7	92,9	79,4	0,0	0,0	0,0	0,0	3,6	11,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0										
Belgia	14,8	17,0	17,3		57,4	64,7	62,4	42,6	33,5	31,8	0,7	1,8	5,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0										
Szwecja	1,8	3,9	4,4		88,9	61,5	72,7	11,1	5,1	4,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,6	4,5	30,8	18,2											
Czechy	8,1	9,4	10,2		85,2	87,2	87,3	14,8	11,7	11,8	0,0	0,0	1,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,1	0,0										
Finlandia	7,0	9,2	9,8		51,4	59,8	57,1	45,7	35,9	35,7	1,4	2,2	3,1	1,4	2,2	2,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,0	1,0										
Austria	4,9	5,9	6,1		65,3	69,5	62,3	34,7	28,8	26,2	0,0	0,0	8,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,6	0,0	1,7	1,6										
Rumunia	2,8	3,9	4,4		82,1	82,1	72,7	0,0	0,0	0,0	21,4	17,9	25,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,3	-0,9	0,0	0,0										
Dania	14,3	18,6	20,6		74,1	70,4	66,5	20,3	24,2	19,9	2,8	7,5	10,7	1,4	1,6	1,9	0,0	0,0	3,9	0,6	0,2	0,1										
Pozostałe	121,0	173,7	201,3		67,7	68,6	64,1	22,2	18,7	16,0	5,0	7,4	10,8	0,6	1,0	2,0	0,1	1,1	3,9	4,4	3,2	3,1										
UE 28																																

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Energy. Supply, transformation and consumption of renewable energies -annual data (nrg_107a) <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do> (dostęp: 12.02.2016).

słoma, osady ściekowe), przetwarzana na paliwa ciekłe (np. estry oleju rzepakowego, alkohol), bądź gazowe (np. biogaz rolniczy, biogaz z oczyszczalni ścieków, gaz wysypiskowy). Należy do tych źródeł OZE, które nie wymagają utrzymywania tzw. gorącej rezerwy w systemie dyspozycji mocy, tak jak w przypadku farm fotowoltaicznych czy wiatrowych, co od wielu lat jest przedmiotem sporów w energetyce i przeciągających się prac legislacyjnych o kluczowym znaczeniu dla rozwoju źródeł odnawialnych. Uchwalona w lutym 2015 roku ustawa o odnawialnych źródłach energii została znovelizowana w grudniu tego samego roku, z zapowiedzią kolejnych zmian.

Biomasę wykorzystywano głównie w ciepłownictwie, elektroenergetyce, biogazowniach oraz do wytwarzania biopaliw. Jej udział w bilansie energii finalnej z OZE był w poszczególnych państwach zróżnicowany, od 38,2% w Hiszpanii do 89,5% w Polsce (tab. 8.9). Jednak jej udział zmniejszył się z 67,7% w 2005 do 64,1% w 2014 roku, a coraz większego znaczenia nabierała energia wiatrowa i słoneczna, właściwie wyłącznie dzięki gwarantowanym przez państwa systemom subwencji. W sposobach ich przydziału wyróżnia się dwa podejścia: cenowe (*price system*) i kwotowe (*quota system*). Najczęściej stosowanymi formami wsparcia są taryfy stałe (*feed in tariff* – FiT) lub zielone certyfikaty (*green certificates*). Ta pierwsza polega na zawarciu długoterminowego kontraktu z producentem energii z gwarancją ceny ustalonej przez regulatora. Systemy stałych certyfikatów mają opinię kosztownych, ale bardzo skutecznych w promowaniu określonych technologii np. w Niemczech fotowoltaiki, a w Danii do 2003 roku energetyki wiatrowej. Wysokość FiT określają władze publiczne, które gwarantują producentom zbyt energii przez ustalony czas (zazwyczaj 20 lat). Wysokość taryfy zależy od rodzaju technologii (wiatrowa, słoneczna, biomasa itd.) oraz specyfiki zasobów danego kraju (np. wielkości nasłonecznienia). Obecnie taki system wsparcia stosuje się w większości państw UE.

Natomiast w systemie zielonych certyfikatów (Tradable Green Certificates system – TGCs) regulator ustala sposób ich przydziału, a rynkowi pozostawia ustalenie ceny. Taki system obowiązuje od 2005 roku w Polsce. Jest powszechnie krytykowany, ponieważ preferuje współspalanie biomasy w elektrowniach kondensacyjnych, które budzi wiele kontrowersji ekologicznych, technicznych, rynkowych i strategicznych. W latach 2005–2014 z takich siłowni pochodziło od 22,4% (2013) do 49,8% (2009) energii elektrycznej wytworzonej z OZE (tab. 8.10). Przy założeniu, że z 1 MWh energii chemicznej zawartej w biomase generuje się 0,2 MWh energii elektrycznej, a wartość opała 1 t biomasy wynosi 3,4 MWh, to w 2014 roku do jej wytworzenia (4462,2 GWh – 0,38 Mtoe) zużyto ponad 6,5 mln t tego paliwa. Jeżeli w tym rachunku uwzględnimy także energię (4256,7 GWh) z bloków dedykowanych (do ich zasilania wykorzystuje się tylko biomasę), charakteryzujących się

Tabela 8.10. Ilość energii elektrycznej wytworzonej z OZE w latach 2005–2014, potwierdzonej świadectwami pochodzenia wydanyymi do 31.12.2015 (GWh)

Rodzaj OZE	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Biogaz	104,4	116,7	161,8	220,8	295,3	363,6	430,5	529,4	665,1	802,1
Biomasa stała	468,0	503,9	545,8	561,0	601,1	635,6	1 101,2	2 208,5	3 846,1	4 236,7
Fotowoltaika	-	-	-	-	0,0	0,0	0,2	1,2	1,4	4,5
Wiatr	135,3	257,0	472,1	806,3	1 045,2	1 823,3	3 128,7	4 612,9	6 078,0	7 640,8
Woda	2 175,6	2 029,6	2 252,7	2 152,9	2 375,8	2 922,1	2 316,8	2 031,7	2 439,3	2 181,1
Biomasa – współspalanie	877,0	1 314,3	1 797,2	2 752,0	4 287,8	5 243,3	5 999,6	6 711,7	3 751,8	4 462,2
Razem	3 760,3	4 221,5	5 229,6	6 493,0	8 605,2	10 987,9	12 977,0	16 095,4	16 781,7	19 347,4

Źródło: Urząd Regulacji Energetyki, file:///C:/Users/Dell/Downloads/dane_OZE_produkcja_www2%20(1).pdf (dostęp: 19.02.2016).

Tabela 8.11. Import biomasy na cele energetyczne wg kodów celnych w latach 2008–2014

Lp.	Rodzaj biomasy	Ilość w tys. t						Cena w PLN/t					
		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2008	2009	2010	2011	2012
1.	Siłoma (Cn 121300)	23	20	36	27	65	34	26	113	241	252	293	360
2.	Łupiny słonecznika, orzechów i inne. (Cn 140490)	7	145	237	359	584	833	1180	1190	400	382	413	473
3.	Makuchy i inne pozostałości z ekstrakcji nasion słonecznika (Cn 230630)	170	455	558	724	1135	402	487	523	380	433	496	556
4.	Makuchy i inne pozostałości z ekstrakcji orzechów palmowych (Cn 230660)	1	1	54	38	186	543	630	523	227	250	398	425
5.	Makuchy pozostałe. (Cn 230690)	1	1	75	257	306	39	21	777	914	259	350	399
6.	Razem biomasa agro	202	622	960	1405	2276	1851	2344	x	x	x	x	x
7.	Drewno opałowe (Cn 440110)	2	11	26	23	17	41	65	169	144	113	198	187
8.	Drewno kawałkowane lub zrzębki, iglaste (Cn 440121)	36	40	114	157	467	453	657	173	93	123	174	160
9.	Drewno kawałkowane lub zrzębki, liściaste (Cn 440122)	42	41	44	130	260	250	316	125	128	133	167	165
10.	Drewno odpadowe, brykiety i pelety (Cn 440130, 440131, 440139)	181	179	179	310	430	241	209	231	309	325	430	455
11.	Razem biomasa leśna	261	271	363	620	1174	985	1247	x	x	x	x	x
12.	Razem	463	893	1323	2025	3450	2836	3591	x	x	x	x	x

Źródło: P. i B. Gradziuk, *Foreign Trade of Biomass for Energy Purposes in Poland in the Years 2008–2014*, „Barometr Regionalny. Analizy i Prognozy”, 2015, nr 13 (3), s. 153–159.

Tabela 8.12. Struktura pozyskania energii według źródeł biomasy w wybranych krajach Unii Europejskiej

	Ogółem		Biomasa stała		Biogaz		Odpady komunalne		%	Biopaliwa				Pozostała			
										biodziel		biogazolina					
	2005	2010	2014	2005	2010	2014	2005	2010	2014	2005	2010	2014	2010	2014	2005	2010	2014
	mln toe																
Niemcy	10,9	14,2	13,6	62,5	52,6	45,8	7,8	20,10	29,7	14,1	11,0	12,0	12,5	10,5	8,4	1,6	3,3
Francja	12,8	20,9	24,9	83,5	72,5	66,9	1,8	2,11	2,9	9,2	8,5	8,8	4,6	14,1	18,4	0,9	2,8
W. Bryt.	3,3	6,1	8,4	39,4	44,3	56,0	45,5	29,51	25,0	12,1	8,2	6,0	0,0	13,1	8,3	0,0	4,9
Włochy	4,3	6,9	7,7	81,7	71,6	63,3	5,0	4,31	15,6	10,0	6,9	7,0	3,3	11,2	8,6	0,0	0,9
Hiszpania	2,1	2,8	2,8	85,7	71,2	76,6	6,1	4,55	5,9	4,1	3,0	2,9	2,0	18,2	11,8	2,0	3,0
Polska	6,0	11,6	12,8	97,7	85,5	88,3	2,3	1,45	2,6	0,0	0,0	0,0	0,0	10,1	7,8	0,0	2,9
Holandia	4,9	6,6	6,8	65,6	53,6	39,3	4,8	10,71	10,7	28,6	28,6	35,7	0,0	0,0	7,1	0,0	3,6
Belgia	8,5	11,0	10,8	72,7	65,4	63,0	9,1	3,85	7,4	18,2	11,5	11,1	0,0	11,5	14,8	0,0	3,8
Szwecja	1,6	2,4	3,2	92,9	86,4	82,0	0,0	0,91	1,9	3,5	6,4	8,3	0,0	1,8	5,6	1,2	1,8
Czechy	3,2	4,1	3,8	82,1	74,6	68,8	6,3	8,33	15,1	6,3	4,2	3,1	0,0	8,3	9,4	0,0	4,2
Finlandia	6,9	8,2	8,9	97,1	95,1	91,0	0,0	0,00	1,1	1,4	1,2	2,2	0,0	1,2	4,5	0,0	1,2
Austria	2,3	3,2	3,2	91,7	83,2	78,1	2,8	3,64	5,4	2,8	1,8	3,6	2,8	9,1	10,7	0,0	1,8
Rumunia	1,1	2,6	2,7	100,0	97,6	94,7	0,0	0,00	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,4	2,6	0,0	0,0
Dania	3,6	5,5	5,6	69,6	81,3	75,0	4,3	3,13	3,1	21,7	15,6	15,6	0,0	0,0	6,3	0,0	0,0
Pozostałe	10,6	13,1	13,7	97,2	87,8	84,7	0,9	2,29	4,4	1,9	1,5	1,5	0,0	6,9	7,3	0,0	1,5
UE 28	81,9	119,2	129,0	83,0	73,8	69,5	4,9	7,13	11,6	7,4	6,6	7,1	3,1	8,8	8,9	0,7	2,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Energy: Supply, transformation and consumption of renewable energies - annual data (nrg_107a), <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do> (dostęp: 12.02.2016).

Tabela 8.13. Surowce zużyte do produkcji biogazu rolniczego w latach 2011–2014

Lp.	Rodzaj substratu	2011		2012		2013		2014	
		t	%	t	%	t	%	t	%
1.	Gnojowica	265,0	56,6	349,2	38,1	455,6	28,9	574,1	27,0
2.	Kiszonka z kukurydzy	108,9	23,2	241,6	26,3	287,5	18,3	416,7	19,6
3.	Pozostałości z warzyw i owoców	11,0	2,3	86,1	9,4	268,6	17,1	356,0	16,7
4.	Wywar pogorzelniany	30,5	6,5	146,6	16,0	354,9	22,5	349,4	16,4
5.	Wysłodki	6,9	1,5	37,1	4,0	101,7	6,5	189,7	8,9
6.	Obornik	11,6	2,5	23,5	2,6	30,8	2,0	36,5	1,7
7.	Pulpa ziemniaczana	7,3	1,6	6,6	0,7	10,3	0,6	22,5	1,1
8.	Odpady z przemysłu mlecz.	1,9	0,4	12,9	1,4	12,6	0,8	21,2	1,0
9.	Pozostałe	25,4	5,4	13,6	1,5	52,4	3,3	160,6	7,6
10. Razem		469,4	100,0	917,1	100,0	1 574,2	100,0	2 126,7	100,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji uzyskanych w Agencji Rynku Rolnego. http://www.arr.gov.pl/data/02004/surowce_2011.pdf; http://www.arr.gov.pl/data/02004/surowce_2012.pdf; http://www.arr.gov.pl/data/02004/surowce_2013.pdf; http://www.arr.gov.pl/data/02004/surowce_2014.pdf (dostęp: 19.02.2016).

wyższą sprawnością (0,35), to łączne jej zużycie wyniosło ponad 10 mln t (2,9 Mtoe), co stanowi równowartość około 6 mln t węgla dobrej jakości.

Znaczna część biomasy pochodziła z importu, który od 2008 roku zwiększył się blisko ośmiokrotnie: z 423 do 3591 tys. t, a jego wartość przekroczyła 1,2 mld PLN (tab. 8.11). Wyższą dynamiką charakteryzował się import biomasy pochodzenia rolniczego (1160%), w tym przede wszystkim łuski słonecznikowej oraz makuchów słonecznikowych i palmowych. Było to wynikiem wprowadzenia ograniczeń dotyczących energetycznego wykorzystywania drewna. Większość sprowadzanej biomasy pochodziła z państw ościennych (76,1%), głównie z Ukrainy (44,8%) i Białorusi (23,1%), ale dostarczano ją także z Indonezji i Malezji (16,5%). **W wyniku tak znaczącego wzrostu importu od 2012 roku podaż biomasy w Polsce zaczęła przewyższać popyt, co doprowadziło do spadku cen i fali bankructw na nie tak dawno z wielkim mozołem tworzonym rynku.**

Taki sposób zagospodarowania biomasy na cele energetyczne ma niewiele wspólnego ze zrównoważonym rozwojem i działaniami na rzecz ograniczenia emisji CO₂. Z uwagi na swe właściwości fizykochemiczne, przede wszystkim niską wartość energetyczną odniesioną do objętości, oraz szeroki przedział wilgotności, wpływające na koszty transportu i magazynowania, biomasa powinna być wykorzystywana lokalnie, jak najbliżej miejsc wytwarzania i głównie do produkcji energii cieplnej. Z tej samej ilości biomasy, która w 2014 roku posłużyła do wygenerowania 8718,9 GWh energii elektrycznej, można wytworzyć 33 797 GWh (121,7 PJ) energii cieplnej w gospodarstwach domowych lub małych lokalnych ciepłowniach, rezygnując ze spalania węgla. A więc tyle, ile w 2014 roku bez żadnych subwencji zużyły gospodarstwa domowe (głównie drewna), kierując się jedynie rachunkiem ekonomicznym (tab. 8.12).

W dotychczasowym systemie wsparcia, nawet po uchwaleniu ustawy o OZE i jej nowelizacji³³ preferuje się wytwarzanie energii elektrycznej na dotychczasowych zasadach – w systemie zielonych certyfikatów (z wyłączeniem elektrowni wodnych o mocy powyżej 5 MW i zmniejszeniem o połowę przy współspalaniu), poprzez procedurę aukcyjną albo taryfy gwarantowane (prosumenci). Ustawodawca po raz kolejny nie uwzględnił postulatów dotyczących objęcia podobną pomocą energii cieplnej w proporcji:

1 megawatogodzina energii elektrycznej (MWh_e) = 3 megawatogodziny energii cieplnej (MWh_t),

tak aby wszyscy wytwórcy energii z OZE (od użytkowników kotła c.o. w domu jednorodzinnym po elektrownię) mogli po spełnieniu ustalonych wymo-

³³ Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o odnawialnych źródłach energii, z późniejszymi zmianami. Dz. U. z 2015 r., poz. 478, file:///C:/Users/Dell/Downloads/D20150478Lj%20(1).pdf (dostęp: 21.02.2016).

gów (np. ustanowionych przez Urząd Regulacji Energetyki) korzystać z takiego wsparcia. **Przy obecnych regulacjach biomasa będzie transportowana do elektrowni, a na obszarach wiejskich i w małych miastach w ciepłownictwie podstawowym paliwem pozostanie węgiel.**

W Polsce można wskazać wiele sprawdzonych przykładów i dobrych praktyk. W Grabowcu (pow. zamojski, woj. lubelskie) i Zielonkach (pow. sztumski, woj. pomorskie) od 20 lat funkcjonują systemy grzewcze zasilane słomą (1 MW_e), a w Nowej Dębie (pow. tarnobrzski, woj. podkarpackie) od 2003 roku paliwem są zrębki drzewne (8 MW_e), których część pozyskuje się z własnych nasadzeń wierzby. Zrealizowane inwestycje były w warunkach polskich przedsięwzięciami nowatorskimi zarówno pod względem zastosowanych technologii, jak i organizacji systemu zaopatrzenia w paliwo. **Po wielu latach doświadczeń można stwierdzić, że wszystkie zakładane cele zostały osiągnięte, w tym najważniejszy z nich, zahamowanie wzrostu cen energii cieplnej, które w sezonie 2015/2016 należały do najniższych w Polsce.** Ponadto zakupiona biomasa pochodziła od lokalnych dostawców, a powstające w wyniku ich spalania odpady są obojętne dla środowiska. Realizacja tych inwestycji to przede wszystkim wynik odwagi, aktywności i kreatywności, niekiedy wręcz hobbystycznego podejścia władz gminnych lub przedsiębiorców, a nie rozwiązań systemowych. Te przykłady wskazują na rolę samorządów w kreowaniu lokalnej polityki energetycznej opartej na odnawialnych źródłach energii.

W UE preferowanym kierunkiem rozwoju wykorzystania OZE jest generacja rozproszona oraz zwiększenie udziału wykorzystania produktów ubocznych i odpadów organicznych głównie do wytwarzania biopaliw kolejnych generacji. Stwarza to ogromne szanse dla rolnictwa, w którym więcej niż połowa produkcji globalnej to masa nienadająca się do wykorzystania w rolnictwie. Takie warunki spełnia produkcja biogazu, szczególnie z odchodów zwierzęcych, obornika i odpadów organicznych, których niekontrolowany rozkład jest poważnym źródłem emisji metanu. W latach 2005–2014 jego udział w strukturze pozyskania energii z biomasy w Polsce zwiększył się z 4,9% do 11,6%. Największe znaczenie ma on w Niemczech (29,7%), Wielkiej Brytanii (25,0), Czechach (15,1%) i we Włoszech (15,6%). Poza Wielką Brytanią jego głównym źródłem były biogazownie rolnicze. Najczęstszym sposobem korzystania z biogazu była produkcja energii elektrycznej i cieplnej w układach kogeneracyjnych. Oczyszczony biometan można także stosować jako paliwo do napędu pojazdów lub wtłaczać do sieci gazu ziemnego, ale jak dotąd rozwiązań tych nie zrealizowano w żadnej z polskich biogazowni.

Mimo znacznego potencjału surowcowego w Polsce w 2014 roku łączna moc zainstalowanych elektrowni korzystających z biogazu wynosiła 187 MW_e, w tym 68 MW_e w biogazowniach rolniczych, podczas gdy w Niemczech było

to odpowiednio: 3905 MW_e i 3596 MW_e. Na podstawie tego porównania można wnosić, że te zasoby ulokowane są w rolnictwie, co potwierdził znaczący wzrost mocy wytwórczych (jedenastokrotny) i produkcji energii elektrycznej (ośmiokrotny) w stosunku do 2010 roku. W całym sektorze biogazowym przyrost był dwukrotny. Według stanu na 18 lutego 2016 roku do rejestru prowadzonego przez prezesa Agencji Rynku Rolnego wpisanych było już 81 biogazowni rolniczych o łącznej wydajności biogazu 335,8 mln m³/rok i mocy 86,9 MW_e. Jednak dalszy rozwój tej branży zależy od poziomu wsparcia. Obecnie obowiązujący (głównie zielone certyfikaty) okazał się nieskuteczny, gdyż dla większości biogazowni ta produkcja oznaczała straty.

Pod względem zużywanych substratów (tab. 8.13) można wyróżnić trzy typy biogazowni. W pierwszym z nich wykorzystywana jest gnojowica i obornik, w drugim bazę stanowią produkty uboczne z przemysłu rolno-spożywczego (wywar, wysłodki, pozostałości z przetwórstwa warzyw i owoców). Głównym celem ich funkcjonowania jest utylizacja uciążliwych dla środowiska substancji, w tym także odpadów z przemysłu mięsnego, mleczarskiego, zakładów zbiorowego żywienia, przeterminowanej żywności i pasz oraz wielu innych substratów, dla których alternatywny sposób zagospodarowania jest bardziej kosztowny i uciążliwy dla środowiska. Powstała przy tym energię należy traktować jako efekt dodatkowy, otrzymany „przy okazji”. Przy czym dla poprawy efektywności procesu technologicznego może zachodzić konieczność uzupełnienia takiego wsadu kiszonką. W trzeciej grupie podstawowe substraty pozyskiwane są z celowych upraw polowych lub użytków zielonych, dlatego rentowność takich biogazowni zależy od koniunktury na płody rolne.

O randze tego źródła energii świadczą zapisy w przyjętym przez Radę Ministrów w 2010 roku dokumencie *Kierunki rozwoju biogazowni rolniczych w Polsce w latach 2010–2020*³⁴. **Ich realizacja wpłynęłaby na dywersyfikację dostaw gazu, którego realnie dostępny potencjał wynosi 1,7 mld m³ rocznie, tj. ponad 10% krajowego zużycia, i który mógłby w całości zaspokoić potrzeby odbiorców z terenów wiejskich.**

W wyniku kolejnych światowych kryzysów paliwowych, po których systematycznie wzrastały ceny ropy naftowej oraz ujawniały się z coraz większym nasileniem skutki zmian klimatycznych, zintensyfikowano badania nad wykorzystaniem biopaliw płynnych. Do tej grupy zaliczono: bioetanol, biometanol, oleje roślinne, biodiesel i biooleje. W latach 2005–2014 ich produkcja na świecie zwiększyła się ponadtrzykrotnie. Największy udział w tym rynku miały USA (49,4%), Brazylia (23,6%) i UE (12,6%). Poza Brazylią głównymi surowcami do ich wytwarzania były zboża (głównie kukurydza)

³⁴ *Kierunki rozwoju biogazowni rolniczych w Polsce w latach 2010–2020*, Urząd Rady Ministrów, Warszawa 2010.

oraz oleiste (w Europie rzepak). W Unii Europejskiej wzrost zapotrzebowania na biopaliwa i biokomponenty wynika z konieczności wdrożenia Dyrektywy 2009/28/WE³⁵: do 2020 roku ich udział w rynku paliw transportowych ma osiągnąć poziom 10%. **Do tej pory prawie cała produkcja biopaliw w UE konkurowała o surowce z gospodarką żywnościową, co wywołuje wiele kontrowersji.** Stąd też postulaty wielu środowisk, pod wpływem których Parlament Europejski³⁶ oraz Europejski Komitet Ekonomiczno-Społeczny³⁷ wnioskuje o nowelizację dyrektywy 2009/28/WE, tak aby zmniejszyć preferencje dla wytwórców używających takich substratów. Już sama zapowiedź wprowadzenia zmian wpłynęła na obniżkę cen zbóż i rzepaku oraz wzrost zainteresowania takimi produktami ubocznymi, jak słoma, małowymiarowe drewno, odpady pozwierzące i tłuszcze posmażalnicze.

Zmiana preferencji w kierunku większego uprzywilejowania zagospodarowania organicznych produktów ubocznych i odpadów zaowocowała rozwojem nowych technologii, czego najlepszym przykładem jest wzrost pozyskania energii z odpadów komunalnych. W Holandii ich udział w energii pochodzącej z biomasy wyniósł 35,7%, w Danii 15,7%, w Niemczech 12,0%. W Polsce, głównie z uwagi na protesty społeczne, taki sposób nie znalazł jeszcze zastosowania.

Rolnictwo i obszary wiejskie, dzięki znaczącym zasobom biomasy oraz korzystnym warunkom przyrodniczym, mogą bez uszczerbku dla produkcji żywności zostać znaczącym producentem surowców energetycznych i energii, a na pewno stać się samowystarczalne energetycznie.

Podsumowanie

Mimo zachodzących przemian społeczno-gospodarczych oraz środowiskowych podstawową funkcją obszarów wiejskich będzie produkcja żywności i surowców do jej wytwarzania. Coraz większego jednak znaczenia nabierają też działania proekologiczne, których głównym celem jest przywrócenie lub utrzymanie równowagi w środowisku przyrodniczym. **Do najważniejszych wyzwań należy troska o bioróżnorodność, jakość wód, gleb i powietrza, które coraz częściej traktuje się jako dobra publiczne, chociaż**

³⁵ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady nr 2009/28/WE z dnia 23 kwietnia 2009 r. w sprawie promowania stosowania energii ze źródeł odnawialnych zmieniającej i w następstwie uchylającej dyrektywę 2001/77/WE oraz 2003/30/WE (Dz. Urz. UE L 140 z 5.06.2009, s. 16–62).

³⁶ Rezolucja ustawodawcza Parlamentu Europejskiego z dnia 11 września 2013 r. w sprawie wniosku dotyczącego dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady zmieniającej dyrektywę 2009/28/WE w sprawie promowania stosowania energii ze źródeł odnawialnych (COM(2012)0595 – C7-0337/2012 – 2012/0288(COD)).

³⁷ Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie wniosku dotyczącego dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady zmieniającej dyrektywę 2009/28/WE w sprawie promowania stosowania energii ze źródeł odnawialnych COM(2012) 595 final – 2012/0288 (COD) (2013/C 198/09).

nie zawsze dostrzegane i doceniane. W wyniku kolejnych reform Wspólnej Polityki Rolnej budżet na działania rolnośrodowiskowe wzrasta. W latach 2004–2014 ARiMR wydała 760 tys. decyzji przyznających takie wsparcie na kwotę 8839 mln zł.

Obszary wiejskie z uwagi na swój ilościowy i jakościowy potencjał w istotny sposób uczestniczą w realizacji celów wskaźnikowych wynikających z pakietu klimatycznego. To dzięki wytwarzanym surowcom energetycznym, a także coraz częściej energii, w latach 2005–2014 dwukrotnie zwiększył się udział OZE w produkcji energii pierwotnej: z 5,8% do 12,1%. Jej głównym źródłem była biomasa, ale od 2010 roku znacznie szybciej wzrasta wykorzystanie energii słonecznej i wiatrowej. W ochronie klimatu bardzo ważną rolę grają też lasy, które pochłaniają około 40,0 mln t CO₂, tj. około 10% jego całkowitej emisji w Polsce. W naszym przekonaniu znaczenie tych zasobów i możliwości jest mocno niedocenione.

Rozdział 9. Mapa polityczna polskiej wsi

Wprowadzenie

Aktywność polityczną mieszkańców wsi w ostatnim okresie najlepiej przedstawia ich udział w wyborach i wyrażone w nich preferencje polityczne. W ciągu dwóch lat mieliśmy w Polsce pełny komplet wyborów: od samorządowych po europejskie. Pozwala to w pełni zaobserwować specyfikę zachowań politycznych mieszkańców obszarów wiejskich. Waga polityczna głosów wiejskich (głosów oddawanych w gminach i części wiejskiej miasto-gmin) jest w nich różna: od wyborów samorządowych, dla których główną areną są gminy wiejskie, po wybory europejskie i prezydenckie, rozgrywane się w skali kraju, w których ludność wiejska jest mniejszością. W ostatnim okresie, ze względu na stan bliski równowagi między głównymi siłami politycznymi w Polsce, wiele politycznych konsekwencji wyborów zależało od małej liczby głosów (jak uzyskanie absolutnej przewagi w Sejmie przez Prawo i Sprawiedliwość). Można więc powiedzieć, że preferencje mieszkańców wsi i poziom uczestnictwa na wsi miały w tych wyborach dużo większe znaczenie niż wcześniej. **Ludność wiejska i rolnicza, odczuwając znaczenie swego głosu, uczestniczyła w tych wyborach w wyższym stopniu niż wcześniej, a różnice miasto–wieś w uczestnictwie politycznym zmalały w porównaniu z poprzednim cyklem wyborczym.**

Omawiane poniżej wybory mają cechy wspólne i specyficzne. Wspólne jest im to, że w każdych wyborcy kierują się przede wszystkim swymi sympatiami politycznymi i ogólną atmosferą polityczną kraju. Cechy odrębne poszczególnych wyborów wiążą się natomiast z ich znaczeniem dla wyborcy i ze strukturalnymi warunkami głosowania. Te ostatnie powodują strategiczne zachowania wyborcze, jak w II turze wyborów prezydenckich, gdzie wybiera się kandydata, kierując się nie tylko bezpośrednimi sympatiami, ale i swą bliskością wobec jednych, a niechęcią do innych kandydatów.

Bardzo zmiennym czynnikiem w tych wyborach był elektorat protestu. Są to wyborcy sfrustrowani, demonstrujący w wyborach niechęć do głównych sił politycznych i do ogólnej sytuacji społeczno-politycznej. Oddają głosy na kandydatów wcześniej często nieznanymi lub mało znaczącymi, za

* Prof. dr hab. Jerzy Bartkowski, Instytut Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego.

to o ekscentrycznych poglądach (Palikot, Korwin-Mikke i początkowo Petru) i nastawionych przeciw istniejącemu porządkowi (Lepper, Kukiz, Partia Razem). Sposób przejawiania się tych głosów zmienia się z wyborów na wybory. Zachowania tej części elektoratu są zwykle niespodzianką, gdyż zwolennicy takich kandydatur często nie ujawniają wcześniej swych zamierzeń. Poparcie dla nich jest znacząco zaniżane w sondażach przedwyborczych. Istnienie tych preferencji i wielkość elektoratu protestu uwidacznia się dopiero poprzez oddane głosy.

9.1. Ogólna sytuacja społeczna i polityczna w kraju

Bardzo istotną determinantą zachowań wyborczych była ogólna sytuacja społeczna, gospodarcza i polityczna w kraju¹. W opiniach o niej pojawiają się pewne zmiany, ale ma też ona wspólną wymowę w całym okresie wyborczym: od wyborów europejskich po parlamentarne. Nastroje społeczne i polityczne w tym czasie były bardzo złe. Źle oceniano podstawowe instytucje polityczne, rządzących polityków i aktualną sytuację w każdym wymiarze. W oczach opinii publicznej małe były nadzieje na poprawę tego stanu w przyszłości. **Te nastroje były dużo gorsze na terenach wiejskich, a grupą silnie niezadowoloną byli rolnicy. Nie miało to podstaw ekonomicznych.** Jednocześnie w ocenie własnych warunków życia czy sytuacji materialnej własnych rodzin przeważały oceny pozytywne, a w perspektywach ich zmiany wyraźnie zaznaczał się optymizm i brak obaw przed ich pogorszeniem. Oceny sytuacji materialnej rodzin u mieszkańców wsi i rolników nie odbiegały od tego schematu. Wskazywało to, że **źródło niezadowolenia dużej części społeczeństwa, jak i mieszkańców wsi i rolników stanowiły elity rządzące i ich polityka.**

Zmiana premiera Donalda Tuska przez Ewę Kopacz miała tylko chwilowy efekt. Znaczącą zmianę w nastrojach społecznych przyniosły dopiero wybory parlamentarne w październiku 2015 roku. Jednak reakcje na nie różnią się jeśli chodzi o ludność miejską i wiejską. Ta druga odebrała je bardziej pozytywnie. Na razie jest jeszcze za wcześnie, by stwierdzić, czy ma to trwały charakter, czy jest wynikiem dodatnich oczekiwań, którymi zazwyczaj są witani nowi rządzący.

Ogólna ocena sytuacji w Polsce w analizowanym okresie jest negatywna. Wskaźnik optymizmu, różnica między ocenami pozytywnymi i negatywnymi-

¹ Dane o sytuacji społeczno-politycznej i preferencjach wyborczych pochodzą z comiesięcznego cyklu publikacji CBOS obejmującego nastroje społeczne, preferencje wyborcze, ocenę prezydenta, rządu, Sejmu i Senatu, a także zaufanie do najważniejszych postaci sceny politycznej. Dane te są przedstawiane dla ogółu mieszkańców Polski i osobno dla mieszkańców wsi i rolników. Ze względu na małą liczbę rolników w próbie w danych dla rolników mogą się pojawiać chwilowe fluktuacje, które potem nie potwierdzają się w kolejnych pomiarach.

mi, jest ujemny dla całego okresu ostatnich dwóch lat, wahając się od –35% w lutym 2015 roku do –7% bezpośrednio po wyborach sejmowych. Wśród ludności wiejskiej wskaźnik ten osiągnął najniższą wartość (–44%) w styczniu 2014, a wśród rolników (–60%) – w lutym 2015 roku. Obraz się zmienia po wyborach sejmowych w październiku 2015 roku. Od nich ludność wiejska jest mniej niezadowolona, a wśród rolników zdarza się nawet przewaga ocen pozytywnych nad negatywnymi.

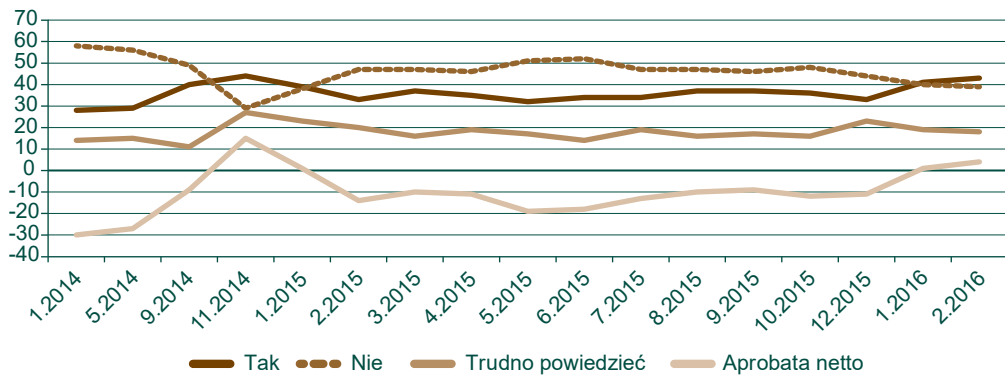
W tym samym okresie także podstawowe instytucje i postacie polityczne były negatywnie oceniane, szczególnie Sejm i rząd. Wskaźnik aprobaty netto (różnica między pozytywnymi a negatywnymi ocenami) jest dla Sejmu stale ujemny, wahając się w przedziale od –30% do –40%. Ludność wiejska i rolnicy zasadniczo nie wyróżnia się ocenami. Zmienia się to po wyborach sejmowych. Wprawdzie nadal są wyrażane negatywne oceny Sejmu, ale ludność wiejska i rolnicy są wobec nowego Sejmu mniej krytyczni.

Oceny rządu są do końca 2015 roku negatywne, a niezadowoleni z osoby premiera przeważają nad zadowolonymi. Wyjątek stanowią trzy pierwsze miesiące rządów Ewy Kopacz, kiedy uzyskuje ona więcej ocen pozytywnych niż negatywnych. W przypadku Beaty Szydło mechanizm zmian jej ocen jest odwrotny. W pierwszych wrażeniach jej osoby jako premiera negatywy przeważają nad pozytywami. Po wprowadzeniu pakietu programowego nowego rządu bilans się odwraca, a w jej obrazie zaczynają dominować oceny pozytywne. Zmiany opinii ludności wiejskiej i wśród rolników są zgodne z tym schematem. W okresie rządów Donalda Tuska i Ewy Kopacz oceniają oni te rządy bardziej negatywnie od reszty mieszkańców Polski. **Po zmianie rządu w listopadzie 2015 roku u ludności wiejskiej i rolników zaczyna przeważać nastawienie pozytywne wobec rządu, wyraźne szczególnie u rolników.** Na razie trudno orzec, na ile jest to trwała tendencja (ryc. 9.1).

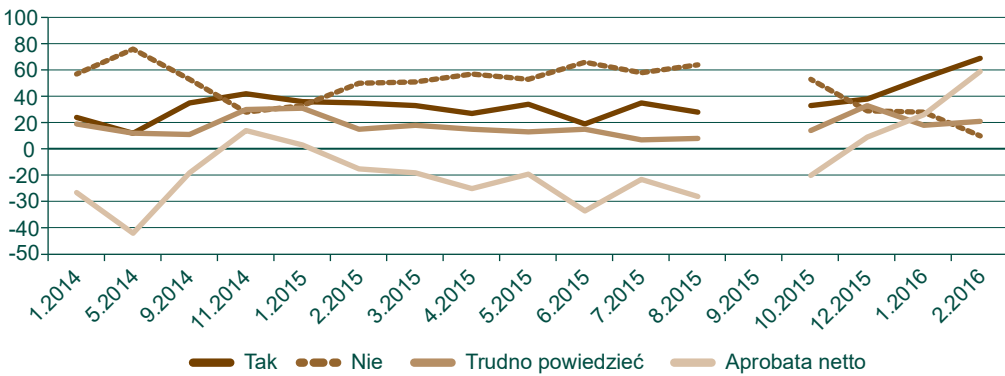
Ocena obu prezydentów w tym okresie układa się w inny schemat. **Ocena prezydenta Bronisława Komorowskiego była wyjątkiem wśród negatywnych ocen instytucji kierowanych przez polityków PO. Jego działalność oceniano dodatnio, a aprobaty zdecydowanie przeważały nad ocenami negatywnymi. Tylko na terenach wiejskich ta różnica była mniejsza, zaś wśród rolników – najmniejsza. Niemniej i tu przeważały oceny pozytywne.** Był on pozytywnie oceniany także w okresie przejściowym po wyborach prezydenckich aż do zaprzysiężenia nowego prezydenta i przekazania mu władzy.

Ta sytuacja powszechnej aprobaty prezydenta zaczęła się zmieniać wiosną 2015 roku po rozpoczęciu kampanii prezydenckiej. Z miesiąca na miesiąc przewaga ocen dodatnich nad ujemnymi u prezydenta malała, a w miesiącu wyborów zrównała się z odsetkiem ocen negatywnych. Podobne zmiany zachodziły u ludności wiejskiej i rolników. Wśród nich w miesiącu wyborów oceny negatywne przeważały nad pozytywnymi, szczególnie u rolników.

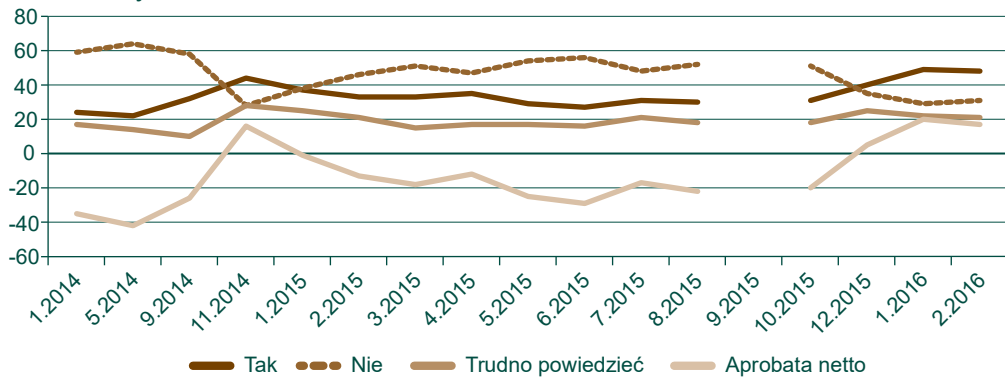
Ogółem

Rolnicy

Mieszkańcy wsi

Rycina 9.1. Ocena premiera

do 9.2.2014 Tusk, od 10.2.2014 Ewa Kopacz, od 12.2.2015 Beata Szydło.

Źródło: CBOS.

Po objęciu urzędu przez Andrzeja Dudę wystąpiły dwa równoczesne procesy. Pierwszym z nich był wzrost znajomości jego osoby, wyrażający się systematycznym zanikiem wyboru odpowiedzi „trudno powiedzieć” przy jego ocenie. Drugi proces to zmniejszanie się w stosunku do niego przewagi ocen pozytywnych nad negatywnymi. Ale wśród ludności wiejskiej i rolników cały czas zdecydowanie przeważają oceny pozytywne.

Zmiany preferencji politycznych w tym okresie, zarówno wśród ogółu ludności, jak i mieszkańców wsi i rolników, są konsekwencją ogólnej atmosfery w kraju. Jej główną konsekwencją było silne dążenie do zmiany politycznej wśród ogółu wyborców. Szczególnie ważnym rysem ogólnej atmosfery był brak wyraźnej nadziei na przyszłość. Odmienić to mogła tylko zmiana partii rządzącej. Takie zmiany polityczne jak odejście premiera Tuska na czołowe stanowisko w Unii Europejskiej i zastąpienie go w roli lidera partii (PO) i w funkcji premiera przez Ewę Kopacz nie zdołały tego zmienić. **Polityczne zużycie się dotychczasowej ekipy, brak wyrazistego lidera mogącego zastąpić Donalda Tuska w rządzie i w partii, bierność rządu, niepoodejmowanie przez niego głównych problemów kraju, mała wrażliwość socjalna rządu i duże grupy ludności w trudnej sytuacji społecznej (bezrobocie), wszystko to razem spowodowało silne pragnienie zmiany.** Warto zaznaczyć, że mimo obecności PSL w koalicji rządowej ekipa rządząca nie wykazywała dużego wyczulenia na problemy wsi i rolnictwa.

Zmiany preferencji politycznych w ostatnich dwóch latach i w całym kraju, i wśród ludności wiejskiej oraz rolniczej mają zbliżony schemat. Systematycznie rośnie poparcie dla PiS. Ma on także z reguły silniejsze poparcie na wsi, tak jak PO ma większe poparcie w miastach. Dla dokonującej się zmiany nastrojów politycznych duże znaczenie miały wybory prezydenckie w maju 2015 roku. Utrwaliły one pozycję PiS jako czołowej partii sceny politycznej. Ta tendencja dominacji PiS narasta aż do wyborów sejmowych. Proces ten wyraźniej się zaznacza wśród ludności wiejskiej, a szczególnie u rolników. Zarazem systematycznie maleje poparcie dla PO. Zmiana osoby premiera tylko chwilowo to powstrzymuje. Ale i po wyborach sejmowych poparcie dla PO nadal maleje. Teraz odbywa się to w wyniku wzrostu popularności lidera partii Nowoczesna.pl Ryszarda Petru.

PSL pozostaje w całym tym okresie partią obszarów wiejskich i ludności rolniczej. Przeżywa pewien wzrost poparcia w czasie przełomu lat 2014/2015, w okresie wyborów samorządowych. Jednak gdy uwzględnić cały ten okres, to uwidacznia się pewne osłabienie poparcia dla niego tak w skali ogólnopolskiej, jak na obszarach wiejskich czy wśród ludności rolniczej. Natomiast SLD (występujący w koalicji jako Zjednoczona Lewica) systematycznie traci na znaczeniu, a porażka w wyborach sejmowych spycha go na margines.

Widać falowanie i zmiany w postawach elektoratu protestu. Początkowo uwidacznia się on jako poparcie dla Twojego Ruchu Palikota i kolejnych ruchów firmowanych przez Korwina-Mikke. Jednak poparcie dla ruchu i osoby Palikota stopniowo zanika. W czasie wyborów prezydenckich i lata 2015 roku silnie zaznacza się poparcie dla ruchu Pawła Kukiza. Natomiast w okresie wyborów sejmowych uzyskuje nieco rozgłosu partia „Razem” i ujawnia się partia Nowoczesna.pl. Ta ostatnia zyskuje znaczące poparcie już po wyborach dzięki swej aktywności opozycyjnej w sejmie. **Ludność wiejska, jak i rolnicy, także są gotowi wyrazić protest w tej formie, udzielając poparcia nawet politykowi tak dalekiemu sprawom wiejskim jak Korwin-Mikke.** Natomiast Nowoczesna i Partia Razem bardziej apelują do ludności miejskiej niż wiejskiej.

9.2. Wybory europejskie 25 maja 2014 r.

Stosunek mieszkańców wsi do integracji europejskiej i oceny instytucji europejskich są dodatnie. Komunikat CBOS „Dziesięć lat członkostwa Polski w Unii Europejskiej” z kwietnia 2014 roku² przynosi zdecydowanie pozytywny obraz z kilkoma drobnymi rysami (stosunek do wprowadzenia euro czy poglądy na pozycję Polski w Unii). Polacy są zdecydowanie zwolennikami przynależności do Unii, pozytywnie postrzegają wpływ tej przynależności w różnych sferach (m.in. na funkcjonowanie indywidualnych gospodarstw rolnych) i ogólnie są za rozszerzaniem i zacieśnieniem współpracy w jej obrębie. Badania z listopada 2015 pokazują, że rolnicy i mieszkańcy wsi niewiele odbiegają od ogółu Polaków. I tak jak **84% Polaków deklaruje, że osobiście popiera przynależność Polski do Unii Europejskiej, tak też na wsi ten odsetek spada wprawdzie do 78%, ale wśród rolników rośnie do 88%**³.

Wybory do Parlamentu Europejskiego mają pewną specyfikę. 1) Frekwencja jest niska, a zainteresowanie małe, i to w całej Europie. Wynika to z małej wagi przywiązywanej do tych wyborów, gdyż uważa się, że narodowa reprezentacja w Parlamencie Europejskim ma niewielki wpływ na Unię. Parlament Europejski odgrywa w niej małą rolę, główne decyzje podejmuje się na spotkaniach szefów państw, prezydentów i premierów, zaś wśród nich kluczowi są szefowie rządów najważniejszych krajów, jak Niemcy. 2) Obok zjawisk typowych dla wszystkich wyborów – jak wybór zgodnie z preferencjami politycznymi – panuje wyraźniejsza tendencja do popierania (niezależnie od par-

² CBOS, Dziesięć lat członkostwa Polski w Unii Europejskiej. Komunikat nr 52/2014, kwiecień 2014.

³ CBOS, Opinie o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Komunikat nr 169/2015, grudzień 2015.

tii, z ramienia której startują) polityków o dużym doświadczeniu politycznym i o wysokich osobistych kwalifikacjach, postrzeganych jako dobrzy przedstawiciele Polski w Brukseli. 3) W tych wyborach pojawiają się próby zdobywania poparcia polskich wyborców przez partie ogólnoeuropejskie – w 2009 roku była to antyunijna partia Libertas. 4) Prawo głosowania w Polsce mają tu cudzoziemcy, obywatele państw unijnych. Zagłosowało ich 27,6 tys., z czego 13,6 tys. na obszarach wiejskich. Ci wyborcy są w miarę równomiernie rozrzućeni geograficznie po kraju, jak i między miastami a obszarami wiejskimi. 5) Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego jest tak skonstruowana, aby zachęcać do startu także mniejsze partie i ruchy oraz ułatwiać im wprowadzanie swoich najpopularniejszych kandydatów. Wprawdzie listy są okręgowe, ale partia uzyskuje udział w podziale mandatów dzięki popularności w całym kraju – jeśli przekroczy próg 5% poparcia. Mandaty dla partii dzieli się wtedy na kraj. Są one przydzielane jej kandydatom w kolejności liczby zdobytych głosów.

Już okres przygotowania do wyborów europejskich potwierdzał małe nimi zainteresowanie opinii publicznej. Polacy przypisują im najmniejsze znaczenie. Ok. $\frac{1}{3}$ (31%) wybiera opinię, że nie mają one dla nich praktycznie żadnego znaczenia⁴. Przed samymi wyborami zainteresowanie nimi wyrażało ok. 40% badanych, a pewny udział deklarowało 40% z nich. **Mieszkańcy wsi i rolnicy deklarowali podobne znaczenie tych wyborów dla siebie jak ogół Polaków.** Natomiast rzadziej (przeciętnie o 5–6%) wskazywali na gotowość w nich udziału. Zdecydowani na udział w wyborach deklarowali głosowanie głównie na PO – 26%, a następnie na PiS – 20%, koalicję SLD-UP – 8%, partię Korwina-Mikke – 4% i PSL – 5%. 28% było jeszcze niezdecydowanych. Mieszkańcy wsi deklarowali większe poparcie dla PiS i PSL, a niższe dla PO, SLD-UP. Więcej z nich też wyrażało niezdecydowanie, na kogo oddać głos.

Udział w wyborach europejskich był niski – frekwencja w kraju wyniosła 23,8%, a na obszarach wiejskich – 18,9%. Była zbliżona do frekwencji w wyborach 2009 roku – 24,5% w kraju i 17,8% na obszarach wiejskich. Jest to zjawisko typowe dla tych wyborów. W całej Europie, z niewielkimi wyjątkami, wybory europejskie mają znacząco niższą frekwencję niż wybory parlamentarne czy prezydenckie. Przeciętnie jest ona o ok. połowę niższa niż w najbliższych czasowo wyborach parlamentarnych. Polska jest pod tym względem typowa dla Europy⁵.

Wyniki wyborów pokazały w skali kraju zwycięstwo PO (32,1%), drugi był PiS (31,8%), następnie koalicja SLD-UP (9,4%) i PSL (6,8%). Głosy

⁴ CBOS, Zainteresowanie wyborami do Parlamentu Europejskiego. Komunikat nr 24/2014, luty 2014.

⁵ European Parliament – DG Communication, Jacques Nancy, Review of European and National Election Results. Second update, February 2016, European Parliamentary Research Service, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/570422/EPRS_STU\(2016\)570422_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/570422/EPRS_STU(2016)570422_EN.pdf) (dostęp: 28.02.2016).

protestu w tych wyborach wybrały osobę Janusza Korwina-Mikke. Wystartował on jako partia Nowa Prawica i zdobył w skali kraju 7,2% – więcej niż PSL. Partie ponadnarodowe w tych wyborach w Polsce nie wystąpiły.

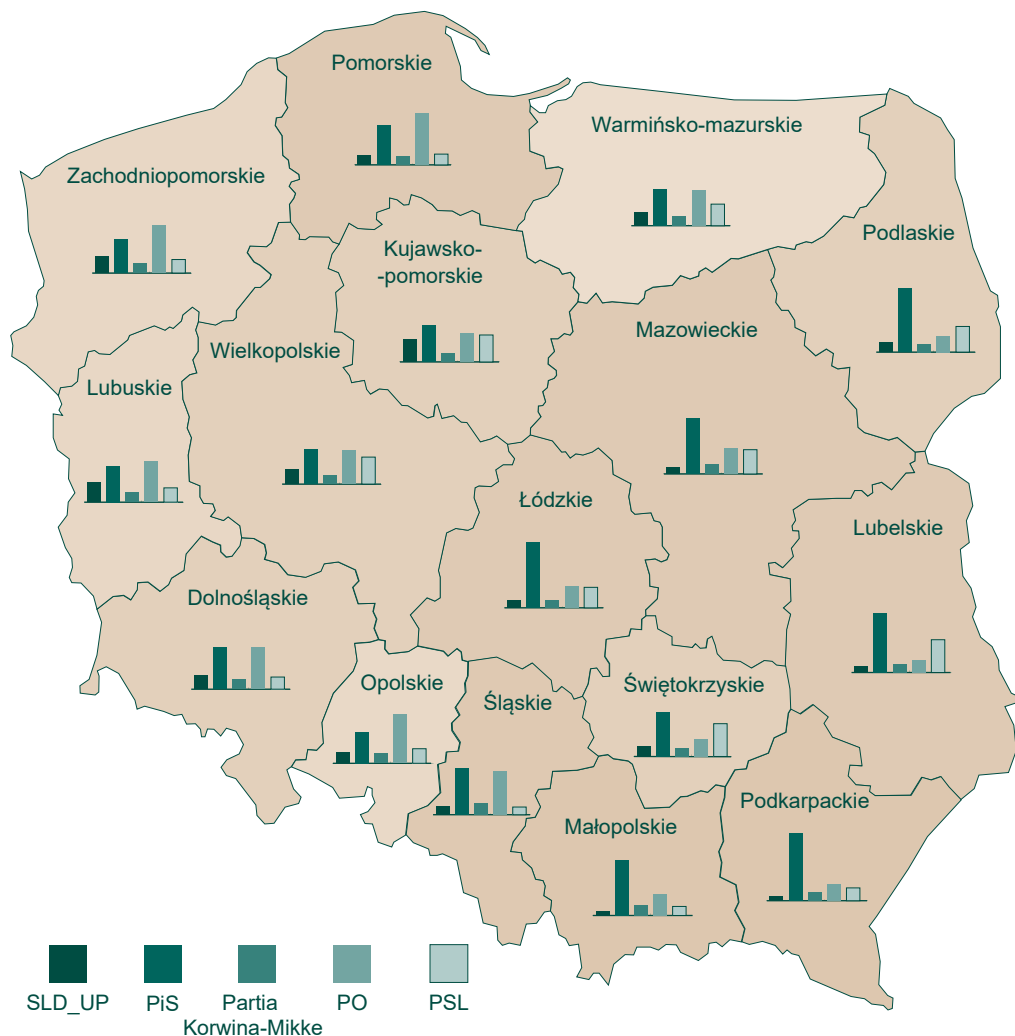
Przewaga PO nad PiS okazała się mała. W skali kraju były to 24354 głosy. PiS może by osiągnął większość, gdyby nie obecność na listach PO popularnych w swych regionach kandydatów. Wydawali się oni wyborcom odpowiednimi reprezentantami kraju na forum europejskim jak b. premier Buzek (254,3 tys. głosów na Górnym Śląsku), b. komisarz unijny Danuta Hübner (225,5 tys. głosów w Warszawie) i b. prezydent Wrocławia Bogdan Zdrojewski (162,4 tys. głosów we Wrocławiu). Najbardziej popularny kandydat PiS Janusz Wojciechowski zebrał 135 tys. głosów w regionie łódzkim.

Tabela 9.1. Frekwencja i głosy oddane na listy partyjne na obszarach wiejskich w wyborach do Parlamentu Europejskiego 25.05.2014 (%)

	Frekwencja	SLD_UP	PiS	Partia Korwina-Mikke	PO	PSL
Dolnośląskie	17,6	10,1	30,8	7,1	30,9	8,5
Kujawsko-pomorskie	17,5	17,0	26,7	5,8	21,0	20,0
Lubelskie	20,1	4,5	43,9	6,3	9,2	24,3
Lubuskie	15,0	14,5	26,8	7,3	30,1	10,6
Łódzkie	19,5	5,6	48,2	5,7	15,8	15,2
Małopolskie	22,4	3,7	41,4	7,6	16,2	6,7
Mazowieckie	19,6	4,9	40,8	6,5	18,7	18,3
Opolskie	13,9	8,1	23,3	7,4	36,2	10,8
Podkarpackie	22,0	3,4	54,7	6,6	12,3	9,5
Podlaskie	18,2	6,9	46,8	5,6	11,7	19,1
Pomorskie	19,4	6,9	29,2	6,4	38,5	8,1
Śląskie	20,9	6,5	34,2	8,8	32,5	5,7
Świętokrzyskie	17,8	7,8	33,4	6,3	13,1	24,3
Warmińsko-mazurskie	12,4	10,4	27,0	6,7	26,3	16,3
Wielkopolskie	17,9	11,1	25,7	6,6	24,6	20,0
Zachodnio-pomorskie	14,6	11,8	24,9	7,0	34,6	9,8

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych PKW.

Na obszarach wiejskich zdecydowanie największe poparcie zyskał PiS (37,6%), następnie PO – 20,9%, PSL – 14,1%, koalicja SLD-UP – 7,0%, i partia Korwina-Mikke – 6,8%. W porównaniu z wynikami wyborów w 2009 roku pojawiły się wyraźne zmiany w poparciu dla partii na obszarach wiejskich. PiS podobnie jak w poprzednich wyborach był partią, która uzyskiwała najwyższe poparcie na terenach wiejskich (37,6% wobec 33,4%). Ale znacząco zwiększyła się jego przewaga nad PO (z +2,8% do

Rycina 9.2. Frekwencja i głosy oddane na listy partyjne na obszarach wiejskich w wyborach do Parlamentu Europejskiego 25.05.2014 (%)

Źródło: tabela 9.1.

+16,7%). SLD i koalicja SLD-UP w obu wyborach zyskały zbliżony wynik. Natomiast partia Korwina-Mikke, która w poprzednich wyborach uzyskała na obszarach wiejskich 1,0%, teraz zebrała 6,8%. Zbliżony wynik na obszarach miejskich pozwolił tej partii wprowadzić swoich posłów do Parlamentu Europejskiego.

Głosy na partie i frekwencja na obszarach wiejskich analizowane według województw pokazują pewne prawidłowości (tab. 9.1, ryc. 9.2). **Najwyższa frekwencja wystąpiła w województwach podkarpackim i małopolskim**

o silnych więziach lokalnych, następnie w województwach z silnymi ośrodkami miejskimi: mazowieckim, łódzkim i śląskim. Najniższa jest natomiast w pasie województw ziem zachodnich. Zwraca uwagę niska frekwencja w woj. opolskim i warmińsko-mazurskim. W opolskim nakładają się dwa czynniki – silna emigracja zarobkowa mieszkańców i niechęć mniejszości niemieckiej do aktywności politycznej. Niska frekwencja na obszarach wiejskich warmińsko-mazurskiego wiąże się zapewne z migracjami zarobkowymi.

Są również pewne prawidłowości w rozkładzie poparcia dla partii. **PiS i PSL mają większe poparcie w województwach silnie rolniczych oraz słabo zurbanizowanych.** Najwyższe poparcie PiS uzyskał w tradycyjalnych województwach podlaskim i podkarpackim. PSL największe poparcie zdobył w województwach lubelskim, świętokrzyskim, wielkopolskim i kujawsko-pomorskim, natomiast ma słabsze poparcie na obszarach wiejskich ziem zachodnich i północnych. PO ma duże poparcie na zachodzie kraju, a PiS w centrum i na południu. Ten obraz poparcia dla partii i różnic regionalnych we frekwencji będzie się także pojawiał podczas innych wyborów.

Dlaczego Polacy głosują w wyborach europejskich? Ci, co w nich głosowali, podają jako najczęstszy powód: zawsze głosują (39,1% głosujących), z powodu poczucia obowiązku obywatelskiego (35,9%), aby poprzeć bliską sobie partię (22,3%), popierają Unię (14,5%). **Jako kwestie ważne dla siebie, którymi kierują się, wybierając kandydatów na posłów, wskazali bezrobocie (53,3%), rozwój ekonomiczny – 48,2% i przyszłość systemu emerytalnego – 29,2%.** Niegłosujący podawali jako główne powody bierności brak zaufania do polityki i polityków (27,3%) i brak zainteresowania polityką (21,4%). Mieszkańcy wsi nie odróżniali się w odpowiedziach na te pytania od reszty głosujących w tych wyborach w Polsce⁶.

9.3. Wybory samorządowe 10 listopada 2014 r.

Specyfiką wyborów samorządowych jest, to że tylko podczas nich wyraźnie dominują preferencje i cechy elektoratu wiejskiego. Na 2494 gminy w Polsce – 1564 (62,7%) to gminy wiejskie. 608 (24,4%) to gminy mieszane miejsko-wiejskie i 322 (12,9%) to miasta. Także w wyborach do rad powiatowych dominujące znaczenie ma elektorat wiejski. Silnie to wpływa na szereg zjawisk, które się w nich pojawiają, takich jak duża ciągłość władzy, głosy nieważne i kandydatury bez konkurencji, duża personalizacja wyborów i mała

⁶ Za ogólnoeuropejskim badaniem wyborczym – European Parliament Election Study 2014, czerwiec 2014 (numer badania w Zentrāl Archive w Kolonii – ZA5160).

rola partii. Dopiero w wyborach do sejmików wojewódzkich ujawniają się ogólnokrajowe preferencje wyborcze.

Ludność wiejska przywiązuje do wyborów samorządowych większą wagę i głosuje starannie w kwestiach dla niej istotnych. Pokazuje to specyficzna prawidłowość. Wprawdzie ogólna frekwencja wyborcza jest w tych wyborach niższa niż w wyborach sejmowych i prezydenckich, jednak o ile w wyborach ogólnokrajowych i europejskich w gminach wiejskich jest niższa frekwencja niż w ogólnokrajowych (średnio o ok. 5%), to w wyborach samorządowych jest na odwrót. Inna także jest logika zachowania się wyborcy w tych wyborach. **W wyborach samorządowych szuka się stabilności w miejscu zamieszkania, stąd nacisk na ciągłość władzy. Znaczące są personalizacja i wybory nakierowane na osoby, duża jest też rola znajomości osobistej kandydatów.** kierują się opinią własną i sąsiedzką. Małe znaczenie ma dla nich lista partyjna. Inny wyraz specyfiki tych wyborów to ich apartyjność. Panuje tendencja, aby radom najniższego szczebla i kandydatom na wójtów nadawać charakter niepartyjny. Od tej strony rady wiejskie bardzo się różnią od wielkomiejskich, w których dominują partie.

Dla opisu wyników tych wyborów ważne jest wskazanie obrazu władz lokalnych w opinii publicznej. W ocenach władz lokalnych w listopadzie 2014 roku dominowały oceny dodatnie. $\frac{2}{3}$ badanych wyrażało z nich zadowolenie, a tylko $\frac{1}{3}$ niezadowolenie. Różnica między odsetkiem zadowolonych i niezadowolonych wynosiła ogółem 33%, na obszarach wiejskich – 36%, a wśród rolników – 46%. Oceny pozytywne wójtów i burmistrzów wyraziło 67% respondentów, a 63% z nich – oceny pozytywne rad gminnych⁷.

Władze lokalne jako najbliższe mieszkańcom mają najlepsze oceny spośród wszystkich poziomów władzy, ale dotyczy to głównie szczebla gminnego i osoby burmistrza/wójta. Obywatele mają poczucie realnego wpływu na ten szczebel władzy. O ile poczucie wpływu na sprawy kraju deklaruje 33% badanych, to na sprawy lokalne – 53%. Pozostałe organy i poziomy samorządu interesują mieszkańców już o wiele mniej. Uznają je za instytucje o mniejszym dla siebie znaczeniu. Dominująca część spraw dla nich istotnych dzieje się na szczeblu gminy, a jakość ich rozwiązywania zależy od osoby wójta.

Wybory samorządowe podobnie jak wybory do Parlamentu Europejskiego dają prawo głosowania obywatelom UE. Standardy europejskie nakazują przyznanie praw wyborczych obywatelom Unii poza ich krajami w wyborach europejskich i lokalnych. W skali kraju zarejestrowało się 977 cudzoziemców (w tym 208 w Warszawie). 677 z nich skorzystało z prawa głosu w wyborach do rad gmin.

⁷ CBOS, Wybory samorządowe. Komunikat nr 112/2014, sierpień 2014. CBOS, Wybory samorządowe. Komunikat nr 136/2014, październik 2014. CBOS, Przed wyborami samorządowymi. Komunikat nr 150/2014, listopad 2014.

Na miesiąc przed wyborami samorządowymi zainteresowanie nimi przejawiało 70% badanych, a udział na pewno deklarowało 52%. Zainteresowanie to było wyższe wśród mieszkańców wsi i rolników. Oni też deklarowali gotowość udziału w wyborach i znajomość kandydatów wyższą o kilka punktów procentowych od średniej. Było to bardziej wyraźne wśród respondentów rolników.

Pod nazwą „wybory samorządowe” faktycznie odbywają się na obszarach wiejskich cztery równoczesne głosowania: na wójta, do rady gminy, powiatu i sejmiku wojewódzkiego. Za najważniejsze uchodzą wybory na wójta (42%) i do rady gminy (36%). Wybory do rady powiatu uznano za najważniejsze zaledwie 3% badanych, a do sejmiku wojewódzkiego – tylko 6%. Dla 11% respondentów wszystkie te wybory były jednakowo ważne. Z takim rangowaniem poszczególnych wyborów silnie wiąże się poziom zainteresowania działaniami władz różnych szczebli, jak i wiedza o nich. Zainteresowanie działaniem wójta i rady przejawia 70% badanych, starosty i rady powiatu – 44%, marszałka lub sejmiku – 27%. Koresponduje z tym wiedza o nich – nazwisko wójta zna 80%, jednego radnego gminy – 52%, starosty – 29%, marszałka – 13%. To zainteresowanie działalnością samorządu gminnego jest wyższe wśród mieszkańców wsi, a szczególne zainteresowanie deklarują rolnicy (np. zainteresowanie decyzjami rady gminy i wójta – 82%)⁸. **Mieszkańcy wsi i rolnicy są także bardziej przywiązani do formy wyborów władz samorządowych. Wolą obieralność od sprawności.** Sugestia, że „władze lokalne nie muszą być wcale wybierane przez mieszkańców, jeśli zapewni się ludziom w gminie dobrej jakości usługi publiczne” została odrzucona przez 50% ogółu badanych i 55% rolników⁹.

Każde z tych wyborów jest inaczej wartościowane. I ta różnica przypisywanego im znaczenia przypuszczalnie wpływa na głosy nieważne. Liczba głosów nieważnych jest silnie skorelowana ze znaczeniem danych wyborów. W I turze wyborów na wójta, burmistrza, prezydenta wynosiła ona 2,1%, w II turze – 1,2%. W wyborach do rad gmin jest już ich więcej. Ogółem w wyborach do rad wszystkich szczebli – 5,3% (do rad gmin wiejskich – 3,4%), do rad powiatów – 16,7%, a w wyborach do sejmików wojewódzkich – 17,5% (na obszarach wiejskich – 22,4%).

Zjawisko głosów nieważnych w wyborach do samorządów szczebla ponadpodstawowego występuje od samego początku ich reaktywacji, tj. od 1999 roku. Liczbowo nieco się zmienia, ale schemat ma podobny. Im wyższy szczebel samorządu, tym jest ich więcej. Jednocześnie częściej występuje to w gminach wiejskich. W nich odsetek głosów nieważnych jest zawsze wyższy. Głosy nieważne w wyborach samorządowych są efek-

⁸ CBOS, Ranga wyborów samorządowych i zainteresowanie decyzjami władz różnych szczebli. Komunikat nr 148/2014, listopad 2014.

⁹ CBOS, Polacy o wyborach rad gminnych. Komunikat nr 152/2014, listopad 2014.

tem wrzucania przez część wyborców kart bez skreśleń – można sądzić, że nie w wyniku błędu, lecz z braku zainteresowania wyborami do wyższych szczebli samorządu wśród części wyborców zmuszonych do głosowania przez sytuację¹⁰.

Ważnym aspektem wyborów lokalnych jest troska wyborców o ciągłość władzy. Powoduje to, że wyborcy chętnie głosują na dotychczasowe władze miasta i gminy. Jest to fenomen głównie gmin wiejskich. Ponowny wybór urzędującego wójta (burmistrza, prezydenta) wystąpił w 68,3% gmin, w 60,7% miasto-gmin i w 54,3% miast. Wybory wójta tylko z jednym kandydatem odbyły się w 12,8% gmin wiejskich. Wynikało to z braku chętnych do rywalizacji z pewnym kandydatem.

Wybory z jednym kandydatem do rady gminy w okręgu występują jedynie w wyborach samorządowych. W tych wyborach było 1733 radnych, którzy uzyskali mandat bez wyborów na 37 842 miejsc w radach gmin poza miastami na prawach powiatu. Podobnie jak w przypadku wójtów często z osobą popularną nikt nie chciał rywalizować.

Kolejna cecha wyborów samorządowych to ich apartyjność. Jest to wynik niechęci do partii u wyborców wiejskich. Wyrażnie na to wskazują wybory na wójtów i burmistrzów. Spośród wybranych w 2014 roku miało poparcie partii – 19% wójtów, 17,5% burmistrzów z miasto-gmin i 25,5% burmistrzów miast. Natomiast rady powiatowe mają 64% radnych partyjnych, a sejmiki wojewódzkie już 92,8%.

Z tych czterech jednoczesnych wyborów tylko w wyborach do sejmików wojewódzkich zaznaczają się ogólnopolskie preferencje partyjne. Uwidocznia się to zarówno w deklaracjach wyborczych, jak i w rozkładzie głosów. W wyborach do sejmików 24% potencjalnych głosujących zadeklarowało poparcie dla kandydatów PO, 23% dla PiS, 7% dla PSL, 5% dla komitetu SLD Lewica Razem i 4% dla ruchu Korwina-Mikke. 30% potencjalnych wyborców było niezdecydowanych¹¹.

W wynikach tych wyborów zaznaczyła się przewaga PiS nad PO na obszarach wiejskich (26,9% do 17,4%). **Wysoki udział głosów na obszarach wiejskich uzyskał PSL (36,7%).** Natomiast SLD w wyborach do sejmików miał niskie poparcie wyborców wiejskich – 6,5%. Porównanie tych wyników

¹⁰ Problem ten analizowała grupa ekspertów Fundacji Batorego. Ich zdaniem wzrost liczby głosów nieważnych w porównaniu z poprzednimi wyborami samorządowymi spowodowały pomyłki wyborców, czemu sprzyjała forma oddawania głosu. Natomiast w ich opinii oskarżenia o fałszerstwo głosów w wyborach do sejmików nie ma podstaw (*Winna karta do głosowania*, „Polityka”, 9.12-15.12.2016). Warto przypomnieć, że podobne podejrzenia pojawiły się przy okazji poprzednich wyborów. Jak podawał PAP w informacji z dn. 3.12.2010, takie podejrzenie o możliwym sfalszowaniu wyborów sformułował wtedy europoseł PiS Janusz Wojciechowski. Natomiast szef Nowej Prawicy, Janusz Korwin-Mikke, złożył zawiadomienie do prokuratury o podejrzeniu masowego fałszowania wyborów samorządowych w 2006 i 2010 roku przez PSL („PSL fałszowało wybory”, PAP, 6.10.2011).

¹¹ CBOS, Przed wyborami samorządowymi, Komunikat nr 150/2014, listopad 2014, CBOS, Warszawa.

z poprzednimi wyborami jest niemożliwe dla samych obszarów wiejskich. Można je zestawić tylko dla całej Polski. Pokazuje to podobne tendencje jak obserwowane wcześniej w wyborach europejskich, PiS zwiększył liczbę głosów (z 23,0% do 26,9%), podobnie PSL (z 16,3% do 23,9%), natomiast zmalała liczba głosów na PO (z 30,9% do 26,3% i SLD (z 15,2% do 8,8%).

Tabela 9.2. Frekwencja i głosy na listy partyjne w wyborach do sejmików wojewódzkich na obszarach wiejskich (w %)

Województwo	Frekwencja	Prawo i Sprawiedliwość	Platforma Obywatelska RP	Polskie Stronnictwo Ludowe	SLD Lewica Razem	Nowa Prawica (Korwin-Mikke)	Twój Ruch (Palikota)
Dolnośląskie	51,6	20,8	28,3	26,0	8,2	3,5	1,5
Kujawsko-pomorskie	49,6	18,5	23,9	37,9	9,0	3,4	1,4
Lubelskie	54,2	29,7	11,5	43,5	5,8	2,9	0,9
Lubuskie	48,5	15,4	19,4	32,8	14,8	2,5	1,0
Łódzkie	56,6	26,2	13,1	44,1	6,7	2,8	1,3
Małopolskie	51,4	39,8	19,9	27,6	3,5	3,9	0,7
Mazowieckie	56,8	27,1	11,7	44,5	4,0	3,4	0,7
Opolskie	42,6	13,8	18,7	25,5	7,8	3,1	
Podkarpackie	53,1	45,2	10,6	29,8	5,8	3,4	1,1
Podlaskie	53,2	30,1	15,9	40,1	5,0	2,9	0,8
Pomorskie	50,3	22,0	30,9	29,3	7,1	3,7	1,6
Śląskie	51,5	26,5	19,6	24,7	7,3	3,5	0,5
Świętokrzyskie	59,0	22,8	8,9	56,8	6,4	2,6	
Warmińsko-mazurskie	50,6	15,8	20,5	48,5	6,9	2,8	0,9
Wielkopolskie	50,4	18,0	20,2	37,4	9,2	3,7	1,4
Zachodnio-pomorskie	49,1	16,1	25,8	33,1	10,2	3,3	0,5

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych PKW.

Jeśli dokonać porównania frekwencji i preferencji według województw, to uwidocznią się prawidłowości podobne jak wcześniej (tab. 9.2). Frekwencja w wyborach samorządowych jest wyższa na obszarach wiejskich w województwach mniej zurbanizowanych. Jest także wyższa w województwach galicyjskich, a niższa na Ziemiach Zachodnich i Północnych. Bardzo niska jest, podobnie jak w wyborach europejskich, na Śląsku Opolskim.

Popularność partii uwidacznia się w rozkładzie ich poparcia w województwach. PO jest silniejsza na zachodzie i północy Polski oraz w bardziej zurbanizowanych województwach. PiS częściej zbiera głosy poza Ziemią Zachodnią, zaś najwięcej na silnie religijnych i zasiedlonych obszarach Galicji i Podlasia. Zwraca uwagę duża liczba głosów na PSL w tych wyborach na obszarach wiejskich (nie przełożyła się na równoważną liczbę mandatów

w sejmikach z tego względu, że PSL pozostaje wciąż partią wiejską). Nie powtórzyła się w wyborach sejmowych i prezydenckich.

9.4. Wybory prezydenckie 10 maja 2015 (I tura) i 24 maja 2015 r. (II tura)

Wybory europejskie i samorządowe były właściwie przygotowaniem dwóch głównych wyborów 2015 roku – prezydenckich i sejmowych. Przyniosły dwie polityczne niespodzianki: wybór Andrzeja Dudy na prezydenta i uzyskanie większości sejmowej przez PiS. Pierwszą z tych niespodzianek była porażka prezydenta Bronisława Komorowskiego w staraniach o ponowny wybór na to stanowisko. Było to niespodzianką dlatego, że w stabilnej demokracji urzędujący prezydent, jeśli nie zachodzą jakiegóż nadzwyczajne okoliczności ani nie sprawuje bardzo źle urzędu, ma przygniatającą przewagę nad konkurentami i praktycznie zapewnioną reelekcję (por. Aleksander Kwaśniewski w 2000 roku). I w tym przypadku wszystko na to wskazywało, a sondaże opinii niemal do końca pokazywały jego przewagę nad konkurentami. Drugą niespodzianką w wyborach prezydenckich była siła elektoratu protestu. Wybrał on muzyka rockowego Pawła Kukiza. Oddało na niego głosy 20,8% wyborców. Żaden z kandydatów poza tą trójką nie przekroczył 4% poparcia w skali kraju.

Głosowanie w wyborach prezydenckich ma pewną specyfikę. W wyborach prezydenckich zwykli wyborcy oddają swoje głosy raczej na kandydatów o większych szansach. Dlatego kandydaci wysuwani przez znaczące partie otrzymują więcej głosów, a kandydaci mniej ważnych partii – mniej, niż wynosi poparcie dla ich partii. W tych wyborach pokazały to losy Adama Jarubasa – kandydata PSL. Miał on mniej głosów, niż wskazywało na to poparcie dla PSL. Podobnie było w poprzednich wyborach. Adam Jarubas zyskał w przybliżeniu taki sam odsetek głosów i w kraju, i na terenach wiejskich jak w poprzednich wyborach kandydat ludowców Waldemar Pawlak. Inną specyfiką tych wyborów jest to, że zachowania wyborców w I i II turze znacząco się różnią. I tury wyborów prezydenckich traktowane są jako wstępna rozgrywka. Wyborcy kierują się w nich swobodnym wyborem zgodnym ze swoimi głębokimi preferencjami. Natomiast w II turze pojawia się głosowanie strategiczne. Jeśli nie ma kandydata preferowanego, głosuje się, wybierając kandydata sobie najbliższego albo takiego, który może nie dopuścić do władzy kandydata niepożądanego.

U progu kampanii nic nie zapowiadało takiego wyniku. Nikt nie spodziewał się, że kandydat PiS zdoła pokonać urzędującego prezydenta. Był on powszechnie dobrze oceniany, nawet na wsi i u rolników. Dlatego sądzono, że Andrzej Duda jest na straconej pozycji. A także że wysunięcie go na

kandydata ma i to na celu, aby nie poniósł porażki szef partii, bardziej naturalny jako kandydat. Dotychczasowymi najwyższymi stanowiskami kandydata na prezydenta były: wiceminister w kancelarii Lecha Kaczyńskiego i rzecznik prasowy partii.

O sukcesie Andrzeja Dudy zadecydowała nie tylko pracowita kampania skierowana do elektoratu małomiasteczkowego i wiejskiego, ale także niechęć dużej części elektoratu do przedłużania rządów PO i niezręczna kampania samego urzędującego prezydenta.

Niewiara w sukces kandydata PiS czy nawet w jego możliwość nawiązania realnej walki o stanowisko prezydenta długo wpływała na opinię publiczną. W marcu (dwa miesiące przed wyborami) większość społeczeństwa była przekonania, że wygra Komorowski (66%), a tylko mała grupa (10%) uważała, że Duda. Takie same opinie dominowały na obszarach wiejskich. W wygraną Komorowskiego wierzyło 63% mieszkańców wsi i 55% rolników, a w wygraną Dudy – 11% mieszkańców wsi i 12% rolników¹². Jeszcze w kwietniu 2015 roku połowa elektoratu Dudy sądziła, że wygra Komorowski. Także deklaracje głosowania w nadchodzących wyborach nie zapowiadały tego wyniku. Przykładowo ostatni opublikowany przed I turą sondaż CBOS mówił o 43% poparciu dla Komorowskiego, 26% dla Dudy i 7% dla Kukiza. Na obszarach wiejskich 41% wyborców chciało poprzeć Komorowskiego (42% rolników), 30% – Dudę (27% rolników), a 4% – Kukiza (brak było deklaracji poparcia dla niego wśród rolników)¹³. Wprawdzie skłonność do poparcia kandydatury Andrzeja Dudy wykazywała tendencję rosnącą, ale aż do końca nie sugerowała jego zwycięstwa.

W tym przypadku badania opinii przed wyborami mogły być mylące, gdyż w zależności od tego, co było przedmiotem ich badania, przynosiły różne wyniki. Bezpośrednie pytania o intencje wyborcze ukazywały wysoką skłonność do poparcia urzędującego prezydenta w elektoracie. Natomiast w tym samym czasie jego oceny jako prezydenta pokazywały stale malejącą popularność. Malą ona z miesiąca na miesiąc. Aprobata netto (różnica ocen dodatnich i ujemnych) była coraz mniejsza, aby w miesiącu wyborów spaść do zera (wśród mieszkańców wsi osiągnęła –6, a u rolników –12). Podobny wynik dawały pomiary popularności partii w sensie gotowości do oddania na nią głosu w wyborach sejmowych. W skali kraju poparcie dla PO systematycznie spadało, a w maju – miesiącu wyborów prezydenckich – stało się niższe niż poparcie dla PiS. Na obszarach wiejskich i wśród rolników z kolei wyraźnie rosła z miesiąca na miesiąc przewaga PiS nad PO.

¹² CBOS, Polacy o swych decyzjach wyborczych – pewność głosowania, ocena szans i alternatywne decyzje wyborcze. Komunikat nr 44/2015, marzec 2015.

¹³ CBOS, Polacy o swych decyzjach wyborczych – pewność głosowania, ocena szans i alternatywne decyzje wyborcze. Komunikat nr 60/2015, kwiecień 2015.

Tabela 9.3. Frekwencja i głosowanie na kandydatów na prezydenta na obszarach miejskich i wiejskich w I i II turze wyborów (%)

	Frekwencja	Andrzej Duda	Adam Jarubas	Bronisław Komorowski	Janusz Korwin-Mikke	Paweł Kukiz	Magdalena Ogórek	Janusz Palikot
I tura								
Ogółem	49,0	34,8	1,6	33,8	3,3	20,8	2,4	1,4
Miasto	51,5	30,4	1,0	37,3	3,4	21,7	2,4	1,7
Wieś	44,9	42,8	2,7	27,3	3,0	19,2	2,2	1,0
II tura								
Ogółem	55,3	51,5		48,5				
Miasto	57,4	45,9		54,1				
Wieś	52,1	61,4		38,6				

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych PKW.

Analiza wyników I tury pokazuje wyraźne różnice popularności obu głównych kandydatów na obszarach miejskich i wiejskich. Natomiast w przypadku trzeciego znaczącego kandydata Pawła Kukiza takie zróżnicowanie nie wystąpiło (tabela 9.3). **Ale powstaje pytanie, dlaczego w tej turze wygrał Andrzej Duda, mimo że na obszarach miejskich przewaga należała do zwolenników Komorowskiego, i zarazem w miastach była wyższa frekwencja wyborcza (tab. 9.3). Był to wynik słabego poparcia dla Komorowskiego na wsi (–15,5% w stosunku do poparcia dla Dudy). W skali kraju zniwelowało to efekt jego przewagi na terenach miejskich.** W drugiej turze różnice te się pogłębiły. Różnica poparcia obu głównych kandydatów na terenach wiejskich wzrosła do 23,6%, a jednocześnie większa była mobilizacja elektoratu wiejskiego. Różnica frekwencji miasto–wieś była mniejsza niż w I turze. W skali kraju przewaga Dudy nad Komorowskim wzrosła w stosunku do I tury (tab. 9.3).

Porównując wyniki z wyborami w 2010 roku, widać podobieństwa i różnice sytuacji. W obu wyborach kandydat PO wygrał w miastach, a kandydat PiS – na terenach wiejskich. Ale trzecią siłą był wtedy Grzegorz Napieralski (13,7% poparcia w kraju, a na terenach wiejskich – 13,2%). Tymczasem w tych wyborach kandydatka popierana przez SLD nie zdołała powtórzyć tego wyniku, a trzecią siłą w I turze był Paweł Kukiz. Można sądzić, zgodnie z wcześniejszymi badaniami, że elektorat Kukiza w II turze częściej głosował na Dudę niż na Komorowskiego¹⁴.

Porównanie obu wyborów prezydenckich pokazywało także zmienność preferencji elektoratu protestu. W poprzednich wyborach Lepper ani Korwin-Mikke nie zyskali znaczącego poparcia – ani w kraju, ani na obszarach wiejskich. W tych wyborach głosy te zebrał głównie Kukiz, a Korwin-Mikke nie powtórzył swego wyniku z wyborów europejskich.

¹⁴ CBOS, Polacy o swych decyzjach wyborczych – pewność głosowania, ocena szans i alternatywne decyzje wyborcze. Komunikat nr 60/2015, kwiecień 2015.

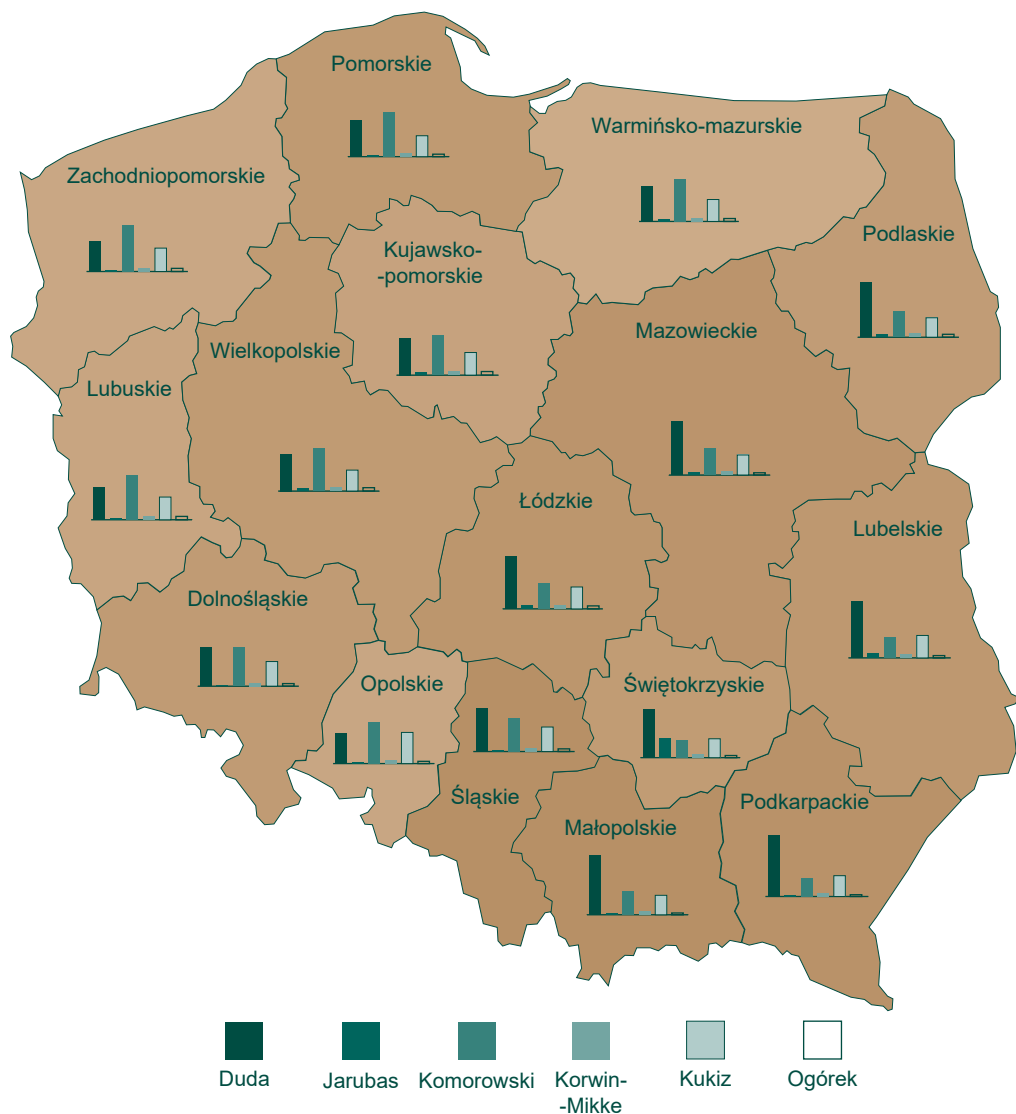
Tabela 9.4. Frekwencja i głosowanie na poszczególnych kandydatów w I turze wyborów prezydenckich na obszarach wiejskich (%)

Województwo	I tura frekwencja	Duda	Jarubas	Komorowski	Korwin-Mikke	Kukiz	Ogórek
Dolnośląskie	43,5	34,3	1,4	34,3	2,9	21,9	2,3
Kujawsko-pomorskie	39,7	33,1	2,4	35,4	3,0	20,1	3,2
Lubelskie	45,5	49,9	3,6	17,8	2,9	20,0	2,1
Lubuskie	38,8	29,2	1,6	39,7	3,4	20,2	3,0
Łódzkie	46,6	46,6	2,9	22,9	2,7	19,5	2,7
Małopolskie	49,8	53,1	1,5	20,9	3,3	17,3	1,6
Mazowieckie	47,2	48,0	2,5	23,9	2,7	17,8	2,0
Opolskie	37,8	27,4	1,1	37,0	2,7	27,7	2,0
Podkarpackie	48,4	56,6	1,7	16,1	3,0	18,5	1,6
Podlaskie	42,7	48,5	2,3	23,1	3,2	17,3	2,6
Pomorskie	44,6	32,3	1,2	39,8	3,0	18,6	2,2
Śląskie	49,5	38,8	1,2	30,1	3,0	21,8	2,4
Świętokrzyskie	43,8	42,8	17,4	16,0	2,9	16,8	1,9
Warmińsko-mazurskie	35,7	31,6	1,9	38,1	3,3	19,5	2,6
Wielkopolskie	43,9	32,9	2,3	37,6	2,8	18,6	3,0
Zachodnio-pomorskie	37,5	27,2	1,5	41,7	3,0	20,8	2,8

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych PKW.

Różnice międzywojewódzkie we frekwencji wyborczej w I turze na obszarach wiejskich były podobne jak poprzednio. Najwyższa frekwencja wystąpiła w województwach południowo-wschodnich i śląskim, a najniższa w opolskim i warmińsko-mazurskim. Różnice frekwencji wiązały się także z preferencjami wyborczymi na obszarach wiejskich. Frekwencja była wyższa w województwach, które zazwyczaj popierały kandydatów PiS – małopolskim, podkarpackim i śląskim. Z kolei województwa wcześniej silniej popierające PO (głównie z Ziemi Zachodnich i Północnych) miały w tych wyborach niższą frekwencję. Poparcie dla kandydatów silnie wiązało się z poparciem dla tych ruchów politycznych, które je wysunęły: Komorowskiego – z poparciem dla PO, Dudy – z poparciem dla PiS i Jarubasa – z poparciem dla PSL. Uzyskiwali oni więcej głosów w tych województwach, w których te partie i ruchy wcześniej miały wyższe poparcie. W głosach na kandydatów zaznaczył się także efekt poparcia „swojaka”. Kukiz uzyskał wyraźnie wyższe poparcie od macierzystego opolskiego województwa, Jarubas – od świętokrzyskiego (tab. 9.4, ryc. 9.3).

Czynnik regionalny zaznaczył się we frekwencji II tury i rozmieszczeniu poparcia dla obu kandydatów na obszarach wiejskich. Województwa, w których zwyciężył Komorowski, leżą na Ziemiach Zachodnich i Północnych

Rycina 9.3. Frekwencja i głosowanie na poszczególnych kandydatów w I turze wyborów prezydenckich na obszarach wiejskich

Źródło: tabela 9.4.

i w byłym zaborze pruskim. W różnicach frekwencji i poparcia widoczna także była różnica mobilizacji obu elektoratów na obszarach wiejskich. Poparcie dla Komorowskiego było równoczesne z niższą frekwencją wyborczą. I odwrotnie – w województwach, gdzie zwyciężał Duda, była wyższa frekwencja wyborcza (tab. 9.5, ryc. 9.4).

Tabela 9.5. Frekwencja i głosowanie na kandydatów w II turze wyborów prezydenckich (%)

Województwo	Frekwencja	Duda	Komorowski
Dolnośląskie	49,6	51,0	49,0
Kujawsko-pomorskie	47,6	48,8	51,2
Lubelskie	51,6	73,9	26,1
Lubuskie	45,0	42,9	57,1
Łódzkie	54,6	67,3	32,7
Małopolskie	57,2	71,9	28,1
Mazowieckie	56,2	67,2	32,8
Opolskie	42,8	44,0	56,0
Podkarpackie	55,1	78,4	21,6
Podlaskie	49,7	66,9	33,1
Pomorskie	51,8	45,5	54,5
Śląskie	55,2	57,3	42,7
Świętokrzyskie	50,0	70,2	29,8
Warmińsko-mazurskie	42,3	46,5	53,5
Wielkopolskie	51,8	47,7	52,3
Zachodnio- pomorskie	44,9	41,3	58,7

Źródło: obliczenia własne na podstawie dane PKW.

Oczekiwania społeczne wobec nowego prezydenta potwierdzają zróżnicowanie miasto–wieś w poparciu dla niego. Wprawdzie z sugestią, że będzie lepszym prezydentem od poprzednika, zgodziło się prawie 48% ogółu badanych, ale już 56% badanych mieszkańców wsi i 81% respondentów-rolników¹⁵.

9.5. Wybory sejmowe 25 października 2015 r.

Wybory sejmowe poprzedziło referendum 6.09.2015. Dotyczyło wprowadzenia jednomandatowych okręgów wyborczych w wyborach do Sejmu, utrzymania finansowania partii politycznych z budżetu państwa i przyjęcia zasady ogólnej rozstrzygania wątpliwości co do wykładni przepisów prawa podatkowego na korzyść podatnika.

Referendum miało niską frekwencję z tego powodu, że nie poparła go żadna znacząca siła polityczna poza partią Kukiza. Wpływ na to miała treść pytań. Dwie propozycje głosowane w referendum miały ostrze antypartyjne. **W praktyce referendum było więc testem poparcia dla ruchu Kukiza. I pokazało, że nie jest ono chwilowe.** Ogólna frekwencja wyniosła 7,8%. Na obszarach wiejskich głosowało 6,5% uprawnionych, a miejskich – 8,6%. Sam wynik referendum był jednoznaczny, bo poszli na nie głównie jego zwolennicy. Było ich jednak za mało, aby stało się ono ważne.

¹⁵ CBOS, Oczekiwania wobec prezydentury Andrzeja Dudy. Komunikat nr 108/2015, sierpień 2015. Badanie zrealizowano w dniach 1–8 lipca 2015 roku.

Rycina 9.4. Frekwencja i głosowanie na poszczególnych kandydatów w II turze wyborów prezydenckich

Źródło: tabela 9.5.

Wybory sejmowe jesienią 2015 roku były najważniejszymi wyborami ze wszystkich omawianych. Utraty przez PO statusu głównej partii w Sejmie oczekiwano ze względu na nastroje polityczne i stan opinii publicznej jesienią 2015. Natomiast **nie spodziewano się, że w nowym Sejmie większość uzyska PiS. Warto zaznaczyć, że jest on pierwszą partią po 1989 roku, która ma większość absolutną w Sejmie.** Przyczyny zdobycie większości sejmowej przez PiS były złożone. Było to efektem nie tylko znacznego przyrostu popularności samej tej partii, ale i niew wejścia do Sejmu koalicji lewicowej

z SLD na czele (zabrakło 0,5% w skali kraju) i partii Korwin Korwina-Mikke (zabrakło 0,2% w skali kraju). Dla każdej z tych dwóch przyczyn miała znaczenie postawa wyborców na terenach wiejskich. **PiS był najsilniejszą partią na terenach wiejskich w tych wyborach.** Jednocześnie obie te partie, które nie weszły do Sejmu mimo poparcia bliskiego progu wyborczego, miały mniejsze poparcie na terenach wiejskich niż w miastach (partia Korwin – 4,1%, a Zjednoczona Lewica – 5,4%) (por. tabela 9.6).

Co było przyczyną takiego wyniku wyborów? Deklarowane preferencje wyborcze pokazywały, jak z miesiąca na miesiąc w ciągu 2015 roku malało poparcie dla PO i jednocześnie jak cały czas rosły negatywne oceny rządu. Natomiast oceny sytuacji politycznej, ekonomicznej i społecznej nie zmieniały się. Społeczeństwo, dobrze oceniając własną osobistą sytuację materialną i zawodową, jednocześnie źle postrzegało sytuację na arenie politycznej. Mając złą opinię o ówczesnym Sejmie i rządzie, zarazem nie widziało dobrej perspektywy dla siebie w istniejących warunkach. Poparcie dla PO oznaczałoby także przedłużenie rządów źle ocenianej przez społeczeństwo Ewy Kopacz. Na rzecz PiS pracowała wymowa układu politycznego. Wybory odbyły się w sytuacji, w której prezydent, wówczas postrzegany jako osoba dobrej woli i autor kilku propozycji ustawodawczych oczekiwanych przez jego wyborców, nie mógł ich zrealizować przez Sejm zdominowany przez PO. Wszystko to razem sprzyjało postawom poparcia dla zasadniczej zmiany politycznej. Te nastroje wyraźniej zaznaczały się na terenach wiejskich niż miejskich.

Deklarowane zainteresowanie wyborami nie było wysokie mimo politycznej wagi. Wynosiło w sierpniu 2015 61% (mieszkańcy wsi – 59%, rolnicy – 64%), a we wrześniu 2015 – 59% (mieszkańcy wsi – 56%, rolnicy – 61%).

Tabela 9.6. Frekwencja i wyniki wyborów do Sejmu na obszarach miejskich i wiejskich (%)

	Frekwencja	PiS	PO	Razem	Korwin	PSL	Zjedn. Lewica	Kukiz '15	Nowoczesna. pl
Ogółem	50,9	37,6	24,1	3,6	4,8	5,1	7,5	8,8	7,6
Miasto	54,5	33,5	27,7	4,0	5,1	2,8	8,7	8,6	9,0
Wieś	45,2	45,5	17,1	2,9	4,1	9,7	5,4	9,2	5,0

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych PKW.

Rywalizujące o głosy wyborców partie uzyskały zróżnicowane poparcie na obszarach miejskich i wiejskich. **Na ogół miały większe poparcie na terenie miast niż na wsi. Jedynymi wyjątkami od tej reguły były PSL i PiS** (tabela 9.6).

W porównaniu z poprzednimi wyborami sejmowymi w 2011 roku nastąpił przyrost poparcia dla PiS (ogółem z 29,9% do 37,6%, na terenach wiejskich z 35,8% do 45,5%) i osłabienie poparcia dla PO (ogółem z 39,2% do 24,1%,

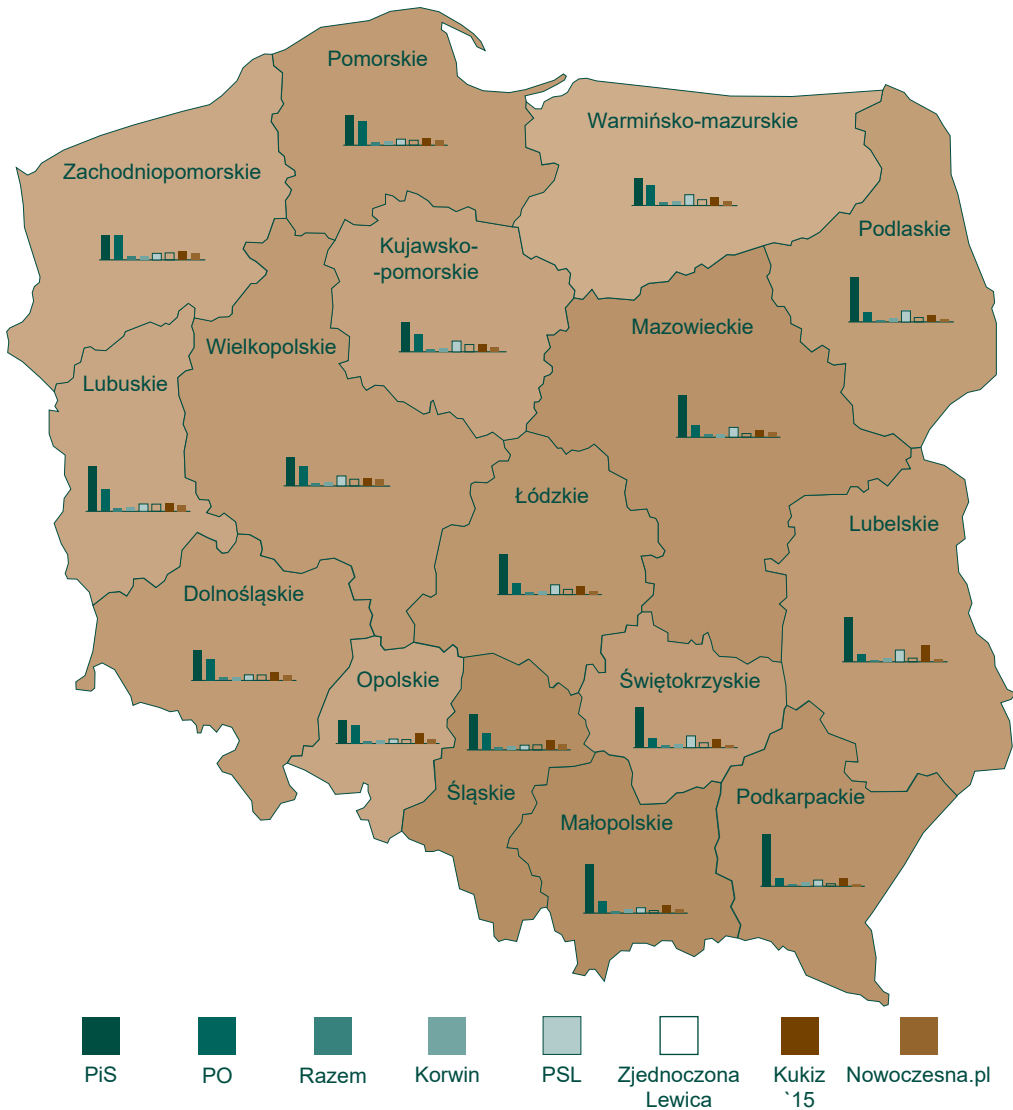
na terenach wiejskich z 27,5% do 17,1%). Spadło poparcie dla PSL (ogółem z 8,4% do 5,1%, na terenach wiejskich z 16,8% do 9,7). Ten spadek poparcia dla PSL miał symboliczny wyraz, jakim była porażka jej przewodniczącego w wyborach sejmowych, i jej wieloletniego przywódcy Waldemara Pawłaka w wyborach do Senatu. **Od tych wyborów można mówić o PiS jako o głównej formacji politycznej na obszarach wiejskich.** Przemiany dotknęły także elektorat protestu. Zniknął Ruch Palikota, który poprzednio uzyskał 10,0% poparcia w kraju (na terenach wiejskich – 8,2%). Pojawiły się nowe ugrupowania Kukiz '15 i Nowoczesna.pl.

Tabela 9.7. Frekwencja wyborcza i głosowanie na kandydatów partii w wyborach sejmowych według województw na obszarach wiejskich (w %)

Województwo	Frekwencja	PiS	PO	Razem	Korwin	PSL	Zjedn. Lewica	Kukiz '15	Nowoczesna.pl
Dolnośląskie	43,4	36,5	25,1	3,5	4,3	6,6	6,5	10,0	6,9
Kujawsko-pomorskie	40,0	34,6	21,3	3,4	4,0	12,8	8,7	9,1	5,5
Lubelskie	44,8	52,9	9,0	2,2	4,2	14,0	4,4	10,1	2,7
Lubuskie	37,7	30,7	25,8	3,7	4,7	8,7	8,5	9,8	7,3
Łódzkie	46,6	48,2	13,2	2,9	3,7	11,6	6,2	9,5	4,1
Małopolskie	51,4	57,5	13,3	2,4	4,4	6,3	3,0	8,7	4,0
Mazowieckie	48,4	49,5	14,1	2,8	3,9	11,6	4,3	7,8	5,3
Opolskie	37,7	27,5	22,1	2,5	3,6	5,3	4,7	12,8	5,4
Podkarpackie	48,5	61,9	9,2	2,0	4,1	7,2	2,9	9,0	2,6
Podlaskie	42,2	52,8	11,0	2,0	3,6	13,1	5,3	8,1	3,3
Pomorskie	44,1	34,8	28,8	3,7	4,2	7,1	5,8	8,5	6,2
Śląskie	50,7	42,2	20,1	3,4	4,3	5,7	6,1	11,0	6,3
Świętokrzyskie	42,9	48,3	11,8	2,5	3,7	13,9	5,8	9,6	3,1
Warmińsko-mazurskie	34,5	32,2	24,6	3,5	4,6	12,7	6,8	9,5	5,2
Wielkopolskie	44,6	33,2	23,2	3,4	3,9	11,8	7,9	8,5	7,3
Zachodnio-pomorskie	36,6	29,4	28,8	3,7	4,7	7,8	8,4	9,8	7,3

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych PKW.

Zróżnicowanie frekwencji na obszarach wiejskich było podobne jak w wyborach prezydenckich. Była ona wyższa od średniej w województwach małopolskim, podkarpackim i śląskim, a niższa na obszarach Ziemi Zachodnich i Północnych. Mniejsze niż poprzednio było zróżnicowanie wyników wyborczych. Na terenach wiejskich w każdym województwie w tych wyborach dominował PiS. Najsilniej wystąpiło to w podkarpackim, gdzie żadne inne ugrupowanie nie zdobyło więcej niż 10%. Podobna sytuacja była w małopolskim i na Podlasiu. Są to województwa o zasiedziałości ludności i zarazem o silnej

Rycina 9.5. Frekwencja wyborcza i głosowanie na kandydatów partii w wyborach sejmowych według województw na obszarach wiejskich

Źródło: tabela 9.7.

tradycyjnej religijności. Gdy się analizuje pozostałe województwa, to widać, że PiS jest silniejsze w województwach wiejskich, a PO w bardziej zurbanizowanych. PiS jest słabszy na ziemiach zachodnich, gdzie z kolei silniejsze jest PO.

Czynnik regionalny zaznaczył się w poparciu dla PSL i ruchu Kukiza. PSL jest silniejsze w lubelskim, łódzkim i świętokrzyskim, gdzie ma stały elektro-

rat i z reguły w każdych wyborach zbiera więcej głosów. Natomiast ruch Kukiza ma większe poparcie na Śląsku Opolskim i Górnym Śląsku. W poparciu dla innych partii trudno wskazać wyraźne regionalne zróżnicowanie (tab. 9.7, ryc. 9.5).

Nastroje po wyborach były zdecydowanie pozytywne dla ugrupowania, które zdobyło władzę. Oczekiwano, że nowy Sejm będzie lepszy od poprzedniego – 39% (mieszkańcy wsi – 47%, rolnicy – 44%). Wzrosło także poczucie reprezentacji. Badani w tym okresie respondenci w większości zgadzali się, że część lub większość posłów myśli podobnie jak oni – 69% (mieszkańcy wsi – 65%, rolnicy – 61%). Niewielu wybierało odpowiedź, że nie ma takich posłów, którzy myślą podobnie do nich – 21% (mieszkańcy wsi – 18%, rolnicy – 20%)¹⁶.

Podsumowanie

Portret polityczny mieszkańców wsi świetle Diagnozy społecznej 2015 i badań CBOS¹⁷ można przedstawić następująco. **Mieszkańcy wsi i rolnicy swymi poglądami i postawami nie wyróżniają się na tle obrazu typowego Polaka.** Jako wyborcy tak samo częściej skłonni są głosować na dany kierunek polityczny, jak np. PO, kiedy cieszy się on poparciem ogólnospołecznym, i odmawiać mu poparcia, gdy kierunek ten to traci. Protestują podobnie jak reszta kraju, głosując na Kukiza, a wcześniej na dość odległego od ich myślenia – Korwina-Mikke. Jest to ta sama opinia publiczna, ale z mniej lub bardziej znaczącymi przesunięciami akcentów.

Na tle dużego zbliżenia postaw wyborców miejskich i wiejskich pojawiają się jednak znaczące różnice. Część tych różnic wynika z cech społeczności wiejskiej i ludności rolniczej: większej religijności i niższego wykształcenia. I tak, **ludność obszarów wiejskich mniej uczestniczy w wyborach sejmowych i prezydenckich. Jest bardziej prawicowa, autorytarna i wykazuje mniejsze poparcie dla demokracji.** Aktualnie silniej popiera PiS, obecny rząd i prezydenta. **Konsekwencją tego są jej niektóre przekonania. Bardziej wierzy, że katastrofa smoleńska to wynik zamachu, a nie błędów i zaniedbań strony polskiej.**

¹⁶ CBOS, Oczekiwanie wobec nowego Sejmu. Komunikat nr 163/2015, listopad 2015.

¹⁷ CBOS, Stosunek do demokracji. Komunikat nr 168/2015, grudzień 2015. CBOS, Polacy o swoim przywiązaniu do miejsca zamieszkania i kraju. Komunikat z badań nr 165/2015, listopad 2015. CBOS, Polacy o bezpieczeństwie w kraju i w miejscu zamieszkania. Komunikat nr 65/2015, maj 2015. CBOS, Lokalna parafia – jej społeczne znaczenie i funkcje. Komunikat nr 158/2014, listopad 2014. CBOS, Stosunek Polaków do innych narodów. Komunikat nr 20/2014, luty 2014. CBOS, Granice tolerancji – stosunek do wybranych grup mniejszościowych. Komunikat nr 149/2014, listopad 2014. CBOS, Przybysze z bliska i z daleka, czyli o imigrantach w Polsce. Komunikat nr 93/2015, czerwiec 2015. CBOS, Polacy o Wojciechu Jaruzelskim. Komunikat NR 92/2014, czerwiec 2014. CBOS, PRL – doświadczenia, oceny, skojarzenia. Komunikat nr 61/2014, maj 2014.

Ludność wiejska mniej się interesuje światem zewnętrznym, a bardziej życiem lokalnym. Bardziej się czuje związana z obszarem wioski i gminy, a mniej z Europą i światem. Ludność wiejska i rolnicy wykazują też pewną nieufność do Unii Europejskiej i jej instytucji. Cechują się silnym patriotyzmem, ale jest to patriotyzm tradycyjny, związany z silnym przywiązaniem do tradycji religijno-obyczajowej. Wyraża większą niechęć do innych narodów, a z kwestii aktualnych – do imigrantów. Jest bardziej nietolerancyjna politycznie i obyczajowo.

Natomiast ludność wiejska ma większe poczucie podmiotowości politycznej, większego wpływu na swoje otoczenie i na swoją władzę. „Swoją” władzę ocenia pozytywniej niż mieszkańcy miast. W miejscu zamieszkania ma większe poczucie bezpieczeństwa i mniejsze obawy przed przestępczością. Częściej angażuje się w działania społeczne, ale o charakterze lokalnymi i nieformalnym. Jest bardziej związana ze swoją parafią i częściej się angażuje w jej sprawy.

Konserwatyzm wiejski wyraża się większym sentymentem do PRL czy lepszą oceną jej okresu. Szczególnie silne jest to wśród rolników. Konserwatyzm ten pojawia się także w sferze technik głosowania. W analizowanym okresie zachodziła możliwość głosowania przez pełnomocnika lub korespondencyjnie. Wydaje się, że powinna napotkać większe zainteresowanie na wsi ze względu na dużą obecność osób starszych i większy niż w mieście problem z dotarciem do punktu wyborczego. Jednak na obszarach wiejskich nowe techniki stosowano o wiele rzadziej. Najczęstsze przypadki korzystania z możliwości głosowania korespondencyjnego wystąpiły w II turze wyborów prezydenckich. Na 56 845 wyborców, którzy wybrali ten sposób głosowania, tylko 2058 było z terenów wiejskich.

Aneks

Tabela 1. Struktura obszarowa gospodarstw rolnych w UE (2013)

Kraje	Liczba gospodarstw		Gospodarstwa według grup obszarowych w ha (%)						Gospodarstwa powyżej 50 ha (%)
	tys.	%	0–2 ha	2–5 ha	5–10 ha	10–50 ha	50–100 ha	> 100 ha	
UE-28	10 666,9	100,0	44,1	21,6	12,0	15,5	3,6	3,2	6,8
UE-15	4 390,9	41,2	25,2	21,1	14,3	25,3	7,6	6,4	14,0
UE-13	6 276,0	58,8	57,4	22,0	10,3	8,6	0,8	0,9	1,7
Belgia	37,3	0,4	4,3	9,3	13,3	49,8	17,5	5,9	23,4
Bulgaria	244,9	2,3	75,0	11,4	4,4	5,5	1,2	2,5	3,7
Czechy	26,0	0,2	10,4	7,2	19,0	36,0	9,5	17,8	27,3
Dania	37,4	0,4	0,8	2,3	20,7	40,6	14,4	21,1	35,5
Niemcy	282,2	2,6	4,3	3,4	15,8	46,2	17,8	12,5	30,3
Estonia	18,8	0,2	9,4	22,1	21,2	31,6	6,1	9,5	15,7
Irlandia	139,6	1,3	1,7	5,3	11,2	63,8	14,6	3,4	18,0
Grecja	703,6	6,6	51,0	25,5	12,3	10,2	0,8	0,2	1,0
Hiszpania	944,3	8,9	26,8	24,6	14,9	22,9	5,3	5,5	10,8
Francja	463,7	4,3	11,1	12,1	8,9	26,7	20,1	21,0	41,2
Chorwacja	157,1	1,5	38,6	30,7	15,7	12,4	1,7	0,9	2,5
Włochy	1 009,4	9,5	27,5	31,1	17,1	19,8	3,0	1,5	4,5
Cypr	35,2	0,3	74,9	15,0	5,0	4,3	0,6	0,3	0,9
Łotwa	80,7	0,8	21,8	20,0	19,9	31,3	3,3	3,6	6,9
Litwa	171,7	1,6	14,1	39,1	22,4	18,7	3,0	2,7	5,7
Luksemburg	2,1	0,0	8,7	6,8	9,2	24,3	29,1	21,8	51,0
Węgry	453,1	4,2	73,9	9,4	5,6	7,9	1,5	1,7	3,1
Malta	9,0	0,1	84,4	12,3	2,8	0,6			
Holandia	65,8	0,6	10,5	15,0	14,3	42,5	14,1	3,6	17,7
Austria	139,6	1,3	10,4	19,8	17,5	44,1	6,3	1,8	8,1
Polska ^a	1 421,6	13,3	22,9	31,2	21,7	21,9	1,4	0,8	2,2
Portugalia	263,6	2,5	46,2	26,0	11,9	11,9	1,8	2,3	4,1
Rumunia	3 563,8	33,4	72,7	19,4	5,4	1,9	0,2	0,4	0,6
Słowenia	72,3	0,7	25,4	34,3	23,9	15,6	0,6	0,2	0,7
Słowacja	22,1	0,2	26,8	29,3	13,0	16,9	3,6	10,5	14,1
Finlandia	54,1	0,5	1,6	4,0	11,3	55,3	19,5	8,3	27,8
Szwecja	66,6	0,6	1,1	9,6	23,7	41,3	12,3	12,1	24,3
W. Brytania	181,7	1,7	2,2	4,5	15,0	38,2	17,8	22,3	40,1

^a Dane dla liczby gospodarstw ogółem według Eurostat.

Źródło: Eurostat FSS 2016, obliczenia własne.

Tabela 2. Użytkowanie gruntów w gospodarstwach rolnych w UE (2013)

Kraje	Obszar UR		Obszar UR w grupach obszarowych gospodarstw (%)						UR w gospodarstwach powyżej 50 ha (%)	Średni obszar gospodarstwa rolnego (ha)
	tys. ha	%	0–2 ha	2–5 ha	5–10 ha	10–50 ha	50–100 ha	> 100 ha		
UE-28	174 358,3	100,0	2,1	4,2	5,1	21,0	15,6	52,0	67,7	16,3
UE-15	124 318,4	41,2	0,9	2,4	3,6	21,0	19,0	53,1	72,1	28,3
UE-13	50 039,9	58,8	4,8	8,7	9,0	20,8	7,3	49,4	56,7	8,0
Belgia	1 307,9	0,4	0,1	0,9	2,8	37,3	34,4	24,4	58,9	35,0
Bułgaria	4 650,9	2,3	2,2	1,8	1,6	6,4	4,4	83,6	88,0	19,0
Czechy	3 491,5	0,2	0,1	0,2	1,0	6,1	4,9	87,8	92,7	134,5
Dania	2 619,3	0,4	0,0	0,1	2,1	13,9	14,8	69,0	83,8	70,1
Niemcy	16 699,6	2,6	0,1	0,2	2,0	19,6	21,3	57,0	78,2	59,2
Estonia	957,5	0,2	0,3	1,4	3,0	13,4	8,4	73,5	82,0	51,1
Irlandia	4 959,5	1,3	0,1	0,5	2,4	46,3	27,5	23,2	50,7	35,5
Grecja	4 856,8	6,6	6,1	11,4	12,0	28,5	7,2	34,8	42,0	6,9
Hiszpania	23 300,2	8,9	1,2	3,2	4,3	20,8	15,0	55,5	70,6	24,7
Francja	27 739,4	4,3	0,2	0,7	1,1	11,9	24,3	61,9	86,2	59,8
Chorwacja	1 571,2	1,5	3,5	9,9	10,9	24,2	11,4	40,1	51,4	10,0
Włochy	12 098,9	9,5	3,2	8,2	10,0	34,7	17,0	26,9	44,0	12,0
Cypr	109,3	0,3	16,2	14,7	11,2	27,8	13,2	16,9	30,1	3,1
Łotwa	1 877,7	0,8	0,8	2,9	6,2	27,1	10,0	53,1	63,0	23,3
Litwa	2 861,3	1,6	1,3	7,5	9,4	22,8	12,4	46,6	59,0	16,7
Luksemburg	131,0	0,0	0,1	0,4	1,0	10,5	34,2	53,7	88,0	63,6
Węgry	4 656,5	4,2	2,5	2,9	3,8	16,5	9,8	64,4	74,3	10,3
Malta	10,9	0,1	46,7	31,3	15,3	5,9				1,2
Holandia	1 847,6	0,6	0,4	1,8	3,7	40,5	33,6	20,0	53,6	28,1
Austria	2 726,9	1,3	0,6	3,3	6,5	51,6	21,5	16,4	37,9	19,5
Polska ^a	14 409,9	13,3	3,0	10,0	15,1	41,0	9,7	21,1	30,8	10,1
Portugalia	3 641,6	2,5	3,4	5,9	6,0	17,9	8,9	57,9	66,7	13,8
Rumunia	13 055,9	33,4	12,1	16,4	9,9	9,4	3,9	48,3	52,1	3,7
Słowenia	485,8	0,7	4,3	16,7	24,8	41,4	5,7	7,0	12,8	6,7
Słowacja	1 901,6	0,2	0,4	1,1	1,0	4,2	3,0	90,4	93,3	86,2
Finlandia	2 257,6	0,5	0,0	0,4	2,0	34,7	32,5	30,3	62,9	41,7
Szwecja	3 035,9	0,6	0,0	0,9	3,7	21,1	19,1	55,2	74,4	45,6
W. Brytania	17 096,2	1,7	0,0	0,2	1,2	10,3	13,6	74,8	88,4	94,1

^a Dane dla UR w gospodarstwach ogółem według Eurostat.

Źródło: Eurostat FSS 2016, obliczenia własne.

Tabela 3. Struktura gospodarstw według grup ekonomicznych w UE w 2013 roku (%)

Kraje	Do 2 tys. euro	2-3,9 tys. euro	4-7,9 tys. euro	8-14,9 tys. euro	15-24,9 tys. euro	25-49,9 tys. euro	50-99,9 tys. euro	100-249,9 tys. euro	250-499,9 tys. euro	Pow. 500 tys. euro	Gospo- darstwa w grupach pow. 100 tys. euro
UE-28	40,2	15,5	13,4	9,0	5,5	5,8	4,3	3,9	1,5	0,9	6,3
UE-15	17,5	13,3	14,5	12,8	8,9	10,3	8,7	8,5	3,5	1,9	13,9
UE-13	55,9	17,0	12,7	6,3	3,1	2,7	1,3	0,6	0,2	0,2	1,0
Belgia	0,9	1,7	4,3	7,5	7,3	11,7	13,5	24,8	17,3	11,0	53,2
Bułgaria	55,1	20,2	10,8	5,4	2,8	2,4	1,3	1,0	0,5	0,5	2,0
Czechy	6,2	9,5	17,7	17,2	11,5	10,9	9,3	7,6	3,2	6,9	17,7
Dania	4,7	2,6	6,3	13,4	11,9	15,8	12,2	11,4	7,1	14,8	33,2
Niemcy	0,5	2,2	7,9	11,9	10,2	13,8	15,6	20,8	10,9	6,1	37,8
Estonia	47,6	12,9	11,4	8,6	5,3	5,1	4,0	3,0	1,0	1,3	5,2
Irlandia	10,7	10,3	16,5	18,6	13,9	12,7	8,2	7,6	1,2	0,3	9,1
Grecja	32,1	17,9	17,7	12,9	8,1	7,6	2,9	0,7	0,1	0,0	0,9
Hiszpania	24,5	14,6	15,8	13,2	8,5	8,8	7,1	5,0	1,4	1,0	7,4
Francja	6,6	5,2	7,4	7,5	6,7	12,2	17,0	24,5	9,9	3,1	37,5
Chorwacja	25,2	23,1	21,2	14,5	6,7	5,6	2,4	1,0	0,1	0,1	1,3
Włochy	11,8	17,8	17,3	15,3	10,2	11,4	8,1	5,5	1,6	1,0	8,1
Cypr	53,9	16,5	12,0	6,8	3,2	3,1	2,2	1,5	0,5	0,3	2,3
Łotwa	53,6	16,3	13,0	6,8	3,8	3,1	1,7	1,1	0,4	0,3	1,8
Litwa	41,9	22,1	17,3	8,8	3,2	3,3	1,8	1,1	0,3	0,2	1,5
Luksemburg	1,0	3,4	6,3	6,7	6,3	11,5	13,9	30,3	17,3	3,4	51,0
Węgry	67,6	11,5	7,7	5,1	2,9	2,5	1,4	0,9	0,3	0,3	1,4
Malta	59,6	10,4	11,2	6,4	4,4	4,0	2,1	1,4	0,3	0,1	1,8
Holandia	0,3	0,8	9,0	9,4	7,2	9,4	9,2	18,8	21,0	15,0	54,8
Austria	10,9	9,1	14,2	14,0	11,1	16,6	14,2	8,4	1,3	0,3	10,0
Polska	28,2	19,8	18,3	12,8	7,9	7,6	3,6	1,3	0,3	0,2	1,8
Portugalia	40,4	21,2	15,0	8,7	4,4	4,0	3,0	2,3	0,7	0,4	3,3
Rumunia	68,7	15,9	10,3	3,1	0,9	0,5	0,2	0,1	0,1	0,0	0,2
Słowenia	16,9	21,2	26,6	15,8	8,1	6,5	3,3	1,3	0,2	0,1	1,5
Słowacja	28,0	24,6	18,7	8,9	4,2	4,2	3,0	3,1	1,7	3,6	8,4
Finlandia	0,0	9,0	14,8	18,3	12,8	15,0	12,9	12,7	3,4	1,3	17,4
Szwecja	8,3	13,1	19,4	15,4	10,1	11,3	8,0	8,1	3,8	2,6	14,4
W. Brytania	9,1	7,6	10,7	11,7	10,0	12,7	12,2	13,8	7,4	4,8	26,0

Źródło: Eurostat FSS 2016, obliczenia własne.

Tabela 4. Struktura Standardowej Produkcji według grup ekonomicznych gospodarstw w 2013 roku (%)

Kraje	Standardowa Produkcja (SO)	Do 2 tys. euro	2–3,9 tys. euro	4–7,9 tys. euro	8–14,9 tys. euro	15–24,9 tys. euro	25–49,9 tys. euro	50–99,9 tys. euro	100–249,9 tys. euro	250–499,9 tys. euro	Pow. 500 tys. euro
UE-28	331 044,3	1,0	1,5	2,5	3,2	3,5	6,8	10,1	19,9	17,4	34,2
UE-15	274 868,5	0,3	0,6	1,4	2,3	2,8	6,0	10,0	21,7	19,4	35,5
UE-13	56 175,7	4,7	5,6	8,1	7,7	6,8	10,8	10,3	10,7	7,3	28,0
Belgia	8 406,7	0,0	0,0	0,1	0,4	0,6	1,9	4,4	18,8	27,1	46,5
Bulgaria	3 335,7	3,9	4,3	4,5	4,5	4,0	6,3	6,8	11,6	14,2	39,8
Czechy	4 447,0	0,0	0,2	0,6	1,1	1,3	2,3	3,9	7,0	6,8	76,8
Dania	9 580,2	0,0	0,0	0,2	0,6	0,9	2,3	3,5	7,3	10,4	74,7
Niemcy	46 252,0	0,0	0,0	0,3	0,8	1,2	3,1	7,0	20,7	23,4	43,5
Estonia	676,3	0,6	1,1	1,9	2,7	2,9	5,1	8,0	13,2	9,7	54,9
Irlandia	5 012,5	0,3	0,9	2,7	5,8	7,5	12,4	16,3	31,8	10,7	11,6
Grecja	8 070,0	2,8	4,6	8,9	12,5	13,8	23,2	17,1	9,2	2,5	5,4
Hiszpania	35 978,9	0,6	1,2	2,4	3,9	4,4	8,5	13,4	20,4	13,3	32,0
Francja	56 914,2	0,1	0,1	0,4	0,7	1,1	3,7	10,3	32,9	27,6	23,1
Chorwacja	2 029,1	2,2	5,2	9,3	12,2	9,9	15,0	12,8	11,5	3,7	18,1
Włochy	43 766,6	0,3	1,2	2,3	3,9	4,6	9,4	13,1	19,3	12,6	33,4
Cypr	495,4	3,2	3,3	4,8	5,2	4,3	7,9	11,4	16,1	11,7	32,0
Łotwa	990,0	2,7	3,9	6,0	6,1	6,0	9,0	9,7	14,5	11,6	30,5
Litwa	1 919,2	3,2	5,7	8,7	8,5	5,5	10,3	11,1	14,5	7,5	25,0
Luksemburg	313,8	0,0	0,1	0,2	0,5	0,8	2,8	6,8	34,4	37,9	16,5
Węgry	5 577,7	4,2	2,8	3,8	4,9	4,9	7,6	8,4	12,3	7,7	43,4
Malta	96,8	2,8	2,8	6,5	6,9	8,2	13,4	14,1	21,8	12,9	10,7
Holandia	20 498,1	0,0	0,0	0,2	0,3	0,5	1,1	2,2	10,8	24,4	60,5
Austria	5 671,2	0,3	0,7	2,1	3,9	5,4	14,9	24,6	31,0	10,1	7,2
Polska	21 797,5	1,9	3,8	6,9	9,2	10,0	17,4	16,0	12,7	6,8	15,3
Portugalia	4 509,0	2,3	3,5	4,9	5,6	4,9	8,3	12,7	20,8	13,0	24,0
Rumunia	11 989,6	13,9	13,7	17,2	10,0	5,3	5,4	4,5	6,4	6,1	17,5
Słowenia	1 009,2	1,5	4,4	11,0	12,3	11,1	16,3	16,4	13,7	4,0	9,3
Słowacja	1 812,2	0,4	0,9	1,4	1,2	1,1	1,9	2,8	6,2	7,9	76,1
Finlandia	3 398,1	0,0	0,4	1,4	3,2	4,0	8,6	15,1	31,1	18,1	18,0
Szwecja	4 678,6	0,1	0,6	1,6	2,4	2,8	5,8	8,2	18,5	18,8	41,3
W. Brytania	21 818,6	0,1	0,2	0,5	1,1	1,7	3,9	7,4	18,8	22,0	44,3

Źródło: Eurostat FSS 2016, obliczenia własne.

Tabela 5. Struktura pogłowia bydła według skali chowu w krajach UE w 2013 roku

Kraje	Pogłowie		Pogłowie w grupach według liczby sztuk (%)							Przeciętna wielkość stada (szt.)
	tys. sztuk	%	1–2	3–9	10–19	20–29	30–49	50–99	>100	
UE-28	87 401	100,0	1,2	3,1	3,8	3,8	7,3	16,2	64,6	38,4
UE-15	74 021	84,7	0,1	1,0	2,4	2,9	6,4	16,7	70,5	79,4
UE-13	13 379	15,3	7,2	14,8	11,5	8,9	12,5	13,4	31,7	9,9
Belgia	2 360	2,7	0,0	0,4	1,2	1,5	4,2	16,2	76,5	107,3
Bułgaria	586	0,7	10,9	13,0	9,2	8,0	13,1	18,6	27,2	8,4
Czechy	1 369	1,6	0,1	1,4	2,0	1,8	3,1	5,4	86,3	118,7
Dania	1 615	1,8	0,0	0,6	1,7	2,0	3,7	6,5	85,5	129,4
Niemcy	12 371	14,2	0,0	0,6	2,0	2,4	6,1	16,5	72,4	94,8
Estonia	262	0,3	0,4	2,1	2,9	2,6	4,9	8,7	78,3	68,6
Irlandia	6 903	7,9	0,1	1,3	3,7	4,9	10,6	23,1	56,4	62,0
Grecja	620	0,7	0,6	3,0	5,4	6,0	10,9	26,8	47,3	38,9
Hiszpania	5 776	6,6	0,3	1,9	3,3	4,1	8,6	20,4	61,4	58,0
Francja	18 906	21,6	0,0	0,5	1,0	1,4	3,5	16,5	77,0	104,8
Chorwacja	453	0,5	4,1	15,6	15,4	9,6	10,6	10,9	33,8	13,0
Włochy	5 705	6,5	0,3	2,4	4,7	4,1	8,4	14,9	65,3	53,8
Cypr	53	0,1	0,0	0,2	0,5	0,4	0,0	1,2	97,7	213,1
Łotwa	413	0,5	4,1	12,0	10,2	7,1	9,9	15,6	41,1	14,3
Litwa	716	0,8	6,8	19,0	11,8	6,8	9,3	13,0	33,2	9,5
Luksemburg	194	0,2	0,0	0,1	0,6	0,9	1,9	9,7	86,8	144,5
Węgry	755	0,9	0,9	4,6	5,2	3,5	5,0	7,1	73,8	41,6
Malta	15	0,0	0,7	3,9	1,8	2,3	3,9	18,5	68,8	49,8
Holandia	3 999	4,6	0,0	0,4	0,8	1,0	2,3	10,5	84,9	132,2
Austria	1 952	2,2	0,2	4,0	11,8	14,3	25,0	30,3	14,3	29,5
Polska	5 890	6,7	3,0	12,9	15,7	13,9	20,1	19,6	14,9	13,9
Portugalia	1 407	1,6	1,1	4,5	4,8	4,8	8,1	17,1	59,4	34,6
Rumunia	1 936	2,2	31,7	38,1	9,4	4,1	4,1	3,8	8,8	3,0
Słowenia	462	0,5	1,9	17,8	21,6	14,6	17,5	16,0	10,7	13,6
Słowacja	468	0,5	1,5	2,1	1,4	0,9	1,5	3,0	89,5	50,4
Finlandia	912	1,0	0,0	0,4	2,1	4,7	14,4	28,7	49,6	67,9
Szwecja	1 497	1,7	0,1	1,0	2,7	3,1	6,9	16,8	69,3	78,9
W. Brytania	9 805	11,2	0,0	0,4	1,4	1,8	4,3	12,0	80,1	117,2

Źródło: Eurostat FSS 2016, obliczenia własne.

Tabela 6. Struktura gospodarstw z chowem bydła według grup wielkości stada w 2013 roku

Kraje	Liczba gospodarstw		Struktura gospodarstw według skali chowu bydła (%)						
	tys.	%	1–2	3–9	10–19	20–29	30–49	50–99	> 100
UE-28	2 279	100,0	32,0	24,3	10,5	6,1	7,3	8,8	11,0
UE-15	933	40,9	5,4	14,3	13,5	9,5	13,1	18,6	25,6
UE-13	1 346	59,1	50,4	31,2	8,4	3,7	3,3	2,0	0,9
Belgia	22,0	1,0	1,7	7,9	9,0	6,6	11,6	23,7	39,4
Bułgaria	69,9	3,1	59,7	25,5	5,7	2,8	2,9	2,3	1,1
Czechy	11,5	0,5	9,3	27,8	17,3	8,8	9,5	9,1	18,4
Dania	12,5	0,5	2,6	13,6	16,0	10,7	12,3	11,9	32,9
Niemcy	130,4	5,7	1,7	9,5	13,2	9,5	14,9	21,8	29,5
Estonia	3,8	0,2	19,9	29,1	14,1	7,3	8,6	8,6	12,3
Irlandia	111,3	4,9	2,0	13,0	16,3	12,5	17,0	20,3	18,9
Grecja	15,9	0,7	16,4	21,0	15,4	9,9	11,0	15,2	11,0
Hiszpania	99,6	4,4	10,1	20,3	13,7	9,8	13,0	16,7	16,4
Francja	180,4	7,9	2,4	8,8	7,5	6,2	9,5	23,4	42,3
Chorwacja	35,0	1,5	34,7	38,9	14,4	5,1	3,7	2,1	1,1
Włochy	106,0	4,7	11,4	23,8	18,6	9,3	11,9	11,6	13,4
Cypr	0,3	0,0	4,0	8,0	8,0	4,0	0,0	4,0	72,0
Łotwa	29,0	1,3	39,8	36,1	10,6	4,2	3,7	3,2	2,3
Litwa	75,3	3,3	46,4	37,1	8,5	2,7	2,3	1,8	1,2
Luksemburg	1,3	0,1	0,8	3,0	6,0	5,3	6,8	18,8	59,4
Węgry	18,2	0,8	25,2	37,1	16,0	6,1	5,5	4,3	5,8
Malta	0,3	0,0	22,6	29,0	6,5	3,2	6,5	12,9	19,4
Holandia	30,2	1,3	2,1	9,3	7,9	5,3	7,7	18,5	49,0
Austria	66,2	2,9	2,7	19,8	24,4	17,5	19,3	13,3	3,0
Polska	424,4	18,6	28,6	34,9	15,9	8,1	7,4	4,2	1,0
Portugalia	40,7	1,8	26,0	30,5	12,2	6,9	7,2	8,4	8,7
Rumunia	635,2	27,9	69,2	27,5	2,2	0,5	0,3	0,2	0,1
Słowenia	34,1	1,5	15,2	44,4	21,7	8,3	6,3	3,3	0,9
Słowacja	9,3	0,4	56,5	23,1	5,2	1,8	2,0	2,2	9,3
Finlandia	13,4	0,6	1,4	4,5	9,4	13,1	25,1	28,1	18,4
Szwecja	19,0	0,8	3,7	13,3	15,5	10,2	14,1	18,8	24,4
W. Brytania	83,6	3,7	3,1	8,7	11,2	8,7	12,9	19,6	35,7

Źródło: Eurostat FSS 2016, obliczenia własne.

Tabela 7. Struktura pogłowia krów mlecznych według skali chowu w krajach UE w 2013 roku

Kraje	Pogłowie		Pogłowie w grupach według liczby sztuk (%)							Przeciętna wielkość stada (szt.)
	tys. sztuk	%	1–2	3–9	10–19	20–29	30–49	50–99	> 100	
UE-28	23 212,2	26,6	2,8	4,0	3,3	3,5	6,7	15,0	64,6	15,6
UE-15	17 764,8	20,3	0,0	0,4	1,1	1,8	4,9	15,5	76,1	47,2
UE-13	5 447,5	6,2	11,9	15,9	10,5	8,8	12,6	13,1	27,1	4,9
Belgia	464,8	0,5	0,0	0,1	0,2	0,5	2,5	17,8	79,0	51,4
Bułgaria	314,7	0,4	12,5	13,2	9,7	7,7	13,6	18,0	25,2	5,1
Czechy	370,0	0,4	0,1	0,5	0,6	0,6	1,2	2,2	94,9	107,9
Dania	582,3	0,7	0,0	0,0	0,0	0,1	0,2	1,8	97,9	158,2
Niemcy	4 251,4	4,9	0,0	0,2	0,8	1,5	5,4	16,3	75,8	53,9
Estonia	96,1	0,1	0,6	1,6	1,5	1,2	2,8	4,6	87,7	38,0
Irlandia	1 163,2	1,3	0,0	0,0	0,1	0,3	1,9	13,5	84,2	64,1
Grecja	133,3	0,2	0,7	2,9	5,0	5,5	11,4	23,9	50,6	22,0
Hiszpania	876,1	1,0	0,3	1,0	2,6	5,2	11,5	23,3	56,2	37,2
Francja	3 737,2	4,3	0,0	0,3	0,5	0,9	3,0	18,8	76,5	40,4
Chorwacja	172,9	0,2	8,2	23,2	17,6	12,3	10,9	10,0	17,8	5,7
Włochy	1 762,5	2,0	0,1	1,0	2,7	3,0	6,5	13,8	72,8	44,5
Cypr	21,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,2	98,8	114,1
Łotwa	166,6	0,2	5,6	12,3	10,0	7,0	8,9	13,4	42,8	7,0
Litwa	318,1	0,4	10,0	20,3	11,9	6,8	8,8	11,7	30,5	4,9
Luksemburg	46,2	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,6	8,7	90,7	63,3
Węgry	241,0	0,3	1,0	4,4	4,7	3,4	4,0	4,7	77,9	25,3
Malta	6,2	0,0	0,0	0,3	0,0	1,3	3,4	20,9	74,1	48,0
Holandia	1 552,9	1,8	0,0	0,0	0,1	0,3	1,3	12,2	86,1	83,2
Austria	536,0	0,6	0,1	2,8	9,3	14,4	28,0	32,8	12,7	12,7
Polska	2 343,5	2,7	4,5	11,0	14,1	14,1	21,5	20,9	13,9	7,0
Portugalia	264,8	0,3	0,3	1,0	2,4	4,1	11,0	26,2	55,0	34,1
Rumunia	1 147,3	1,3	38,4	36,5	8,6	3,6	3,4	3,2	6,2	2,0
Słowenia	103,9	0,1	0,7	6,5	13,9	16,1	22,2	24,0	16,6	10,6
Słowacja	145,5	0,2	3,1	2,6	0,9	0,5	0,5	1,2	91,2	23,5
Finlandia	283,1	0,3	0,0	0,3	2,6	6,3	19,0	32,5	39,3	29,5
Szwecja	344,0	0,4	0,0	0,0	0,2	0,5	2,2	11,4	85,7	73,7
W. Brytania	1 767,0	2,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,5	3,7	95,5	83,0

Źródło: Eurostat FSS 2016, obliczenia własne.

Tabela 8. Struktura gospodarstw z chowem krów mlecznych według grup wielkości stada w 2013 roku

Kraje	Liczba gospodarstw		Struktura gospodarstw według skali chowu krów mlecznych (%)						
	tys.	%	1–2	3–9	10–19	20–29	30–49	50–99	>100
UE-28	1 485	65,2	38,6	24,8	7,9	4,7	5,8	7,2	10,9
UE-15	376	16,5	1,6	6,1	8,2	7,7	13,1	22,6	40,7
UE-13	1 108	48,6	51,1	31,1	7,8	3,7	3,4	2,0	0,8
Belgia	9,0	0,4	0,1	1,2	1,3	2,0	6,5	26,9	61,9
Bułgaria	61,5	2,7	58,1	27,3	5,7	2,8	2,9	2,2	1,0
Czechy	3,4	0,2	8,2	23,4	11,4	6,4	8,2	8,5	33,9
Dania	3,7	0,2	0,0	0,3	0,0	0,8	1,9	8,4	88,6
Niemcy	78,8	3,5	0,4	2,3	5,9	7,1	16,0	27,5	40,9
Estonia	2,5	0,1	20,5	30,3	12,2	6,3	8,3	7,9	14,6
Irlandia	18,2	0,8	0,0	0,0	0,4	1,3	5,8	24,9	67,5
Grecja	6,1	0,3	11,9	21,1	16,2	10,2	12,2	15,3	13,0
Hiszpania	23,5	1,0	7,7	10,8	10,5	12,5	18,8	21,1	18,5
Francja	92,5	4,1	0,9	4,1	4,1	3,9	8,1	25,3	53,6
Chorwacja	30,2	1,3	35,0	40,3	12,9	5,5	3,6	1,9	0,8
Włochy	39,6	1,7	3,2	14,2	17,1	10,4	14,3	16,1	24,6
Cypr	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	5,6	94,4
Łotwa	23,6	1,0	36,5	38,5	11,0	4,4	3,8	3,3	2,5
Litwa	65,0	2,9	43,3	39,4	9,1	2,9	2,3	1,8	1,1
Luksemburg	0,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,4	15,3	83,3
Węgry	9,5	0,4	19,9	39,0	18,5	7,5	5,6	3,7	6,0
Malta	0,1	0,0	0,0	7,7	0,0	7,7	7,7	30,8	46,2
Holandia	18,7	0,8	0,3	1,3	1,4	1,7	4,7	22,1	68,6
Austria	42,2	1,9	0,7	12,9	21,7	20,0	24,3	16,9	3,4
Polska	334,5	14,7	27,9	33,6	15,9	8,6	8,3	4,7	1,1
Portugalia	7,8	0,3	7,7	12,5	11,8	10,2	15,9	23,8	18,1
Rumunia	561,8	24,7	68,2	28,3	2,3	0,5	0,3	0,2	0,1
Słowenia	9,8	0,4	5,9	30,6	23,1	15,4	14,1	8,5	2,4
Słowacja	6,2	0,3	59,8	24,5	4,0	1,3	0,8	1,1	8,4
Finlandia	9,6	0,4	0,8	2,8	8,9	14,0	28,4	29,0	15,9
Szwecja	4,7	0,2	0,0	0,0	1,5	2,8	8,6	25,9	61,2
W. Brytania	21,3	0,9	1,2	3,8	3,4	2,5	5,5	14,5	69,1

Źródło: Eurostat FSS 2016, obliczenia własne.

Tabela 9. Struktura pogłowia trzody chlewnej według skali chowu w krajach UE w 2013 roku

Kraje	Pogłowie		Pogłowie w grupach według liczby sztuk (%)								Przeciętna wielkość stada (szt.)
	tys. sztuk	%	1–2	3–9	10–49	50–99	100–199	200–399	400–999	>1000	
UE-28	144 667,8	100,0	1,4	1,3	2,6	1,6	2,1	3,6	12,3	75,2	66,0
UE-15	120 249,4	83,1	0,1	0,2	0,5	0,5	1,2	3,0	13,2	81,2	460,9
UE-13	24 418,5	16,9	7,6	6,8	12,5	6,8	6,6	6,2	7,7	45,7	12,6
Belgia	6 227,3	4,3	0,0	0,0	0,1	0,1	0,5	2,5	15,2	81,6	1 253,0
Bułgaria	573,6	0,4	10,1	3,4	3,5	1,0	1,2	1,6	2,2	77,1	11,4
Czechy	1 574,4	1,1	0,2	0,4	1,4	0,9	1,3	1,9	5,6	88,3	312,4
Dania	12 075,8	8,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,3	2,7	96,8	3 128,4
Niemcy	28 697,4	19,8	0,0	0,1	0,6	0,8	1,7	4,3	21,1	71,4	584,0
Estonia	378,9	0,3	0,1	0,3	0,4	0,2	0,4	0,9	0,0	97,7	505,1
Irlandia	1 551,7	1,1	0,0	0,1	0,2	0,1	0,1	0,6	2,1	96,7	1 202,9
Grecja	768,0	0,5	2,1	2,5	7,0	3,9	3,7	6,6	7,2	67,0	40,5
Hiszpania	24 166,5	16,7	0,1	0,2	0,5	0,5	1,0	2,1	10,5	85,2	466,8
Francja	13 467,9	9,3	0,0	0,1	0,4	0,3	1,1	3,5	15,2	79,4	727,2
Chorwacja	1 186,5	0,8	2,9	15,6	25,6	5,0	3,1	1,7	5,0	41,2	15,7
Włochy	8 598,5	5,9	0,1	0,4	1,3	0,8	1,4	1,2	6,0	88,9	363,7
Cypr	290,9	0,2	0,1	0,2	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	99,2	581,9
Łotwa	364,8	0,3	3,7	4,3	3,7	1,4	1,5	1,0	1,7	82,8	28,7
Litwa	764,7	0,5	7,0	13,2	3,0	0,5	0,2	0,8	1,1	74,3	13,3
Luksemburg	87,5	0,1	0,0	0,1	0,4	0,4	1,0	3,1	15,9	79,1	795,6
Węgry	2 865,9	2,0	4,1	7,4	6,8	1,4	1,3	1,5	2,8	74,8	21,4
Malta	51,6	0,0	0,0	0,0	0,7	1,8	6,0	12,4	41,9	37,3	469,5
Holandia	12 212,3	8,4	0,0	0,0	0,0	0,1	0,4	1,6	6,1	91,7	2 208,4
Austria	3 027,6	2,1	0,8	0,7	1,9	2,3	7,3	19,6	51,4	16,1	102,9
Polska	11 300,9	7,8	0,9	3,3	19,4	13,1	12,9	12,0	13,4	25,0	40,6
Portugalia	1 845,0	1,3	2,4	1,6	1,9	0,8	1,2	1,6	5,8	84,7	45,5
Rumunia	4 234,6	2,9	34,1	16,3	5,1	0,6	0,2	0,2	0,5	43,0	3,3
Słowenia	287,5	0,2	6,1	15,4	19,0	7,6	11,8	11,1	10,7	18,3	12,1
Słowacja	544,1	0,4	1,4	2,4	2,8	1,2	1,5	1,4	6,8	82,6	60,5
Finlandia	1 300,4	0,9	0,0	0,0	0,1	0,5	2,4	8,9	25,2	63,0	792,9
Szwecja	1 398,9	1,0	0,0	0,1	0,2	0,3	0,6	1,5	11,7	85,6	1 092,9
W. Brytania	4 824,7	3,3	0,1	0,3	1,0	0,7	1,0	2,1	10,1	84,7	473,5

Źródło: Eurostat FSS 2016, obliczenia własne.

Tabela 10. Struktura gospodarstw z chowem trzody chlewnej według grup wielkości stada w 2013 roku

Kraje	Liczba gospodarstw		Struktura gospodarstw według skali chowu trzody chlewnej (%)							
	tys.	%	1–2	3–9	10–49	50–99	100–199	200–399	400–999	>1000
UE-28	2 191	100,0	66,3	19,2	8,3	1,5	1,0	0,8	1,2	1,6
UE-15	261	11,9	36,2	18,0	11,3	3,4	3,9	4,8	9,3	13,1
UE-13	1 931	88,1	70,4	19,4	7,9	1,2	0,6	0,3	0,2	0,1
Belgia	5,0	0,2	2,4	4,2	3,2	2,2	4,2	10,5	28,2	45,1
Bułgaria	50,1	2,3	87,8	9,4	2,3	0,2	0,1	0,1	0,0	0,1
Czechy	5,0	0,2	37,2	24,2	21,6	4,4	2,8	2,2	2,8	5,0
Dania	3,9	0,2	2,9	3,6	4,7	1,8	1,8	3,6	11,9	69,6
Niemcy	49,1	2,2	12,8	13,5	14,0	6,3	7,2	8,6	18,3	19,3
Estonia	0,8	0,0	45,3	34,7	9,3	1,3	1,3	1,3	0,0	6,7
Irlandia	1,3	0,1	34,9	24,8	13,2	2,3	0,8	2,3	3,9	17,8
Grecja	18,9	0,9	57,4	22,4	14,5	2,4	1,1	1,0	0,5	0,8
Hiszpania	51,8	2,4	38,2	21,8	9,2	3,0	3,2	3,4	7,3	13,7
Francja	18,5	0,8	16,9	12,4	11,0	3,3	5,9	8,8	17,5	24,3
Chorwacja	75,6	3,4	25,7	49,5	22,9	1,2	0,4	0,1	0,1	0,1
Włochy	23,6	1,1	23,3	31,9	23,6	4,2	3,4	1,7	3,4	8,6
Cypr	0,5	0,0	52,0	26,0	14,0	0,0	0,0	0,0	0,0	8,0
Łotwa	12,7	0,6	63,4	29,6	5,5	0,6	0,3	0,1	0,1	0,3
Litwa	57,4	2,6	53,6	43,6	2,6	0,1	0,0	0,0	0,0	0,1
Luksemburg	0,1	0,0	8,3	16,7	8,3	8,3	8,3	8,3	16,7	25,0
Węgry	133,9	6,1	54,5	36,1	8,4	0,4	0,2	0,1	0,1	0,2
Malta	0,1	0,0	0,0	0,0	9,1	9,1	18,2	18,2	36,4	9,1
Holandia	5,5	0,3	3,1	2,3	2,0	2,3	6,1	12,3	20,7	51,2
Austria	29,4	1,3	50,2	15,8	9,0	3,3	5,1	6,9	8,7	1,2
Polska	278,4	12,7	24,4	24,8	36,3	7,7	3,8	1,8	0,9	0,3
Portugalia	40,6	1,9	75,9	17,0	4,9	0,5	0,4	0,3	0,4	0,6
Rumunia	1 283,3	58,6	85,5	13,3	1,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Słowenia	23,7	1,1	43,4	41,6	11,8	1,4	1,1	0,5	0,2	0,0
Słowacja	9,0	0,4	53,2	34,6	8,8	1,0	0,7	0,3	0,7	0,8
Finlandia	1,6	0,1	1,8	1,8	2,4	4,9	12,8	23,8	31,1	21,3
Szwecja	1,3	0,1	9,4	10,9	10,2	4,7	4,7	5,5	18,8	35,9
W. Brytania	10,2	0,5	22,1	24,2	21,1	4,8	3,4	3,4	7,1	13,8

Źródło: Eurostat FSS 2016, obliczenia własne.

Tabela 11. Powierzchnia uprawy zbóż według grup obszarowych gospodarstw prowadzących produkcję zbóż w 2013 roku

Kraje	Obszar		Z tego w grupach (%)								Przeciętna wielkość gosp. (ha)
	tys. ha	%	< 1 ha	1–1,99 ha	2–4,99 ha	5–9,99 ha	10–19,99 ha	20–29,99 ha	30–79,99 ha	>80 ha	
UE-28	57 936,0	100,0	1,3	2,3	5,7	6,9	9,5	7,1	22,6	44,6	10,6
UE-15	35 705,5	61,6	0,3	0,8	3,0	5,1	9,5	8,6	30,1	42,8	21,5
UE-13	22 230,5	38,4	3,1	4,8	10,1	9,9	9,5	4,7	10,5	47,5	5,8
Belgia	332,5	0,6	0,2	0,7	4,7	10,5	21,4	16,0	34,3	12,1	15,1
Bułgaria	2 015,6	3,5	0,6	0,7	1,4	1,6	2,4	2,0	6,9	84,3	26,0
Czechy	1 428,9	2,5	0,0	0,1	0,5	1,3	2,3	2,2	7,2	86,4	95,6
Dania	1 434,8	2,5	0,0	0,1	0,5	1,9	4,9	5,8	23,5	63,4	53,5
Niemcy	6 533,7	11,3	0,0	0,2	1,2	4,0	9,1	8,1	27,0	50,4	35,5
Estonia	311,0	0,5	0,1	0,2	1,0	1,8	3,3	3,1	11,3	79,3	56,9
Irlandia	307,8	0,5	0,0	0,2	2,2	6,2	14,2	12,2	35,1	29,9	24,6
Grecja	1 001,8	1,7	1,9	5,0	18,0	21,6	23,1	11,6	14,6	4,2	5,2
Hiszpania	6 408,9	11,1	0,2	0,5	2,4	4,4	8,7	9,0	31,3	43,5	23,6
Francja	9 623,2	16,6	0,0	0,2	1,0	2,5	6,7	7,3	36,1	46,1	37,5
Chorwacja	590,9	1,0	2,0	5,3	17,6	14,4	13,0	7,5	17,6	22,6	5,8
Włochy	3 503,1	6,0	0,7	3,4	11,5	14,2	18,1	11,4	23,0	17,7	8,4
Cypr	31,3	0,1	1,6	3,1	8,9	10,3	13,2	8,0	23,4	31,4	8,6
Łotwa	583,5	1,0	0,3	1,0	3,1	4,0	5,5	3,8	13,1	69,0	24,7
Litwa	1 216,1	2,1	1,3	2,5	5,8	5,8	7,3	4,9	18,2	54,3	12,0
Luksemburg	29,1	0,1	0,0	0,1	1,7	5,2	22,5	18,8	39,0	12,5	21,7
Węgry	2 437,6	4,2	1,1	1,4	4,1	5,4	7,7	5,5	15,1	59,7	11,7
Malta											
Holandia	210,2	0,4	0,1	0,6	4,9	10,7	22,2	17,4	33,8	10,3	15,0
Austria	821,6	1,4	0,5	1,3	5,7	9,7	16,9	17,0	37,7	11,2	13,2
Polska	7 479,5	12,9	1,1	4,3	15,2	20,7	19,1	7,9	12,7	19,0	6,7
Portugalia	301,6	0,5	7,2	6,5	8,6	6,0	6,9	6,0	20,6	38,1	3,5
Rumunia	5 266,3	9,1	9,8	11,5	14,0	5,0	3,1	1,9	5,4	49,3	2,5
Słowenia	99,2	0,2	8,3	9,6	19,1	17,1	14,3	6,5	9,4	15,6	2,8
Słowacja	770,6	1,3	0,1	0,6	1,4	1,3	1,7	1,4	5,1	88,3	54,9
Finlandia	1 163,3	2,0	0,0	0,1	1,1	4,2	11,8	12,9	42,6	27,2	29,0
Szwecja	985,0	1,7	0,1	0,2	1,2	2,9	6,9	6,8	28,4	53,6	37,6
W. Brytania	3 048,9	5,3	0,0	0,0	0,4	1,3	3,8	4,6	24,9	65,0	60,7

Źródło: Eurostat FSS 2016, obliczenia własne.

Tabela 12. Gospodarstwa prowadzące produkcję zbóż według grup obszarowych w 2013 roku

Kraje	Liczba gosp.		Z tego w grupach (%)							
	tys.	%	< 1 ha	1–1,99 ha	2–4,99 ha	5–9,99 ha	10–19,99 ha	20–29,99 ha	30–79,99 ha	> 80 ha
UE-28	5 471	100,0	34,6	17,8	19,4	10,6	7,2	3,1	5,0	2,4
UE-15	1 663	30,4	11,6	11,8	20,0	15,4	14,4	7,5	13,3	5,9
UE-13	3 807	69,6	44,6	20,4	19,1	8,4	4,1	1,1	1,3	0,9
Belgia	22,0	0,4	4,3	7,4	20,8	21,8	22,7	9,9	11,5	1,5
Bulgaria	77,6	1,4	51,1	14,1	12,5	6,3	4,6	2,2	3,7	5,5
Czechy	14,9	0,3	5,2	5,3	14,3	18,1	15,8	8,6	13,8	19,1
Dania	26,8	0,5	1,0	2,2	7,1	14,2	18,4	12,6	25,3	19,1
Niemcy	184,1	3,4	2,1	3,7	12,6	19,4	22,5	11,7	20,1	7,9
Estonia	5,5	0,1	10,6	8,8	16,3	14,3	13,3	7,1	12,8	16,8
Irlandia	12,5	0,2	0,8	3,0	15,2	20,9	24,3	12,2	18,3	5,3
Grecja	191,5	3,5	19,6	19,4	30,4	16,9	9,1	2,6	1,8	0,2
Hiszpania	271,3	5,0	13,2	9,0	18,1	14,3	14,4	8,7	15,3	7,1
Francja	256,4	4,7	2,4	4,6	11,2	13,0	17,4	11,1	26,8	13,5
Chorwacja	101,4	1,9	21,6	22,7	33,0	12,5	5,6	1,8	2,2	0,6
Włochy	418,9	7,7	10,7	20,8	30,8	17,3	11,1	4,0	4,3	1,0
Cypr	3,6	0,1	26,5	19,1	24,0	13,0	8,3	2,8	4,4	1,9
Łotwa	23,6	0,4	16,2	18,4	24,5	14,2	9,8	3,9	6,6	6,3
Litwa	101,4	1,9	30,8	21,0	22,3	9,9	6,2	2,4	4,5	2,9
Luksemburg	1,3	0,0	1,5	2,2	10,3	14,7	33,1	16,9	19,1	2,2
Węgry	208,9	3,8	47,9	12,3	15,5	9,0	6,5	2,7	3,7	2,5
Malta										
Holandia	14,0	0,3	3,7	6,4	21,2	22,1	23,1	10,7	11,4	1,3
Austria	62,0	1,1	10,5	12,0	22,6	18,0	15,6	9,2	11,1	1,0
Polska	1 115,2	20,4	13,5	20,6	31,6	20,0	9,6	2,2	1,9	0,6
Portugalia	85,9	1,6	63,5	17,6	10,6	3,1	1,9	0,9	1,6	0,9
Rumunia	2 105,5	38,5	63,1	21,4	12,3	1,9	0,6	0,2	0,3	0,3
Słowenia	35,8	0,7	52,8	18,9	17,1	6,8	2,9	0,8	0,6	0,1
Słowacja	14,0	0,3	15,0	22,5	25,4	10,8	6,9	3,1	5,6	10,8
Finlandia	40,1	0,7	1,3	2,1	9,0	16,4	23,5	15,2	26,0	6,5
Szwecja	26,2	0,5	3,4	5,7	13,3	14,8	17,9	10,4	21,8	12,5
W. Brytania	50,2	0,9	0,6	1,3	6,8	10,8	15,9	11,2	29,9	23,6

Źródło: Eurostat FSS 2016, obliczenia własne.

Tabela 13. Powierzchnia uprawy buraków cukrowych według grup obszarowych gospodarstw prowadzących produkcję buraków w 2013 roku

Kraje	Obszar		Z tego w grupach (%)							Prze- ciętna wielkość gospo- darstw (ha)
	tys. ha	%	< 1 ha	1–1,99 ha	2–4,99 ha	5–9,99 ha	10–19,99 ha	20–49,99 ha	> 50 ha	
UE-28	1 578,0	100,0	0,3	1,4	8,8	14,7	20,5	27,4	26,8	10,1
UE-15	1 220,1	77,3	0,1	0,8	6,5	15,4	23,8	31,6	21,6	12,5
UE-13	357,9	22,7	0,9	3,2	16,7	12,3	9,2	13,1	44,5	6,1
Belgia	58,7	3,7	0,2	0,9	17,2	29,8	30,2	17,8	3,9	7,8
Bułgaria	0,0	0,0	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Czechy	62,9	4,0	0,0	0,0	0,1	0,5	3,9	12,8	82,7	68,4
Dania	38,7	2,5	0,0	0,2	1,6	4,4	11,7	28,6	53,6	28,7
Niemcy	357,4	22,6	0,2	1,2	7,3	14,8	22,9	29,1	24,6	12,1
Estonia	0,0	0,0	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Irlandia	0,9	0,1	0,0	4,7	27,1	37,6	30,6	0,0	0,0	5,5
Grecja	4,7	0,3	2,1	15,5	30,9	30,3	13,1	8,2	0,0	3,2
Hiszpania	33,2	2,1	1,0	4,1	18,3	22,4	28,3	19,5	6,4	6,0
Francja	396,9	25,2	0,0	0,2	2,5	11,7	25,3	41,5	18,8	16,6
Chorwacja	20,3	1,3	0,0	0,2	1,9	7,6	19,4	21,1	49,9	23,0
Włochy	40,4	2,6	0,2	2,1	13,9	22,3	21,7	27,2	12,7	7,9
Cypr	0,0	0,0	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Łotwa	0,0	0,0	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Litwa	17,8	1,1	0,4	0,3	1,7	4,8	8,7	18,3	65,8	18,6
Luksemburg	0,0	0,0	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Węgry	17,9	1,1	0,4	0,2	1,6	4,0	6,3	18,0	69,5	18,6
Malta	0,0	0,0	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Holandia	73,2	4,6	0,1	1,1	11,5	29,2	31,7	22,2	4,3	8,8
Austria	50,3	3,2	0,2	1,4	17,6	38,8	30,4	7,9	3,8	7,0
Polska	193,7	12,3	0,9	5,7	29,9	20,5	11,6	11,5	19,8	4,7
Portugalia	0,6	0,0	14,3	42,9	42,9	0,0	0,0	0,0	0,0	11,0
Rumunia	25,1	1,6	4,7	1,5	3,2	2,8	5,2	17,7	64,8	1,8
Słowenia	0,0	0,0	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Słowacja	20,3	1,3	0,0	0,0	0,0	0,3	0,9	7,4	91,4	106,9
Finlandia	12,0	0,8	0,0	0,0	1,8	13,2	35,4	39,0	10,7	15,8
Szwecja	36,2	2,3	0,1	0,2	2,9	10,8	21,2	35,0	29,9	18,0
W. Brytania	117,0	7,4	0,1	0,1	0,9	4,9	14,1	34,4	45,4	27,0

Źródło: Eurostat FSS 2016, obliczenia własne.

Tabela 14. Gospodarstwa prowadzące produkcję buraków cukrowych według grup obszarowych w 2013 roku

Kraje	Liczba gospodarstw		Z tego w grupach (%)						
	tys.	%	1–2 ha	3–9 ha	10–19 ha	20–29 ha	30–49 ha	50–99 ha	>100 ha
UE-28	156,0	100,0	13,6	9,8	28,1	21,2	15,0	9,4	2,8
UE-15	97,0	62,3	3,3	7,2	24,3	27,0	21,5	13,4	3,2
UE-13	59,0	37,7	30,6	14,2	34,5	11,6	4,3	2,7	2,0
Belgia	7,5	4,8	1,9	4,4	37,8	33,2	17,2	5,1	0,5
Bułgaria	0,0	0,0		b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Czechy	0,9	0,6	7,7	0,0	3,3	4,4	18,7	27,5	38,5
Dania	1,4	0,9	0,0	3,0	12,7	17,9	23,9	26,1	16,4
Niemcy	29,6	19,0	3,4	9,6	26,8	25,1	20,0	11,8	3,3
Estonia	0,0	0,0	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Irlandia	0,2	0,1	0,0	12,5	43,8	31,3	12,5	0,0	0,0
Grecja	1,5	0,9	9,6	37,7	34,2	14,4	3,4	0,7	0,0
Hiszpania	5,5	3,5	12,1	17,0	33,8	19,3	13,2	4,0	0,5
Francja	23,9	15,3	2,1	2,5	12,2	26,0	29,4	23,4	4,4
Chorwacja	0,9	0,6	1,1	3,4	13,6	26,1	34,1	17,0	4,5
Włochy	5,1	3,3	6,9	11,2	34,9	26,2	12,6	7,1	1,0
Cypr	0,0	0,0	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Łotwa	0,0	0,0	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Litwa	1,0	0,6	41,1	4,2	9,5	12,6	11,6	10,5	10,5
Luksemburg	0,0	0,0	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Węgry	1,0	0,6	50,5	2,1	9,5	10,5	8,4	10,5	8,4
Malta	0,0	0,0	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Holandia	8,3	5,3	1,2	6,1	28,7	36,0	20,5	7,0	0,5
Austria	7,2	4,6	1,7	6,4	34,9	38,0	16,7	2,1	0,3
Polska	41,1	26,3	10,6	19,3	47,9	15,2	4,3	1,9	0,9
Portugalia	0,1	0,0	20,0	60,0	20,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Rumunia	13,7	8,8	92,4	2,3	1,8	0,7	0,7	1,1	0,9
Słowenia	0,0	0,0	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Słowacja	0,2	0,1	0,0	0,0	0,0	5,6	5,6	22,2	66,7
Finlandia	0,8	0,5	0,0	0,0	6,7	28,0	40,0	22,7	2,7
Szwecja	2,0	1,3	2,5	2,0	15,0	27,0	27,0	20,5	6,0
W. Brytania	4,3	2,8	3,5	1,8	7,2	18,0	26,3	30,0	13,2

Źródło: Eurostat FSS 2016, obliczenia własne.

Tabela 15. Powierzchnia uprawy rzepaku według grup obszarowych gospodarstw prowadzących produkcję rzepaku w 2013 roku

Kraje	Obszar		Z tego w grupach (%)							Przeciętna wielkość gosp. (ha)
	tys. ha	%	< 1 ha	1–1,99 ha	2–4,99 ha	5–9,99 ha	10–19,99 ha	20–49,99 ha	> 50 ha	
UE-28	6 739,3	100,0	0,1	0,5	3,0	6,0	11,2	23,3	55,9	22,2
UE-15	4 126,4	61,2	0,0	0,2	2,1	6,3	13,6	30,3	47,4	23,1
UE-13	2 612,9	38,8	0,2	0,9	4,4	5,5	7,4	12,2	69,4	20,9
Belgia	13,9	0,2	0,2	0,5	7,3	21,5	29,8	32,5	8,3	10,3
Bułgaria	137,7	2,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,5	0,5	99,0	112,0
Czechy	416,5	6,2	0,0	0,0	0,3	0,9	2,6	7,5	88,8	86,4
Dania	175,1	2,6	0,0	0,0	1,3	8,2	18,2	36,4	35,8	22,7
Niemcy	1 465,6	21,7	0,0	0,3	3,0	6,9	11,4	17,1	61,3	25,8
Estonia	86,1	1,3	0,0	0,1	0,5	1,2	4,4	15,1	78,7	57,8
Irlandia	13,7	0,2	0,0	0,0	2,1	14,3	28,2	37,6	17,8	16,5
Grecja	3,6	0,1	1,7	3,3	14,8	23,4	23,4	29,0	4,5	4,3
Hiszpania	31,8	0,5	0,0	0,6	3,6	9,7	26,5	33,6	25,9	13,6
Francja	1 439,4	21,4	0,0	0,1	1,6	6,2	16,0	44,9	31,3	19,7
Chorwacja	18,7	0,3	0,1	0,9	2,7	6,0	13,0	30,7	46,6	15,0
Włochy	24,1	0,4	1,5	0,2	6,8	8,4	24,6	25,5	33,0	8,7
Cypr	0,0	0,0	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Łotwa	128,5	1,9	0,0	0,1	0,7	1,3	3,8	11,6	82,4	60,1
Litwa	260,9	3,9	0,2	0,5	1,7	3,2	7,0	19,4	68,0	30,1
Luksemburg	4,5	0,1	0,0	0,0	7,1	18,5	30,8	27,7	15,8	12,2
Węgry	200,1	3,0	0,1	0,3	1,4	2,7	5,7	13,1	76,6	28,7
Malta	0,0	0,0	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Holandia	3,5	0,1	0,0	1,2	12,7	27,5	32,5	26,0	0,0	8,3
Austria	57,3	0,8	0,2	1,0	13,4	27,0	28,3	18,5	11,7	7,6
Polska	920,7	13,7	0,4	2,1	10,8	12,8	14,9	17,2	41,8	10,4
Portugalia	0,0	0,0	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Rumunia	299,2	4,4	0,2	0,3	0,8	0,8	1,0	4,3	92,7	43,1
Słowenia	6,4	0,1	2,7	7,4	18,2	16,2	11,2	10,5	33,8	4,6
Słowacja	138,2	2,1	0,0	0,1	0,4	0,6	1,1	4,1	93,8	85,8
Finlandia	53,1	0,8	0,0	0,2	2,0	15,4	42,0	34,4	6,0	13,8
Szwecja	125,7	1,9	0,0	0,1	1,6	8,0	20,3	36,1	33,8	21,4
W. Brytania	715,3	10,6	0,0	0,0	0,2	1,2	6,3	26,3	66,0	46,5

Źródło: Eurostat FSS 2016, obliczenia własne.

Tabela 16. Gospodarstwa prowadzące produkcję rzepaku według grup obszarowych w 2013 roku

Kraje	Liczba gospodarstw		Z tego w grupach (%)						
	tys.	%	< 1 ha	1–1,99 ha	2–4,99 ha	5–9,99 ha	10–19,99 ha	20–49,99 ha	> 50 ha
UE-28	304	100,0	3,6	7,4	20,5	19,2	18,9	19,0	11,3
UE-15	179	58,9	1,3	2,8	13,9	20,6	23,7	25,8	11,9
UE-13	125	41,1	7,0	14,0	29,8	17,3	12,0	9,4	10,5
Belgia	1,4	0,4	3,7	3,0	20,7	31,1	25,2	14,1	2,2
Bułgaria	1,2	0,4	5,7	0,8	3,3	0,0	5,7	3,3	81,1
Czechy	4,8	1,6	0,0	1,5	7,9	10,6	16,6	22,2	41,3
Dania	7,7	2,5	0,4	0,6	7,8	25,3	29,2	27,1	9,5
Niemcy	56,8	18,7	1,3	4,8	22,2	25,1	21,2	14,9	10,5
Estonia	1,5	0,5	1,4	2,7	8,8	10,1	16,9	27,7	32,4
Irlandia	0,8	0,3	0,0	0,0	9,5	31,0	33,3	21,4	4,8
Grecja	0,8	0,3	19,3	9,6	26,5	18,1	15,7	9,6	1,2
Hiszpania	2,3	0,8	0,9	6,4	14,5	18,8	29,5	21,8	8,1
Francja	72,9	24,0	0,5	1,9	8,8	17,4	24,6	34,9	11,9
Chorwacja	1,3	0,4	4,8	11,1	13,5	15,9	19,8	24,6	10,3
Włochy	2,8	0,9	24,6	1,4	24,6	11,2	18,8	12,3	6,9
Cypr	0,0	0,0	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Łotwa	2,1	0,7	2,3	5,1	13,1	10,7	16,4	22,0	30,4
Litwa	8,7	2,8	10,6	11,4	16,3	13,2	14,7	18,8	15,0
Luksemburg	0,4	0,1	0,0	0,0	25,0	33,3	27,8	11,1	2,8
Węgry	7,0	2,3	6,2	7,5	14,2	13,2	15,5	20,0	23,4
Malta	0,0	0,0	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Holandia	0,4	0,1	0,0	7,3	29,3	34,1	22,0	7,3	0,0
Austria	7,5	2,5	1,9	5,3	29,7	33,9	20,7	7,2	1,3
Polska	88,5	29,1	6,5	15,9	36,4	20,0	11,8	6,2	3,2
Portugalia	0,0	0,0	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
Rumunia	7,0	2,3	15,7	15,7	14,8	6,8	4,7	9,8	32,5
Słowenia	1,4	0,5	25,2	25,9	29,5	12,2	4,3	2,2	0,7
Słowacja	1,6	0,5	2,5	4,3	13,0	7,5	7,5	13,7	51,6
Finlandia	3,9	1,3	0,8	1,3	7,5	27,7	42,2	18,9	1,6
Szwecja	5,9	1,9	1,0	1,4	9,1	23,1	30,6	26,0	8,9
W. Brytania	15,4	5,1	0,3	0,4	2,6	7,5	20,0	38,2	31,1

Źródło: Eurostat FSS 2016, obliczenia własne.

Tabela 17. Produkcja i zużycie pośrednie w Polsce (wartości realne, ceny stałe z 2005 roku) w latach 1999–2014

Wyszczególnienie	1999–2003 (śr.)	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2004–2014 (śr.)	1999–2003 = 100
Wartość produkcji (mld zł)	56,6	66,1	60,6	62,1	72,2	70,5	67,0	69,0	79,4	81,5	83,1	80,3	72,0	127,1
Indeks realnej wartości produkcji	93,5	109,1	100,0	102,5	119,3	116,4	110,6	114,0	131,1	135,1	137,3	133,1	118,9	
Wartość produkcji bez dotacji do produktów (mld zł)	56,2	62,5	56,8	57,5	68,0	66,8	62,3	64,6	75,7	78,4	74,9	79,2	67,9	120,8
Zużycie pośrednie (mln zł)	35,3	38,9	36,0	37,1	42,3	44,9	41,4	41,9	48,4	50,6	50,4	51,2	43,9	124,4
Indeks realnej wartości zużycia pośredniego	98,0	108,0	100,0	102,9	117,4	124,5	115,0	116,3	134,2	139,0	139,9	141,9	121,7	

Źródło: obliczenia własne. Rachunki Ekonomiczne dla Rolnictwa, Eurostat 2016.

Tabela 18. Zmiany indeksów wolumenu produkcji i zużycia pośredniego oraz cen (wartości realne, ceny stałe z 2005 roku) w latach 1999–2014

Wyszczególnienie	1999–2003 (śr.)	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2004–2014 (śr.)	1999–2003 = 100
Indeks produkcji (wolumen)	88,3	100,4	100,0	99,0	105,1	105,5	111,8	108,3	108,3	109,8	110,4	118,2	107,0	121,2
Indeks zużycia pośredniego (wolumen)	99,26	102,7	100,0	102,3	103,5	103,7	105,1	103,9	105,8	103,6	105,0	111,8	104,3	105,1
Indeks cen realnych produkcji rolnej	105,92	108,7	100,0	103,5	113,5	110,4	98,9	105,2	121,0	123,5	125,3	113,2	111,2	105,0
Indeks cen realnych zużycia pośredniego	98,76	105,1	100,0	100,6	113,5	120,1	109,4	112,0	127,0	134,2	133,3	126,9	116,6	118,0

Źródło: obliczenia własne. Rachunki Ekonomiczne dla Rolnictwa, Eurostat 2016.

Tabela 19. Wartość produkcji, dochody oraz wsparcie rolnictwa środkami publicznymi (wartości realne, ceny stałe z 2005 roku) w latach 1999–2014

Wyszczególnienie	1999– 2003 (śr.)	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2004– 2014 (śr.)	1999– 2003 = 100
Wartość produkcji (mld zł)	56,6	66,1	60,6	62,1	72,2	70,5	67,0	69,0	79,4	81,5	83,1	80,3	72,0	127,1
Dochód (mld zł)	10,2	20,5	18,4	20,6	25,8	21,5	24,0	27,0	32,9	30,9	34,5	31,1	26,1	255,9
Dotacje do produktów (mld zł)	0,4	3,6	3,8	4,5	4,2	3,7	4,7	4,4	3,6	2,8	2,1	1,1	3,5	834,4
Pozostałe dotacje (mld zł)	0,5	4,3	4,8	6,7	7,6	8,0	9,8	10,6	12,8	11,0	13,7	14,3	9,4	1 810,6
Dotacje razem (mld zł)	0,9	7,9	8,5	11,2	11,8	11,7	14,5	15,0	16,4	13,8	15,8	15,4	12,9	1 375,0
Udział dotacji w wartości produkcji (%)	1,7	12,0	14,1	18,1	16,3	16,6	21,7	21,8	20,6	16,9	19,0	19,2	17,8	1 074,8
Udział dotacji w dochodzie (%)	9,3	38,8	46,4	54,4	45,6	54,5	60,5	55,6	49,7	44,7	45,8	49,5	49,6	532,9

Źródło: obliczenia własne, Rachunki Ekonomiczne dla Rolnictwa, Eurostat 2016.

Fundacja na rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa (FDPA) przedkłada Czytelnikom dziewiątą edycję polsko-angielskiego raportu wydawanego od 2000 roku w ramach serii raportów o stanie wsi. Dzięki swojemu interdyscyplinarnemu wymiarowi *Polska wieś 2016. Raport o stanie wsi* ukazuje przemiany społeczno-gospodarcze, polityczne, demograficzne, a także przyrodnicze, jakie dokonują się na obszarach wiejskich. Redaktorzy naukowci tegorocznej edycji raportu, prof. Jerzy Wilkin i dr Iwona Nurzyńska, wraz z zespołem uznanych ekspertów w swoich dziedzinach kontynuują przyjęte wcześniej założenia metodologiczne, dzięki czemu Czytelnik od 16 lat może śledzić, porównywać i oceniać zmiany, jakich doświadcza polska wieś i rolnictwo.

Raport o stanie wsi jest przede wszystkim diagnozą, czyli opisem oraz wyjaśnieniem najważniejszych procesów, struktur i problemów występujących na obszarach wiejskich w Polsce. W tegorocznym raporcie sporo uwagi poświęcamy pokazaniu sytuacji polskiej wsi, a zwłaszcza przemian ludnościowych i rolnictwa, na tle innych krajów europejskich. Właściwa diagnoza jest potrzebna nie tylko do rozumienia, ale i zmieniania stanu rzeczy w pożądanym kierunku. Ten drugi cel jest ściśle powiązany z kształtowaniem strategii i polityki rozwoju. Mamy nadzieję, że nasz raport okaże się pożyteczny także w tym zakresie.

ISBN 978-83-7383-822-2

9 788373 838222

www.facebook.com/Fundacja.FDPA
www.fdpa.org.pl
www.scholar.com.pl